Winter February 21, 2021

Kürsüden Zihinlere- İhsan Fazlıoğlu

Muhammet Negiz

DERLEME

KÜRSÜDEN ZİHİNLERE

İHSAN FAZLIOĞLU

KÜRSÜDEN ZİHİNLERE
İHSAN FAZLIOĞLU

DERLEYEN:
MUHAMMET NEGİZ
21 ŞUBAT 2021

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ YERİNE

Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'nun ***"bilgi kendine kayıtsız kalan kişileri ve toplumları affetmez"*** nasihatini dikkate alarak, bilgiye ve bilginlerimize kayıtsız kalmama adına fazlioglu.blogspot.com adresinde samimi bir çalışma başlatılmıştır.

Bu platform üzerinden Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'nun vermiş olduğu konferanslar, seminerler, dersler, katıldığı radyo ve TV programları, gazete ve dergilerdeki röportajları ve yazıları ile hocamız hakkında basına yansıyan diğer konular hakkında bilgi paylaşımı ve değerlendirmelere yer verilmesi amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda hocamızın yapmış olduğu konferans, söyleşi ve seminerlerinden bir seçkiyi derleyerek istifadenize sunuyorum. Yararlı olması dilekleriyle…

Muhammet Negiz
mnergiz@live.com
https://fazlioglu.blogspot.com/
21 Şubat 2021

İHSAN FAZLIOĞLU KİMDİR?

İhsan Fazlıoğlu 1966 yılında Ankara'da doğdu. Kadıköy İmam Hatip Lisesi'ni 1985 senesinde bitirdi. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden 1989 yılında mezun oldu. 1987-1990 yılları arasında İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) yazmalar bölümünde çalıştı. İstanbul Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümü'nde 1989 yılında Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı ve aynı bölümde İslâm matematik tarihi üzerine yüksek lisans çalışmasını 1993 yılında ve yine aynı bölümde Prof. Dr. Şaban Teoman Duralı yönetiminde Aristoteles'in matematik felsefesi üzerine doktora tezini ise 1998 yılında tamamladı.

Amman'daki Ürdün Üniversitesi'nde Prof. Dr. Ahmed Selim Saîdân ve Halep'teki Arap Bilim Tarihi Enstitüsü'nde Prof. Dr. Mustafa Mevâldî ile birlikte 1990-1992 yılları arasında bilim ve matematik tarihi üzerinde araştırmalar yaptı. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) yazmalar bölümündeki görevine devam etti.

Kâhire'de, Uluslararası bir çalıştayda, kısa bir müddet yazmalar üzerinde çalışmalarda bulundu. 2001-2002 yılları arasında Oklahoma Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü'nde, Prof Dr. Jamil Ragep ile birlikte Osmanlı ile Batı Avrupa örneğinde farklı medeniyet havzaları arasında bilimsel bilginin dolaşımı ve aktarımı konusunda doktora sonrası çalışmasını yürüttü.

İhsan Fazlıoğlu 2005 yılında Felsefe Tarihi alanında doçent unvanını aldı. McGill Üniversitesi, İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde (Kanada/Montreal) misafir öğretim üyesi olarak bulundu; Prof. Dr. Jamil Ragep ile Prof. Dr. Robert Wisnowsky tarafından yürütülen "İslam'da aklî bilimler" [Rational Sciences in Islam (RASI)] adlı projede danışmanlık yaptı ve 2008-2011 yılları arasında kıdemli-uzman araştırmacı olarak çalıştı...

İhsan Fazlıoğlu ayrıca ***Nazarî Ufuk -İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi, Derin Yapı -İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Kavram Çerçevesi, Sözün Eşiğinde, Soruların Peşinde, Kendini Bulmak, Kendini Aramak, Fuzuli Ne Demek İstedi?, Akıllı Türk Makul Tarih, Kayıp Halka - İslâm-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi, Uygulamalı Geometri'nin Tarihine Giriş*** kitaplarını yazdı.

2011 yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü'ne profesör olarak atandı ve halen aynı bölümde öğretim üyesi olarak ilmî ve akademik hayatını sürdürüyor. İstanbul Üniversitesi, McGill Üniversitesi, Fatih Sultan Mehmed Üniversitesi, 29 Mayıs Üniversitesi ve halen görev yaptığı İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri veren İhsan Fazlıoğlu ayrıca Bilim Sanat Vakfı (BİSAV), İlim Sanat Tarih Edebiyat Vakfı (İSTEV), İlmî Etüdler Derneği (İLEM) ve Türkiye Diyanet Vakfı Kadın Aile ve Gençlik Merkezi (KAGEM) gibi kurumlarda seminerler yürütüyor.

Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, Nazarîyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi (Türkçe ve İngilizce) gibi ilmî ve akademik dergilere katkıda bulunan İhsan Fazlıoğlu, Anlayış, İtibar, Okur ve Arka Kapak gibi edebiyat ve düşünce dergilerinde de 'felsefe-bilim'e ilişkin düşünce yazıları kaleme alıyor.

ÂMENTU'NÜN BEDELİNİ ÖDEMEK -Ne Yapmalı? Bedel, Bakış ve Süreklilik
İHSAN FAZLIOĞLU

İLEM (İLMÎ ETÜDLER DERNEĞİ) YAZ OKULU AÇILIŞ DERSİ

Sevgili arkadaşlar!

Akademik, ilmî, nazarî bir konuşma yapmayacağım. Zaten ortam da buna çok müsait değil. Genelde konuşmalarımı dinleyen arkadaşlar bu tür bir çerçevede konuştuğumu bilirler; ama bugün konuşmam daha çok hayatımıza değen, biraz özeleştiri içeren bir konuşma olacaktır; çeşitli konuları ele alan.

Biz kendimizi kandırmayı, gerçeklikten uzaklaşıp kelimelere ve sözlere sığınmayı, hatta boğulmayı seviyoruz. Çünkü insanların en büyük amacı, gece rahat uyuyacak şekilde yaşamaktır. Bunu gerçekleştirmek sadece maddî değil, aynı zamanda manevîdir de. Olup biteni gece kendisini rahatsız etmeyecek şekilde yorumlamak, insanların en büyük davranış biçimlerinden biridir.

Benim ilkem ise, yalan içinde yaşayıp akşam rahat uyuyacağına; gerçeklikle yüzleşip, gece rahatsız olmaktır. Onun için konuşmam biraz –bu açıdan- rahatsız edici olabilir diye düşünüyorum.

Bir alıntıyla başlayacağım, metni okuyacağım size; ondan sonra devam edeceğim:

"Beş bin kişiydiler, beş bin süvari. Birkaç yıldır, ülkelerinden binlerce kilometre uzakta aralıksız savaşıyorlardı. En yakın arkadaşları, yoldaşları gözlerinin önünde ölmüştü. Maddî ve manevî olarak yorulmuş ve tükenmişlerdi. Geri dönmek için yola çıktılar; ancak bir süre sonra atları öldü, yürümeye başladılar. Açtılar; ancak iki günde bir yemek yiyebiliyorlardı; az ve kuru yiyecek. Süvari olduklarından, yürümeye hiç alışkın değillerdi; hele bu şartlarda. Tam iki ay yürüdüler, iki ay; yani altmış gün. Açtılar, uykusuzdular, yorgundular, bitkindiler. Dışarıdan bakınca; tükenmiş, son güçlerini kullanan, yürüyen ölüler gibi görünüyorlardı. Ülkelerine girdiler. Geldiklerini ve kötü durumlarını haber alan yetkili kişi, onları birlikleriyle karşıladı. Gerçekten de düştü-düşecek bir görüntüleri vardı. Dağınık bir şekilde, yetkili kişinin önünde hareketsiz duruyorlardı; çıt yoktu. Başlarındaki komutan, yetkili kişiye tekmil verdi. Yetkili kişi, ciddiyetini bozmadan, sesini hem gürleştirerek, hem de bir acıma hissi vererek şöyle dedi:

'Askerler, sizden önce bir emir geldi; derhal geri dönmenizi ve tekrar savaşa katılmanızı istiyorlar. Üç gününüz var. Tüm ihtiyaçlarınızı gidermek, gerekli atları almak ve silah kuşanmak için.'

Bu sözleri duyan, ölü kılıklı beş bin askerin birden gözleri parladı, çökmüş bedenleri dirildi, hemen sıraya girdiler; tam bir savaşçı birlik gibi dizildiler. Başlarındaki komutan, yetkili kişiye dönerek şöyle dedi: 'Hayır! Hayır! Üç gün olmaz, çok fazla. Eğer bize ihtiyaç varsa, gerekirse bugün bile geri döneriz; atla ya da yürüyerek."

Ben bu metni ilk defa lise yıllarında okumuştum. Kendime örnek aldığım bir tablodur. Şunu düşündüm. Kim bunlar? Sahnedeki hiç kimse Müslüman değil. Ashab'dan bir alıntı yapsam, anlaşılır bir şey, değil mi? İnanan insanlar, Hz. Peygamberin terbiyesinden geçmiş insanlar. Cennet ümitleri var. Arkadaşlar, bunlar bir Moğol Birliği. Cengiz Han'ın komutasında savaşan bir Moğol birliği. Ta o zamandan beri *–ilk okuduğum tarih, lise 2'dir-* bu metin üzerine çok düşündüm. İnsanın, inancının bedelini ödemesi ne demektir?

Nasıl bir inanç ki, nasıl bir iman ki; bu bedeli, bu inancın bedelini bu kadar rahat ve gönüllü ödeyebiliyor insanlar. Bugünkü günlük kullanımla, ne türlü bir 'motivasyon' var bu davranışın arkasında? Benim kişisel kanaatim şu: Dünya, Âmentunün bedelini ödeyen insanlara verilir. Âmentusünün bedelini ödemeye hazır olmayan insanların imanı, kuru bir gürültüdür[1].
Öyle bir iman ki bu Moğollarınki, mevcut dünyanın yüzde 22'sini ele geçirip, 30 milyon kilometre kare kesintisiz –arada boşluk olmayan- bir kara imparatorluğu kurdular; 30 yılda... Dünyanın o dönemde yüzde 22'sini ele geçirdiler...

Kişisel kanaatim, çağdaş Müslümanların en önemli sorunu –tabi bunun gerekçeleri var- Âmentulerinin bedelini ödemeye hazır olmamalarıdır. Bunun için, yükün altına girmekten kaçınmalarıdır. Bunun nedeni nedir? Bunun üzerine biraz sonra duracağım.

Hâlbuki Âmentu basit bir hadise değil arkadaşlar[2]. Bizim hayat görüşümüzün ilkelerini veren, yaşamamıza anlam katan ilkeleri inşa eden bir yapıdır. Bu o zaman bize şunu gösteriyor: Çağdaş Müslümanlar olarak, bizim bir hayat görüşümüz –ben dünya görüşümüz kavramını hayat görüşümüz olarak değiştirdim- yok. Şimdi bu hayat görüşü/Âmentu o kadar önemli ki, İslam öncesi câhiliye toplumunda okuma-yazma bilen; bilebildiğimiz kadarıyla Kureyş'de on kadar adam var. Biri de *–çok ilginçtir-* Ebû Cehil'dir**. Ebû Cehil** diyoruz; ama adamın İslam öncesi künyesi **Ebû'l-Hikme**...

Sorumuz şu: Hikmetin babası, nasıl cehâletin babasına dönüşüyor? Şimdi bu adam, Kelime-i Tevhîd ya da Şehâdet getirerek siyâsî, toplumsal ve iktisâdî statüsünü devam ettirebilirdi. Hatta İslam toplumunda, Hz. Peygamberin yanında çok önemli bir konum kazanabilir ve dahası Hz. Peygamberden sonra İslam ***"devletinin"*** yönetimini de üstlenebilirdi. Buna hem asaleten, hem zekâ açısından, hem birikim açısından müsaitti. Ama Ebû Cehil Kelime-i Şehâdet getirdiğinde, Âmentu dediğinde ne türlü bir yükü yüklenmesi gerektiğini, ne tür şeylerden vazgeçmesi gerektiğini bildiği için dürüstçe davrandı; çok dürüst bir insandı. Onun bedelini ödedi; kendi Âmentusünün bedelini ödedi. Tasavvufta, Şeytan kemal mertebesinde görülür; niye? Çünkü Şeytan işini kemâl mertebesinde yapar; en iyi şekilde yapar. Şeytan da kendi Âmentusünün bedelini öder; ödüyor; ödeyecek de...

Değerli arkadaşlar, inançsız –imanı illa dinî düşünmeyin- imansız hiçbir insan yoktur; merak etmeyiniz. Her insanın inançları vardır. İnanç olmadan, imkân olmaz; bedel olmadan hiçbir imkân, mümkün olamaz. Benim aforizmam şudur: İman imkân verir, bedel mümkün kılar. Eğer bedel ödememişsek, o imkânı mümküne dönüştüremeyiz; hiçbir şey gerçekleştiremeyiz. Onun için bu dünya –biraz önce dedim- Âmentulerinin bedellerini ödeyenlerindir; bu, ister Moğol olsun, isten Müslüman olsun, ister Hıristiyan olsun, fark etmez.

Tarihe baktığımız zaman bunu görürüz. Büyük İskender'e bakınız; etrafında 40-60 bin arasındaki Makedon'la koca bir dünyayı fethediyorlar. Uzağa gitmeyelim; Aliya İzzetbegoviç'in etrafındaki insanlara bakıyoruz ki, çok az bir grup ve büyük imkânsızlıklar içinde, sadece Âmentulerinin bedelini ödedikleri için büyük iş başarıyorlar. Tarihin derinliklerine indiğiniz zaman, tarihteki tüm başarıların arkasında insanların inandıklarının

gereklerini yerine getirme, bedellerini ödeme içinde olduklarını görürsünüz. Sebepler üzerinde az sonra konuşacağım; ama- hakikaten Âmentunün hakkını vermemiş adamın, kadının, kişinin '**bi-**'den sonra ne koyduğu çok önemli değildir; hepsi lâfzîdir çünkü.

Gazâlî'nin ifadesiyle, ***"ancak ahmaklar lafızlarla düşünürler."*** Lâfzî olarak ha Allah dediniz, ha şeytan dediniz; hiç fark etmez. Çünkü biz, Allah'ı da şeytana dönüştürmesini becerecek yapıda donatılmışız. Lâfzen ***"Allah"*** diyebiliriz; ama mefhum açısından şeytan olabilir o...; '**bi**'den sonra ***"para"*** da koyabilirsiniz; kısaca '**bi-**' değil, Âmentu'dur çok önemli olan... Oradaki bilinç düzeyi, teyakkuz; yakaza hali[3], idrak seviyesi; neyi üstleneceğini, neyi sahipleneceğini, neden vazgeçeceğini idrak etme, ondan sonrakileri kabul etmeyi son derece kolaylaştırır. Bunun üzerine düşünmek, ciddi bir biçimde düşünmek gerekiyor. Denebilir ki, itikadı yani aslı, kökü sağlam olmayanın furûatında, dallarında da bir sürü sorun ortaya çıkar[4].

Bir Âmentunün bedelinin ödendiği nerede görünür kılınır? Bunun delili nedir? Bu nokta çok önemlidir: Kısaca, bir teklif ve temsil sahibi olmaktır.

Eğer bir Âmentu, teklife dönüşmemişse, yaygınlaşamaz; ve bir Âmentu, ona tabi insanlar tarafından temsil edilmiyorsa, yine karşılık bulmaz. İnançlarımızı, itikadımızı, imanımızı ne kadar teklife dönüştürüyoruz? İnsanlara ne teklif ediyoruz? Ve dahi günlük hayatımızda bu teklifi kendi nefsimizde ne kadar temsil edebiliyoruz? Nazarî konuşmayacağım dedim. Onun için bir tecrübemi aktararak konuyu açık kılmaya çalışmak istiyorum: Batı Almanya'da bir uluslararası çalıştayda katılımcı bir Alman profesörün dinlenme esnasında söylediği bir cümleyi paylaşacağım. Yaklaşık 11 günlük bir çalıştaydı ve birbirimizi yeterince tanımıştık. Çalıştaya doğal olarak lisansüstü öğretim gören bazı öğrenciler de dinleyici olarak katılmıştı ve aralarında Türk öğrenciler de mevcuttu. Bir olaydan sonra bana şunu söyledi Profesör:
"İhsan Bey! Burada 3 milyon Türk yaşıyor. Bana neyi teklif ediyorlar bende olmayan ki, Müslüman olayım?"

Bakınız bu nokta çok önemli. ***Oradaki 3 milyon insanın, Almanlara teklif edeceği bir şey yok. Niye?*** Diyelim ki var; varsa da tekliflerini temsil edemiyorlar; çünkü teklif basit bir biçimde sadece sözel olmaz, bir temsille birlikte olur; bir temsilin ona eşlik etmesi gerekir.

Ne olduğunuzu temsil edemiyorsanız, ne olmadığınızı insanlara ispat etmeye çalışırsınız: ***"Ben şöyle değilim, ben böyle değilim..."*** Bu kadar uğraşacağına, ne olmadığını anlatmaya çalışacağına, ne olduğunu göstersene! Onu, eline-diline, yazına-çizine, davranışına yansıtsana. O zaman bu kadar uğraşmana gerek kalmaz...

Teklif sahibi olmak kolay bir iş değildir, arkadaşlar. Teklifin nazarî bir idrakine ihtiyacımız var. Müslümanların tarihteki en büyük başarısı, kanaatimce, Tevhîd merkezli akidevî inançlarını, metafizik bir düşünceye, dolayısıyla bir teklife dönüştürmeleridir[5].

Akidevî inanç olarak Tevhîd -en azından inancımız açısından- daha önce var. Ancak ***"aklın, düşüncenin ilkesi hâline getirilmesi***", İslâm iledir... Mesela, Yahudilerin –şahsî kanaatimi söylüyorum- kendilerine gönderilen vahiy dinini insanlardan kaçırmalarının ve saklamalarının ve kendilerine has kılmalarının en önemli nedeni, kendisi aracılığıyla başka inançlarla, düşüncelerle yüzleşecek, konuşacak nazarî bir dil geliştirememeleri; Tevhidî inancı, metafizik bir ilkeye dönüştürememeleridir... Onun için, içe dönük yaşadılar. Evin faresi olarak kaldılar tarih boyunca. Köşede kenarda saklanarak, sadece kendilerine mal ederek... Bu nedenle Tevhîd bir inanç olarak kaldı; itikadî bir ilkeye dönüşmedi...

Hıristiyanlar ise, bunu kontrolsüz yaptılar, dolayısıyla dağıldılar. Temas kurdukları kültürlerin inanç ilkeleriyle karışıp; o aslî Tevhîd ilkesini bir inanç olarak bile muhafaza edemediler; saf olarak elbette... İslam'ın -kişisel olarak söylüyorum; bunu vurguluyorum çünkü itirazlar olabilir- en önemli başarısı; Tevhidi, bir inançtan, aklın ilkesine, metafizik bir düşünceye dönüştürmesidir. Bu onu, aslî ilkelerini yani temerküz noktasını kaybetmeden, İslâm'ı tüm insanlara teklif edilebilir bir duruma getirmiştir.
Bakınız! Bugün kimseyi tehdit edebilecek neredeyse hiç bir maddî ve manevî gücümüz yok... Ama hâlâ korkuluyoruz. Neden? Çünkü **bi'l-kuvve** de olsa alternatif imkânı olabilecek, bir şey teklif edebilecek -emin olun- ilkeler çerçevesinde hâlâ safiyetini koruyan tek inanç sistemiyiz; hayat görüşüyüz[6]... Bu konuda emin olunuz ve sağlam durunuz...

Bugün sahip olduğumuz hayat görüşünün ifâdesi içler acısı bu nedenle istifâdeye konu değil. Hâlihazırda Türkiye'deki dinin, üç farklı idraki söz konusudur. Esasen tüm dinlerin idraki tarihleri boyunca böyle bir özellik gösterirler. İlk olarak her dinin mitolojik bir tarafı vardır. ***'Mitolojik din'***, resimlerle, ödüllerle, cezalarla iş görür ve büyük kitleler bu şekilde inanırlar. İşin doğası gereği doğru olan da budur. Cenneti düşünür, cehennemden korkarlar. Tanrı onlar için büyük bir yargıçtır; cezadan kaçar, ödül talep ederler... Zaten mitolojideki mitos[7], biraz da resimle ilgili bir tasavvurdur. Yerinde kaldığı müddetçe, son derece gerekli bir tasavvurdur mitolojik inanç. Büyük kitleler, hakikati ancak mitoslar, resimler üzerinden idrak edebilirler; bu gayet doğaldır.

Dinin ikinci idrak biçimi, psikolojiktir. Şu anda Türkiye'de yaygın olan, dindar dinsizliğin kaynağı bu psikolojik dindir... Türkiye'de çok dindar dinsizler var; dindar ama dinsiz... Niçin? Çünkü inandığı entitelerin[8], kavramların ontolojik bir karşılığı olduğunu düşünmüyor; bunun hesabını vermeye hazır değil. Deyiş yerindeyse saf bir epistemolojik yani cognitif[9] bir inanç; masal gibi... Cennet, cehennem, melek... Hangimizin melek tasavvuru var, Allah aşkına..! Yalnızca sözcüklerde, lafızlarda varlık kazanan melekler var; hakikatte değil...

Melekler burada mı; çevremizde, etrafımızda? Ne meleği! Bu kadar gayr-i medenî, gayr-i çağdaş bir ifâde olabilir mi? Melekleri, bilinmeyen, muhayyel bir uzaya sürdük... Melekleri etrafımızda görmeye değil düşünmeye bile tahammül edemeyiz. Emin olunuz -şöyle kendimizi bir yoklayalım- inandığımız entitelerin çoğunun ontolojik içeriğini düşünmüyoruz bile; sözcükler olarak varlar; hâricî ve hakikî olarak değil...

Psikolojik inançta, inanılan entitelerin, kavramların ontik[10] karşılığının bulunduğu kabul edilmez. Açıkça söyleyelim:

Âhiret, Öte-Dünya kavramının ontik, reel, hakikî karşılığı olduğuna inanan bir kişi, böyle zâlim olabilir mi; böyle ahlaksız davranabilir mi; böyle rahat hile yapabilir mi? Mümkün mü bunlar? Mümkün değil; emin olunuz...

Öleceksin, hesap vereceksin, azap göreceksin; ebediyen cezalandırılacaksın; tüm bunların içeriğini kabul edip, ontolojik, reel, hakikî karşılığı olduğuna inanan insan planlı-programlı ahlaksızlık, kötülük yapabilir mi?

Tabi ki, insanız; Rahmanî, melekî, âdemî ve şeytanî yanlarımız var; yanlış yaparız, günah işleriz; bu, gayet doğal... Bu nedenle günahsız bir toplum inşası, gayr-i İslâmî'dir. Zâten mümkün de değil. Çünkü bizim ihtiyarımız, irademiz, tercih etme gücümüz var; hatalarımızın,

günahlarımızın olması doğal. Ayrıntılara girmeden Hz. Peygamber'in bu konuda gayet açık ve seçik hadislerinin olduğunu biliyoruz.

Netice, tekrar pahasına, ***psikolojik din ahlaksızlığın kaynağıdır***. Yıllarca dini, vicdana hapsetmeye çalışmalarının nedeni de budur. Hâlbuki ***din, inadına kamusaldır***, inadına toplumsaldır, inadına politiktir. Hayatıma anlam vermeyen, veremeyen bir inancı taşıyamam, bir yük olarak...

Bir sürü ilkeye inanıyorum ama hayatımın anlamında hiçbir karşılığı yok. Öyle din mi olur? Niye domuz eti yemeyelim? Gayet lezzetli olabilir; ya da, belki içki iyi bir şeydir... Tüm emir ve nehiyleri yerine getireceğim ama o inandığım inanç dizgesinin, benim hayatımın anlamında, kamusal yaşamımda, politik idrakimde, ekonomik tasarruflarımda hiçbir yeri olmayacak. Deli miyim ben? Böyle bir inancı niye taşıyacağım o zaman? Böyle bir şey olabilir mi?

Psikolojik din, ahlaksızlığın kaynağıdır. Çünkü insanları rehabilite eder, rahatlatır ve daha kolay ahlaksızlık yapmalarını sağlar. Kanaatimce bugün çoğunlukla olan budur. Dediklerime bir örnek vereyim: Çok değerli öğretmen bir ablamız vardı; ablam derken öz ablam anlamında değil; yani ilmiyle, ameliyle bize fikir veren yol-yordam gösteren bir ablamız vardı, biyoloji öğretmeni... Evliydi; eşi sakallı, cübbeli, şalvarlı; ticaretle uğraşıyordu. Biz çocuklar, o yaşımızda çok iyi bir evlilikleri olduğunu düşünüyorduk; zannediyorduk en azından...
Çünkü ben, şuna inanıyorum; Türkiye'de içinde çığlık kopan çok ev var, evlilik var. Her ne ise; iki çocukları vardı. Bir gün, boşandıklarını duyduk ve çok şaşırdık. Şaşırdık çünkü güzel bir evlilik olduğunu zannediyorduk; en azından uzaktan öyle gözüküyordu... Ziyaretine gittik...

-***"Abla, ne oldu; hayırdır?"***

-***"Hayatımda gördüğüm en ahlaksız insanla evlenmişim; küfür yemekten bıktım."***

-***"Ne oldu?"*** diye sorduk...

-***"Her şeyi yalan-dolan; adamın bütün ticareti yalan dolan üzerine kurulmuş. Geliyor akşam, çocuklarına Kur'an-ı Kerim öğretiyor, beraber Kur'an-ı Kerim okuyorlar; ama bütün ticareti yalan-dolan üzerine."***

Bu adam, çoluk çocuğuna Kur'an-ı Kerim öğretse ne olur? Şirkten sonra en büyük günah olan kul hakkını rahatça yedikten sonra... Beş vakit namazını kılıyor ama psikolojik… Çocuklarına Kur'an-ı Kerim öğretiyor ama sonra gidip ticaretini insanlara zarar vererek, insanları aldatarak yapıyor. İşte bu tür insanların dini, psikolojiktir; ahlaksızlık kaynağıdır. Tehlikelidir. Çünkü sizi vicdanen rahatlatır daha kolay kötülük yapmanıza imkân verir. ***"Dindar dinsizler"*** dediğim işte bunlardır...

Bir de ***"dinsiz dindarlar"*** var ilginç bir şekilde. Diyorsun ki, ***"Hâzâ adam!"*** Ama herhangi bir dini mensubiyeti yok. Yeri gelmişken vurgulamak istiyorum: Artık kabilecilik yapmayı bırakıp, insanlarla ilgili düşünme aşamasına geçmemiz lazım. Müslümanlar kabileci davranıyorlar; onun için teklifleri hep içe yönelik, o da -biraz sonra bahsedeceğim- doğal olarak farklı bir dil kazanıyor.

Bu durum şuna benziyor: Akademisyenlerimiz Türkçe makale yazıyorlar; ancak aynı makaleyi İngilizce telif ediyorlar. Dil değişiyor, değil mi? Niçin? Çünkü sizi orada büyük bir kitle okuyacak, ona göre dikkat ediyorsunuz; bahsettiğim durum da benziyor.

Dışa yönelik dinî bir teklifimiz ve temsilimiz olmadığı için ona uygun dilimiz de mevcut değil. İçe yönelik geliştirdiğimiz yapılarla da ancak kendimizi tatmin ediyor ve kandırıyoruz. Psikolojik dinde, Allah'la kandırıyor ve Allah'la kandırılıyoruz çokça.

Âyet-i Kerîme'dir değil mi?: ***"Allah'la kandırılmayın..."*** Evet! Bizi hep Allah'la kandırdılar; kandırılıyoruz; kimisi terlik satıyor bize, kimisi kefen, kimisi tütsü, kimisi cennette arazi… Allah ile kandırmak ve Allah ile kandırılmak. İkisi de eşit seviyede iki büyük günahtır. Kandırılmayacaksınız ve kandırmayacaksınız. Bilmemek suçtur. ***Bu durumdan kurtulmanın tek yolu var: Fıkhî, Kelâmî ve İrfânî bakış açılarını tevhîd etmek; birleştirmek...***
Ancak ilmî-nazarî bir çerçevede teklifimizi ifâde edemez isek, bu tekliften istifâde edilmesini de beklemeyelim... Atalarımız gibi, bir an evvel tahkîk, tahrîr, takrîr, takrîb ve tedkîk yöntemleri ile hem gerçekliği hem de metinleri okuma alışkanlığını edinmeliyiz...[11] Temsîl ise daha ciddi bir meseledir. Zorda kaldığımızda satacağımız fikirlere sahip olmamamız lâzım. Hâlihazırdaki inançlarımız, zorda kaldığımızda kolay elden çıkartacağımız inançlar. Hz. Ali için anlatılır. Bir kaleyi kuşatmışlar, düştü düşecek; ama akşam namazı vakti girmiş. Hz. Ali demiş ki:

- "Yarınız saldırmaya devam etsin, yarınız da namazını kılsın; vakti kaçırmayın."

Komutan mukâbele etmiş:

- "Efendim! Düştü düşecek... Bekleyelim biraz daha; ondan sonra kılarız." Hz Ali'nin verdiği cevap çok ilginçtir:

- "Uğruna savaştığımız değerleri ihmal ederek zafer kazanmanın hiçbir anlamı yok-tur."

Yani bir şey için savaşıyoruz; ancak başarı, zafer için uğruna savaştığımız şeyden vazgeçersek, o zafer hiledir. Zafer kazanmak zorunda değiliz ki...; sefere çıkmakla; başka bir deyişle vazifemizi yapmakla mükellefiz. Nereden çıktı bilmiyorum ama Müslümanların çağdaş dünyadaki en önemli sorunlarından biri zafere, sonuca odaklanmak; onun için bu vurgu, yoğunlaşma, hedefimizi bir an evvel tahsil etme hırsı bizi ahlaksız kılıyor.

Hasat için her türlü hileyi yapıyoruz. Lise öğrencileri gibiyiz kısaca; on almak için odaklanırsan, kaçınılmaz olarak kopya çekersin. ***"... İlla on alacağım!"*** Alma... Çalış, ne kadarını hak ediyorsan onu al, değil mi? Biliyorsunuz, Aliya altı kişiyle başladı bu işe; savaş bittiğinde 120 bin kişilik bir ordusu vardı. Ordusunda hatırı sayılır miktarda Hıristiyan mevcuttu. Günümüz Müslümanları bu konuyu düşünmek zorunda; elbette o dönemde Bosna'daki şartları dikkate alarak...

"Nasıl oluyor da, müslüman Bosna ordusunda hatırı sayılı miktarda Hıristiyan olabilir?"

Cevap açık; Aliya'dan dolayı... Bir Korgenerali, Hıristiyan bir albaya hakaret ediyor; dinî terminoloji kullanarak... Albay şikâyette bulunuyor. Şikâyet üzerine Aliya mahkeme kurulmasını istiyor. Diyorlar ki,

- ***"Henüz savaş halindeyiz. Korgeneral bu... Askerler arasında sıkıntı çıkabilir."***

Aliya;

- ***"Eğer adaletten vazgeçeceksek, savaşı kaybedelim; biz ne uğurda, ne için savaşıyoruz..."*** diye cevap veriyor.

Bizim Müslüman olarak en önemli sorunlarımızdan bir tanesi, uğruna savaştığımız değerleri zafer için ihmal etmemiz, iptal etmemizdir. Temsil, kolay bir iş değildir gençler; emin olun temsil, kolay bir iş değil. Bu, sonuç odaklı, başarıya odaklı çalışma, hareket etme psikolojisinden kurtulmamız lazım. Vazifemizi yaptığımızın bilincinde olmalıyız. Elbette planlar, programlar olur; fakat bunları somutlaştırmamız gerek. Çünkü sufîler gibi şöyle düşünüyorum: ***Gelecek odaklı çalışmak, Cenâb-ı Hakk'a şirk koşmaktır.***

Sen, kaderin takdirini bilemezsin**...** İnşallah elde edersin; elbette maddî ve manevî gücünün son sınırlarına kadar çalış; ancak sonucu tahsil için hile yapma... Eskilerin tabiriyle: ***"Belki kaybetmek, mağlup olmak; bu yolda muzaffer olmaktır, nereden bileceksin."*** Evet, neticede Âmentumüzün bedelini ödeyeceğiz ve bunu ödemenin asgarî koşulu da; teklif ve temsil sahibi olmaktır dedik; birinci maddemiz bu.

Şimdi bunu nasıl gerçekleştireceğiz? ***"Lafzî olarak güzel konuştunuz da..!"*** diyebilirsiniz. Nasıl halledeceğiz? Burada işte ikinci madde olarak ele almamız gereken, ***"bakış"*** dediğim hâdise ortaya çıkıyor; buna ***"nazar"*** da diyebilirdim; ***"düşünce"*** de diyebilirdim.

İmdi ***"yüzeysel düşünmek"*** diye bir tabir var; ne demek yüzeysel düşünmek? Eski tabirle ***"sathî"*** değil mi? Yani genişliği ve uzunluğu olan; derinliği bulunmayan düşünce. Bir düşünceye derinlik nasıl katılır, bu nokta çok önemlidir.

Bakın bu fakir ilkokul beşten beri bu işlerin içindeyim. Hala aynı şekilde dergi çıkartan arkadaşlarımız var; hala...; derinliği olmayan, lafızlarla yetinen; iki boyutlu, üç boyutlu değil; cisimsel değil yani... Fazla uzatmadan ifade edeyim: Nedenini düşünmek, derin düşünmektir. Nedenini düşüneceğiz; zâten düşünmek nedenlemektir. Nedenleyerek düşünmenin asgarî iki koşulu; ***"nasıl?"*** ve ***"niçin?"*** birlikteliğidir.
Birinci olarak ***"nasılsız bir niçin"***, değerlerle düşünmektir; saf değerlerle. Âmiyâne deyişle edebiyat yapmaktır, gaz yapmaktır: ***"İslam gelecek, dertler bitecek!", "İslam geldiği zaman, insanlar arasında adaletsizlik ortadan kalkacak!", "İslam gelince şöyle olacak, İslam gelince böyle olacak!"*** Nasılla ilgili bir açıklama var mı? Yok; gaz bunlar! Otuz yıldır böyle...

Soruyoruz:
- ***"Ağabey! Nasıl? Nasıl olacak bu?"***
- **"Bir gelelim; bakarız inşa-Allah."**

Tabi, ben sana gücü vereyim; ondan sonra ne yapacağını biliyorum. Nasıl sorusunu herkes erteliyor: ***"Bir gelelim..."*** Yok! Olmaz! Gençler size nasılı göstermeyen hiçbir düşünceye itibar etmeyiniz... ***"Şöyle olacak..."; "Şöyle yapacağız..."*** diyenlere hemen sorunuz: ***"Nasıl? Bir anlatınız; bir görelim..."***

"Nasıl?" Bir mekanizma sorusudur; bir işlem; bir süreç; bir hesap sorusudur; aynı zamanda bir tefekkür sorusudur da. Vaaz, Câmii'de yapılır; orada hepimiz aynı duygular içindeyiz; bir

âyet, bir iki hadis; duygular tazelenir; çıkılır... Ama Câmii'de hiç Hıristiyan, Yahudî, ya da daha ağır bir ifadeyle düşman yok ki...

Ben, İmam-Hatip mezunuyum; imam-hatipte hiç farklı düşünen yoktu ki! Tersine hepimiz aynı inanıyor; aynı düşünüyorduk. Felsefe Bölümü'ne gelince gördüm ki, bir sürü farklı düşünen insan var. 130 kişiyiz; neredeyse herkes farklı düşünüyor, allak-bullak oldum. Allah'tan biz kelam, usûl okumuştuk da; bu tür konulara hazırdık yani... O yaşlarda politik işlerle de çok uğraşıyorduk, babamız dolayısıyla bilinçliydik. Onun için İmam-Hatip mezunları üniversitede ilk iki yılda dağılırlar, üçüncüde toparlanırlar; dördüncüde radikalleşirler...

Tekrar konuya avdet edersek; Dedik ki, ***nasılı hiç düşünmüyoruz***. Nasılsız ve niçinsiz düşünmek değerlerle düşünmektir; edebiyat yapmaktır, gaz vermektir. Neredeyse günümüzde tüm televizyonları dolaşıp İslâm medeniyeti üzerine konuşan pek çok isim Nesefî Akâidi'ni okuyup anlayamaz[12]. İslâm'ın hiçbir temel metnini okumamış; İslâm medeniyetinin en temel kavramlarının tarihsel tecrübesinden bihaber; ama İslâm üzerine ahkâm kesip duruyorlar. Ama nasıl bir cehalet hatta cehâlette nasıl bir kemâl mertebesi; açıkçası ben anlamadım; anlamıyorum, anlamayacağım da... Tüm bunlara ihtiyaç var mı, yani edebiyata, gaza? Var! Ama yerinde, zamanında olmak kaydıyla... Ancak tüm bir İslâm medeniyeti, düşüncesi, sanatı, artık her ne ise, bu şekilde anlatılmaz ki... Katmanları, makamları, aşamaları birbirine karıştırmamak gerek; bir makamda geçerli olan diğerinde bir anlam ifade etmeyebilir. Yukarıda bu olmaz; aşağıda olur.

İkinci olarak; ***"niçinsiz nasıl"*** ise, kuru bir gürültüdür; boş bir inançtır; yüktür, insanı yorar... Öyleyse bu ikisini, yani **nasıl** ile **niçin**i birlikte düşünmek, bir araya getirmek gerekiyor. Şöyle de diyebiliriz; ***Söz gereklidir ama yeterli değildir. O söze bir mananın eşlik etmesi lazım...*** Çünkü amaç, kasıt, hedef yoksa insanda, tüm nasıllı açıklamalarımız; biran evvel kurtulmamız gereken yükler haline dönüşürler, bizi çok yorarlar. Anlamın eşlik etmediği bir söz yığını, hafızamızı da yutar, aklımızı da... İşte bir sözün, yargının nedenini düşünmek, nasıl ve niçinini birlikte düşünmektir; ikisini birlikte... Entelektüel uğraşısı olan arkadaşlarsınız, bilgiyle uğraşıyorsunuz; bu ısrardan vazgeçmeyiniz. Karşınızdaki insanın yaptığı diskurları, söylemleri hemen bu iki kategoriye göre kıyaslayın; ***"nasıl?"*** ve ***"niçin?"*** Niye? Yanlış anlaşılmama için şu noktayı vurgulamak isterim: ***Kişilerin şahsî kanaatlerine, tercihlerine müdahale edelim demiyorum; ancak bir fikri benimle paylaşıyorsan, bunu bana açıklaman lazım. Nübüvvet bitmiştir; biz buna inanıyoruz; dolayısıyla bundan sonra tüm diskurlar, söylemler istidlâlî olmak zorundadır; temellendirilmek zorundadır. Temellendirilmeyen bir düşünceye, bireysel olarak mensubiyet duyabilirsiniz tabi ki; siz, bir rüyanıza göre de amel edebilirsiniz; buna saygı duyarım. Bir tarikat tecrübesini, bir tasavvuf tecrübesini de paylaşabilirsiniz; bu da saygıyı hak eder[13].***

Ama kamuyu bunlarla yönetemezsiniz; insanları bunlarla yönlendiremezsiniz. Bilgi açısından bakıyorsak dinî bilgi, istidlâlî bilgidir, paylaşılabilirdir...; tersi durumda teklif edilemez... Mesela, kelâm, fıkıh, vb. ilimlerin ürettiği bilgi istidlâlîdir; temellendirilmiş bilgidir.

Bilginin kamusal olması, paylaşılabilir olması için asgarî şart îfâde ve istifâde edilebilir özelliklerini göstermesi gerek... İşte ifade ve istifadeye konu olabilecek bilgi nedenli bilgidir; nedenlenmiş bilgidir... Nedenli bilgiye sahip olmayan, bu tarz düşünceye alışık olmayan insanlar, kolay kandırılırlar. ***Dikkat ediniz, Türkiye'deki dinî hareketlerdeki mensuplar niçin büyük oranda dinî bilgiden habersizdirler?*** Evet! Bu büyük oranda böyledir.

İlâhîyat mezunu ya da sosyal bilimci varsa o dinî harekette; zaten, yönetici ekip arasındadır. Niye? Çünkü bir tabib, bir mühendis, vb... dinî bilgilerin nedenlerini bilemediği için değerler üzerinden manipülasyona çok açık olur. Öyle değil mi? İsim vermeye gerek yok; çünkü bu tespitler zaten önümüzde öylece duruyorlar.

Derin düşünmek, sadece bugünü idrak etmek için değil; geçmişi idrak etmek için de çok önemlidir. İslam medeniyetinin başarılarını anlatırken bile, dikkat ediniz, maddî çözümlemelerimiz bile çok zayıftır; hep manevî değişkenlere işaret etmekle yetiniyoruz. Nedir?! ***Müslümanlar, inanmış insanlar, kılıçları ellerine aldılar; dıgıdık gittiler; dıgıdık geldiler...*** Arkadaşlar 25 bin kişilik bir süvari nasıl donanır; hiç düşündük mü? Diyor ki, adam***; "25 bin kişilik süvariyle düşman üzerine doğru yola çıktılar."*** Bunu okuyorsunuz; bakınız bu bir söz... Buna bir içerik, derinlik katalım. Tek bir soru soracağım: ***"25 bin atın nalları için gerekli olan hammadde demir ne kadardır?"*** Hiç düşündük mü? 33 ton ham demire ihtiyaç var... Her süvarinin en az üç yedek atını da dikkate aldığınızda insana sorarlar ***"Nereye gidiyorsun?"...***

"25 bin süvari yola çıktı." cümlesi öyle basit bir cümle değil... İşte ne düşündüğümüz (nisbet), ne de hesap yaptığımız (hisbet) için açıklamalarımız ve çözümlemelerimiz, dolayısıyla bilmemiz sorunlu oluyor; olup biteni anlayamıyor ve anlamlandıramıyoruz... 25 bin süvari ile nerden nereye gidiyorsun?

Soru: ***25 bin süvari ile askerî bir düzende nasıl yürünülür? Nasıl bir dağılım gösterilir? Kaç kilometreye yayılır süvariler? Günde kaç kilometre yol alabilirler ya da almaları gerekir? Levazımı, donanımı nasıl sağlanır; nasıl yerler; nasıl uyurlar; vb... hiç hesapladık mı, hiç düşündük mü?***

Yok! Eskiler delilsiz ilmî konuşma iddiasına hikâye derlerdi. Ben de bu tür maddî kültürden ayıklanmış, salt değerlere indirgenmiş tarih anlatısına ***dıgıdık tarih*** diyorum.

Maddî kültürün ihmâl edilip her şeyin manevî değişkenlere indirilmesine tarihî bir örnek vereyim... İstanbul fethediliyor; 21 yaşında bir insan başında; ne kadar zeki olursa olsun; genç ve heyecanlı. Türk tarihinin en dâhi sultanı Fatih'tir, filozoftur; filozof sultandır. Siyasette öyle sultan filozof zor olur hani... Türklerde en azından benim tanıdığım, bildiğim tek filozof sultan, Fatih'tir; bu nedenle tarihî bilincimiz için hâlâ önemlidir; merkezîdir. Dedik ya, 21 yaşında genç bir insan; tüm zekâsına ve donanımına rağmen heyecanlı... Fetih'ten sonra bir söylenti: ***"İstanbul'un fethi, Akşemseddin olmasaydı, Şeyh Ubeydullah Ahrâr, Türkistan'dan 50 bin müridini göndermeseydi mümkün olmazdı."***

Maddî anlamda böyle bir şey yok elbette; manevî anlamda olabilir; ancak böyle konuşulup duruluyor... Genç ve heyecanlı Fatih'in kanına dokunuyor bu söylentiler; ayrıca daha sonraki fetihleri için de asker arasında sıkıntı yaratabilir bu tür söylentiler... Çağırıyor hocası Akşemseddin'i, çekiyor kılıcını dayıyor boğazına: ***"Hocam, bu kılıcın hiç mi hakkı yok, Allah aşkına?"*** diyor. Biliyorsunuz, Akşemseddin sürgünde ölmüştür; İstanbul'a girmesi yasaktı; onun suçu olmayabilir bu söylenti; ancak bakınız genç bir sultan buna tahammül edemiyor.

Nitekim Fatih, dönemin önemli âlimlerinden ***Musannifek***'e konuyla ilgili bir metin yazdırıyor[14]. İmdi; maddenin, maddî kültürün bu kadar ihmal edildiği bir İslâm tarihi tasavvuru olabilir mi? Öyle bir hale geldik ki, savaşa çıksak şöyle plan yapacağız

arkadaşlar: ***Ortada beş, on tane adam; sağ kanatta şühedâ; sol kanatta evliya; yukarıda da melâike...[15]***

Hiç bir genelkurmay böyle bir savaş planı yapar mı? Bana İslam medeniyetinde vuku bulan böyle bir savaş gösteriniz; melekleri, şehitleri ve velileri hesaba katan... Ama bizim şu andaki tarih tasavvurumuz ve iş yapma tarzımız tamamen bu mantıkla yürüyor.

Elbette her asker ölüme bir melekle gider; çünkü ancak maddenin bittiği yerde, mana başlar; nitekim ***"el duası bitmeden, dil duası kuru bir gürültüdür"*** diyor kudema[16]... Biz peygamberden daha mı sevgiliyiz? Peygamber niye savaştı; niye dişi kırıldı; niye aç kaldı?

O kadar ahmaklık yapıyoruz ki, farkında olmadan kendimizi peygamberden üstün görüyoruz; elbette böyle düşünerek, davranarak... Bu nedenle siyeri, tekrar felsefî bir çözümlemesini yaparak okutmamız gerekiyor. Mademki, örneğimiz Hz. Peygamber; hiç haberimiz yok; dıgıdık tarihin bir parçası oldu Hz. Peygamber...

İsmini vermeyeceğim; hepinizin tanıdığı bir hocamız; gençliğinde dinle de arası pek iyi değil; dönemin ideolojileri ile hemhâl... Başına bir iş geliyor Yurt dışında iken... Kendisi için çok önemli... Dine dönmeye karar veriyor; ama içinde yetiştiği kültür nedeniyle ***İsa mı olsun, Muhammed mi olsun*** şeklinde bir ikircikliğe, bir çatala düşüyor. Kendisi anlattı bunu bana... Tabi iyi bir eğitim aldığı için oturuyor, önce Hz. İsa'nın hayat hikâyesini okuyor; sonra Hz. Peygamber'inkini... Ve en nihayetinde Hz. Peygamber'i tercih ediyor. Kendisine, ***"Niçin?"*** diye sordum.

- ***"Çünkü Hz. İsa ortada yok; çok efsânevî... Ama Hz. Muhammed'in ise neredeyse kaç zeytin yediği bile belli; gülüyor; ağlıyor. En çok etkilendiğim hâdise de Hz. Âişe ile yaptığı bir kavgadan sonra, çatıya çıkıp ağlamasıdır."*** Kendisine dedim ki,

- ***"Hocam, bu olayın neresi etkiledi sizi?"*** Cevap verdi:

- ***"İnsan olması; insan gibi davranması..."***

Evet arkadaşlar! İnsanız hepimiz; Hz. Peygamber de insan... Maalesef hocalarımızı, şeyhlerimizi, alimlerimizi insanlıktan çıkartıyoruz; öyle bir İslâm âlimi anlatımı var ki, insan korkuyor...: ***"Ben böyle olamam ki, bunlar doğuştan mucize sahibi."***

Bu doğru değil. Emin olun hepsi insan... İş yaparken de maddeyi dikkate almıyoruz. Hâlbuki tarihteki hiçbir başarı maddesiz kazanılmadı. Elbette tek başına madde ile de iş yaparsak –manası olmayan madde ile- ortaya Cengizvârî işler çıkar; yıkıcı, insafsız, kıyıcı bir güç... Netice madde ile manayı birlikte düşünmemiz lazım. Zaten, nedenini düşünmekteki nasıl maddeye, niçin de manaya karşılık gelir. Gerçekten, ***"niçin, nasıl?"*** sorusundan kaçıyoruz?

Madde ile uğraşmak istemediğimiz için; çok zor o... "Nasıl inşaat yapılır?" bilmek gerek...; bilmekten kaçıyoruz. Bilmeden inşaat yapılır mı? Bizimkilere göre yapılır; manevî olarak yapılıyormuş... Hep örnek veriyorum; çünkü hayretler içinde dinlemiştim. Zamanında muhâfazakâr bir TV kanalında, bizim dünyadan da haberi olmayan bir adam, Süleymaniye Camii'ni anlatıyor. Süleymaniye Camii öyle hesapla-mesapla yapılmamış... Mimar Sinan onu manevî olarak yapmış. Biz gönül medeniyetiymişiz; Batı akıl medeniyeti; biz manevî imişiz; onlar maddî... Bu sahte ahkâmlara bayılıyorum... Matematik-hesap, misâha, menâzır[17]; öyle şey mi olur..? Hepsi vicdanî... Hop Süleymaniye..!

Hemşerilerim duymasınlar; maneviyatları da çok fazladır; devamlı inşaat yapar dururlar.... Mimar Sinan'ın okuduğu matematik kitaplarını inceledin mi? Has mimar odasında nasıl mimar oluyor bunlar; hangi kitapları okuyorlar? Ne tür bir eğitimden geçiyorlar; bunları inceledin mi?

Peki! Niçin bu adamı çıkartıyorlar? Yük yüklemediği, düşündürtmediği; tersine rahatlattığı için... Çözüm kolay; biz manevî bir medeniyetiz; bundan daha büyük bir makam olur mu? Madde ile gâvurlar uğraşsın... Peki, niye merhum Turgut Cansever'i çıkartmıyorsun -ki, o zaman sağdı kendileri-; güzel bir anlatsın. İşte o zaman yorulmak gerekiyor; gece rahat uyutmaz; iş ve emek talep eder onun anlattıkları da onun için...
Söylemek zâiddir[18] ki, elbette mana olmadan da Süleymaniye'deki o taşlar, o anlamı kazanmaz; o terkibe bürünemez... Kısaca madde ile mana birlikte düşünülmesi gereken, birbirini tamamlayan iki temel değişkendir... Emin olunuz madde ile mana birlikteliği, akl-i selimi verir arkadaşlar. Çünkü maddeden bihaber insan çok çabuk uçar; mistisizme[19], Hintvari bir mistisizme bulaşır; sırf madde ile yetinen insansa çok kaba ve kırıcı olur; ikisini birlikte dikkate almak gerekiyor...

Hayat, mecaz ve kinaye değildir. Dini öyle bir şeye dönüştürdük ki, mecaz ve kinayelerden oluşuyor; hakikat yok. Dolayısıyla hiçbir eylemimizde, hiçbir sözümüzde mutabakat ilelebet sağlanamıyor; tazammunlarla ve intizamlarla iş görüyoruz[20]; elbette mantık terimleriyle konuşuyorum demek istediklerimi vurgulamak için... Hâlbuki hayat çok somuttur; çok serttir. Sen hayal görürken, kafana indirirler; ne olduğunu anlamazsın... Hep anlatırım;

Sinan Paşa, Fatih'in hocası ve veziri; biliyorsunuz çok zeki bir adam. 18 yaşında müderris olmuş. İstanbul kadısı olan âlim Hızır Bey'in oğlu... Bir gün babasıyla yemek yiyorlar; düşünceli ve durgun... Diyor ki, Hızır Bey:

- ***"Oğlum, hayırdır."***

- ***"Baba, her şeyden şüphe ediyorum. Şu tencere var mı, yok mu; ondan bile emin değilim."***

Alıyor Hızır Bey tencereyi, ***"Sen şüphelenmeye devam et"*** diyerek, Sinan Paşa'nın kafasına indiriyor...

Arkadaşlar, şüphe entelektüel bir tavırdır. Günlük hayatta ***"ben bundan şüphe ediyorum"*** dersen; o şeyi kafana indirirler; görürsün. Mecaz ve kinaye ile hayat yaşanmaz; hayat, oldukça hakikattir. Abarttığımı düşünüyorsunuz, belki?

Yurtdışında Türkistanlı asil ailelerin çocuklarıyla bir şekilde karşılaştım. Buhara Emiri'nin torunu mesela... Mısır'da, Kâhire'de... Elbette oldukça büyüktü bizden; ağabeyimizdi. Gördüm ki, hepsi tasavvuftan nefret ediyor; yani, anlatılır bir şey değil. Niye? Çünkü Orta Asya'da Timurlular'dan sonra birleşik bir İslam devletinin kurulmaması tarikatlar yüzündendir. Bu tespitle de hesaplaşılması gerekiyor elbette. Bu nedenle Fatih, İstanbul'u fethettiğinde tarikatların ellerindeki arazilere el koydu. Niçin? Çünkü vakıf arazileri sözleşmesi fıkhî olarak farklı olduğundan dolayı, vâkıf senedine muhâlif bir eylemde bulunamaz, toprağa el koyamazsınız; bu da arazileri bir araya getirip birleşik bir devlet kuramazsınız demektir.

Tasavvufa karşı bu soğukluğun en önemli nedenlerinden biri de Çarlık Rusya'sının Türkistan'ın işgali esnasında yaşananlar... Gerçekten tasavvuf uzun tarihî süreci içinde bir ayıklık olma özelliğini kaybetmiş, spritüel bir materyalizme dönüşmüştür; yani bir tür Hint mistisizmine...

Anlatılanlara göre, Ruslar, Türkistan'daki hanlıkları teker teker ele geçirip Buhara'yı kuşatır; Çarlık ordusu karşı saldırı beklerken Buharalılar semaverlerini alıp, surlara çıkarlar. Semaver, Rusça biliyorsunuz[21]; onların icadı yani... Herkesin elinde bir semaver. Ruslar uzaktan gözetliyorlar, diyorlar ki, ***"Allah, Allah bu semaver; ama silaha mı dönüştürdüler bunu?"*** Üç gün saldırmıyorlar.

Halbuki bizimkilerin düşüncesi ise şöyle: ***"Bu şehir âlim ve veli yatağı; keferenin buraya girmesine müsaade etmezler.. Hepsini ezer-geçerler; kim girebilir ki buraya?"*** Hakikatten kopmuş, mecaz ve kinaye içinde yaşıyorlar.

Ruslar üç gün sonra bir saldırıyor, şehir düşüyor. Bu olayı bizzat Kâhire'de o kişilerden dinledim arkadaşlar... Öteden beriden duyma bir hikâye değil. Bizimkiler hala; ***"Bir şey yapmadılar çünkü Rusları şehrin içine çekti veliler; âlimler... Şehrin içinde icaplarına bakacaklar..."*** diye bekliyorlar. Üçüncü gün bir Rus subayı şehirde gezerken atı sürçüyor; düşüyor ve ölüyor. Hemen yayılıyor: ***"Efendiler harekete geçti!..."***

Rus komutan Buhara'nın en önemli türbesini tuvalet yapıp; her Buharalının sabah ve akşam bir kere burada def-i hacet yapmasını zorunlu kılıyor. İşte hakikatten, gerçeklikten koparsan başına bu gelir.

Bir kültürün, bir dinin, bir medeniyetin hakikati yoksa, zaten mecazının ve kinayesinin de bir anlamı yoktur; olamaz çünkü. Bir kelimeniz vardır, bunun bir hakikati vardır, bir mutabakatı vardır; o ad size bir kinaye ve mecaz imkânı verir. O elden gittiyse zaten ona ilişkin mecaz ve kinayenin de bir anlamı yoktur...

Bizim hakikatimiz çok zayıf; gerçeklikle temasımız yok. Din dilimizde, her türlü yapıp etmemizde, mecaz ve kinayelerle çok iş görüyoruz. Hocalarımızla konuşuyoruz, büyüklerimizle konuşuyoruz; dünyadan haberleri yok... Değerlere dayalı basit izahlarla her şeyi çözdüklerini düşünüyorlar... Örnek olarak: ***"Deprem oldu; çünkü günah işledik..."*** Venüs'te, Mars'ta her gün deprem oluyor; günah işleyen mi var orada. Allah aşkına; hiç mi kelam kitabı okumuyorsunuz; oradaki husn-kubh bölümünü incelemiyorsunuz[22]. Diyorum ya ***"Biz geçmişinden bile geri kalmış bir milletiz..."*** diye... İşte bunu kast ediyorum...

Neticede bir iş yaparken, bu iş için gerekli olan asgarî maddî zemin nedir? Ne türlü bir faaliyet olursa olsun, bunun maddî zemini nedir; buna dikkat etmek gerekir.
Hayal iyidir; ama Aliya'nın dediği gibi, **"Ancak tembel insanlar, hayalleriyle yaşarlar. Çalışkan insan, ayrıca hayalini tahkik etmek, gerçekleştirmek için yola çıkar".** Biz ise sadece hayal kuruyoruz; tahkik yok. Her zaman dediğim gibi, tembel defnedilemeyen bir ölüdür.

Temel çok yaşlanmış; dua ederken demiş ki:

- "*Ya Rabbi, hiç görmedin beni; bu kadar ömür sürdük; süründük, durduk.*"

Gökyüzünden bir ses:

- ***"Çantayla mı gönderecektik."***

Yani bir vesile olması lazım, Cenâb-ı Hakk'ın bize rahmetini göndermesi için.

İnsanlarımız o kadar densiz ve terbiyesiz ki; ***"Dua ettim, icabet olmadı; çalıştım karşılık verilmedi."*** diyor. Bir radyoyu dinlemek için bile, o radyoyu frekansına getirmek lazım. Frekansında değilse, o radyoyu dinleyemezsin. Sen, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin frekansında mısın? Bilginin menzilinde misin? Bir şöyle frekansa gir bakalım... Adam, X-FM'i (100.2'den) dinlemek istiyor; ama 175'i açıyorsa ses gelir mi? Frekans çok önemlidir. Çok değişkenli, parametrik düşünmemiz lazım; hayat böyledir.

Çok değişken var; siyasî, iktisâdî, askerî, ticârî, ilmî, fennî, dinî, nefsî, kısaca pek çok değişken var; binlerce maddî ve manevî değişken mevcut... Tekdüze, ***"İlerleyelim, başaracağız; yola çıkalım, kervan yolda düzülür; marş yürürken bestelenir..."*** gibi cümlelerle iş yapanlara dikkat etmekte fayda var. Din dilini, hatta teklif dilini sadece değerler üzerinden kuran, ***"nasıl?"***ı vermeyen; ya da sadece ***"niçin?"*** üzerinden konuşan insanlara çok dikkat etmek gerekiyor, etmekte fayda var. Müslümanın firâseti/ferâseti[23] güçlü olacak, olmalı...

Feraset; tefekkür, akıl kemale erdikten sonra ortaya çıkar; bunu anlamamız lazım. Feraset, basit bir hadise değildir; aklı tükettikten sonra ortaya çıkar; adam hiç aklını kullanmamış, feraset sahibi olduğunu iddia ediyor ki, bu mümkün değil. Böyle davrananlara dikkat edilmesi gerekiyor.

Şimdi, başlığımızdaki üçüncü maddeye gelebiliriz yani süreklilik…

Âmentumüzün bedelini ödedik; temsil ve teklif sahibi olduk; nedenleyerek düşündük; düşünürken de madde ve manayı birlikte dikkate aldık... Peki, tüm bu süreci nasıl kotaracağız; nasıl yol ve yön vereceğiz. Uzatmadan biz bugün geçmişimizle, bugünümüzle ve geleceğimizle nasıl bir iletişim, ilişki kuracağız. Ben bunu ***"süreklilik"*** kavramıyla açıklamaya çalışıyorum...

Yani tarih dediğimiz hadise, yaşam dediğimiz hadise, tek başına ne geçmiştir, ne şimdidir, ne de gelecektir; bir sürekliliktir. Geçmiş, şimdi ve gelecek, bizim olgu ve olayları ifade etmek için belirli bir referans noktasına göre geliştirdiğimiz koordinatlardır. Bunların hiçbir gerçek/reel değeri yoktur esas itibarıyla.

Şimdi demek isteyeceklerimi -vakit darlığı nedeniyle- bir benzetmeyle anlatmaya çalışayım: Her insan, hem birey olarak hem kültür olarak hem de medeniyet ölçeğinde belirli bir anlam-değer dizgesi içinde yaşar. Bunu bir gemi olarak kabul edebilirsiniz. Şöyle bir örnek veriyorum derslerde: **İnsanı –gözlerini kapattırıyorum arkadaşlara- gökyüzünden yeryüzüne indirilmiş bir varlık gibi düşünün...; yeryüzünü de Okyanus olarak kabul edin... Bu Okyanus'ta varlığımızı sürdürebilmemiz için basit de olsa bir tahta parçasına, bir kanoya, bir kayığa, bir gemiye ihtiyacımız var. Basit kültürleri kano; gelişmiş**

kültürleri büyük gelişmiş gemiler olarak kabul edin; ama her kültür ve medeniyetin gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun, asgarî metafizik dediğimiz hep bir sert zemini vardır. Hiçbir medeniyet, asgarî metafizikten bağımsız değildir. Şu tür iddialar yalandır: Mutlak özgürlük; serbestiyet, vb... Her medeniyet, kültür bir öncekini tahrip etmek için böyle bir iddiada bulunur; ancak kendi ilkelerini yerleştirene kadar... Hiçbir medeniyet –bilim felsefesinde de böyledir - hatta hiçbir bilim teorisi, kendisinin teorisini ispatlayamaz. "Tamamlanmamışlık özelliği" diyoruz buna... Yani, "Tüm bilgilerimizin kaynağı deneydir" cümlesi, deneysel değildir en azından... Bu, asgarî metafizik bir kabuldür...

İslam'ın da umdeleri vardır; kimse bizden, onlardan taviz vermemizi beklemesin. Aksiyomatik dizgede, umdelerde özgürlük olmaz... O zaman, zaten Müslüman olmazsın; kimse zorlamıyor ki... Akdini yaptıktan, sözleşmeye imza attıktan sonra; o sözleşmenin gereğini kabul edeceksin. İslam'ın asgarî metafiziği ihmal edilerek, Müslüman kalınamaz. Kapitalizmin de asgarî metafiziği ihmâl edilerek kapitalist kalınamaz; kapitalizmin temel ilkeleri ihmal edildiğinde, doğal olarak sonuç kapitalizm değildir artık... İşte bu durumu bir gemiye benzetebilirsiniz. Şimdi, gemi yol alıyor; hareket hâlinde kısaca; nasıl bir üslup takip etmemiz lazım? Biraz önce söylediğim gibi, gemiyi mümkün kılan ilkelerdir.

Marco Polo, Kubilay Han'la konuşuyor. Kubilay, Cengiz'in torunu... Marco Polo, Kubilay'a kemer köprüyü anlatıyor:

- "Taşları şöyle koy, böyle koy..."

Kubilay diyor ki:
-"Demek ki, taşsız olmuyor bu iş."

Marco Polo;
- "Taşsız olmuyor; ama kemer de önemli."

Kubilay da;
-"Öyleyse bana sabahtan beri niye taşı anlatıyorsun; kemeri anlatsana?" diyor.

Marco Polo;
- "Ama efendim, taş olmadan da kemeri yapamayız" diye cevap veriyor...

Kubilay bir türlü anlamıyor; çünkü hayatında görmemiş kemer köprüyü. Şimdi benim anlattığım da tam bu; taş mı, kemer mi? İkisi birlikte...

Kemer, oradaki ide, fikir; bizim inanç ilkelerimiz, umdelerimizdir. Kemer idesi olmadan taşları nasıl düzene koyacaksınız, değil mi? Mana, bir maddenin içinde varlığa gelir; madde onu sınırlandırır; mana da düzene koyar; taşına göre köprü yaparsın kısaca.

Sudan heykel olmaz mesela... Sûret ile madde ilişkisi diyoruz kısaca buna... Şimdi, içinde yaşadığımız gemimizin 1500 yıllık bir tarihi var. Başka bir deyişle itikadımızın 1500 yıllık bir tecrübesi mevcut; bu tecrübeyi ihmal edemeyiz.

Modernistlerin en büyük hatası, Âmentumüzün tarihsel tecrübesini ihmal etmeleridir. ***"Doğrudan doğruya Kur'an'dan alarak ilhamı, asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı..."*** Bunlar hikâyedir; Kur'an-i Kerîm üzerine rahat operasyon yapma arzusunun bir

sonucudur. Sen bunu yaparken bugünkü kültürünü, bugünkü birikimini oraya boca edeceksin; doğal olarak... Bunu kim denetleyecek? Dolayısıyla, Âmentumüzün 1500 yıllık bir tecrübesi var. Bu nedenle gemiyi terk edemeyiz; terk edersek başka bir kültürün yanaşması ve sığıntısı oluruz.

Ne demiştik? Okyanus'ta yaşayamayız ki, gemisiz. Gemiden vazgeçmemiz mümkün ama; satarız. Bizim şu anda Türkiye'de özellikle bir kısım Osmanlı münevverinin ve Cumhuriyet aydının yaptığı gibi..; bu gemiyi satıp, başka bir gemiye binmek mümkün. Öyle değil mi? Ama böyle yaparak başka bir kültürün çanak yalayıcısı haline geliriz. Sığıntı ve yanaşma oluruz...

Öyleyse birinci şık geçersiz; gemiyi terk edemeyiz. İkinci şık olarak gemiyi limana da çekemeyiz; çünkü yoldayız, hayat bir süreç, akıyor; çekersek o zaman geçmişte kalırız. Şimdi İslam coğrafyasındaki bazı yaklaşımların, hayal dünyasında yaşayanların durumu bu; gemiyi çektiler, oturuyorlar orada... Mutlular; ama kuruyacak bir göl gibidir o tavır; kuruyup, çürüyüp gidersiniz. Türkiye'de de var bazı yapılar böyle; kılıkları, kıyafetleri... Emin olunuz, bu tür yaklaşımlar destekleniyor; çünkü onların toplumsal hayatın hiç bir unsuruna müdahale derdi de yok, imkânı da yok.

Fransızlar Kuzey Afrika'yı işgal ettiklerinde üç türlü yaklaşım gösteriyorlar:

Ø Bilinçsiz bir şekilde kendileriyle savaşanları destekliyorlar. Niçin? Çünkü onları öldürmek için gerekçe elde etmiş oluyorlar ve neticede kolayca öldürüyorlar... Çünkü karşılarındakilerde Fransız lejyonerlerinin silahları yok ki, tersine Fransızlara kılıçlarla saldırıyorlar ya da doldurmalı tüfeklerle... Fransızlar da kendileriyle bilinçsiz savaş yapmak isteyenleri destekliyorlar; çünkü yok etme imkânı ve bahanesi sağlıyorlar.

Ø ***"Biz kendi dünyamızda yaşayalım...; boş verin Fransızları..."*** diyenleri de destekliyorlar; çünkü onlar da birer kanalizasyon teşkilatı gibi, toplumdaki istisnai kişileri orada topluyor ve kontrollerini mümkün kılıyor.

Ø Üçüncü bir grup, ***"Bu gâvurlar ne yapıyor; nasıl bu hale geldiler, niye bizi yendiler; biz de onların dillerini öğrenelim"*** diyenleri de öldürüyorlar. Çünkü bilinçli; oturmasını kalkmasını bilen insana, ***"Hoşt!"*** diyemezsin... Adam diyor ki, ***"Ben bunu bir tanıyayım; ona göre davranayım."*** Bu tip düşünen ve eyleyen kişileri öldürüyorlar. Niçin? Çünkü bunların eylemine bilinç eşlik edecek; bilinç eşlik etti mi, artık karşıdakinin işi zor... Gemiyi limana çekmek çok kolay bir yol; fakat çözüm değil dedik.

Öyleyse üçüncü şık olarak gemiyi olduğu gibi de muhafaza edemeyiz; çünkü karşımızdaki adam yapmış gemiyi; hızla ilerliyor. Mevcut gemi bizi taşımıyor artık; yükü taşımıyor kısaca... Karşıdaki gemi ise hızla ilerliyor.

Mevcut gemiye küfretmeye gerek yok; seni 1500 yıldır taşıdı bu gemi... Karşıdakinin gemisi yepyeni; seninkinde bir sorun yok... Gemiyi hızlıca geliştirmek, yenilemek de mümkün değil; tarihsel olarak en azından... Çünkü büyük ölçekli bir değiştirmede bütünlüğü kaybedebilir ve suya düşersiniz zaten... Öyleyse ne yapacağız***: "Süreklilik ile değiştirmeyi"*** birlikte ele alacağız.

Çizgi filmlerde vardır ya; büyücü yürürken, adım atarken köprü oluşur; bunun gibi bir şey. Bu şu demek, tarihsel yolculuğunuzu sürdürürken gemiyi sürekli yenilemek zorundasınız. Yol

alırken onarmak, adım atarken köprü inşa etmek; bu ancak, hayatı bir süreç, bir örüntü kabul etmekle mümkündür.

Tekrarda fayda var: ***Âmentumüzün 1500 yıllık tecrübesine saygı göstermek zorundayız. Modernistler gibi tahkir edemeyiz bu tecrübeyi. En azından oradaki gayrete saygı göstermek zorundayız.***

Müslümanlar çok çeşitli coğrafyalarda, çok değişik kültürlerle yüzleştiler, hesaplaştılar, büyük inşalarda bulundular; felsefî, kelamî, tasavvufî, irfanî, fıkhî... Bunu nasıl başardılar? Bu soru üzerinde düşünmeyi hak ediyor... Gelenekselcilerin yaptığı gibi tersi de doğru değil, yani geçmişi takdir ederken ölçüyü kaçırıp takdis etmek; mevcut, içinde yaşadığımız gerçekliği görmemek... Kanaatimce hayatı bir süreç, bir örüntü kabul etmek, aslında insan merkezli düşünmek demektir; yani, hayatı bir bütün olarak idrak etmek... İnsanı merkeze alırsak, insan merkezli düşünürsek -bunun herhangi bir sıfatını (Müslüman vs.) dikkate almazsak- hayatın bu sürekliliğini idrâk etmiş oluruz. Bu da bizi ayık kılar; tetikte tutar...

Yeri gelmişken bir meseleye daha değinmek istiyorum; günümüzde müşahede ettiğim bir mesele... ***Müslüman entelektüeller, akademisyenler meseleleri kendi uzmanlık alanlarından hareketle çözeceklerini düşünüyorlar. Şu anda ciddi bir körleşme var; uzmanlık iyidir; ama yerleşik medeniyetlerde iyidir.***

Amerika'da uzman olmak çok önemlidir; o uzman, o yapı içinde bir fonksiyon icra edip bir anlam kazanır. Bizim, kendimize ait bütüncül bir yapımız yok zaten; ayrıca öyle bir mekanizmamız da yok henüz... Tüm bunlara rağmen arkadaşlar kalkıyor; fıkıh uzmanı, ***"bizi sadece fıkıh kurtaracak"*** diyor; diğeri kalkıyor, ***"hayır, yalnızca tasavvuf kurtaracak"*** diye sesleniyor. Ya da kişiler üzerinden gidiliyor: ***"Gazalî, İbn Rüşd İbn Arabî ya da İbn Teymiyye..."***.

Bu tür yaklaşımlar doğru değil; kolaycılık ve kendini meşgule etmek, sahici iş yapmamak bunlar... Uzmanlık, evet gereklidir; ama uzmanlık üzerinden bir fikir inşası tek başına yeterli değildir. Sen fikrini ortaya koy; fakat kültür ve medeniyet çok değişkenli bir yapıdır. Çok değişkenli parametrik düşünme dediğim bu; çünkü insan sadece itikad, fıkıh, ilim ya da irfan değildir.

Biz, inanan, düşünen, bilen, beğenen; birçok etkinliği olan bir var-olanız... Kültür üretirken, medeniyet kurarken tüm bu etkinlikleri dikkate alan yapılar geliştirmemiz gerekir. Kendi hissiyatımıza göre bir hayat görüşü kuramayız; bu doğru değil; kursak da bu bizi bağlar; kamusal alanı belirleyemez... Çünkü kamusal alan ayrıca fikriyatta ister...

Şimdi özetliyorum; son cümlelerimi söyleyeceğim... Henry Kissinger diyor ki, –bilirsiniz, İblisin yeryüzündeki tecessüm etmiş hallerinden biridir- :

-İki tür dünya görüşü vardır: Birinci tür dünya görüşü, Newton'cu dünya görüşüdür; ikincisi, Newton'cu olmayan dünya görüşüdür. Newton'cu hayat görüşünün ilkesi, gerçekliği dış dünyada var sayar ve onu gözler; ölçer, biçer, kayıt tutar; sınıflandırır, vb... Dolayısıyla bu ölçüm işi ne kadar dakikse, ne kadar gelişmişse; gerçekliği o kadar bilir ve kontrol eder. İkinci hayat görüşü ise gerçekliği, insanın içinde var sayar ve orada derinleşir; rafine hale gelir; ama dış dünyayı ihmal eder.

Bu, neye benziyor, biliyor musunuz? İskender Hindistan'a vardığı zaman meditasyon yapan Hintli bilgeleri görüyor; müthiş bir manzara, dizilmiş büyük bir öbek sessiz adam; teemmül halindeler...

Soruyor:

- ***"Ne yapıyorsunuz?"***

Çok ilginç bir cevap veriyorlar:

- ***"Kendimizi fethediyoruz."***

Bilgelerin başındaki kişi de İskender'e sorar:

- ***"Sen ne yapıyorsun?"***

İskender gülerek yanıtlar:

- ***"Ben de Dünya'yı fethediyorum."***

Newton'cu düşünce dünyayı fethetme işidir; Newton'cu olmayan düşünce ise kişinin, kendini fethidir. İşte arkadaşlar, bizim, İslâm'ın rolü de tam burada ortaya çıkıyor:

İslam, bu ikisini birlikte iddia ettiği için -kanaatimce- çok biriciktir. Günümüzde Müslümanların bir kısmı dünyayı fetihle meşgul; bir kısmı kendini fethetmekle... Ben de diyorum ki, dünya ile kendi aranda bu kadar keskin bir ayrım yapma. Sen bu dünyanın bir parçasısın, dünya da senin bir parçan; sensiz dünya olmaz, dünya da sensiz olmaz; kısaca sen biraz dünyasın, dünya da biraz sen... Dolayısıyla fetih hareketini çift yönlü yapmak zorundayız. Hem kendimizi fethetmeliyiz ki, tahkik-i zât diyoruz; hem de dünyayı...

Örnek, Hz. Peygamber, sahabeler... Bu insanlar niçin dünyayı feth etmeye kalkıştılar? Niçin sadece kendilerini fethetmekle meşgul olmadılar? Ancak kendilerini fethetmeden de yeryüzüne yayılmadılar... Çünkü kendini fethetmeden dünyayı fethetmeye kalkışan bir insanın yapacağı şey, yıkımdır; anlatabiliyor muyum? Öyle olursan, İskender gibi olursun, Moğollar gibi olursun; bugünküler gibi olursun. Dolayısıyla illa feth edeceksek, çift yönlü yapalım, hem kendimizi fethedelim hem de dünyayı... Kanaatimce İslâm budur.

KAYNAK:
İhsan Fazlıoğlu, İLEM (İlmî Etüdler Derneği Yaz Okulu Açılış Dersi): " Âmentu'nün Bedelini Ödemek: Ne Yapmalı? Bedel, Bakış ve Süreklilik" http://fazlioglu.blogspot.com/2018/05/ihsan-fazlioglu-amentunun-bedelini-odemek-ne-yapmali-bedel-bakis-ve-sureklilik-ilem-temmuz-acilis-dersi.html

TEŞEKKÜR:
Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'nun İLEM açılış dersini metin haline getiren Sayın Celal Sancar'a teşekkürü bir borç bilirim.
Av. Muharrem Balcı'ya da katkılarından dolayı teşekkür ederim.
Muhammet Negiz

DİPNOTLAR

---

[1] ÂMENTÜ (آمنت): İslâm dininin iman esaslarını ana hatlarıyla ifade eden terim. Arapça'da âmene (آمن) fiilinin birinci tekil şahsı olan ve "inandım" mânasına gelen âmentü, Kur'an'da üç yerde, söz sahibinin imanını açıklarken kullandığı bir ifade olarak geçer (bk. Yûnus 10/90; Yâsîn 36/25; eş-Şûrâ 42/15). Şûrâ sûresinde doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e "âmentü" demesi emredilir. Buna dayanarak âmentünün Kur'an'da yer alan bir terim olduğunu söylemek mümkündür.

"Âmentü billâhi ve melâiketihî ve kütübihî ve rusülihî ve'l-yevmi'l-âhiri ve bi'l-kaderi hayrihî ve şerrihî mine'llahi teâlâ; ve'l-ba'sü ba'de'l-mevti hakk eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlüh" = "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman ettim. Ölümden sonra diriliş gerçektir. Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim" şeklinde sıralanan ve mü'menün bih olarak da adlandırılan itikadî esasların hepsi âmentü terimiyle ifade edilir.

Âmentüde sıralanan ve Ehl-i sünnet inancına bağlı herkesin kabul etmesi gereken bu iman esasları Kur'an'da çeşitli ifadelerle yer almıştır. Bir yerde müminin vasıfları olarak Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba (Kur'an'a) ve peygamberlere iman şeklinde sıralanırken (bk. el-Bakara 2/177), başka bir yerde müminlere "Allah'a, peygamberine (Hz. Muhammed'e), peygamberine indirdiği kitaba (Kur'an'a) ve önceden indirdiği kitaba" iman etmeleri emredilir (bk. en-Nisâ 4/136). Buna karşılık Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr edenin koyu bir sapıklık içinde olduğu belirtilir (bk. a.y.). Bu âyetlerde değişik şekillerde sıralanan iman esasları Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere ve âhirete iman olmak üzere beş ilkede toplanmış ve geleneksel âmentü metninde bulunan kader, yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğu inancı bunlar arasında zikredilmemiştir. Âmentüdeki iman esaslarının sayısı ve muhtevası hadislerde de farklıdır. Buhârî'nin rivayet ettiği Cibrîl hadisinde, "İman nedir?" sorusuna, "Allah'a, meleklerine, Allah'ın görüleceğine, peygamberlerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır" (Buhârî, "Îmân", 37) cevabı verilerek sayılan beş değişik esas arasında da kader zikredilmediği halde İbn Hanbel (Müsned, I, 21), Müslim ("Îmân", 1), Tirmizî ("Îmân", 4), İbn Mâce ("Mukaddime", 9), Ebû Dâvûd ("Sünnet", 17) ve Nesâî'nin ("Îmân", 4) rivayetlerinde "hayrı ve şerri ile birlikte kadere iman" esası diğerlerine ilâve olarak zikredilir.
Kaynak: http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=030028. 03.07.2018.
[2] *"İman bir fiildir, isim değildir. 'Amentü': Ben iman ettim demektir ve ondan sonra her şey gelebilir; burada söylenmek istenen, 'ben, şu şeyle kendimi metafizik emniyete alıyorum'dur. Eman, maddi emniyettir; iman metafizik, akli güvenliktir. Dolayısıyla imansız hiçbir insan yoktur. Yani hayatın anlamını, metafizik güvenliğini, akıl sağlığını, varoluş anlamını bağladığı bir şey vardır her insanın. Bedenimizi nasıl emniyete alıyorsak aklımızı da imanla emniyete alıyoruz."* Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'nun Ferdiyet ve Estetik konulu konferansından…
http://www.kocav.org.tr/page/ferdiyet-ve-estetik
[3] YAKAZA (اليقظة)
Sözlükte "uyanıklık" anlamındaki yakaza kelimesi (Farsça: bîdârî) tasavvufta "sâlikin kalbinin Hak'tan gelen bir uyarıyla uyanıklık haline (teyakkuz) kavuşması" demektir. Hak'tan uzaklaştığına işaret eden gaflet uykusundan uyanan sâlik, içinde bulunduğu âleme ve Allah'a dair bir şuura kavuşur. Bu sayede günahlarından tövbe eder ve Hakk'a yakınlaşmak için

gayret gösterir. Sûfîler, "Resulüm! Onlara de ki: Size tek bir öğüt vereceğim, Allah için ayağa kalkın" âyetindeki (Sebe' 34/46) Allah için ayağa kalkma ifadesi yakaza hali olarak yorumlanmış, her müminin gaflet uykusundan uyanması ve cehaletten kurtulup irfan sahibi olması gereğine vurgu yapılmıştır.

Hâce Abdullah Herevî'ye göre yakaza tasavvuf mertebelerinin ilkidir, ardından tövbe makamı gelir. Yakaza üç şekilde gerçekleşir. Birincisi sâlikin Hakk'ın verdiği nimetlerin sonsuz ve sınırsız olduğunu düşünmesi, bu nimetleri bilmek için bütün gücünü harcaması ve nimetlerin şükrünü eda hususunda kusurunu idrak etmesidir. İkincisi sâlikin işlediği günahları bilip hatalarını telâfi yoluna gitmesi, günahlarından arınmak suretiyle kurtuluş talebinde bulunmasıdır. Üçüncüsü, sâlikin hayatı boyunca ibadet yönünden kazandığı veya elinden kaçırdığı şeylerin farkına varması, vaktini boşa harcamaması, kaçırdığı fırsatları tekrar elde edip kalan zamanını değerlendirmek için dikkat etmesidir. Herevî'ye göre kulun yakaza haline ulaşması için ilim tahsil etmesi, Allah'ın emir ve yasaklarına uyması, bir mürşid-i kâmilin sohbetine katılması gerekir. Böylece olaylara akıl ve kalbin nuruyla yaklaşır, nefsini tanır, Hakk'a tâzimi artar ve belâlarakarşı sabretmesi kolaylaşır (Menâzilü's-sâirîn, s. 75-76). Yakazadan önce intibah hali gelir. Sâlik içine ansızın doğan hallere sarılarak gaflet uykusundan uyanır ve kendine gelir, bu intibah onu yakaza haline ulaştırır. Yakaza hali tamamlanan sâlik tövbe makamına yükseltilir (Sühreverdî, s. 594).

Abdürrezzâk el-Kâşânî "sülûke niyet etmek" diye tanımladığı yakazanın sülûkün başlangıcından sonuna kadar farklı görünümler kazandığını söyler. Sâlik her an yakaza halinde bulunmalı, nefsini hesaba çekerek katettiği merhalelerden elde ettiği neticeleri anlamalıdır. Sâlik başlangıçta, gaflet uykusundan uyandıktan sonra şeytanın ve kötülüğü emreden nefsin davetlerinden sakınma hususunda hassas davranır, boş vehimlere kapılmaz. Sülûkte şeriat ve tarikat gereklerini yerine getirerek nefsinin kapıldığı kibir, riyâ ve ucb gibi kötü duygulara karşı uyanık olur. İyi niteliklerinin kötü niteliklere dönüşmemesi için faziletlerini görmekten sakınır ve melâmetî bir tavrı benimser. Sâlikin kalbinin Allah karşısında diri durması için her an Allah'ın huzurunda bulunduğunu murakabe etmesi yakaza halinin ileri bir aşamasıdır ve Hakk'ın kalbine verdiği basîret nuru sayesinde eşyaya ferâsetle yaklaşır. Kurb makamındaki sâlikin Hak ile yakaza halinde olması, mâsivâya bakıp telvîne düşmekten korunması, Hak ile halka dair hükümleri birbirine karıştırmayıp mârifet ve temkine ermesi yakazanın son aşamasıdır (Elf Makām, s. 247). Kişinin nefsin arzularına kul olması gaflettir. Nefsini hesaba katarak olaylara dikkatli yaklaştığını zannedenlerin çoğu aslında gaflet içindedir. Kişi bu halden nefsini Hakk'ın gerçek anlamda kulu olan, kulluk makamına eren bir kâmil insana teslim etmekle kurtulabilir. Bu teslimiyet Hz. Peygamber'e ve Allah'a teslimiyete vesile teşkil eder.

İsmâil Ankaravî'ye göre yakaza kalbin ve ruhun uyanıklığıdır. Resûl-i Ekrem'in, "Benim gözlerim uyusa da kalbim uyumaz, âlemlerin rabbinden gafil olmaz" hadisinde geçen (Buhârî, "Teheccüd", 16) uyanıklıktan maksat kalp uyanıklığıdır. Sûfîler, "İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar" meâlindeki hadiste (Aclûnî, II, 312) uyku gaflet, uyanıklık yakaza haliyle yorumlanmış, uyanmanın ancak ölmeden önce ölmekle gerçekleşen seyrüsülûkle olacağı ileri sürülmüştür. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin, "Ruhumuz Hak ile uyanık olmazsa uyanıklık bizim için iki dağ arasındaki boğaz ve geçit gibidir" beyti (Mesnevî, I, 40, beyit 410) Hakk'a yönelik bir şuur eksikliği içinde bulunan kişinin sıkıntıda kalacağına işaret eder. Bu sıkıntıdan kurtuluş yakaza ile mümkündür (İsmâil Rusûhî Ankaravî, s. 256). Muhyiddin İbnü'l-Arabî yakazayı "beşerî nefsin insana uyguladığı baskıdan doğan sıkıntıdan kurtulma" şeklinde tarif eder. Bu kurtuluş Allah'ın bağışladığı fehim sayesinde gerçekleşir (Iṣṭılâḥâtü'ṣ-ṣûfiyye, s. 541). Sâlik öğrenme aşamasına kadar nefsinin karanlığında kaldığından sıkıntı

içindedir; bu sıkıntıdan ancak yakaza aydınlığına eriştiğinde kurtulabilir. Mürşidler dervişlerini çeşitli imtihanlara tâbi tutarak, zaman zaman da gaflete düşürerek sürekli yakaza halinde olmalarını sağlar. Bundan dolayı gaflet bazı zamanlarda mürid için rahmettir. Kaynak: https://islamansiklopedisi.org.tr/yakaza. 03.07.2018.
[4] **FÜRUAT:** Kökten ayrılan kısımlar. Füru'lar. Esastan olmayıp geniş bilgide ortaya çıkan mes'eleler. http://osmanlica.ihya.org/furuat-nedir-ne-demek.html. s
[5] **Akîde, Akâid** veya **İtîkâd** (Arapça: عقيدة): İslam'da inanç olarak bağlanmayı gerekli kıldığına inanılan inanç esaslarının bütünü olarak bilinir. Akîde kelimesi Arapça "a-k-d" (عقد) kökünden gelip, "bağ", "bağlama/bağlanma", "düğümleme/düğümlenme" ve aynı zamanda "bağlılık" ve "sözleşme" anlamlarına da gelir.[1] Terim olarak "inanç" ve "iman" anlamında kullanılmıştır. Benzer bir ifade olan kelam ise inançla ilgili felsefi tartışmalar için kullanılmıştır. Kaynak: Wikipedia.
[6] **BİLKUVVE:** Fiil mertebesine varmadan. Tasavvurda, tasavvurî olarak. Düşünce halinde. Kabiliyet ve istidat ile. http://osmanlica.ihya.org/bilkuvve-nedir-ne-demek.html
[7] **MİTOS:** Tarih öncesi dönemleriyle ilgili Tanrı, tanrıça, yarı Tanrı ve kahramanların yaşamlarını, serüvenlerini anlatan, bir toplumun inançlarını, duygularını, eğilimlerini, dolaylı bir biçimde yansıtan efsane. http://sosyolojisi.com/mitos-nedir-tanimi-edebiyat-kavramlari-sozlugu/7804.html
[8] **ENTİTE:** Varlık, var olan şey, kendilik. https://tr.glosbe.com/fr/tr/entit%C3%A9
[9] **COGNİTİF:** Bilişsel; bilmeye veya kavramaya ait; bilmeye, kavramaya ya da idrak etmeye ilişkin. https://tr.glosbe.com/fr/tr/cognitif
[10] ONTİK-ONTOLOJİK: Heiddegger, Dasein'ın ontik ve ontolojik önceliğinden bahsetmektedir. Ontik, varolan herşeydir. Biz, ontolojik olarak varoluruz. Ontolojik olarak varolmak, kendini anlamaya elverişli tek varlık olmak anlamını taşır. İnsanın kendi var-oluşu, kendisine konudur. İnsan, kendi ontik yapısının ötesine taşıp, ontolojik anlama yetisi geliştiren (yetisine sahip olan) ve diğer varolanların ontolojilerini anlayabilen varlıktır. Diğer varolanlar kapalıdırlar, onları sorgulayabilen, kendisini anlayabilen varlık, insandır. İnsanın metafizik yazgısı budur. İnsan, değişen dünya ile değişmeyen dünya arasında tanıktır. İnsanın yazgısallığı, varlığın riskini alması / her şeye anlam vermesidir.
Bkz:https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/49799/mod_resource/content/0/VII.%20HAFTA.pdf
[11] TAHKİK; herhangi bir sorunu delilleriyle düşünmektir. Gerekçeleriyle birlikte ispat edebilmektir.
TAKRİR; deliller arası tutarlılığı gözeterek düşünmektir.
TAKRİB; delillerle sonuç arasındaki tutarlı ilişkiyi gözeterek düşünmektir.
TAHRİR; herhangi bir düşünme faaliyetinde konunun esasından olmayan zevaidi atarak düşünmektir.
TETKİK; en üst seviyedir. Delillendirmenin delillendirmesini yaparak düşünmektir. Yani nasıl delillendirme yapıyoruz formel anlamda.
Kaynak: http://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/prof-dr-ihsan-fazlioglu-konferansi-her-sey-merv-de-basladi-turkistan-dan-anadolu-ya-matematik-bilimleri-takrir-felsefi-bilimleri-tahkik-etmek-pdf.html 04.07.2018.
[12] **AKAİDÜ'n-NESEFÎ (النسفي عقائد):** Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) akaide dair risâlesi.
Bkz: http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c02/c020198.pdf
[13]**İSTİDLÂLÎ:** Temellendirilmiş.
İSTİDLÂLİYAT: Bir konu ve iddia hakkında delil arama işlemleri. https://www.luggat.com
İSTİDLÂL: Bir konuda kanıtlara dayanarak sonuç çıkarma 2.
Çıkarım http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=%C4%B0ST%C4%B0DLAL

[14] **MUSANNİFEK (مصنّفك):** Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî (ö. 875/1470).
Osmanlı âlimi. 803'te (1400-1401) Horasan'a bağlı Bistâm kasabası yakınlarındaki Şahrûd köyünde doğdu. Fahreddin er-Râzî'nin soyundandır. Genç yaşta eser telif etmeye başladığı için Musannifek (küçük yazar) lakabıyla tanındı. 812 (1409-10) yılında öğrenim görmek için kardeşiyle birlikte gittiği Herat'ta Teftâzânî'nin öğrencisi Celâleddin Yûsuf el-Evbehî'den ve Kutbuddin Ahmed b. Muhammed el-Herevî'den ders aldı. Abdülazîz b. Ahmed el-Ebherî'den Şâfiî fıkhı, Fasîhuddin Muhammed b. Muhammed'den Hanefî fıkhı okudu. Bu arada tasavvufa ilgi duyarak Zeynüddin el-Hâfî'nin halifelerinden birinden biat aldı. 842'de (1438) Anadolu'ya geçerek Konya'da müderrislik yaptı. Buradaki öğrencileri arasında Karamânî Mehmed Paşa da vardır. Daha sonra Bursa'daki Sultâniye Medresesi'nde hocalık yaptı ve Fâtih Sultan Mehmed'in sadrazamı Mahmud Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gitti. Padişahın takdirini kazanarak kendisine 80 akçe yevmiye verildi. Fâtih Sultan Mehmed'in 867 (1463) yılındaki Bosna seferine katıldı. Padişahın talebiyle, Sadrazam Mahmud Paşa tarafından Bosna kralına verilen kapitülasyonun ilgasına dair bir fetvası bulunduğu nakledilir. Eserlerini Sahn-ı Semân medreselerine vakfeden Musannifek İstanbul'da vefat etti ve Eyüp Kabristanı'na defnedildi.
http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=310239&idno2=c310168#1
[15] **ŞÜHEDÂ:** Şehitler.
EVLİYA: Ermiş kimseler, erenler, veliler.
MELÂİKE: Melekler.
[16] **KUDEMA:** 1. Eskiler, eski insanlar. 2. Eskiliği bakımından ileri gelenler, öne çıkanlar (TDK)
[17] **MİSÂHA:** Ölçmek, miktarını bilmek.
MENÂZIR: Optik ; **İLM-i MENÂZIR:** Optik ilmi.
[18] Zâid / زائد: Artan. Fazlalık. İlâve olunmuş. Lüzumsuz, gereksiz. Gr: Te'kid için söylenen. Mat: Müsbet işareti, artı. (+) Lüzumsuz, fazla, ilâve olunmuş. Artan, fazlalık. https://www.luggat.com/zaid/1/1
[19]**MİSTİSİZM:** İnsanın görünen nesnelerin ardındaki gerçeklik, sonsuzluk ve birliğe ulaşma yönündeki ruhî tecrübesi ve bu tecrübeyi ifade eden doktrin. Mistisizm (İng. mysticism; Fr. mysticisme) Grekçe "sır" anlamına gelen musterion kelimesinden türetilmiştir. Kelimenin teknik anlamlar kazanması, eski Yunan'da pagan olan halkın dinî inanışından ayrı olarak Eleusis ve Dionysos kültlerinde temsil edilen sırların musteria terimiyle ifade edilmesi sonucunda olmuştur. Aslında Grek dinî akımlarında söylenmemesi gereken sırlarla ilgili olarak suskun kalması icap eden müntesipler için de mustai kelimesi kullanılırdı. Çünkü Grek mistik dininde sırlar herkese açık olmayıp özel bir intisabı gerektirmekteydi. Nitekim Grekçe'de "susmak, suskun kalmak" mânasındaki muein kelimesinin de Grek mistik ibadet şekillerinde intisap törenlerinin gizliliğine işaret ettiği düşünülmektedir (ER, X, 230, 245-246). Zaman ve tarih içinde gelişenden ezelî ve zamansız olana geçiş tecrübesini ifade eden mistisizmin anlamı daha sonra genişlemiş, bu terim Grek ve Doğu felsefelerinin Yeni Eflâtunculuk adı altında uzlaştırılması çabasının ardından değişikliğe uğrayarak "bütün bir hakikat problemine aklî ve daha çok sezgiye dayalı melekelerle özel biçimde yaklaşmak" mânasına gelmeye başlamıştır. Hıristiyanlığın erken dönemlerinde Yeni Eflâtunculuğun hıristiyanî fikirlerle kaynaşması sonucu -Dionysius the Areopagite'in Mistik Teoloji adlı eserinde görüldüğü gibi- mistik bir hıristiyan ilâhiyatı ortaya çıkmıştır. Fakat mistisizm, "görünenin ötesine veya görünmez olana geçme tecrübesi" şeklindeki genel anlamıyla belli bir dine özgü olmayıp bütün dinlerde rastlanan bir olgudur (Sunar, s. 4; Happold, s. 18-19). Kaynak: http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=300188.
[20] **TAZAMMUN:** 1. isim Kapsama, içine alma, içerme 2. İçlem (mantık)

İÇLEM: *a. man.* 1. Bir kavramın çağrıştırdığı kapsama giren niteliklerin veya taşıdığı özelliklerin bütünü, tazammun: *Kuş sözcüğü bize canlı, havada uçan ve öten bir varlık anlatır; şu hâlde canlılık, uçuculuk ve ötücülük kuş kavramının içlemine giren niteliklerdir. Kartal, kırlangıç, tavuk ve öbür kuşlar ise birer kuş cinsi olduklarından bunun içlemini oluştururlar.* 2. Bir nesnenin içeriğini oluşturan şey.
İNTİZAM: *a.* 1. Düzenli, düzgün olma 2. Düzen, çekidüzen.
[21] SEMAVER: Rusça **samovar** "otomatik çay pişirme cihazı" sözcüğünden alıntıdır.
Rusça sözcük. Rusça samo "kendi" ve Rusça varit' "kaynamak" sözcüklerinin bileşiğidir.
https://www.etimolojiturkce.com/kelime/semaver

[22]**HÜSÜN ve KUBUH** (والقبح الحسن): İyilikle kötülüğün mahiyetine ve ölçüsüne ilişkin tartışmalara konu olan kelâm, ahlâk ve fıkıh usulü terimi.

Hüsün (hüsn) "güzel olmak" anlamında masdar ve "güzellik, rağbet edilen ve sevilen şey" anlamında isim olarak kullanılır (çoğulu mehâsin). Karşıtı olan kubuh ise (kubh) "çirkin olmak" ve "çirkinlik, nefret edilen şey" mânasında masdar-isimdir (çoğulu mekābih; Lisânü'l-ØArab, "ĥsn", "ķbĥ" md.leri). Râgıb el-İsfahânî hüsün kelimesini "güzel olan, rağbet edilen şey" diye tanımladıktan sonra bir şeye akıl, duygu (hevâ) veya duyu (his) yönünden olmak üzere üç şekilde güzellik değeri yüklenebileceğini, ancak halk dilinde hüsün kelimesinin genellikle göze hitap eden güzellik için kullanıldığını, buna karşılık Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kelimenin çoğunlukla kalp gözünün (basîret) güzel kabul ettiği şeyi ifade ettiğini belirtir. Buna göre hüsün günlük dilde estetik bir kavram, Kur'an dilinde bir ahlâk terimi olarak kullanılmaktadır. Aynı âlime göre hasenin zıddı olan kabîh ise "gözün beğenmediği maddî şeylerle duygusal olarak insanı rahatsız eden davranış ve haller" anlamına gelir; kabîh ile benzer bir anlam ifade eden seyyie ise nesneleri nitelemekten çok insanlar arasındaki ilişkilerin ahlâkî değerini belirtmek için kullanılır (el-Müfredât, "ĥsn", "ķbĥ", "svǿe" md.leri). İbnü'l-Cevzî Kur'an'da, güzelliğinde eksiklik bulunmayan şeylerin yanı sıra iyiliği kötülüğünden daha çok olan şeylere hasene, bunların karşıtına da seyyie denildiğini ve bu iki tabirin "tevhid-şirk, zafer-hezimet, bolluk-kıtlık, âfiyet-belâ, iyi söz-kötü söz, iyi iş-kötü iş" mânalarında kullanıldığını kaydeder (Nüzhetü'l-aǾyün, s. 259-260). Hüsün ve kubuh, İslâmî literatürde estetik anlamdan çok eylemlerin ahlâkî ve dinî değerini belirtir. Bu sebeple Türkçe'de "güzel" ve "çirkin" kelimeleri daha ziyade estetik değerleri ifade ettiğinden kelâm, ahlâk ve usûl-i fıkıh terimi olarak hüsün ve kubhu yerine göre "iyilik-kötülük, dünya ve âhiret hayatı açısından fayda-zarar" diye ifade etmek daha isabetli görünmektedir. Kaynak ve detaylar için Bkz: http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c19/c190044.pdf
[23] Ferâset Anlayışlılık, çabuk seziş. (Aslı firâsettir). Binicilik, süvarilik, yiğitlik. Çabuk sezme ve anlama kàbiliyeti. Anlayış. https://www.luggat.com/feraset/1/1

DÎVÂN-I HİKMET SOHBETLERİ:
"HAKİKATLİ VE SİYASETLİ İNSAN OLMANIN İMKÂNI: IŞK, SIDK VE LİYAKÂT KAVRAMLARI AÇISINDAN BİR MODELLEME DENEMESİ"

İhsan Fazlıoğlu

Cümleten Hoş Geldiniz!

Öncelikle böyle bir toplantıyı tertip eden ve beni davet etme nezaketi gösteren Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyeti'ne teşekkür ediyorum. Değerli dostum Musa Yıldız'ı makamında ziyaret ettim. Bana bir Dîvân-ı Hikmet hediye buyurdular. O zaman vazifemi anladım ve üç aydır Dîvân-ı Hikmet'i mütalaa ediyordum ve dün akşam bitirdim. İşi ciddiye almak lâzım. Titizlik ve dikkat ahlâktandır. Biz de vazifemizin gereğini yerine getirerek, Dîvân-ı Hikmet'i bilmiyorum kaç kişi okumuştur baştan sona ama, baştan sona okuyarak belirli kavramsal modeller çıkartmaya çalıştım. Burada da bu çıkarttığım modellerin bir tanesini sunmaya çalışacağım. Konuşmamın başlığı şudur: ***"Hakikatli ve Siyasetli İnsan Olmanın İmkânı: Işk, Sıdk ve Liyakât Kavramları Açısından Bir Modelleme Denemesi".*** Biraz ağır olacak zannediyorum.

Konuya girmeden önce şunu ifade etmek lazım. Her medeniyetin ve kültürün üç temel metni vardır. "Kurucu metinler", "taşıyıcı metinler" ve "öğretici-talimi metinler". İslam medeniyetinin kurucu metinleri, Kur'an-ı Kerim ve hadis külliyatıdır. Bu metinler, bizim asgari ya da minimal metafiziğimizi, özellikle anlam değer dünyasına ilişkin minimal metafiziğimizi verirler. Aynı zamanda bu metinler, bir medeniyetin hermonotik referans noktalarıdır. Yani o medeniyette ne tür yorumlar yapılsa yapılsın, dönüp dolaşıp geleceği, kendine atıf sistemi olarak alacağı metinlerdir. Bu metinler aynı zamanda, bir medeniyetteki

anlam değer ufkunu belirlerler. Onun ötesine geçtiği zaman bu medeniyetin dairesinden de çıkmış olursunuz. Bu açıdan kurucu metinler, aynı zamanda denetleyici metinlerdir.

Taşıyıcı metinler ise, büyük oranda kurucu metinlerin yorumlarını ihtiva eden ve alt kültürlere ait olan metinlerdir. Çünkü bir medeniyeti bir ırk kurmaz. Medeniyet, her ne kadar kurucu bir milleti olsa da, büyük oranda milletler topluluğunun ortak inşa ettiği bir yapıdır. Ancak her medeniyet ailesi içerisinde o medeniyeti zenginleştiren o medeniyete katkıda bulunan farklı kültürler vardır. İşte taşıyıcı metinler, bu kurucu metinleri o kültür içerisinde yeniden dile getiren ve ifade eden metinlerdir. Bu açıdan Dîvân-ı Hikmet, Yunus Emre Dîvân'ı ve benzeri metinler, İslâm'ın, İslâm medeniyetinin Türkçe ifadeleri ve Türkçe kuruluşları olarak yorumlanabilirler.

Taşıyıcı metinler, kurucu metinleri yeniden ifadelendirir; onları güncelleştirir ve onları kamusal hâle getirir, toplumsallaştırır. Bu açıdan Dîvân-ı Hikmet başta olmak üzere, tarihimizde Türkçe telif edilmiş metinleri, kurucu metinlerin bir ifadesi, güncellemesi ve toplumsallaşması olarak görebiliriz. Bunlar aynı zamanda, bir anlam değer dünyasının, kurucu metinler tarafından belirlenen anlam değer dünyasının, katmanlı yapısını, farklı kültürlerde ifadesini bulan katmanlı yapısını da belirlerler.

Öğretici-talimî metinler ise, esas itibariyle ikiye ayrılır.

1. Sözlü kültürle yayılan, bizim geleneğimizde her ne kadar yazılı olsa da, ta köylere kadar ulaşmış, hatta Türkmenistan'a gittiğimde orada da gördüm, Ahmediyye ve Muhammediyye gibi belirli bir okuma yazma bilmeyen öbeğe, okuma yazma bilen insanların aktardığı anlam değer dünyasının bir tür popülerize edilmiş (vulgarize değil) halk tarafından oraya katılmasını mümkün kılacak bir dille yazılmış metinlerdir. Bu açıdan öğretici metinler, deyiş yerinde ise, sözlü gelenek içerisinde kurucu metinlerin ve taşıyıcı metinlerin anlam değer dünyasını, halkın idrakine aktarmak için kullanılan metinler olarak görülebilirler.

2. Diğer bir öğretici metin, talimi metin dediğimiz ise, okullarda okutulan ve o toplumun entelektüellerinin idrakini besleyen metinlerdir.

Bu metinler, hem kurucu hem de taşıyıcı metinlerin bir tür pedagojik açıdan, talimi açıdan yeniden ifade edilmiş metinleri olarak görülebilirler. İşte Dîvân-ı Hikmet, İslam medeniyeti açısından baktığımızda, büyük ölçekte bir taşıyıcı metin; ama Türk kültürü açısından baktığımız zaman ise, bir kurucu metindir. Elbette bir metni anlamak için sadece metnin içeriğiyle yetinmek doğru değildir. Metnin hayat bulduğu; varlığa geldiği tarihsel bağlam, metin içi örgü, kullanılan kavramsal modeller ve şemalar, bütün bunlar o metni anlamak için göz önünde bulundurulması gereken konulardır.

Özellikle şiir metinlerinde kavram örgüsü ve iç anlam ilişkileri son derece önemli olduğu için bu metinler üzerine çalışan kişinin olabildiğince dikkatli olması gerekir. Çünkü şiir kıyasa konu olmaz; önerme vermez; belirli bir nedensel örgü göstermez. Onun için şiir üzerine çalışan ve şiir üzerinden o dönemin entelektüel hayatı, metafiziği, varlık anlayışı ve benzeri konularda bir metin üretecek kişinin, özellikle metin içi kavramsal örgüleri ve yargıları ciddi

bir şekilde göz önünde bulundurması gerekir. Ben de bu sunumumda, yukarıda bahsettiğim ilkelerden hareket ederek, Dîvân-ı Hikmet'in kavramsal ve yargısal ilişkilerini dikkate alarak bir modelleme yapacağım.

Her model bir yorumdur. Dolayısıyla benimki de bir yorum. Kişisel kanaatim, şiir müzikle birlikte insan olma bilincinin en üst ifadesidir. Başka bir deyişle, insanî ayıklığın zirvesidir. Şiir yazan bir zihniyet, ya da bir kültürü yenmek çok zordur. Özellikle bir fikir, bir entelektüel hareket, şiir üretmeye başladığı zaman onun kalıcılığı ve sürekliliği artar. Nitekim Türk tarihine baktığımız zaman Yunus Emre, Âşık Paşa gibi adlar bizim kalıcılığımızı arttıran sürekliliğimizi sağlayan ve dik durmamızı uyanıklığımızı ve ayıklığımızı örgütleyen metinlerdir. İlginç bir örnek olarak Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde ve devleti yeniden örgütlediğinde yaptığı en önemli şeylerden biri; kendisi, oğulları, veziri ve etrafındaki diğer entelektüellerle birlikte, Türkçeyi şiir üzerinden yeniden kurmaktı. Çünkü maddî vatan geçici olabilir.

Bir kültürün manevî vatanı olan şiir, hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Bu çerçevede baktığımız zaman Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i, özellikle Orta Asya dünyasında dolaştığım ve gördüğüm kadarıyla, oradaki farklı siyasî teşekküller kurmakla birlikte, hemen hemen Türkçe konuşan halkların bir tür manevî vatanı olarak bugüne kadar gelmiş.

Hepsinin maddî vatanı farklı olmakla birlikte. Bu çerçevede Dîvân-ı Hikmet'i okuduğumda şöyle düşündüm, ne tür bir okuma ya da ne tür bir modelleme, bu metnin en derin, en asil ve aslî özelliğini verebilir. Tespit ettiğim şudur: Elbette dediğim gibi bu bir perspektif. Başka açılardan da okunabilir. Çok çeşitli kavramları birbirleriyle ilişkilendirerek otuz sayfaya yakın kavramsal modelleme yaptım. Çok çeşitli kavramları birbiriyle ilişkilendirerek. Ama bir tanesini burada sunacağım.

Yesevî'nin şikâyet ettiği konu yalgan dediği sahtelik, riya, yalan, yalancılık ve burada eşlik eden diğer kavramlar özellikle söze bağlı yaşamak. Bunun karşısında ise, ihlâs, samimiyet, ışk, sıdk, liyâkat ve mana ile yaşamak. Dolayısıyla bütün modelin dayandığı kavram çiftleri ve bu kavram çiftlerinin özeti söz ile yaşamak ve mana ile yaşamak olarak özetlenebilir.

Yesevî'nin en çok şikâyet ettiği İslam'ın ümmîliğinin ve Hanifliğinin ihmal edilerek bir tür kurumsal ve kamusal riyakârlığa dönüştürülmesidir. Ümmîlik, Türkiye'de son derece yanlış anlaşılan bir şeydir. Cehaletle, okuma yazma bilmemekle eşleştirilir. Hâlbuki "ümmîlik" bir teolojik kavramdır. Ümmî olmak demek, döneminde mevcut olan hiçbir kurumsal dine tâbi olmamak, demektir. Hz. Peygamber'in ümmî olması, okuma yazma bilmemesi demek değildir. Anneden doğduğu gibi fıtrat dinine mensup olması, dönemindeki Yahudilik, Maniheizm, Hıristiyanlık, Zerdüştlük gibi hiçbir kurumsal dine mensup olmamasıdır.

Kurumsallık ve kamusallık, bir medeniyetin sürekliliğini sağlamakla birlikte, pratik içerisinde, mümarese içerisinde, şeklî bir yapı kazanır ve o yapıya mensup olan insanlarda bir tür riyakârlık üretir. Yesevî'nin eleştirisi sadece dinî değildir. Ya da dinî derken resmî ulemaya, rusûm ulemâsı dediğimiz ulemaya değil; şeklî ilimlerle uğraşan tasavvufta sık dile getirilen kesime değil; tasavvufa da eleştiri oklarını yöneltir ve dönemindeki tasavvufî anlayışın da bir tür riyakârlığa, sahteciliğe dönüştüğünü söyler. O kadar ki, sayfa 69'da sahte

ümmet ifadesini kullanır. Yani Müslümanlar o hâle geldi ki, Hz. Peygamber'in ümmetini hakikatten sahtekârlığa dönüştürdüler. Peki, bir sûfînin sahte iş yapmadığını, yalgan iş yapmadığını nereden anlayacağız?

Menakıbına bakarak. Çünkü tasavvufta menkıbeler, menakıplar, bir sûfînin iddialarını epistemolojik kontrolünü sağlarlar. Çünkü insanın sureti ancak sîretinde tecelli ederler. Eğer insanın sîreti yalgan değilse, sahte değilse, o sîretin dayandığı sûret ve fikirler de sahte değillerdir. Bunun için Yesevî'nin sık sık vurguladığı gibi bir insanı tanımak, onun yoluna, yoldaşına ve yol alış tarzına bakmakla, bakılmakla mümkündür. Yesevî daha da ileri giderek bu eleştirileri sadece dönemindeki kendi dışındaki ötekilere yapmaz. Kendini de eleştirir. Fütüvvet ve melâmet ona göre kendini eleştirmeyi gerektirir. Şüphesiz Yesevî'nin ki bir sohbet, bir tespit, sohbet üzerinden verilen bir tespit.

Fakat biz biliyoruz ki, kendisi sıkı bir medrese eğitimi almıştır. Sebepsiz, nedensiz tespit, bir malumattır. Bunları nedenlemek de gerekir. Çünkü bilgi, nedenlenmiş malumattır. Yesevî'ye göre bunun nedenleri nedir? Niçin kendi dönemindeki Müslümanlar bu yalganlık içerisinde, riyakârlık içerisinde yaşamaktadırlar?

1. Ben ve benlik iddiası, kibir. Ehl-i irfana göre kibir ile şirk, yazı tura gibidir. Şirk, Tanrı'ya başka bir şeyi şerik koşmak iken; kibir, kişinin kendisinin Tanrı'ya şirk koşmasıdır.

2. Dünyayı biriktirenler. Çok güzel bir tabir. Onun tabiridir bunlar. Dünyayı biriktirmek doğal olarak dünyaya tapmayı doğuracağı için riyakârlığı ve sahtekârlığı arttırmaktadır.

3. Dini eylemlerinde kâr zarar hesabı yapanlar. Yesevî'ye göre, önceden düşünülmüş her türlü dinî eylem, sevapları siler. Şöyle diyor: Tanzim edilmiş hesap iş siler. Dinî yolculukta yolun sonuna göre düşünmek, kibir olarak kabul edilir.

4. Daha da korkunçtur. Akıbetinden emin olanlar. Hiçbir mümin, yaptıkları ve ettiklerinden hareket ederek bir kıyas yapıp akıbetinden emin olamaz. İmandan emin olmak, küfürdür. Akıbetinden emin olanlar, ilginç bir şekilde, diyalektik bir şekilde Allah'tan ümidini kesenlerdir Ahmet Yesevi'ye göre. Allah'tan ümidi olanlar kesinlikle akıbetinin garantili olduğunu düşünemezler. Çünkü Hz. Peygamber'in ifadesiyle "Bu dinin peygamberi benim, ben bile akıbetimden emin değilim". Onun için sık sık divanında şunu söyler: "Hiç bilmem, nasıl olacak benim işim". Emin değil. Nitekim hayatını yaş yaş anlattığı şiirinde de, biraz önce bir bölümünü arkadaşımız okudu, tek tek kendisinin nakisalarından ve eksikliklerinden bahseder.

Yesevî'ye göre, bu anlattıklarımız ve bunları yapanlar ciddi bir riyakârlık içerisinde bulunmaktadırlar. O, riyakâr insanı, şeytan atına gem vurmadan -yani şeytanı bir at olarak görüyor- binen kişiye benzetir. O kişi, kendinden geçemez; dünyayı tepemez. Nefsi büyük, dini bozuktur. O kadar ki, bu insanları yalanlar yakar. Tabii, bu anlattıklarımız bireysel düzlemde gerçekleşen bir şey değildir, Yesevî'ye göre. Çünkü yalganlık, sahtekârlık, riyakârlık, yalancılık, sözde yaşamak ferdî bir olay değil, bütün toplumu ve hatta bütün insanlığı yakından ilgilendirir.

İnceleyin: Tarih'te kalıcı olmanın sırrı nedir?

Çok ilginç bir şekilde Divan'da bununla alakalı söyleyişleri çıkarttığımız zaman, yalgan bir ortamda nasıl bir manzara tecelli eder, şunları söyler:

1. Sevgi ve şefkat gider.

2. Edep ve hayâ kaybolur.

3. Müslüman, Müslüman'ı öldürür.

Şöyle diyor: "Müslüman müslümanı eyledi kâtil" (s.191). "Adem oğlu birbirini yer yutar". "Dünya için, iman, İslâm dinini satar". "Haksızlık tutulur haklının işleri batıl kılınır.", "Yöneticiler edipler yalan söyler ve zulmeder". "Hatır kalmaz; vefa ortadan kaybolur". "Cömertlik gider; adalet yok olur". "Dualar kabul olmaz, belalar çoğalır". "Özellikle o toplumun bilenleri zalim olur".

Şöyle diyor: (s.194-195) "Hoş geldin deyi ciler, bilgin oldu". Bunu yazıp fakültedeki odama asmaya karar verdim. "Hoş geldin deyiciler bilgin oldu". Yağcılar, üçkâğıtçılar, numaracılar âlim oldu, demek istiyor. Çok güzel bir ifade kullanmış. Peki, bu tespit ve bunun nedenleri belirlendikten sonra çözüm dedir? Peki, yalganlıktan nasıl kurtulunur?

Bu riyakârlık ortamı, bu sahtekârlık ortamından nasıl kurtulabiliriz? Üç kavramı Divan'ında sık sık kullanır Ahmed Yesevi. "Âşık olmak", "sadık olmak yani doğru olmak" ve "layık olmak". Buradaki aşk ya da ışk, tasavvufta kullanılan genel anlamı yanında, Yesevî'nin Divan'ında ihlâslı olmak anlamına da gelir. Buna da çok dikkat etmek lazım, metni okurken. Bu kavramı ilginç bir şekilde hep birlikte kullanır. Bir şeyi ışk ile yapmak, Ahmet Yesevi'ye göre, bir şeyi ihlâslı ve dürüst yapmak anlamına gelir.

Her ne eylesen aşk ile eyle,

Aşksız insan kişi değildir.

Ben, aşk kelimesini kullanmayı pek sevmiyorum. Çünkü çok alçaltıcı bir anlamı var günümüzde. Işksız kulluk, taharetsiz yaşamaya benzer. Işk, kalbin taharetidir. Ahlak ise, aklın taharetidir. Hileci olmayın âşık olun. Âşık olsan sadık ol. Hile hurda işlerden uzak dur. Bakın hepsi ihlâs ve diğer kavram çiftleri ile alakalıdır. Yesevî'ye göre, söz ile yaşamaktan mana ile yaşamaya geçmenin asgari şartı, ihlâstır; samimiyet ve dürüstlüktür. Peki, böyle bir durumu nasıl sağlayacağız? Çok beyit var. Onları tek tek okuyarak vaktinizi almayayım. Konunun derinliklerine devam edelim. Peki, nasıl buna ulaşacağız? Nasıl bu yalgan ortamda âşık olalım? Efendim, sadık olalım. Bunlar dolayısıyla bize bir liyakat kazandıracak layık olacağız. Hem Tanrı'ya layık olacağız; hem kendimize; hem de topluma. Çünkü Yesevî için esas olan kişinin kendidir. Kendisine layık olması lazım öncelikle. Kendisine sadık olması lazımdır. Kendisine âşık olmalıdır.

Kendisi dürüst olmalı anlamında. Bu ortamdan ve bunun yarattığı tehlikeleri de gördük, kendi toplumunda da örneklendirdi bize. Bundan kurtulmanın yolu nedir? Yine modelimize göre, Yesevî'ye göre bundan kurtulmanın pek çok yolu olmakla birlikte en temel yolu, öz olarak kullandığı özlük bilinci, kendilik bilincidir. Yani her tür eylemimizde özümüzün eşlik etmesi

bir bilincin bir yakaza hâlinin eşlik etmesidir. Bir uyanıklık hâlinin eşlik etmesidir. "Özü okumak", "özü vurmak", "özü ortaya koymak", "özünü bil", "özün bilince ilmin ile amel kıl" gibi pek çok, yaklaşık otuz kırka yakın ifadesi var Divan-ı Hikmet'te. Dolayısıyla bir insan tasavvuftaki teknik tabiriyle, tahkik yapmadan kendi işine düşmeden ve düşünmeden, kendisiyle hemhâl olmadan ve halleşmeden, hayatında bir kere dahi olsa kendi ile hesaplaşmadan kendi nefsiyle vuruşmadan diyor -nefsiyle vuruşmak tabirini kullanıyor- kendi nefsiyle vuruşmadan; hu testeresiyle nefsini biçmeden; kesinlikle bir insan, dışarı çıktığında eylemlerine bilinç eşlik etmez. Çünkü insanın, varlığını, kendi varlığını idrak etmeden başkalarının varlığını idrak etmesi; kendi varlığını takdir etmeden başka varlıkları takdir etmesi mümkün değildir.

Bunun psikoloji açısından böyle olduğunu biliyoruz zaten. Elbette böyledir. Deli, delidir. Çünkü özlük bilinci yoktur. Çocuk mesul değildir, çünkü özlük bilinci yoktur. Ama bunun bütün dinî eylemlerimizde, yaşama tarzımızda, yol alış tarzımızda en temel ilke olduğunu pek çok ifadesinde Ahmed Yesevî ortaya koyuyor. Peki, kendilik bilincini nasıl elde edeceğiz? Özlük bilinci diyor tabi ki. Kendi kelimesini kullanmıyor. Daha çok…

Şunu yeri gelmişken söyleyeyim: Yesevî'de nefs olumsuz; öz olumlu bir anlam ifade eder. Nefs, daha çok şeytanî tarafımıza denk gelir. Divan-ı Hikmet'te en azından benim gördüğüm nefsten bahsettiğinde olumsuz bir durumdan bahseder. Ama öz nefsin de altında olan daha özsel bir şey diyeceğim ama öz, özsel bir tekrar oldu. Fakat özseli günümüz Anadolu Türkçesindeki anlamında kullanıyorum. Daha zeminde daha ana dilimizde söylersek essensiyalist bir temel oluşturur. O açıdan öz, her geçtiğinde Yesevî'nin ifade ettiği insanın birey olarak fert olarak yaşama atılımını mümkün kılan en temel taşıyıcıdır. Bunu nasıl yakalayacağız? Böyle bir özün bilgisini nasıl elde edeceğiz?

Şüphesiz bunu Kur'an-ı Kerim'den hadislerden hareket ederek elde edebiliriz. Bunu eğitim öğretim yoluyla; terbiye ve talim yoluyla da aktarabiliriz. Ama burada bahsedilen dışarıdan bir öğretim değil, içeriden eğitim nasıl mümkündür? Burası önemli. Çünkü tasavvuf ve irfanda nihai amaç, yapılıp edilenlerin dışarıdaki bir sahneye göre yapılması değildir. Yani dışarıda bir müzik çalıyor, ona göre oynamak tasavvufî bir tavır değildir. Müzik içerden çalması lazım. Makamlar içeriden gelmesi lazım. Siz o müziğe ve makama göre kendinizi ayarlamanız gerekir. Çünkü dışarıya göre yapılan her ayarlama, bir riyadır. İnsanın kendini dışarıdaki bir miyara göre ayarlaması; dışarıdaki bir ölçeğe göre kendine çekidüzen vermesi ilk başlangıçta olmasa bile nihayetinde bir hesaba dayanır.

Öz kavramı, benim teşbihimle bir atom bombası patladığında nasıl bir enerji ortaya çıkartırsa, öz, Ahmet Yesevî'ye göre böyle bir enerji yoğunlaşmasıdır. Yani bütün o insan dediğimiz bireyin ferdin, en yoğun çekirdeğidir. Dolayısıyla kararların, nihai yorumların, ilkelerin bu yerde alınması gerekir. Öz bilinci ya da özlük bilinci ya da kendilik bilincinin sahih bir şekilde inşa edilebilmesi için, ölüm bilinciyle birleştirilmesi gerekir.

Burası son derece önemli. Şaşırdım. Çünkü ben bu konularla ilgili Dîvân-ı Hikmet'i okumadan önce de yazılar yazmıştım. Demek ki, hani ben Ofluyum, direkt Allah'a bağlıyım, derdim. Demek ki herkes direkt Allah'a bağlıymış. Böyle bir problem yaşadım açıkçası. Şaka bir yana, ben bunlarla ilgili birkaç yazı yazmıştım. Ölüm bilinciyle alakalı olarak. Ahmet

Yesevî'nin Dîvân'ında neredeyse dörtte birlik bir bölüm, ölüm bilinciyle alakalıdır. Çıkarttığım otuz sayfalık özetin neredeyse on sayfası, ölümle alakalı.

Şimdi burada bu konu üzerinde biraz durmak istiyorum.

Kur'an-ı Kerim'de bildiğiniz gibi ayet-i kerimede "El-hayatü'd-dün-ya ve'l-ahire" tamlaması vardır. Bu son derece önemli. Çünkü bu tabirde dünya hiçbir zaman isim olarak kullanılmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de dünya, isim olarak kullanılmaz; sıfat olarak kullanılır. Ahiret de öyle. Burada mevsuf olan, sıfat olan, öz olan, taşıyıcı olan ya da mantık terimiyle mevzu olan, hayattır. Dolayısıyla İslam dünya görüşüne göre, hayat süreklidir. Dünya, yakın hayat, yakın demektir malumunuz. Ahiret ise öteki hayat. İkisi de sıfattır.

Sıfatları attığınızda mevsuf kalır; mevsuf da hayatın kendisidir. Hayat, Cenabı Hakk'ın el-Hayy isminin bir tecellisi olması bakımından ebedî ve ezelîdir. Bu nedenle ölüm, yok olmak değildir, İslam hayat anlayışına göre. Ben bunu şöyle ifade etmiştim: Müslüman var olur; var ölür; ama yok olmaz. Yani varlığı hep devam eder.

Şimdi benzer ifadeleri Yesevî'de de görmek şaşırtıcı. Gerçi Hz. Ali'ye nispet edilen bir cümlede "Kim ölümün yokluk olduğunu zannederse, onun yokluğu doğmakla başlar." der. Çok ilginçtir. Doğduğun anda yokluğun başlıyor; eğer ölüm yokluksa. Çünkü niye? Yine Ahmet Yesevî'nin ifade ettiği gibi; daha önce Ömer Hayyam'ın ifade ettiği gibi; ölüm, insana özgü bir şey; insan ölür ve doğduğu anda ölüme hazırız demektir. Daha doğrusu, anne karnında canlandığımız an ölüme hazırız. Ölüme doğrudur insan, insanın yönü ölüme yönlenmiştir, der sufiler.

Bu açıdan zaten İslam medeniyeti bununla alakalı, Yesevî'nin dile getirdiği ifadelerle alakalı olarak, hazır bir veri sunuyor bize. Ancak burada ölüm bilinci ile ölüm korkusunu birbirine karıştırmamak lazım. Ölüm korkusu, bilincin eşlik ettiği bir duygu değildir ve bilincin eşlik etmediği tüm duygular ahlaksızlığın kaynağı olurlar. Dolayısıyla burada Yesevî'nin, tasavvufun ve irfanın bahsettiği ölüm korkusu değil; ölüm bilgisidir. Sır tabirini de kullanır Yesevî. Bu çok ilginç bir şey, sır. Nitekim Alman filozofu Schopenhauer benzer ifade kullanıyor, ayrı kültürlerde olmasına rağmen "Işk ile verileni ölüm ile alan nedir?" diyor. Aynı ifadeyi Yesevî'de görüyoruz. Aynı ifade. Bu sır nedir?

Şimdi dolayısıyla İslam hayat görüşüne göre, öz bilincini elde etmemizin asgari şartı; kendimizi, benliğimizi, özümüzü ölümle ilişkilendirmemiz gerekir. Bu da yetmez. Aynı zamanda kökenimizle de ilişkilendirmeliyiz. Dolayısıyla üç temel kavramı, bir süreklilik içerisinde, idrak etmeliyiz: Mebde', me'âş ve me'âd. Yani (mebde') köken, (me'âş) yaşam ve (me'âd) geri dönüş. Bu üçünü konuşurken, belirli bir bilgi analizi yaparken, farklı kavramlarla ifade etsek de -çünkü bilmek ad vermektir; kavramsallaştırmaktır, başka çaremiz yok, idrakin doğası bu- ama Yesevî'ye göre bunlar tek bir sürecin farklı adlarıdır. Nedir o süreç? Hayat. Hayat süreci.

Hayat, Hayy isminin bir tecellisi olduğu için ezelî ve ebedîdir. İnsan da özü itibariyle ezelî ve ebedîdir. Öyleyse benlik bilinci elde etmemizin asgarî şartı, hayatı bir süreklilik olarak idrak etmek ve ölümü yokluk olarak görmemek. Bu muazzam bir tespit. Yani olmayı ve ölmeyi,

varlığın iki farklı tecellisi olarak görmek, iki farklı yüzü olarak görmek. Ölmeyi yok olmak değil de; var olmanın başka bir ifadesi olarak fark etmek. Fakat sadece bir enformasyon bir malumat olarak değil, bir bilinç hâline getirmek son derece önemlidir. Daha önceki yazılarımda ifade ettiğim gibi modernizm, ölümün itibarsızlaştırmasıyla başlar.

Çağdaş dünyada ölüm, itibarsızlaştırılmıştır. Nasıl ki börtü böcek "öldüğünde" toprağa karışır giderse, insan için de benzeri bir sürecin geçerli olduğu dile getirilmiştir. Ölümün itibarsızlaştırılması, özellikle Batı Avrupa'da Rönesans ve modern bilimin ortaya çıkmasıyla başlayan, bizim bilim felsefesi "dis-enchantment", anlamdan arındırma dediğimiz bir sürecin sonucudur. Anlamdan arındırma, esas itibarıyla kelamın başlattığı harekettir. Onun özeti şudur:

Teknik konulara girmek istemiyorum. "Maddî evrende Cenab-ı Hak dışında spiritüel, mistik, fail bir güç yoktur; her şey maddedir. Mutlak anlamda tek fail Tanrı'dır, diğerleri hep âmildir." ilkesi, özellikle İbn Meymun'un Delâletü'l-Hâirin adlı eseri Latince'ye tercüme edildikten sonra yayılan bir fikirdir. Ama bu mübalağa edilmiş, insana da uygulanmıştır. İnsan da anlamdan arındırılmıştır. Hâlbuki anlam, insanın kendisidir; bizim geleneğimizde.

Ağaçta anlam var mı yok mu? Bu bizim bilgimiz dışında. Bilemeyiz. Evrende anlam var mı yok mu? Bunu bilemeyiz. Bunları biz yüklüyoruz, olabilir. Ama o anlamı üreten ve yükleyen insan, özellikle insanın o kendiliği, benliği anlamın kaynağı olduğu için, insanı da anlamdan arındırmak demek, Kant'ın ifadesiyle, "İnsanı makineleştirmek" demektir ki, yine Kant'a göre, insan onuruna yapılmış en büyük saldırı budur. Şimdi iki farklı kültürden gidiyoruz dikkat ederseniz.

Bir tarafta Batı Avrupa, özellikle Alman kültürü, buradan hareket ederek gaistik bilimleri, manevî bilimleri kurma hareketini başlatmıştır Kant, Heidegger, Schelling, Schopenhauer, efendim Fichte, Haeckel ta Meinecke'ye kadar gelen süreç içerisinde, insanın makineleştirilmesine karşı çıkarak, insanı şiir üzerinden, müzik üzerinden, tarih üzerinden gaistik yani manevî bilimler dediğimiz bilimleri kurarak, anlam bilimleri hatta meşhur Arendt'i bilir sosyal bilimci arkadaşlar, açıklamacı bilimler explanation yapan ve anlayıcı bilimler, understanding; işte açıklamacı bilimler, doğa bilimleri, anlayıcı bilimler beşerî sosyal bilimler. Bu ayırımı da Alman kültürün yaptığını biliyoruz. Dolayısıyla benzer bir meselenin aynı çerçevede; fakat başka bir bağlamda gündemde olduğu görülüyor. 1860'tan sonra Avrupa'nın büyük şehirlerinde mezarlıkların şehir dışına taşınması da ölümün itibarsızlaştırılmasıyla son derece ilgilidir. Çünkü mezarlıklarla yaşamak, modern insanı rahatsız eder.

Benim gezdiğim Berlin, Viyana ve Budapeşte'de bunu yakinen müşahede ettim. Arabayla gidiyorsunuz mezarlıklara. Hâlbuki biz ise, sadece İslam medeniyeti değil, bütün kadim medeniyetler, mezarlıklarla birlikte yaşarlar. Onun için Yahya Kemal'e 1950'lerde İstanbul'un nüfusu kaç dendiğinde, 90 milyon diyor. Türkiye'nin nüfusu 18-20 milyon, verdiği cevap çok ilginçtir:

Biz, ölülerimizle birlikte yaşarız. Nüfus sayımızda bizim mezarlıklarımız da dâhildir o nüfusa. Bugün böyle bir bilincimiz var mı? Hiç zannetmiyorum. Hepimiz ölümden kaçıyoruz, gürültüye sığınıyoruz.

Burada anlattığımızı kendi nefsimize uygularsak tehlikeli bir hâl alabilir. Onun için onu geçiyorum hemen. Biraz önce ifade ettiğim gibi ne Yesevî, ne de diğer arifler, sûfîler, ölüm korkusundan bahsediyorlar. Zaten mü'min bir insanın ölümden korkması düşünülemez elbette. Biraz önce dediğim gibi, bilincin eşlik etmediği her eylem nasıl ahlaksızlık yaratıyorsa, Yesevî'ye göre, ölüm korkusu da, -korku bilincin olmadığı yerde ortaya çıkar- ölüm korkusu da, eğer ona bilinç eşlik etmiyorsa, bir bilince dönüşmüyorsa ahlaksızlığın kaynağıdır.

Şimdi burada Yesevî'de benim daha önce pek görmediğim, okumalarımda rastlamadığım bir durum var. Karşılaştım ve şaşırdım biraz açıkçası. Bilgi ile hikmet ilişkisi ilginç bir şekilde kuruluyor Yesevî'de. Bilgiyi son derece önemser. Yeri gelmişken şunu söyleyeyim: Söz önemsiz değildir Yesevî'de; eksiktir sadece. Bunu da göz önünde bulundurmalıyız. Yani klasik, kadim İslam düşüncesi, olgu ve olayları yan yana koyarak düşünmez, üst üste koyarak düşünür; ya ya da ayırımı yoktur bizde. Her şey yerinde olmak kaydıyla, alt ve üst eşiği belirlenmek kaydıyla, insan için gereklidir. Sözü reddetmiyoruz diyor Ahmed Yesevî. Çünkü söz, dünyayı mamur eder. Ne demek?

Bilim, bilgi, kavl/söz dünyayı mamur eder. Çünkü biz bütün bu yapıları bilgiyle koruyoruz; sözle kuruyoruz. Devleti, milleti, toplumu sözle idare ediyoruz. Bu tek başına kaldığında problem yaratır. Yani eksik kaldığında. Yoksa sözün başladığı ve bittiği yer, iyi tespit edilirse -buna alt eşik ve üst eşik adını veriyoruz- her insanî eylemin, her insanî yeteneğin alt ve üst eşiği iyi tayin edilebilirse ve yerinde kullanılırsa; yerinde tutulursa hiçbir mahzuru yoktur; hiçbir sakıncası yoktur. Dolayısıyla sözü reddetmiyor Yesevî.

Sadece sözde kalmak, bir süre sonra riyakârlığa neden olur. Onu tamamlamamız lazım; hâle çevirmemiz, manaya çevirmemiz gerekiyor. Bilinç, manadır. Öz, manadır. Kendilik bilinci, manadır. Burada dediğim gibi dışarıdan bir şey kastetmiyorum. Basit bir cümle anlamı değil bu. Sözlük anlamı değil. Doğrudan insanın yüklediği özsel atılımla yüklediği yapıdır. Burada bilgi, bilgi olması bakımından değerli olmakla birlikte, hikmete nasıl dönüştürülmelidir?

Şimdi bu çok ilginç. Biz, hikmeti genelde felsefî çalışmalarımızda, bilginin bir üst ifadesi olarak kullanıyoruz. Ama Yesevî bilginin hikmete dönüştürülmesinden bahsediyor. Nasıl yapacağız bunu? Şöyle söyleyebiliriz. Söze anlam katmak; ya da söze mana katmak eşittir hikmet. Doğru. Fakat bunu anlattıklarımızla ilişkilendirerek şöyle der: Bilginin hikmete dönüştürülmesi, bilgiye ölümün bilgisinin katılmasıyla mümkündür. Bu bilgiyi genişletir; derinleştirir. Şimdi bu çok ilginç bir şey. Yani şunu demek istiyor:

Eğer bilgi, Hz. Ali'ye nispet edilen Kelam-ı Kibar'daki gibi düşünülürse, yani Hz Ali diyorlar ki, bilgi nedir? Diyor ki, bilgi "İlmü min eyne, ilmü fî eyne, ilmü ilâ eyne'nin toplamıdır." Ne demek? Nereden bilgisi? Nerede bilgisi? Nereye bilgisi bir araya getirildiğinde bu ilimdir, diyor. Bir kere bilgiyi bu şekilde gördüğünde o hikmet adını alır Yesevî'ye göre. Şimdi biz genelde modern hayatta sadece buranın bilgisini önemsiyoruz. Atom altı yapılara iniyoruz

küçük ölçekle; büyük ölçekle astrofizik yaparak evrenin sınırlarını paralel evrenlere kadar gidiyoruz. Burada bir sıkıntı yok. Bu sağı ve solu eksik olan bilgidir; ya da altı ve üstü eksik olan bilgidir. Köken ve dönüş bilgisini mebde' ve me'âd bilgisini kattığımızda, o bilgi hikmete dönüşür.

Peki, yeterli midir? Bu da çok önemli. Yeterli değildir; bu neticede nazarî, teorik kalan bir eylemdir. Ne yapacağız? Bunu eyleme dökeceğiz. Ele ve eyleme inmeyen bilgi, yine Hz. Peygamber'in hadisinden ilham alarak Yesevî'nin kullandığı gibi, eşek olmaktır. Yani taşıyorsun o kadar yükü. Kitap yüklü merkep olmak demektir. Bilgi eyleme inmelidir. İbn Haldun'un Mukaddime'de söylediği gibi, insanı insan yapan iki temel yeti var: Akıl ve el. Bu iki gücün ürettiği iki yapı insanlığı kurar. Fikir ve iş, amel. Dolayısıyla Yesevî de başka bir açıdan bunu söyler. Bilginiz, tabi burada artık bilgi sadece buradanın bilgisi değil, buradan yani "-den", "-da" ve "-e" bilgisi. Nasıl diyeceğiz bunu anlayamadım ki? Yani 'İlmü min eyne, ilmü fî eyne, ilmü ilâ eyne' bu bilginin toplamı, bilgi artı eyleme dönüştürdüğümüzde hikmet eylemiş oluruz.

Hikmet, adaleti doğurur. Dolayısıyla itidal üzerine yaşamış oluruz. Denge üzerine yaşamış oluruz. İtidal. Yani ümmet-i vasat tabirini, itidal olarak tercüme, tefsir edebilirsiniz. Oradaki vasat olmak demek, matematiksel geometrik bir orta değildir, itidal üzerinde olmak. İşte Yesevî'ye göre hikmet, itidalı yaratır. Zaten biliyorsunuz klasik ahlak teorisinde de hikmet, itidal ile aynı şubeye mensuptur. Evet toparlayalım. Bizar geniş hacimle bir toparlama yapalım. Peki, bir insanı bütün bu anlattıklarımızı düşünmeye nasıl sevk edeceğiz? Tamam, terbiye yapıyor aileler. Okullarda eğitim de veriyoruz. Toplumsal bir organizasyonumuz da var. Sürekli eğitim dediğimiz bir şekilde insanları eğitiyoruz da. Her insan bununla hemhal olmuyor mu? Bunu nasıl yapacağız?

Bu yakaza hâlini, bu uyanıklık hâlini, bu sözden manaya geçiş ya da ikisini birlikte bir arada tutma, bu özlük bilinci -saydıklarımız bütün konuşma boyunca- bunu nasıl gerçekleştireceğiz? Burada Yesevî'nin söylediği, insanları dertlendirerek. Dert, bütün bu arayışı boşandıran tetikleyici güçtür; enerjidir. "Dertsiz insan, insan değil. Bunu anlayın. Aşksız insan, hayvan cinsi bunu dinleyin." diyor Ahmed Yesevî. Başka ne söyleyeyim. Yoruma açık, yorumlanacak cümle değil bu. Dertsiz insan, insan değil. Burada dert, tabîi geçinme derdi, kira derdi, makam mevki derdi değil ha. Hele biraz Türk iseniz, siyaset derdi de değil. Ankara'da da bu laf söylenir mi be? İstanbul'dan gelince böyle ayar bozukluğu oluyor. 1991'de Şam'a gittiğimde üniversiteyi ziyaret ettim. Yaş elliyi geçince hatıraları anlatmak lazım. Meslektaşlarımızı ziyaret ettik üniversitede. Konuşuyoruz. Dedi ki orada bana bir Profesör: İhsan Bey, bir Türk bir şehire gittiğinde, geldiğinde ilk neyi sorar?

Bu gerçekten başka kültürlerin ve milletlerin sizin hakkınızda kanaatlerini çok ciddi bir şekilde okumanızda fayda var. Sizin göremediğiniz şeyleri görüyorlar. Dedim: Ne bileyim ben. Türk olduğum için bilmiyorum. "Burayı kim yönetiyor? Müdür kim?" Şaşırdım. "Niye?" dedim. "El koyacak" dedi. Adam kimin yönettiğini bilecek ki, onu devirecek el koyacak. Bu işin esprisi. Efendim. İngiltere mi? Hayır yok. O başka; o kadar derin gitmeyelim; yanlış anlar arkadaşlar. Hepsi vazifelerinden istifa eder şimdi; sıkıntı yaratmayalım. Evet, buradaki dert

metafizik bir dert. İnsanın doğrudan anlamına taalluk eden bir dert. İnsan nedir? Niye vardır? Bir varoluş sorusudur bu.

Oradaki derdi kastediyor. Yoksa günlük hayatta onlar da dert. Her zaman alıntılamaktan bıkmadığım Gazalî'nin bir cümlesini söyleyeyim: "Emân olmadan iman olmaz. Maddî güvenlik olmadan manevî güvenlik, metafizik güvenlik olmaz". Âşık Paşa bile Anadolu'nun hec ü merci içerisinde benzer şeyler söyler Garibnâme'de: "Önce emân, maddî güvenlik sonra iman". Emânın kalitesi imanın kalitesine etki yapar. Gayet doğal bir şey; insanî bir şey. Yani insan ölüm korkusundayken ben neyim sorusunu sormaz herhâlde. Ne olacağım ben? Zaten oluyorsun. Ne olacağım? diye sorulmaz. O açıdan burada kastedilen maddî bir soru değil. Doğrudan kişinin kendisine ilişkin muhasebesi ve sorgulamasıdır. Dert, budur.

Bir kere kendine bu soruyu sormak ve buradan yola çıkmak bütün bu ve bundan önce anlattıklarımızı idrak etmek, yakalamak için şarttır. Onun için, dertsiz insan, insan değil. Bunu anlayın, diyor; vurgu yapıyor. Neticede bütün anlattıklarımız söz ile mana, söz ile yaşamak ve mana ile yaşamanın özetidir. Yesevî şöyle diyor: ***"Söz, başka gönül başka olmasın, İş bu sözün manasını talip olanlar anlasın".***

Teşekkürler.

KAYNAK:

http://fazlioglu.blogspot.com/2020/01/ihsan-fazlioglu-ile-divani-hikmet-sohbetleri-hakikatli-ve-siyasetli-insan-olmanin-imkani.pdf.html

MODERN DÜNYADA BİLGİ VE ZİHNİYETİ
İhsan Fazlıoğlu

Değerli arkadaşlar!

Öncelikle hoş geldiniz der, saygılar sunarım...

Muhatap kitlemiz farklı alanlara mensup olduğundan kendimce bir ortalama üzerinden konuşmaya çalışacağım; ben anlatayım, anlayan anlasın; anlamayan anlamasın tarzında değil; elden geldiğince anlaşılır olmaya çabalayacağım.

Duyurulan konu: ***"Modern Dünyada Bilgi ve Zihniyet".*** Ancak bir buçuk saat içinde böyle uzun bir konuyu, bilim devrimi, aydınlanma, sonra XX. yüzyıldaki bilimsel gelişmeler, tüm bunların Türkiye'deki algısı... Anlatmak kolay değil. Hepsi için ayrı ayrı dersler yapmak gerek. Ama burada genel bir çerçeve sunmaya gayret edeceğim.

Özellikle modern bilim, teknoloji, vb. konular söz konusu olduğunda, bizde, iki türlü tavır takınılır: Batı-cı insanların tavrında görüldüğü üzere, aşağılık psikolojisi kokan, abartılı bir övgüyle bahsedilir. Tersine, kendi tarihimiz de tahkir derecesinde yerilir. Dinî ve millî duyarlılığı yüksek kesimlerde ise -bu tür durumlarda ***"müslüman"*** ya da ***"milliyetçi"*** sözcüklerini kullanmak istemiyorum-, içten öyle olmasa da, dışta/görünürde bir yerme söz konusudur. En ufak durumda hemen yerilmeye başlanır: ***"Tüm sıkıntılarımızın kaynağı batı bilimidir"; "Batının bilimi şöyledir; batı bilimi böyledir."*** Teknoloji söz konusu olduğunda ise yermenin şiddeti daha da artar. Hemen söyleyeyim ki, her iki tavırda da bilgi yok; övme ya da yerme. Duygusallık.

Neye göre yeriyoruz? Sanki çok iyi biliyormuşuz gibi. Neye göre eleştiri yapıldığı belirli değil. Bir ölçüt yok. Batı bilimi, batı teknolojisi, batı düşüncesi neye göre eleştirilir? Bu işlerle uğraşan biri olarak henüz anlamış değilim. Yani elimizde başka bir bilim anlayışı var da o bilim anlayışına göre mi eleştiriyoruz? Elimizde bir teknoloji perspektifi var da, ***"teknoloji böyle olmalıdır"*** mı diyoruz? Yeni bir bilim ve teknoloji geliştirdik de, buna göre mi eleştiriyoruz? Diyelim ki, ***"Hayır! Kadîm anlayışa göre eleştiriyoruz."*** Nedir bu kadîm anlayış? Birileri bunu dile getirdi de haberimiz mi olmadı? Örnek olarak, bu eleştirileri yapanlar, İslam medeniyetindeki bilim anlayışlarını çalıştılar da bu sonuçlara göre mi eleştiri yapıyorlar? Ölçütsüz, ölçüsüz, duygusal bir eleştiri var kısaca. Daha da vahimi şu tür yorumları duyarsınız: Batı maddî bir medeniyettir; biz manevî. Ne demek bu? İslam dünyasında onca maddî medeniyet kültürünü nasıl açıklayacaksınız? ***"Batının maneviyatı yok."*** ne demek? Batı'nın müziğini, mimarisini, edebiyatını nasıl yorumlayacaksınız? Aslında şu denmek isteniyor: Son din bizde; onlarınki bâtıl din. Ama bu durumda en azından maneviyat kavramı ile din kavramı birbirine karıştırılıyor demektir; onların da bir dini var; hem de son derece incelmiş bir teolojiyle. Ayrıca, din, tek başına maneviyata eşit değildir. Öte yandan son ve hak din mensubu olduğunu tek başına iddia etmek size diğer insanlara karşı hiç

bir dünyevî ayrıcalık vermez; diğeri de değere ilişkindir; kısaca diyeceğim o ki, bu tür bir kabul, dinî duyarlılığı yüksek kesimleri, bir tembelliğe itiyor.

Bundan daha vahimi, şu tür kıyaslamalı cümlelerde ortaya çıkıyor: ***"Doğu'nun erdemi ile Batı'nın rasyonalitesi."*** Ve bu iki karşı karşıya koyuştan yeni birleşimler üretme çabası. Bu yargıya daha yakından bakalım şimdi:

Herşeyden önce, Batı ile Doğu gibi kavramların entelektüel okumalardaki yabancılaştırıcı ve ötekileştirici doğaları üzerine hiç bir şey demiyorum şimdilik. İkinci olarak, erdem nedir? Kınalı-zâde'nin de ifade ettiği üzere, mücerred akıl, bedeni mutâlaa ederek isteklerini müzakere eder; ifrat ve tefrit arasındaki vasatı ihtiyar ederek nefsi itidal üzere tutar; bu itidal durumu da erdemdir. Açıktır ki, ahlâk, beden için değil akıl içindir; başka bir deyişle ahlâk, insanî olanın, beşerî olanı mütâlaa etmesidir; bunun sonucu da erdemdir; akıl olmadan tefekkür, tefekkür olmadan bilgi, bilgi olmadan erdem olmaz. Üçüncü olarak, İslam'ın rasyonalitesi yok mu? Rasyonel kavramının bizim kadîm düşünce geleneğimizdeki karşılığı mantuk/mantıkî olandır -bu demektir ki sanıldığı gibi rasyonalite tek başına aklî demek değildir-; yani temsilî, tümevarımsal(istikrâî) ya da tümdengelimsel(istidlâlî) düşünme biçimi. Sırasıyla fıkhı, doğa bilimlerini ve felsefî düşünceyi üreten akl etme tarzları. Peki! Bu akıl bizde yok mu? 11 Eylül'den sonra Fransız entelektüelleri de aynı şeyi söylemişlerdi; doğrusu iki yüzyıldır söyleniyor bu cümle. Size güzel bir anımı aktarayım: Tanınmış İslam matematik tarihçisi J. P. Hogendijk'e***, "İslam'da rasyonalite var mıdır?"*** diye soruyorlar. O da, bu soruyu soranlara, masasında duran ve İslam dünyasında geliştirilen bir usturlap âletini gösteriyor ve diyor ki: ***"Bu âleti inceleyin; anlayın; rasyonaliteyi görürsünüz"***. Bizde bu cümleyi söyleyenler acaba hiç usturlap âleti gördüler mi? Bu cümleyi serd eden muhafazakârların hele bir de Doğu'nun erdemi ile Batı'nın rasyonalitesinden kültürel rönensans ummaları var ki, artık burası sözün bittiği, ümidin tükendiği yerdir; ve inanın bu cümlede esas olan rasyonalitedir; erdem yalnızca bir sostur. Öte yandan, aramızda kalsın, Doğu'da da Doğu'nun erdemini pek göremedim; gören var ise beri gelsin.

Tekrar bilim sorununa dönersek: Hiçbir zaman şöyle düşünmeyiz, düşünmüyoruz: Batı'daki bilim devrimi, teknoloji devrimi, sanayi devrimi, benzeri dönüşümler Batı'lılar için ne anlam ifade ediyor acaba? Hep kendimiz için ne anlam ifade ettiğine bakıyoruz. Bizim için yıkıcı oldu elbette. Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra teknoloji ve bu teknolojinin askerî alandaki yansımaları, mensup olduğumuz medeniyetin ve o medeniyeti temsil eden Osmanlı siyasî-askerî gücünün geri çekilmesi, yenilmesi ve dağıtılması ile şu andaki yaşadığımız sıkıntılar bizi hep ister istemez, Batı'da üretilen bilim, düşünce, teknoloji -neyse- onların sonuçlarıyla muhatap kıldığı için, bu sonuçlar da bizim aleyhimize olduğundan dolayı, bu olaylara oldukça olumsuz bakıyoruz. Bir de şöyle düşünelim, tarihî bağlamında, Batı dünyasında gelişen, Batı Avrupa'da gelişen şeyler Batı'lılar için ne anlam ifade ediyor? Niçin bunları geliştirdiler? Bu sorular yalnızca ***"Dünya'ya kumpas kurmak için"*** diyerek yanıtlanamaz değil mi?

Eskilerin tabiriyle ***"maşrût, şarta tâbidir"***, yani şartlanan şey, şarta bağlıdır; şart ortadan kalkarsa maşrût da ortadan kalkar; bir tür lâzım-melzûm ilişkisi. Öyleyse, madem ki, her olayı tarihsel bağlamında incelemek gerekir; -ki, kendi tarihimize yönelik eleştirileri hep bu cümle ile karşılarız-, o döneme, o dönemin şartlarına bakmak gerek. Başka bir deyişle, Batı'da ortaya

çıkan bilim devrimi, sanayi devrimi vb. için Batı'nın kendi şartlarına, kendi bağlamına bakmalıyız. Ve bu bakışın sonuçlarından hareket ederek, bu olayların Batı'lılar için ne anlam ifade ettiğini sormamız gerekiyor. ***Bunu niye gözden kaçırıyoruz? Tersine bu bahsettiğimiz hadiseler Batı'lıların tarihî gelişiminde nereye oturuyor? Neden ortaya çıktılar? Nasıl geliştiler? Neyi dönüştürdüler, değiştirdiler? Ve nereye vardılar?*** gibi soruları pek dikkate almıyoruz. O kadar dikkate almıyoruz ki, Batı'da, Batı entelektüel tarihinin gelişim sürecinde bu olayları eleştiren düşünürleri de yanlış anlıyoruz bu nedenden dolayı. Vico, Newton-culuk'u yermiştir; Heidegger, Batı bilimini ve teknolojisini eleştirmiştir. Dilthey, şöyle demiştir; Nietzsche, şöyle tavır almıştır. Hâlbuki tüm bu eleştiriler de o bağlamın bir parçası. Oradaki eleştiriler, karşı olarak yapılan eleştiriler değil; tersine oradaki gelişimin daha sağlıklı yürümesi için yapılan eleştiriler.

Heidegger hiçbir zaman aydınlanmaya kökten karşı biri değil ki. Aydınlanmayı, üslûp, yöntem ve sonuçlarına ilişkin eleştirmesi onu kendi kültüründe bir öteki konumuna yükseltmez; tersine kendi kültürü için daha sahih ve sarih bir yol arayışında. Ama biz, Heidegger'in ve benzerlerinin bize çalıştığını zannediyoruz. Aslında Türkiye'de yapılan, orada yazılmış eleştirileri, ya doğrudan Türkçe'ye çevirerek ya da kısmen istifade ederek burada savunmaktır. Batı'da eleştiri, bir şeyin eleştirisi, yine kendilerinin yaptıkları ve ürettikleri bir şeyin; bizdeki eleştiri ise bir şeyi olmayan, varsa da varolmasında katkımız bulunmayan bir şeyin eleştirisi. Onların eleştirilerini ***"bizim gibi düşünüyorlarmış gibi..."*** varsayarak burada tekrar üretmek mevhum ve muhayyel bir şey; örnek olarak, varoluşçuluk ya da post-modern filozoflar. Varoluşçu ya da post-modern filozofların bilim ve teknoloji eleştirisi Türkiye'de alabildiğine kullanılmış ve dahi kullanılıyor. Hâlbuki o adamların derdi, dinamit koymak değil; o gelişimi ortadan kaldırmak değil daha sağlıklı bir hale getirmektir.

Bu tavır tersinden bizde doğa bilimlerine yönelimi olumsuz etkiliyor, farkında değiliz. Şu anda mahsusu olmayan bir makul içinde; fiziği olmayan bir metafiziğin içinde yaşıyoruz. Hâlbuki Abdulkerim Cilî gibi bir ehl-i irfan bile şöyle der: Görme engelli bir insanın doğaya ilişkin mahsus bilgisi sorunlu olacağından kemâl'i nakıs kalmaya mahkûmdur. Çünkü bir yandan Tanrı'nın masnuatını idraki nakıs olacaktır; öte yandan da mahsus olmadan âleme ilişkin makulu inşâ edemeyecektir.

Evet, şimdi, dinî ve millî duyarlılığı yüksek kesimlerde, bilim söz konusu olduğunda ortaya çıkan çok ilginç bir tavra daha dikkat çekmek istiyorum: Bir taraftan Batı'da olup biteni eleştiriyoruz; Batı'da ortaya çıkan bilimi, felsefeyi, teknolojiyi kötülüyoruz; öte yandan ona olan etkimizi öne çıkarmaya çalışıyoruz. ***"Batı düşüncesi çok niceliksel"*** diyoruz bir yandan; bir yandan da Batı Avrupa'da gelişen matematiğe katkımızı anlatıyoruz: Algoritma teriminin anlamı; Harezmî'nin cebri kurması; sıfırın icadı vs. İlginçtir, tüm bunların tarihî bir arkaplana sahip olduğunu gündemde tutmak istemeyiz. Ama Avrupalıların bunları bizden aldığını söylemek hoşumuza gider: İbn Sina, İbn Heysem, İbn Rüşd vb. Hem Batı'da olup biten herşeyin zemininde İslam medeniyetinin olduğunu söyleriz; hem de ***"ne kadar kötü"*** diye eleştiririz. Neyi niçin, hangi ölçüte göre eleştiriyoruz? Zihinler karışık; ölçütler bulanık. Aslında bu psikoloji XVIII. yüzyıla değin gider; Eğinli Numan Efendi'ye kadar. ***"Bizden aldılar"*** demek bizi rahatlatır. İşin doğası budur zaten: Herşey insan türünün üretimidir. Biz de geçmişten aldık. İbn Sina tıbbına ***"İslam tıbbı"*** diyoruz. Ne demek bu? Üç bin yıllık bir

geleneğin terkibi hâlbuki. Bir taraftan İbn Sina ve temsil ettiği felsefî yaklaşım dinî değerler üzerinden okunur, mahkûm edilir; diğer taraftan tıpta en önemli adamımızın İbn Sina olduğu söylenerek övünülür. Hiç İslam medeniyetinin Çin'e etkisi üzerinde duruyor muyuz? Göreceksiniz Çin'in yükselişine paralel olarak İslam medeniyetinin Çin'e etkisi üzerinde yazılan kitaplar ve makalelerin sayısında artış olacaktır. İlginç parçalı psikolojiler.

Bu ilginç, parçalı psikolojik tavrı başka durumlarda da görebiliriz: Bir taraftan Peygamber ve ilk halife dönemini iyi kabul eder; sonrasını mahkûm ederiz; diğer taraftan Abbasî döneminin bilimde ve felsefede ne kadar parlak bir asır olduğunu söyler dururuz; hani bozulmuştu? Şu cümleyi İslamcılar rahatlıkla kurarlar: ***"İslam tarihi ancak yabancılaşılarak ilişki kurulmayı hak edecek denli İslam dışıdır"***. Boşuna demiyorum: ***"Kişi, İslamcı olmak için müslüman olmak zorunda değildir"*** diye. Soruyorum: Siyeri, hatta vahyi ne üzerinden tevarüs ediyorsunuz? Tevatürün epistemolojik değeri nedir o zaman? Öyle bir İslam entelektüel tarihi eleştirisi yapılıyor ki, insanın şöyle düşünesi geliyor -ve bana göre modernistler derinden böyle düşünüyorlar-: ***"Tanrı yanlış vahiy gönderdi ve olan oldu."*** Belki daha hafif bir ifadeyle: ***"Hz. Muhammed başarız oldu"*** demeye getiriyorlar.

Benzer parçalı psikolojiler bugün de iş başında. Bir yandan Batı'yı eleştir; diğer yandan Batı tarzı kolejler kur; üniversiteler aç; dergiler yayımla, indekslere girmek için makaleler yaz. Unutmayalım ki, tüm medeniyetler Asurlular'dan bu yana kendilerine özgü eğitim ve öğretim kurumlarıyla varolmuşlardır; başka bir medeniyetin eğitim kurumlarıyla kendinize özgü bir dünya kuramazsınız. Bir taraftan alternatif bir âlim yatiştirmeyi iddia ediyoruz; öte yandan onların kulvarında onların kurallarıyla yarışa giriyoruz; onların kulvarında birinci olmak onlardan olmaktır; başka bir şey değil. Etkilenmek başka bir şeydir. Yabancı bir medeniyeti kendinize tercüme ederek içselleştirebiliyorsanız buna diyecek sözüm yok; çünkü Yunan da böyle yaptı, İslam da, Batı da. Biz de böyle yapacağız. Ama önce kendimize özgü bir dünya görüşümüz olmalı; bir teklifimiz bulunmalı. Ama evvelemirde yalnızca değerler üzerinden düşünmeyi bırakmalıyız. Nesnemize yönelmeli, hakikî/tabiî/tekvinî olan ile itibarî olanı birlikte dikkate alarak çözüm üretmeliyiz.

Tekrar edelim ki, eleştiriler büyük oranda çevirilerle yapılıyor. Yani Batı bilimini ve teknolojisini eleştiren insanlar, ne modern bilimde belirli bir başarı göstermiş insanlar, ne de klasik İslam dünyasındaki entelektüel faaliyetler hakkında uzmanca bilgi sahibiler. Tüm kullandıkları kaynaklar yabancı kaynaklar ve bu kaynaklar da, Batı'daki sonuçları dikkate alan yorumlar; kısacası çeviriyorlar. Şunu merak etmiyorlar: 1500 yıllık İslam entelektüel tarihi tecrübesi nedir? Matematik anlayışı nedir? Örnek olarak, bizim gençliğimizde Rene Guenon'un Niceliğin Egemenliği üzerinden nicelik eleştirisi yapılırdı ve matematiksel olana karşı abartılı bir anlayış üretilirdi. Herşeyden önce Guenon, yaşadığı kültürün çocuğu; müslüman olması, onu yaşadığı kültürden soyutlamıyor ki. O kültürde bu sorunun idraki ve hissedilmesi farklıdır. Bu eseri çeviren ve okuyanlar şunu hiç düşündüler mi?: Fahreddin Râzî ne düşünüyor nicelik, nicelleştirme konusunda? Hiç merak edildi mi?: Meşşaîler, kelâmcılar, işrâkîler, irfan ehli ne düşünüyor bu konuda? Batıcıları, Marksistleri eleştiririz: İslam tarih tecrübesini dikkate almıyorlar diye. Benzer eleştiriyi oryantalizme de yaparız: Medeniyet tarih yazıcılığında İslam medeniyetini önemsemiyorlar diye. Sanki biz farklı davranıyoruz. Hem eleştiriyoruz hem de aynı şeyi yapıyoruz. Olayları düşünürken kendi kültür kodlarımıza ne

kadar atıf yapıyoruz? Hangi konuyu tartışırsak tartışalım. Evrimi tartışıyoruz, Protestan ve Katolik tercümelerle, öyle değil mi? Hiç kimse ***"İslam medeniyetinde canlılık sorunu nasıl ele alındı?"*** diye bir soru soruyor mu? Şunu yapıyoruz ama: Önce biz bulduk! İşte Erzurumlu İbrahim Hakkı'da bile evrim var. İşte en fazla bunu yapıyoruz. Burada ciddi bir sorun var diye düşünüyorum. Kanımca, Türkiye'deki bu tür yazıların, eleştirilerin çoğu edebî. Edebiyatı küçümsemiyorum; elbette edebiyat kendi yerinde çok önemlidir: Şiir, hikâye, roman vs. Âdab olmadan edeb olmaz. Ama ilim, edebî tavırla, yöntemle yapılmaz, yapılamaz.

Şu soruyu sorabiliriz: Bu tavrın nedeni nedir? Kanaatimce hesabı verilmiş, temellendirilmiş, gerekçelendirilmiş makul bir dünya görüşümüz yok. İtikadî anlamda müslüman olmak, dünya görüşü anlamında da müslüman olmayı gerektirmez; hele hele medenî anlamda hiç gerektirmez. Örnek olarak, Washington'da bir Amerikalı müslüman olabilir; bu kişi hakikî anlamda müslümandır ancak medeniyet seviyesinde henüz bir müslüman değildir; çünkü o bağlamda değildir. Ancak biz Türkiye'de ya da Arap dünyasında, İran'da, Orta Asya'da sadece itikadî düzeyde müslümanlıkla yetinemeyiz; çünkü itikadımızın 1500 yıllık bir tecrübesi var. Tarihî tecrübemiz bizim itikadîmızın, dünya görüşümüzün hasılasıdır; olduğu gibi muhafaza etmek ya da etmemek elimizdedir. Çünkü kudema şöyle der: Kişiler, asırlar ve durumlar hiçbir zaman tek bir vetîre üzre değildir; tersine her asır, her kişi ve her durum için ayrı, kendine hâs bir siyaset yani varlığı/tabiatı idrak tarzı, hayatı yaşama tavrı gereklidir. Bu nedenle***, "İslam tarihi, ancak yabancılaşılarak ilişki kurulmayı hak edecek denli İslam dışıdır"*** demek, itikadımızın hasılasını reddetmek demektir; bu tecrübeyi dikkate almamak demektir. Kişisel olarak şu kabulümü söyleyeyim: Genelde mensubiyet duyduğum itikadın, dünya görüşünün, özelde bu toprakların tarihî tecrübesini dikkate layık bulmayan hiçbir kişinin -zât olarak değil- o konulara, itikadîma, dünya görüşüme ya da bu topraklara taalluk eden fikirlerini ciddiye almam, düşüncelerine saygı duymam; kim olursa olsun!

Öyleyse bugün Türkiye'de kelâmî anlamda bir dünya görüşü sorunumuz var. Ne demektir bu?: Kısaca, biz her şeyi (fact), ancak ve ancak makul (reasoned fact) hale getirerek bilebiliriz(ilm). 'to reason' eylemine dikkat çekmek isterim: Nedenlemek, gerekçelendirmek, makul hale(reasonable) getirmek -burada reason (gerekçe, neden) ile cause(faktör) kavramları arasındaki ayrımı göz önünde bulunduruyorum-. Makuliyetimiz, nedenlememiz, gerekçelendirmemiz ne kadar bize ait? Kelâm kitaplarına bakınız: Düşünme yöntemi(nazar) genel kavramlar(umur-i âmme), doğa dünyası/Evren ve insan(mümkinât) ve aklî ilahiyat ile semî ilâhiyat. Unutmayalım, caizu'l-vucud olan insan, vacibu'l-vucudu ve masnuatını idrak eder, edebilir. Metafizik dediğimiz hadise, fiziğin ötesi değildir -çünkü bu terimler fiziğin içinde anlamlıdır-; idrak cihetinden insan aklının makuliyetidir. Çünkü biz, hem âlem-i şehade'yi hem de âlem-i ğayb'ı idrak ile makul hale getirerek, insancaya tercüme ederek bilebiliriz. Kudema bunu yaptı. Elbette onların yaptığı herşeyi, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, değiştirmeden günümüze taşıyamayız; ama o tecrübeyi dikkate almadan da hiçbir şey yapamayız; bu şekilde yapılan da bize ait olmaz, olamaz. Böyle bir dünya görüşümüz olmadığından da, kendimiz eleştiremiyor; başka eleştirileri ödünç alıyoruz; bilgileri ödünç aldığımız gibi. Bilgi ödünç, eleştirisi ödünç; doğal sonuç: Korkudan ödümüz patlıyor; bu da bizi saldırgan kılıyor. Kısaca, bu topraklarda medenî anlamda müslüman olmadan, itikadî anlamda müslüman olmanın fazla bir anlamı yoktur.

Evet, son olarak, dinî hassasiyeti yüksek kesimlerin, bilim söz konusu olduğunda, göstedikleri bir tepkiye daha dikkat çekmek istiyorum: Biz, Batı bilim ve teknolojisinin i. sonuçlarını, ii. bu sonuçların insan ve toplum üzerindeki etkilerini dikkate alıyoruz; bir de iii. kadîm vucud anlayışımız. Hiç, doğa hakkında düşünen kafamız var mı? Doğa bilimleri olmadan doğa üzerine düşünülmez elbet... Nakib el-Attas'a, Türkiye'ye geldiğinde özel bir sohbette sordum: ***"hep vucud üzerinde düşünüyorsunuz; mevcud hakkındaki kanaatiniz nedir?"*** Yanıtı, ***"Onu da başkaları düşünsün"*** oldu... Çağdaş İslam düşüncesi doğası olmayan bir düşüncedir. Hâlbuki mevcut hakkında bir fikir sahibi olmadan vucud üzerinde de bir fikir sahibi olunamaz. Dikkat ediniz: ***"Olur"*** diyenler, ancak kadîm düşünce metinlerine atıf yaparak konuşabiliyorlar. Kadîm vucud anlayışı/anlayışları da, o dönemdeki mevcud üzerindeki tasavvurlardan hareketle üretilmiştir. Çağdaş İslam düşüncesi suğraları olmayan bir kubralar karmaşasıdır; fiziği olmayan metafizik. Mahsusu ve mevhumu olmayan makul. Makul yok ise Hak yoktur. Hak-sız tefekkür haksızdır, hakikatsizdir. Çünkü Hak, zât; hakikat sıfattır; zât olmadan sıfat var-olmaz, olamaz.

Bu uzun tavır ve zihniyet eleştirisinden sonra tekrar ilk soruya dönelim. Batı'da olup bitenler, Batı'lılar için ne ifade ediyor? Herşeyden önce, M.S. 1050'den itibaren, Dünya'da, -Çin ve Hint kısmen dışında- doğu, batı, kuzey, güney diye bir şey yok; tersine ortak kültür havzası var; Avrupa da bu ortak kültür havzasının bir parçası; orada olup bitenler burada olup bitenlerin bir tür devamı; taraf olarak, karşı taraf olarak. Avrupa'da olup bitenler, milâttan sonra 1050'den itibaren, Bağdat'ta, Ortadoğu'da, İran'da, Türkistan'da olup bitenlerle, üç aşağı beş yukarı, ortak bir perspektif içinde cereyan ediyor; fiziği de böyle, metafiziği de. Elbette teolojik ve kültürel seviyede farklılıklar var. Ama diyelim ki, Thomas Auqinas fiziği ile İbn Sina'nın fiziği çok da farklı değil; ya da oradaki astronomi ile buradaki astronomi; oradaki optik ile buradaki optik. Bugün nasıl ki, Boğaziçi'nde okutulan fizik kitabı ile Harvard'da okutulan fizik kitabı üç aşağı beş yukarı aynıysa, o dönemlerde de üç aşağı beş yukarı aynı şeyler. Kısaca, orada olup bitenler burada olup bitenlerle ilgili; derecesi değişse de burada olup bitenler de orada olup bitenlerle. Merkez burası, güç burada elbette, onlar takip ediyorlar ve bu takip büyük oranda buradan beslenen bir takip. Endülüs, ortak kültür havzası; özellikle Moğollar'dan sonra, İlhanlılar döneminde Anadolu da klasik İslam coğrafyasının doğal bir parçası haline geliyor; dolayısıyla Bizans da, ortak havzanın bir devamı halini alıyor. Kısaca, neredeyse İngiltere'den Çin Seddi'ne kadar, siyasî açıdan elbette değil ama, entelektüel açıdan bir ortak kültür havzası oluşuyor. Ve bu, ağırlığı İslam dünyası olmak üzere 1600'lere kadar devam ediyor; daha sonra yavaş yavaş ağırlığı Avrupa'ya kayıyor; bakınız hemen hemen 1600'lere kadar optik, matematik cebir vb. konular ve kitapları aynıdır; ayrıntılarda değişiklikler söz konusudur elbette. Dolayısıyla, örnek olarak, Kopernik bir şey yapıyorsa orada, bu yapış Batı-Doğu ayrımını açıklayacak bir şey değildir. 1957'den sonra yazılan yazılarda Kopernik'in adı, son Merağa astronomudur. Çünkü teknik anlamda yaptığı şeylerin çoğu Merağa'da üretilenlerin üzerinde inşâ edilmiştir.

Şimdi bu ortak kültür havzasının önemini tebarüz ettirmek için birkaç örnek daha zikretmeme izin veriniz. Bunu çok önemli ve vazgeçilmez buluyorum. Siraceddin Urmevî mesela, 25 yıl Konya'da kaldı. Bizim Anadolu kültürü için de önemli. Celaleddin Rumî'nin arkadaşı, onu korumuş da. Sadreddin Konevî'nin, Kutbuddin Şirazî'nin dostu. Urmeviye'li, Azerbaycan'dan.

İslam medeniyetinin en önemli mantık kitabının yazarı: Metâli el-envâr. Bu eser, medreselerin, Balkan - Anadolu - İran - Turan'daki medreselerin en önemli mantık eseri. Siraceddin Urmevî, 1250'den önce, 1240'larda Sicilya'ya gidiyor. Sicilya'da Kral II. Frederic'in misafiri olarak dört yıl Avrupalı bilim adamlarına ders veriyor. Bakın bu bir turistik seyahat değil. O dönemde bir müslüman âlimin, Avrupa'ya gitmesi olanaksız ve tehlikeli; sarığıyla, cübbesiyle görüldüğünde öldürülür. Kralın, Eyyübî Sultanı'ndan ricası üzerine gidiyor ve dört yıl kalıyor. Mantık, fizik, metafizik okutuyor ve ayrıca bir mantık kitabı yazıp ithaf ediyor Kral'a. Avrupalı bilimadamları kitaplardan değil, doğrudan bu işin üstadı bir isimden alıyorlar bilgiyi. Soru: Avrupa'daki skolastik çağın zirve dönemi niçin 1250 ile 1350 arasıdır? Düşününüz!

Başka bir örnek: Gregory Chioniades (ö. 1320 civ.). Merağa matematik-astronomi okulunun etkinliğinin sürdüğü bir dönemde Tebriz'de kurulan Şenb-i Gazan'da, Şems-i Buharî (XIII. yüzyıl sonu) adlı bir bilginden matematik-astronomi dersleri alıyor; ilmî-felsefî eğitiminin ürünlerini hem Trabzon'da hem de İstanbul'da kurduğu okullarla kurumsal ve sürekli bir yapıya dönüştürüyor; Arapça ve Farsça'dan pek çok eser tercüme ediyor. İşte 1300 ile 1450 arasında Osmanlı kurulurken, Bizans entelektüel olarak zaten İslamlaşmıştı. Yaptıkları astronomi, fizik, vb. hepsi İslam dünyasındaki birikimin aktarımıydı. Hatta çok da ilginçtir, bin yıllık Bizans tarihinde en yoğun ilmî entelektüel faaliyet, 1300 ila 1453 arasıdır. Genelde derler ya, ***"Madem öyle, niye yıkıldı o zaman?"*** Bunu söyleyenler, bilimin, siyaseti koruyacağını zannediyor. Hayır, tersine kadîm geleneklerde, siyaset, bilimi korur; bilim, siyaseti değil. Yani bir kültür çok güzel bilim, felsefe üretiyor diye mensup olduğu siyaseti ve devleti korumaz, koruyamaz. Tam tersine, kadîm dünyada incelmiş entelektüel faaliyetleri başaran kültürler, karşı maddî kültürler karşısında çok daha çabuk yıkılırlar. Sanayi devriminden sonra durum değişmiştir. Sanayi devriminden önce incelmiş kültürler zaten hep yıkılırlar; yıkılmışlardır; Yunan kültürü de, İslam kültürü de. En güzel örnek Moğollar'dır; 1258'de Hülagu, Bağdad'a girdiğinde Moğol matematikçiler, astronomlar, fizikçiler yoktu. İslam dünyasında ise kaynıyorlardı; ama koruyamadılar hiçbir şeyi. Niye? Çünkü taş, elması kırar.

Ortak kültür havzasının, yeni bilimin yavaş yavaş tarih sahnesine çıkmaya başladığı dönemdeki durumu için de bir kaç örnek vermek istiyorum. Dikkat edildiyse, ortak kültür havzası terimi üzerinde çok duruyorum, durulmalıdır da. Joseph Solomon Delmedigo, 1591-1655 tarihleri arasında yaşadı; İtalya'da Galileo'nun öğrencisi oldu. Kahire'ye ve İskenderiye'ye gitti; oradaki âlimlerle tartıştı; akabinde İstanbul'a geldi; 1619'da İstanbul'da bir kuyruklu yıldız gözlemi yaptı; İstanbul'da bulunan ustalardan Kabala dersleri aldı. Ve daha nice ilişkiler. Zannedildiği gibi bilginin, politik ilişkilerde olduğu gibi o kadar keskin sınırları yok; karşılıklı alışveriş var. Hep söylüyorum: Bilginin zamanı ile siyasetin zamanı her zaman çakışmaz.

Başka ilginç bir örnek de, 1596 - 1667 yılları arasında yaşayan Hollandalı Jacop Golius'tur. Cevherî'nin Sıhah'ını Latince'ye, Lexicon Arabico-Latinum adıyla çevirmiş ve Leiden'de 1653'te yayımlanmıştır. Kendisi aslen matematikçidir; 1622'de, Fas ve 1626-1629 arasında Suriye ve diğer Arap ülkeleri olmak üzere İslam coğrafyasının pek çok yerini dolaşmıştır. Başta Merağa ve Semerkant matematik-astronomi okullarının ürettikleri olmak üzere İslam

dünyasında telif edilmiş matematik ilimler ve diğer konulardaki yazma eserleri toplamıştır. Astronomi alanında birkaç örnek vermek Golius'un ufkunu ve niyetini dile getirebilir: Harakî'nin Tebsire'si, öğrencisi Çağminî'nin Mulahhas'ı, Tusî'nin Tezkire'si, Şirazî'nin Tuhfe'si, İbn Şatır'ın Nihaye'si ve Zîc'i, Seyyid Şerif'in ve Kadızâde'nin Şerh el-mulahhas'sı, Kaşî'nin Sullem'i. İslam astronomi tarihini genel hatlarıyla bilenler bu adlardan ortaya ne çıkacağını gayet iyi bilirler. Golius, özellikle Osmanlı astronomu Takiyeddin Rasıd'ın kütüphanesinin bir bölümünü Leiden'e götürmüştür; ve bu kitaplar hâlâ oradadır. Bu eserler arasında İbn Haldun'un Mukaddimesi'nin Takiyeddin'e ait bir nüshası da vardır. Golius, Ferganî'nin astronomi kitabını Latince'ye çevirmesinin yanısıra, Rene Descartes'a, Leiden'e geldiğinde Arapça matematik kitaplarını, özellikle koni kesitlerine ilişkin olanlarını okutmuştur. Şimdi oturup analitik geometrinin icat mı, keşf mi olup olmadığını düşünebilirsiniz. Hemen şunu söyleyeyim: İnsan için mevcud olmadan icad olmaz. İbda' Tanrı'ya mahsustur. Şöyle düşünmeyin: Bir kenara çekilip Dünya'yı değiştirecek bir şey yapacağım; bu mümkün değil. En azından problem seviyesinde çağınızın dünyasını bilmiyorsanız, belki bir şey yapabilirsiniz ama o bu dünyaya ait olmaz.

Tam da burada üçüncü noktaya geçebiliriz. Birincisi, dedik, ortak kültür havzası; ikincisi, birincisinin doğal sonucu olarak, orada olup bitenler ile burada olup bitenlerin sıkı ilişkisi yani karşılıklı ilişki. Üçüncü nokta: Her olanın, belirli bir tarihî süreç sonucunda olduğu, meydana geldiği. Düşünce, felsefe-bilim tarihinde arkaplanı olmayan bir şey vukû bulmaz; yani devrim olmaz. Devrim nedenlerini tüketesiye bilmediğimiz, dönüşümlere verdiğimiz addır; tesadüf gibi bir şey yani. Hâlbuki herşey bir örgüdür, örüntüdür. Güzel bir örnek Kopernik'in 1453'te yayımlanan eseridir. 1957'ye kadar olağanüstü bir devrim kabul ediliyordu. Ama Edward S. Kennedy ve öğrencilerinin araştırmalarıyla, Kopernik, Merağa matematik-astronomi okulunun son astronomu haline dönüştü; yani Merağalı son astronom. Özellikle Kopernik'in De revolutionibus'tan önce, 1513 civarında kaleme aldığı Commentariolus adlı eseri N. M. Swerdlow'un gösterdiği gibi, bir tercüme-derlemedir; ve Kopernik, 1543'a kadar bu tercümeyi anlamaya çalışmış, bu çabanın sonucunda da De revolutionibus ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, her büyük dönüşümün uzun bir tarihî süreci vardır; buna dikkat etmeliyiz.

İronik bir uyarıda bulunayım; daha önce de dediğim gibi, Batı'da ortaya çıkan gelişmeleri değerlendirirken, eleştirirken acele etmeyelim; bunlar Babil - Yunan - Helenistik - İslam gibi uzun bir tarihî sürecin sonucu olabilirler. Bu hususta düşünmeniz için birkaç konuyu önünüze koyup geçelim isterseniz: Mesela nicelleştirme meselesi. Çok eski bir tarihi vardır ve İslam medeniyetinde özel bir yeri haizdir. Karşı çıkanlar da, İslam adına değil, Aristoteles-İbn Sina dizgesi adına karşı çıkıyorlar. Tanrı'nın emir ve nehiylerinin bile daha sahih bir şekilde ifası için niceliğin önemini anımsayalım. Öyleyse, mademki, kitab-ı tenzilî yani vahyedilen kitap/Kur'an-ı Kerim matematikle daha iyi anlaşılıyor ve gerçekleştiriliyor; aynı şekilde kitab-ı tekvinî yani yaratılan kitap/Evren de matematikle daha iyi bilenebilir. İkinci olarak, mekanik dünya tasavvuru. Bu tasavvurun ortaya çıkmasının uzun tarihî bir süreci vardır ve zihin tarihi açısından Evren'deki mistik, spritüel unsurların temizlenmesi; Evren'in fail ilâhlardan arındırılması anlayışına dayanır. Hegel ve Weber bunu Yahudîlik-Hristiyanlık bağlamında dile getirir. Hâlbuki tevhid inancını dinî bir akîde olmaktan çıkarıp metafiziğin temel ilkesi

haline getiren kelâm ilmidir. Buna göre, Evren'de Tanrı'dan başka etkin güç, fail neden(illet) yoktur; diğer tüm güçler fail değil, âmil(cause:faktör) güçlerdir. İbn Sina dizgesini anımsayalım: Akıllar, felekler, nefisler vs. Ayrıca kelâm, böyle yapmakla Dünya ile Gökyüzü'nün aynı fiziksel kurallılığa sahip olduğunu ileri sürer; bu, Evren'i, saf fizik bir nesne, cisim olarak görmektir. Bunun anlamı, "tek bir fizikle tüm Evren açıklanabilir." Galileo ile başlayıp Newton'la tamamlanan bir süreçtir bu yeni bilimde. Bunun en etkili başlatıcısı ve dinî değil felsefî temellendirmesini yapan kişi Gazzalî'dir. Şunu unutmayalım, kelamcılar ve Gazzalî, Evren'deki ikincil nedenleri reddetmiyorlar; yalnızca onları fail değil âmil kabul ediyorlar. Böylece, Mezopotamya'dan gelen, Yunan'dan, özellikle Aristoteles'ten devam eden Evren'deki etkin güçler, Tanrı'nın bile müdahil olamadığı fail güçler, doğa felsefesi tabiriyle, kelâmcılar tarafından âmil güçlere dönüştürülmüştür. Elbette fizikteki tüm âmil nedenler, teolojik olarak Tanrı'ya tâbidir; bu Newton'da da böyledir. İşte bu metafizik kabul doğanın mekanik idrakine giden bir süreci başlatıyor ve bunun zemininde de Gazzalî var.

Yeri gelmişken işaret edeyim: Gazzalî eleştirileri çağdaş Dünya'da insanların zihniyetini tespit etmemizi sağlayan tornusol kâğıdı gibidir. Örnek: Arap milliyetçileri Gazzalî'yi pek sevmezler; bunun bir nedeni, Selçuklular'ın idarî meşruiyetini sağlayan siyasî nazariyeyi geliştirmesidir Gazzalî'nin. Ona kadar siyasî otoritenin kaynağı, kökeni önemliydi; Kureyşî vb. olmak. Gazzalî ise kökenden çok uygulamanın meşruiyetini esas alır; bu da hukuktur, adâlettir. Bu şu demektir: Selçuklular'ın neseb mensubiyetine değil, uygulamalarına bakın. Öte yandan çağdaş İslam entelektüelleri de Gazzalî'den pek hoşlanmaz; bunun en önemli nedenlerinden biri psikolojiktir; bakmayın felsefî çözümlemelere. Herkesin makam, mevkî, şöhret, menfaat vb. peşinde olduğu bir dünyada, zirvesinde iken bunları elinin tersiyle iten, biçimi değil içeriği öne çıkaran Gazzalî'nin tavrı, vicdanları rahatsız ediyor. Kimse o kadar delikanlı değil modern dünyada.

Evet! Çok uzun bir çıkma ve saptamadan sonra tekrar konuya geri dönebiliriz: Ne oldu Batı'da? Olanlar, Batı'da yaşayanlar için ne anlam ifade ediyor? Olanları mümkün kılan şartlar nelerdi? 1543'te Kopernik'in Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine adlı eseri yayımlanınca ne oldu? Her şey sabahtan akşama değişti mi? Tersine 1600'e kadar Batı Avrupa'da Kopernik dizgesini benimseyen 10 kişi vardır ve bunlar da ilmî değil dinî gerekçelerle konuya sahip çıkmışlardır; çünkü bunların 8'i Protestan. Hiçbiri de üniversite mensubu değil. Bu sorunu iyi anlamak için Kilise kavramını iyi anlamak gerektiğini düşünüyorum. Kilise deyince yalnızca dinî bir kurumu anlıyoruz, tapınak yani. Kilise yalnızca bir tapınağın, dinî bir kurumun değil, bir sistemin, dizgenin adıdır. Bu öyle bir dizgedir ki, soruyu da bu dizge içinde sorarsın, yanıtları da bu dizge içinde verirsin. İtirazları da bu dizge içinde yaparsın. Bir prizma gibi; ya da insan aklına takılmış bir gözlük gibi. Herşeye onunla ve onun içinden bakmak zorundasın. Bu gözlüğün çıkarılması, olmaz ise kırılması, ya da gözlüğün gereksizliğine inanılması gerek. Kolay değil, bin yıldır kullanılan bir gözlük ve son derece sofistike. Hemen söyleyeyim, 1050'den itibaren Batı Avrupa'da süregiden entelektüel etkinlikler öyle basit şeyler değil; karanlık çağ gibi deyişler aydınlanmanın kendi tarihini yaratma eylemidir. Süreç içinde son derece iyi işlenmiş, hesabı verilmiş, gelişmiş entelektüel bir dizge. Bu dizge, mensuplarının benliğine, kimliğine yedirilmiş ve alışılmış, bir parçaları olmuş. Evet! Bu gözlüğü

çıkarttırmak için herşeyden önce takanlarına bunun işlevsizliğini göstermek, işe yaramadığına ikna etmek, yetersizliğini gerekçelendirmek gerekir. Kısaca, önce bu gözlüğü takanlar buna inanmalı. Bu da ayrıntılarda değil, temel ilkeleri sarsıcı olaylarla olanaklıdır. Bu sarsıcı olayları şu şekilde sıralayabiliriz:

Birincisi: Osmanlılar'ın yarattığı teolojik bunalım. Bu nokta önemlidir. Daha önce Endelüs'te Batı'ya doğru bir ilerleme olmuştu ama durduruldu. Osmanlılar, hem Balkanlar'da ilerleyişlerini sürdürdüler hem de 1453'te İstanbul'u alarak Doğu Roma'ya son verdiler. İstanbul'un düşüşünden itibaren Batı Avrupa'da teolojik bir tartışma baş gösteriyor: Eğer Kilise, Hakkı ve hakikati temsil etseydi bu duruma düşmezdi. Çünkü doğrunun/hakikatin galip gelmesi gerek. Doğruda, doğrunun ifadesinde bir sorun olmadığına göre temsilinde bir sorun var demektir. Öyleyse Kilise, bir bütün olarak hakikati/doğruyu layıkıyla temsil etmiyor demektir. Ayrıntılarına giremeyeceğimiz bu nokta -ayrıntı için Nanchy Bisaha'nın kitabına bakabilirsiniz- pek çok entelektüelin zihninde Kilise'ye karşı bir meşruiyet sorunu yaratıyor. Batı Avrupa'da XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan Kilise karşıtı düşünce ve eylemleri bu noktayı dikkate almadan anlamlandıramayız. ***"Türk korkusu"*** yalnızca siyasî bir deyiş değildir; aynı zamanda teolojiktir ve Batı'lı için bir kimlik sorunu halini almıştır; hâlâ da sorundur. Bunun ne kadar önemli olduğunu bilim tarihinden bir örnek vererek açıklamaya çalışayım: Bilindiği üzere teleskop eski bir icat; ama Galileo onu gökyüzüne çeviriyor ve başta Ay'a ilişkin olmak üzere pek çok keşif yapıyor ve bu keşifler eski kozmolojiyi yerle bir ediyor. Gökyüzünün binlerce yıldır inanılan ve 'bilimsel' olarak temellendirilen ilâhîliği ortadan kalkıyor ve Yeryüzü ile aynı fiziğe tâbi olduğu zamanla anlaşılıyor. Galileo, dönemindeki doğa filozoflarını teleskopla gökyüzüne bakmaya ve kendi müşahede ettiklerini görmeye davet ediyor. Niçin reddediyorlar?: Bize öğretilen, dönemin doğa filozoflarının irrasyonel olduğu, rasyonel Galileo'yu anlamadıkları. Tersine dönemin doğa filozofları Galileo'yu, o çağda büyücülere ve şarlatanlara ait olan teleskobu bilimde kullandığı için irrasyonel buluyorlar. ***"Aklî bir çalışma, büyücülerin âletiyle yapılmaz"*** diyorlar. Galileo onları nasıl ikna ediyor? Bunu Osmanlılar'ın o dönemde yarattığı meşruiyet sorununun, rasyonaliteden de önemli olduğunu göstermek için söylüyorum: ***"Teleleskopu ciddiye alın; çünkü Osmanlı ordusunun gelişini önceden tespit etmemize olanak verir."*** Bu gerekçeyle ikna ediyor insanları. Gerçi Galileo, bilimsel çalışma ve keşiflerinin teorik yönünden çok, pratik yararlarını öne çıkararak insanları ikna eder: İyi köprü yapmak, daha kârlı ticaret etmek; daha bol maden bulmak vs. Daha önceleri, bir yazımda belirtmiştim: Kepler'in astronomi-astroloji çalışmaları, biraz da Osmanlılar'ın/Türkler'in kaderiyle ilgilidir. ***"Eğer biz yeni astronomi, dolayısıyla onun üzerine kurulu kuyruklu yıldız astrolojini kullanırsak Türkler'in geleceğini daha iyi belirleyebilir; ve buna göre tedbir alabiliriz."*** diyor Kepler. 1604'deki supernova gözleminden çıkardığı astrolojik sonuçlarla, Türkler'in geleceğini tayin ediyor. -Bu konuda ayrıntılı bilgiyi Lynn Thorndike'nin 8 ciltlik ***A History of Magic and Experimental Science*** adlı eserinin son ciltlerinden elde edebilirsiniz.-

Burada yine ara bir cümle açalım ve Kepler'in astrolojiyle uğraşmasını tahfif etmediğimizi gösterelim; kısacası, bu çağın gereğidir; Newton'un bile horoskopu vardır. Çünkü, klasik dönemde dayandığı teolojik, kozmolojik, astronomik ve matematik nedenlerle astroloji askerî bir ilimdir. Fetihçi sultanlar ve krallar tarafından özellikle kullanılır. Çünkü ilahî kabul edilen

gökyüzü, yeryüzünde olup biteni belirler; bu da astrolojiyle öğrenilir. Öyleyse büyük bir fetih hareketinde gökyüzünün yeryüzüne onay vermesinin tespiti ve duyurusu müthiş bir kamusal güç sağlar. Çünkü ilâhî olan sizi destekliyor; öyleyse kazanacağız. Bugün buna gülünüyor; ama herşeyi kendi paradigması içinde düşünmek gerek; bilimsel doğru biraz da toplumsal bir inşâdır. Üstelik düşünün, İslam dünyasında bile, din karşısında olmasına karşın, astroloji kullanılıyor. Çünkü dönemin 'bilimsel' paradigması buna uygun; kozmolojik kabuller bunu gerektiriyor. Belirli bir dönemde bilimsel olan bir bilgi, başka bir dönemde farklı değerlendirilebilir. Zaten astrolojiyle uğraşanlar astrolojik bilginin yakinî değil tahminî olduğunu biliyorlar; yani astrolojinin epistemolojik değerlendirmesi oldukça farklıdır. Burada da ikircikli bir noktaya işaret edeyim: Bugün Osmanlılar mesela, bilimsel olmadığı söylenerek, astrolojiyi kullandıkları için eleştirilir; halbuki biraz önce de dediğim gibi, dine aykırı olmasına karşın niçin Osmanlılar astrolojiyi kullanıyorlardı? ***"Bilimsel olduğu için",*** dönemin bilimsel paradigmasına uygun olduğundan; ne kadar bilimsel tavır sahibi adamlar!; dinî yasak olmasına karşın böyle bir tercih yapabiliyorlar. Yalancı adam paradoksu gibi; çözün bu paradoksu bakalım. Eski metinlerde paradokslara cezr el-esamm denilirdi; yani irrsayonel sayı; çünkü irrasyonel sayıların köklerinde nihayet yoktur.

İkinci sarsıcı olay: Merağa-Semerkant-İstanbul'daki felsefe-bilim çalışmalarının yarattığı epistemolojik bunalım: Kısaca, doğaya/dış-dünyaya ilişkin her türlü beşerî bilginin hakikat ile itibarın terkibi olduğu anlayışına ulaşılması. Şimdi bu konuyu, hem tarihî hem de içerik olarak biraz açıklamak istiyorum. 656/1258'de kurulan Merağa matematik astronomi okulu yeni bir ilim zihniyeti geliştirmeye başladı. Yukarıda da söylediğim gibi ***"mevcud olmadan icad olmaz"***; bu zihniyetin geriye doğru tarihî bir arkaplanı var elbette. Ama bunu felsefî olarak temellendirme; tatbikî olarak gösterme bu dönemde vukû bulmuştur. Bu zihniyet gelişmeye devam etmiş; Semerkand matematik astronomi okulu ile İstanbul'da mesafe kat etmiştir. Buna göre, hakikat/doğruluk dediğimiz şey, yalnızca dışarıda olan bir şey değildir. Başka bir deyişle, bilme eyleminde, zihin, dış dünyayı yansıtan bir ayna değildir. Zihni pasif bir alıcı kabul etmek; bir yansıtıcı gibi görmek. Burada zihnin intiza(ayıklama) ve aklın tecrid(soyutlama) gibi eylemlere haricî olanın asarını temizleyip saf mahiyeti elde etme işi zihni etkin konuma getirmez; işlemci yapar sadece. İnsan zihninden, aklından bağımsız saf bir hakikat vardır anlayışı; ve bu hakikatin mahsus - mevhum - makul sürecinde insana verildiği kabulü zihni/aklı bilginin üretiminde etkin kılmaz; işlemci kılar. Hâlbuki zihin - akıl, hatta duyu organlarının ve kullanılan âletlerin yapısı ve sınırları bilginin mütemmim cüzleridir. Kısaca, doğaya ilişkin bilgi hakikat, dış dünya ile itibarın, zihnî/aklî yapıların terkibidir. Burada i. zihin/akıl dış dünyanın bir parçasıdır; en azından dış dünya kavramının içindedir; ii. yalnızca idrak açısından, dış dünyayı idrak ettiğinden dış dünyadan farklıdır; 'dış/hariç' da/de idrak açısındandır. Elbette burada akıllar ve özellikle faal akıl öğretisi dışarıda tutuluyor ve beşerî-insanî anlamda akıl kullanılıyor. Artık hakikati/doğruyu, bilgiyi ne tek başına hariçte, ne de zihinde inşâ etmiyorsunuz; dış ile zihnin, hakikat ile itibarın terkip edildiği yer nefs el-emr'dir ve nefs el-emr bilginin uzayıdır. Artık mevcud, mevcut olarak değil malum olarak önemlidir; yani insanî bilginin konusu kılınarak. Şey, şey olarak değil, malum hale getirilerek bilinir; bu bilgi bir kez hâsıl oldu mu artık şey de kendi değildir; kendilik zihne kapanır. Teknik tabirle, artık mevcudatın araz-i zâtiyesini değil, ahvalini bilebilirsiniz.

Burada bir açıklamada bulunmak istiyorum... Seyyid Şerif'in Haşiye ala el-şerh el-metali'de vurguladığı gibi, bilgi üç aşamalıdır: Taallümî, nazarî ve hadsî... Taallüm'de, bilgi dinlenilerek, öğrenilerek elde edilir; ancak bu tür bilgiler, öğrenen kişi tarafından her zaman zihinde inşâ edilip, yeniden üretilip sahiplenilmez. Ne zaman ki, kişi, öğrendiğini zihninde, öğrenilmiş bir dil içinde, yeniden üretir, inşâ eder, bilgisi nazarî hale gelmiş demektir. Bu da, belirli öğrenilmiş bir dil içinde tefekkür aşamasından sonra gerçekleşir; dolayısıyla zaman ister... Hadsî olan ise, insanın bir şeyi öğrenilmiş bir dil olmaksızın mücerred aklıyla idrak etmesi demektir. İbn Sina, Kitab el-burhan'da konuyu biraz farklı da olsa, benzer biçimde anlatır. Bu açıklamayı şunun için yaptım: Şu anda benim anlattıklarım birçoğunuz için taallümî seviyededir; nazarî hale gelmesi için biraz zamana gereksinim var, yoksa mesele zekâyla ilgili değildir; zamanla ilgilidir.

İmdi, bu gelişmenin en önemli sonucu, insan zihninin ürettiği matematik yapılar ile aklın ürettiği kavramların dış dünyayı bilme sürecinde hakikati inşâ edici rollerinin bulunduğudur. Başka bir deyişle, zihnin ve aklın ürettiği tüm enstrümanlar, dış dünyanın idrakinde eşit derecede pay sahibi olmaya hak kazanıyorlar. Bakınız, klasik felsefe-bilimin dili mantıktır; dış dünya söz konusu olduğunda matematik yalnızca kategorilerin bir türü olarak nesnede bulunan nicelikler yönünden dikkate değerdir. Aristoteles - İbn Sina geleneği böyledir; ve Fahreddin Razî'den sonra kelâmcılar da buna katılmışlardır. Gazzalî her ne kadar mantığa meşruiyet kazandırdıysa da onu fıkha uygulamıştır; kelâma değil. Mantığı sistematik olarak kelâma taşıyan Fahreddin Razî'dir. Yalnız bu, ne Fahreddin Razî'nin, ne de mantığı kullanan kelâmcıların kelâmî ilkelerden vazgeçtikleri anlamına gelmez. İlginçtir, İbn Sina, matematik bilimler alanında yaratıcı bir eser kaleme almamıştır; büyük oranda eski metinleri özetlemiştir. İbn Rüşd de öyle; matematik bilimlerde kayda değer hiçbir eseri olmadığı gibi, fiziksel süreçleri matematikle açıklamaya hep karşı çıkmıştır. Niye? Çünkü matematik nesneler ile yöntemleri zihnî/vehmîdir yani itibarîdir; dolayısıyla dış-dünyayı tasvir edemezler. İşte Merağa'dan sonra durum yavaş yavaş değişmeye başlıyor ve matematik, dış dünyayı tasvir edebilir hale geliyor. Tam burada İbn Rüşd hakkında bir noktaya işaret etmeliyim: İbn Rüşd, i. Gazzalî tarzı kelâma karşıdır; ii. İbn Sina tarzı felsefeye karşıdır; iii. Genelde, İbn Heysem tarzı matematik bilimlere karşıdır; iii. Özelde Batlamyus tarzı astronomi bilimine karşıdır. Ve bu adam, modern bilimin arkasındaki adam, öyle mi? Batı skolastisizminin evet; ama yeni bilme tarzının kesinlikle hayır. Bence önce şu soruyu yanıtlamalıyız: Bu adam ne yapıyor? Ya da bu adam neye karşı değil?! Başka bir deyişle neye taraf?!

Evet! Yukarıda Merağa'dan başlattığımız bu süreç, Semerkand matematik-astronomi okulunda devam ediyor. Özellikle Kadızâde - Cemşid Kaşî ve Ali Kuşçu çizgisinde. Ali Kuşçu bu sürecin sonunda şu sonuca ulaşıyor: Doğanın, astronomi özelinde, doğru bir tasvirini yapabilmemiz için, meşşâî felsefenin metafizik ve fizik ilkelerinden, kurtulmamız gerek. Ayrıca yeni bir fiziğe gereksinimimiz var. Ona göre duyular, akıl, matematik/hendese ve hads, dış dünyanın bilgisi için yeterlidir. Bu bir süreçtir. Kanaatimce ortak kültür havzasının herhangi bir bölgesi bu sonuca belirli bir süreç sonucunda zat-en ulaşacaktı.

Üçüncü olarak: Dışarıdan gelen iki etkiden bahsettik şimdiye değin. Osmanlı'nın yarattığı teolojik bunalım ile Merağa-Semerkant-İstanbul'daki felsefe-bilim çalışmalarının yarattığı

epistemolojik bunalım. Bunun yanında, Batı Avrupa'da XV. yüzyılın sonunda ortaya çıkan malumat bunalımı var. Bu, mesela bizde vukû bulmamıştır; geç bir tarihte Batı Avrupa'daki gelişmeler üzerinden bize ulaşacak ve bizde de bir bunalım yaratacaktır. Bu bunalım son derece somuttur ve doğal olarak Kilise'ye güveni oldukça sarsmıştır. Yeni dünyanın keşfi ve oradan gelen, kadîm kültür birikiminde mevcut olmayan malumatın yarattığı şok büyük olmuştur. Kilise, kendini bu kadîm bilgi birikimiyle özdeşleştirdiği için sonuçları da ağırdır kendisi için. Örnek olarak, coğrafya ve haritacılık. Eldeki bilgilerin kesin olmadığı, yeni mekânların ve ülkelerin bulunduğu ortaya çıktı. Botanik: Elinizdeki bitki katalogları yeni dünyada bulunan yeni bitkiler hakkında bir şey söyleyemiyor. Zoolojide de benzer şeyler oluyor; hayvanlar hakkındaki kadîm bilgiler yetersiz; eksik. Tüm bunlar kadîm malumat birikiminin ilâhî olmadığını gösteriyor; böyle iddia eden Kilise'nin meşruiyeti sarsılıyor. Bu durumun somut olduğuna işaret ettim yukarıda. Elinizde yeni haritalar, bitkiler ve hayvanlar var. Yorum yapmak çok zor.

Avrupa'da daha sonra da benzer bunalımlar olmuştur. Aslında bunalımın kaynağı yeni bilgiden çok, eski bilgiye verilen ilâhî değerdir. Örnek olarak, Tevrat'ın ilk yazılı metin olmadığı, Mısır hiyeroglifik yazıları söküldüğünde anlaşılınca Avrupa'da onlarca insan intihar ediyor. Burada sorun, hiyeroglifik yazıların sökülmesi değil; Tevrat'ın en eski yazılı metin olduğuna inanılmış olması. Tıpkı Darwin'in kitabı, ***Türlerin Kökeni*** yayımlandığında Avrupa'da intiharların vukû bulması gibi. Nedeni, kitabın yayımlanması ve içerdiği iddia değil, türlerin sabit olduğunun bir inanç haline getirilmiş olması. Batı Avrupa'da bu inancın oluşmasında İbn Rüşd'ün de azımsanmayacak bir etkisi vardır. Fakih kafasıyla felsefe yaparsanız sonuç böyle olur hiç şüphesiz. Burada çöken, dış-dünyaya ilişkin bilginin ideal formunun tarihin belirli bir döneminde tespit edildiği; bugün yapılması gerekenin yalnızca o bilginin öğrenilmesi ve anlaşılması lazım geldiği anlayışıdır. Artık insanlar, şunu demeye başlıyor: Geçmişin eski bilgisinin peşinden koşmaktansa geleceğin yeni bilgisinin peşinde koşmak daha doğrudur. Niye? Çünkü geçmiş bilgi ideal formda değil. İdeal, mükemmel geçmişte değil, tersine gelecektedir. İşte kadîm ile cedîdin kavgası böyle başlar. Kadîmin kıdemi mi, cedîdin vaat ettikleri mi? Artık ideal, mükemmel olan gelecektedir; geçmişteki altın çağ bir söylencedir. Hâlbuki Aristoteles bile yaptığı işin en uzak atalarının keşfettiği hakikatlerin etrafında tarihî süreç içinde halelenen tozları temizlemek olduğunu imâ eder. Kadîm ile cedîd kavgası bir kere boşaldı mı artık sonuca varıncaya değin sürer.

Teolojik ve epistemolojik bunalım ile malumat bunalımı toplumsal karşılıklar bulmaya başlayınca, reformasyon gibi muhalefet hareketleri de ortaya çıkınca, Batı Avrupa'da şöyle bir tavır gelişiyor: Dizgenin/sistemin gözlüğü çıkarılıyor; dolayısıyla sistem/dizge körlüğü, yerini yavaş yavaş görmeye bırakıyor. Artık şu soru rahatlıkla sorulmaya başlanıyor: İnsan, kişioğlu, dizge olmaksızın Tanrı hakkında, tabiat hakkında, insan hakkında konuşabilir mi? Başka bir deyişle biz değil de ben bunlar hakkında konuşabilir miyim? İşte, daha önce de ifade ettiğim üzere, 1543 ile Newton'un ölümüne değin (1727) Batı'da olup biten sahih bir itikad arayışıdır. Kilise olmadan bilme arayışı. Başka bir deyişle, bizim bugün eleştirip durduğumuz bu arayış bunu yaratan insanlar için, dizge dışında sahih bir inanç arayışıydı. Bugün kullandığımız ve anlamını 1831'den sonra kazanmaya başlayan bilim değildi yalnızca onların yaptığı, aynı zamanda dizge dışı bir teolojiydi; kurumsal dinin dışında hanif bir din arayışı, ahlâk arayışı.

Ve dahi, Avrupa'daki savaş ve bunalımların dayattığı yeni bir siyaset ve devlet arayışı. Boşuna Newtoncu devletin ilkeleri diye eserler yazılmıyor bu dönemde. Kilise'nin dışında Doğa'ya dayanan arayışlar. Doğal sıfatının bu dönemde yavaş yavaş kullanılmaya başlandığına dikkatinizi çekerim. Newton da bir doğa filozofudur ve eserin adı Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri'dir. Çatışmanın tanımı belli: İki dizgenin/sistemin çatışması, eski ile yeninin, biz ile benin, geçmiş ile geleceğin. Açıkça söyleyelim: Nihaî amaç bu insanlar için şudur: Mevcudun/mahsusun sıhhatli bilgisinden vucudun/makulun sadık bilgisine, oradan da sahih bir Tanrı anlayışına/bilgisine ulaşmak. Bakınız! Newton ömründe sekiz yıl matematik-fizik çalışıyor; geri kalan ömrünü simya, astroloji ve teoloji araştırmalarına hasr ediyor. Newtoncu kiliseler ve din adamları var bu dönemde. Bu dönemin önemli adları hep böyledir: Descartes, Leibniz, Galileo, Kepler, Boyle. Hangisini alırsanız alın, o dönemde bu adamların derdi sadece doğanın sadık bilgisini değil, Tanrı'nın da sahih bilgisini elde etmektir. Bu filozof-bilim adamlarının çoğu Tek Tanrıcı'dır. Teslisi, tıpkı bugünkü Süreç teologları gibi, kültürel-tarihî bir öğe olarak görüyorlar. Newton'un Kraliyet Akademisi'nin yemin törenine, Kitab-ı Mukaddes üzerine yemin etmemek için katılmadığı söylenir. Tam burada bir saptamada bulunalım: Bir düşünür kendi milletinin kültürünü tenkid edebilir; ama tahkir edemez. Bizdekinin tam tersi bir durum olduğunu, izanınıza bırakıyorum. Bizim aydınımız önce kendi insanını, kendi kültürünün değerlerini tahkir eder, küfreder. Kolay değil, tenkid bilmeyi şart koşar; tahkir ise yalnızca bir kaçıştır; kendinden kaçış, utancından, küçüklüğünden.

Evet! Batı dünyasını eleştirmeden önce anlamak zorundayız. 1700 yıllarına kadar yıkanmanın yaygın olmadığı bir dünya. 1800'e kadar Paris'i pislik götürür; ama ondan sonra Dünya'nın en temiz şehri olur? Neden acaba? Ne oldu da her şey değişti? Evler tek odalı; topluca yatıyorlar. Gereksinimlerin nasıl giderileceğini düşününüz artık. Bu durumun ortaya çıkmasında son derece farklı değişkenler var: Dinî, siyasî, iktisadî, zihnî, millî. Tüm bunlar binlerce yılın pratikleriyle katılaşmış; hayata sinmişler. Bunlarla savaşıyorlar ve değiştiriyorlar. Kolay olmuyor elbette. Bunun, somuttan soyuta, daha da zor olacağını anlayabiliriz; eşyayla savaşmak ile manayla, kavramlarla savaşmak apayrı şeylerdir. En soyut Tanrı kavramı ve bunun etrafında teşekkül eden inançlarla mücadele en zor olanı. İşte bu adamların sahih itikad arayışı herşeyden önce kurumsal dinle mücadeleyle başlıyor. Biz bu süreci yaşamadık; her iki tarafın da ürettiklerinin sonuçlarını aldık; ne olduğunu anlamadan herkes bulunduğu yeri savunmaya başladı. Kişisel biyografimden biliyorum: Muhafazakâr, dinî hassasiyeti yüksek kesimler bir taraftan Batı Ortaçağı'nı, dolayısıyla Kilise'yi eleştirirler; diğer taraftan da yeni bilme tarzının ortaya çıkışında Kilise tarafını tutarlar. Ne kadar ilginç değil mi? Buna şöyle bir yanıt verilebilir: Bizim muhatab olduğumuz 1543'ten sonraki gelişmeler değil; Aydınlama'nın kaba pozitivizminin temsil ettiği zihniyet. Bu doğrudur; ancak başkalarının yanlışlarını tespit, kendi doğrumuzun ifadesi olamaz. Bize düşen bilmektir; anlamaktır; bunlarsız taraf olmak değil. Aksi takdirde başkalarının soru ve yanıtlarının kavgasını yapar dururuz. Öyle de yapıyoruz maalesef.

Tüm bu olup bitenler elbette uzun tarihî bir sürecin sonucu. 1543 yılı yalnızca bir itibar. Geriye doğru 1400'lerin başına kadar geri gidebilirsiniz; belki daha da geri. Newton tüm bu birikimi dizgeleştiriyor; tüm bu tartışmaları, gelişmeleri terkip ediyor, bir hasılasını çıkarıyor.

Elbette bu çizgisel bir biçimde olmuyor. Bu dönemde de pek çok farklı yaklaşım var sorular için, hatta çatışmalar söz konusu. Yalnızca Newton ile Leibniz arasındaki tartışmaları dikkate alırsanız ne demek istediğim daha iyi anlaşılır. Bu dönemde yapılanlar da hemen kabul görmüyor. Örnek olarak, Descartes, Fransız kökenli ama, Fransa bile Descartes'i 1699'da resmî görüş olarak kabul ediyorlar; halbuki ölümü 1653. Başka bir örnek, Kopernik, eserini 1543'te yayımlıyor; ama 1702'de Fransız rasathanesi hâlâ Batlamyus sistemine göre rasad yapıyor. Demek ki, icat ya da keşif yapıldı; herkes sıraya girmiş bekliyor değil.

Bakınız! 1744'e kadar Newton dizgesi Fransa'da kabul görmüyor. Newtonculuk biliniyor daha önce, ama resmî kabul görmüyor; adamlar Descartes'çı. Voltaire'i biliyorsunuz. Protestanlık hareketlerinde Londra'ya sığınan entelektüeller arasında. Voltaire, döndükten sonra İngiliz metresiyle Paris'te Newton'un Doğa Felsefesinin Matematik İlkelerini çeviriyorlar. Ayrıca kendisi Newton Felsefesinin Temel İlkeleri diye bir kitap yazıyor ama çok ciddiye alınmıyorlar. 1744'e kadar Newtonculuk sadece İngiltere'de biraz da Hollanda'da etkisi olan bir dizge. 1744'te ne oluyor? Newtoncular ile Descartesçılar arasındaki bir tartışmada kral tarafından kurdurulan iki ekibin biri ekvator'a, diğeri kutuplara giderek empirik ölçümlerle Newton'un teorisinin doğru olduğunu ispatlıyorlar. Bunun üzerine, Kral, Fransa'da Descartes'çılığı yasaklıyor ve Newton dizgesi böylece Avrupa'da yayılıyor. Görüldüğü üzere, artık Kilise dizgesi yok; bu nedenle bugün anladığımız anlamda bir bilim kurumu henüz teşekkül etmiş değil; zaten 1924'ten önceye de pek gitmez.

Burada Fransızlar'ın durumu dikkat çekici. Avrupa'nın ilk ve gelişkin örgütlü devleti olduklarından tüm dönüşümler burada oldukça sert vukû buluyor. Örnek olarak, laikliği ele alalım. Yukarıdan, kuzeyden Protestanlar, aşağıdan güneyden de Katolikler geliyor; tarihî Katolik bir devlet olan Fransa arada, tabir caizse bir sandviç misali kalıyor. Büyük çatışmalar ve katliamlar var. Duygunun kavgası ve savaşı çok acımasız olur. Kadın, çoluk-çocuk demeden yüzlerce insan birbirini öldürür. Üstelik bunların hepsi Fransız. İşte Fransızlar, kendilerini korumak için, Katolik'in de, Protestanlık'ın da üstüne çıkmak istiyorlar ve kamusal alanı her ikisinden de ayıklıyorlar. İsteyen istediğine inansın ama ortak yaşamdan uzak tutulsun. Niye? Çünkü kan gövdeyi götürüyor. Burada merkezî kavramın kamusal alan olduğuna dikkatinizi çekmek isterim; din dâhil tüm dizgelerde kamusal alan önemlidir; kim ilzam edici, belirleyici olacak? Size bir ipucu: Bir toplumda kamusal alanı, o toplumun bireylerinin büyük çoğunluğunu kuşatacak şekilde hangi düşünce/siyaset en iyi organize ederse, o düşünce/siyaset öne çıkar. Sultan Berkyaruk'un cümlesi: Kamuda taassub caiz değildir! Çünkü kamusal alanı daraltarak insanları uzun süre yönetmeniz olanaklı değildir; bunu ancak diğerlerine zulm ederek yapabilirsiniz. İşte Fransızlar, laikliği bu nedenle keşf ediyorlar. Bilim ve teknoloji konusunda yaptığımızı burada da tekrar ediyoruz. Laiklik, Fransa'nın kurtuluşudur. Yoksa Fransız diye bir millet bir devlet kalmayabilirdi tarihte. Yarısı Katolik yarısı Protestan bir milletin birliği, iki sıfattan da kurtulup daha üst bir paydada buluşmaktır. Dolayısıyla, laiklik, onlar için bir yaşama biçimidir. "Önemli olan ne Katolik, ne Protestan olmaktır; önemli olan Fransız olmaktır" demektir bu tavır; Fransızca konuşan herkes Fransız'dır. Sorun bu yaşama biçimini tarihî bağlamından koparıp başka bir iklime aktarmaktır. Bir yerde çözüm olan, diğer yerde ölüm olabilir. İnsanın kaderi, bir neslin

çözümünü, daha sonra sabit bir ilke haline getirmesidir; çözüm form halini alıp gerçeklikten kopuk bir biçimde buyuruldu mu, zulüm ortaya çıkar.

1744'teki, kutupların basık, dolayısıyla ekvatorun biraz şişik olma sorunu, Newton dizgesi tarafından öngörülüyor kısaca. Anımsayalım ki, bilmek ön-görmektir; ön-görmek emniyettir. Bu nedenle Newtonculuğun, dolayısıyla yeni bilimin ön-görme gücü insanları etkiliyor. Bu nedenle de empirik-matematik-mekanik bir dizgenin sağınlığı ön-görü gücünü artırıyor; öyleyse her insanî işi bunu örnek alarak kurgulayabilir, öngörebiliriz. Saatin örnek alınması ya da "Tartışma! Hesap et!" aforizması bu nedenle o yüzyılda öne çıkıyor. Elbette yeni bilimin pratik yararları da işin cabası.

Felsefe-bilim tarihi okumalarında sağlıklı bir tarz olarak görmesem de, meraklıları için şöyle bir soru soralım: Aynı tarihteki Osmanlılar, bu olayların neresindedir? Unutmalıyım ki, klasik dönemde farklı kültürlerin nazarî mülâzahaları maddî ya da manevî bir etki göstermeden birbirleri tarafından dikkate alınmazlar. Kaldı ki, Avrupa içinde bile henüz bir uzlaşma yok. Aynı ülke içinde bile herşey tartışmalı. Kurumsal bir dikkat mevcut değil. Dediğim gibi henüz maddî ya da manevî bir etkisi yok orada olup bitenlerin. Ama ne zaman ki, Sanayi devriminin sonuçları savaş meydanlarında etkisini hissettirdi; o zaman Osmanlılar da kayıtsız kalamadılar yeni dünyaya. İlk mühendis-hane'nin 1773 tarihinde kurulduğunu anımsamak, ne demek istediğimi ele verecektir.

Uzlaşma için ilginç bir örnek vereyim: Cizvit misyonerler, Çin'e vardıklarında, yanlarında Aristotles-Batlamyus kozmolojisi ile astronomisini getiriyorlar; bir süre sonra Kopernik sistemi. Bir de ikisinin arasında Tycho Brahe yorumu. Çinliler bunun üzerine Avruplılar için ***"Bunların kafaları karışık"*** diyor. ***"Biz dört bin yıldır Evren hakkında aynı tasavvura sahibiz; bunlar otuz yıl içinde kaç kere değiştirdiler".*** Nedeni ne? Bunlar işin özü ile değil kabuğu ile uğraşıyorlar da ondan. Bunun üzerine Avrupa zihniyetini araştırmak için ***"Barbar Bilimi Araştırma Enstitüsü"***nü kuruyorlar. Niçin barbarlar? Öze değil kabuğa ilişkin konuştukları için. İlginç! Dikkatinizi çekerim!

Tekrar konuya dönersek: 1744'ten sonra, Fransa, Newtoncu bilme yöntemini, doğayı bilmekten, genel olarak bilme eyleminin ilkesi haline getiriyor. Empirik-matematik-mekanik bilme yöntemi yalnızca doğanın değil her türlü nesne alanının bilgi yöntemi haline gelmeye başlıyor. Empirik-matematik-mekanik bilgi de ideal bilgi formu halini alıyor. İnsanî, manevî, hatta dinî nesne alanı bile bu yöntemle incelenmek isteniyor. Hâlbuki Newton, çalışmalarının ateistlerce okunmasını yasaklamıştı. İlginçtir ki, Aydınlanma, elinde yöntemi, büyük oranda ateist, materyalist yaklaşımların silahı oluyor. Yalnız burada bir noktayı tavzih etmeme izin veriniz: Ateist bugünkü anlamıyla her zaman Tanrıtanımaz demek değil. Biraz önce bahsettiğimiz Kilise kavramı etrafında Avrupa tarihi ile ilgili olarak elbette, Evreni, doğayı açıklarken, Evren ile Doğa'nın bilgisini elde ederken, Tanrı'ya yer vermemedir. Başka bir deyişle Tanrı'ya ve tanrısal olana beşerî bilgi içinde yer vermemek. Bizim kültürümüzde de bazı kelâmcıların tavrı buna benzer. Besmele - hamdele - salvele sonra emma-bad; ondan sonraki tüm faaliyet beşerîdir. Yani diyelim ki, Jüpiter ile ilgili bir teori geliştirirken, Tanrı'ya ve tanrısal diğer varolanlara yer vermemek. Yukarıda anlattıklarımız dikkate alındığında, Avrupalı bir bilgin için Tanrı'ya inancını korumak ancak ateist olmaktan geçiyordu ve bu tavır

onlar için bir anlamda kurtuluştu. Örnek olarak, Kant, bir ateistti; ama bu onun Tanrıtanımaz olduğunu göstermiyor. Ahlâkî, terbiye ve teoloji alanlarındaki eserlerinde bunu görürsünüz. Ancak fizik yaparken Tanrı'yı işin için katmanın gereksiz olduğunu düşünüyor ki, bu kendi kültürünün geçmişi dikkate alındığında anlamlı hale gelir. Beşerî bilgi değişir; her değişimde Tanrı'nın ve tanrısal olanların da yeri değişmek zorunda kalacaktır. Bu, Tanrı tasavvurunu tahrip eder.

Bu konuda, İsmet Özel'den mülhem verdiğim bir örnek var: Pierre Simon Laplace'ın, daha sonra Alman filozofu Kant'ın adıyla birlikle anılan kuramını ele aldığı Exposition du Système du Monde [Âlem sisteminin açıklanması] adlı eserini Napolyon'a sunması olayı. Napolyon, eseri okuduktan sonra Laplace'a şöyle der: "Kuramın'da Tanrı'yı göremedim; Tanrı bu kuramın neresinde?" Laplace yanıt verir: ***"Kuramımda, Tanrı'ya gereksinim duymadım."*** Laplace'ın Ali Kuşçu ve Napolyon'un Fatih olduğunu düşündüğümüzde Ali Kuşçu -bana kalırsa belirli bir tarihten sonraki pek çok kelâmcı-, Fatih'in sorusuna eminim şöyle bir yanıt verecekti***: "Sultanım! Biz sizi mümin bilirdik."*** Neden? Besmele çekilmiş; hamdele, salvele yapılmıştır. Mahsusat üzerindekî makul bilgi artık beşerî sınırlar içinde cereyan eder. Tanrı'yı mahsus ve mevhum bilginin içine katmak olumlu değil olumsuz bir durumdur bizim gelenek için. Kilise alışkanlığının devam ettiği kültürde işler daha da farklıdır. Bizde bilgide a-teist olmanıza gerek yok; zaten teist değiliz.

Evet! Konu uzun, kapsamlı, çetrefilli ve maalesef fazla vaktimiz de kalmadı. Temel kalkış ve gidiş noktalarına işaret ettik sanıyorum. Bundan sonraki gelişmelere yine hızlı bir göz gezdirmeye çalışalım. Newtonculuk, dediğim gibi, yalnızca doğanın bilgisine ilişkin bir anlayış değil. Öyle ki, Newtoncu ilkelere göre devlet nasıl kurulabilir sorusu soruluyor; kitaplar yazılıyor. Newtoncu politik bilimin ilkeleri nasıl olabilir? Bunun tarihî bağlam içinde bir anlamı var elbette? Newtoncu insan anlayışı nasıl olmalıdır? Makine-insan kavramının bu tarihlerde geliştiğini anımsayalım. Kısaca denildikte, empirik - mekanik - matematik bilme tarzı herşeye uygulanmaya başlıyor. Şimdi Aydınlanma'nın neşv-ü-nemâ bulduğu dönemde, İngiltere'de, Sanayî Devrimi de henüz başlamıştı. Bu çok önemli; çünkü bu durum Fransa'da bir tür bunalım yaratıyor? Aynı bilgi bizde de var. Niçin biz yapamıyoruz? Acaba İngilizler farklı bilgiye mi sahipler? Bu nokta şöyle bir yola evriliyor: İngilizler kadîm bir medeniyete ait metinleri mi ele geçirip oradaki bilgileri elde ettiler? Tam bu tarihlerde, XVIII. yüzyılın sonunda, Fransızlar'ın Mısır'a ve eski Mısır kültürüne ilgisine dikkat çekmek istiyorum. Franszılar'ın hiyeroglif yazı merakının nedenlerinden biri budur. Benzer ilgi, Almanlar'da Eski Hint medeniyeti ve Hintçe olarak tezahür edecektir. Nazilerin gamalı haçı, Tibet'li rahiplerin svastikasıdır. Bu eski kültür araştırması, Hint, Mezopotamya vb. yalnızca arkeolojik meraktan ortaya çıkmadı. Bir tür bilgi yarışıydı bu ve kadîm metinlerde kayıp gelişmiş bilgi arayışıydı. Kadîm medeniyetlerin dilini çözüp daha ileri bilgi ve teknoloji elde etmek. Bu dönemde Mu medeniyeti, Atlantis efsanesi vb. konulara yavaşa yavaş ilgi duyulması ve XIX. yüzyılda bunların artması bir tesadüf değildir. Bu durum, özellikle de iki sonuç, Avrupa'da başka bunalımlara neden oluyor. Birincisi, yukarıda işaret ettiğimiz, Mısır hiyeroglif yazısının çözülmesi, ilk yazılı metin olarak Ahd-i atik'i kabul eden dindar Hristiyanlar arasında bir bunalım yarattı. İkinci ise, daha geç tarihte Sümer kökenli Gılgamış destanındaki Nuh Tufanı tasviri; bu da dindar kesim arasında bir krize neden olmuştu.

Bu dönemde, felsefe-bilim tarihi açısından bir kaç önemli gelişme yaşanıyor: Birincisi belirli bir olgunluğa ve yaygınlığa ulaşan yeni bilme tarzının empirik-matematik-mekanik bilme tarzının, Aydınlanma süzgecinden geçmiş Newtonculuk'un felsefesinin yapılması. İşte Kant'ın önemi burada ortaya çıkıyor: Kant'ın meşhur aydınlanma yazısında, iki önemli vurgu var: Birincisi Kilise dizgesinden bağımsızlaşan, artık ergenliğini kazanmış insan aklına vurgu; ikincisi ise Aydınlanma'nın insanı bir makine kabul etmesine karşı duruş. Metnin son cümlesi bu açıdan okunabilir. Bana göre Kant'ın yaptığı, bizim geleneğimizde, XIII. yüzyıl ortasından itibaren yapılanın benzeridir. Buradan etkilendi demiyorum; yanlış anlaşılmasın; sohbetimizin başında dediğim gibi bu tür okumalar yapmayı doğru bulmuyorum zaten. Bu tür şeyler insan zihninin ve arayışının ortak ve benzer sonuçları da olabilir. Nedir bu? İnsanın doğa'ya ilişkin bilgisi, hakikat ile itibarın, gerçeklik ile insan zihninin terkibidir. Bu kabulde beşerî bilginin inşâsında insan zihni pasif bir ayna değildir; tersine aktif bir bileşendir. Kant'ın kendi yaptığına "felsefede Kopernik devrimi" demesi budur: İnsan zihninin beşeri bilgide aktif olması. Bu sonuç, aynı zamanda Newtoncu bilme anlayışına da bir sınır getirir. Nitekim düşünme ile bilme ayrımı bu noktada öne çıkar: Bazı şeyleri -Newtoncu anlamda- bilmesek de düşünebiliriz. Bu da inanmaya yer açmak anlamına gelir.

Bu noktada şuna işaret etmeliyim: Bazı görüşler, felsefî dizgelere karşı oldukları yaklaşımları eleştirmek için yöntem geliştirirler; bu yöntemlerde de bazı ölçüler koyarlar; kavram ya da yargı olarak. Ancak bu ölçütleri kendi kabullerine uygulamazlar. Örnek olarak empirik-matematik-mekanik bilme yönteminin kendi, böyle bir süreçten sonra mı elde edilmiştir? Ya da Viyana çevresinin doğrulama kavramı, acaba kendi kabullerine uygulansa ortaya ne çıkar? Bunun sonucu açıktır: Her dizge minimal bir metafiziğe dayanmak zorundadır. Öte yandan Newtoncu bilme yöntemini her türlü nesne alanına uygulamak kendi iç-ölçüleri açısından ne kadar doğrudur? Ahlâk, toplum, devlet ya da başka bir alan; bu alanda Newtoncu bilme yöntemiyle fizik mi yapılır yoksa metafizik mi? Anımsayınız Gazzalî'nin İbn Sinacılara söylediğini: Matematikte, doğa bilimlerinde burhanî bilgi ürettiğinizi söylüyorsunuz; bunu anladık; ancak yönteminizin bu alanlarda başarılı olması ilâhiyatta da başarılı olmasını garanti etmez. Tutarlıysanız bu alanda koyduğunuz ölçütlere önce kendiniz uyunuz.

İkinci önemli gelişme, modern anlamda üniversitelerin kurulması. Hemen şunu söyleyelim ki, modern bilim, üniversitelerin icat ettiği bir şey değildir; icat edenlerin bazıları üniversitelere mensup olabilirler. Klasik dönemde eğitim kurumları, mevcut ilmî bilginin okutulduğu, tartışıldığı, yorumlandığı ve insanlara aktarıldığı bir yer; ama araştırma merkezleri değiller. Buna çok dikkat etmeliyiz. Bakınız Newton icat ettiği şeyleri kendi hoca olduğu üniversitede okutmuyor; kolay değil yeni bir bilginin hemen müfredata girmesi. Eğitim kurumları, o dönemlerde, mevcut bilgiyi nesillerarası aktarma araçlarıdır. Modern bilim daha çok, müzelerde, akademilerde, araştırma merkezlerinde vs. ortaya çıkar; kısaca, üniversite dışında. Ayrıca yeni bilginin sonuçları da hemen üniversitelerde yer edinememiştir. İlk defa modern üniversiteleri 1800 yılların başında Almanlar, Alexander von Humbolt eliyle kuruyorlar. Modern bilim zihniyeti bu üniversitelerde yerini alıyor. 1950'ye kadar Alman bilim adamlarının olağanüstü başarısı bunun sonucudur: Fizik, matematik, kozmoloji, hukuk, arkeoloji ve elbette mantık ve felsefe. Neredeyse Dünya'nın rakipsiz hâkimidirler bu alanlarda.

Sanayi Devrimi, modern bilimin tam anlamıyla eğitim programlarında yer alması, tüm bunlar yeni bilme yöntemini saf entelektüel bir etkinlik olmaktan çıkarmaya başlıyor ve sonuçlarını toplumsallaştırıyor. Sosyal içerik kazanan bilimler artık vazgeçilmez oluyorlar. Örnek olarak, Lavosier kimyası 1830'larda tarım tekniklerine uygulanmaya başlıyor. O zamana kadar Endülüs menşeli tarım kitapları kullanılıyor tüm Avrupa'da, hatta Osmanlı'da. Osmanlı'da bile 1840'lardan sonra yayımlanan ilmî eserlerin önsözlerinde artık cihat değil, toplumsal gerekçelerin öne çıkmaya başladığını görürsünüz. Zaten modern bilimin kökeninde yer alan âlet yapımı ve yaşamın kolaylaştırılması anlayışı Sanayî devriminden sonra artıyor. Ulaşım, iletişim, haberleşme vb. Bu konuda, tıbbın, merkezî bir yeri var; çünkü doğrudan insan sağlığıyla ilgili. Pasteur'ün mikrobu keşfi bu zihniyetin dönüm noktasıdır; çünkü artık bilim yalnızca Evren'i anlama değil insanı yaşatma işine de el atmış oluyor. Bu da tekhne ile logos'un izdivacını doğuruyor: teknoloji dediğimiz hadiseyi yaratıyor. Edison'un 1860'larda icat fabrikası açması bu izdivacın en güzel örneğidir. Artık keşif yalnızca Evren'i anlamak için âlet icat etmek ya da yeni teoriler, teorik lisanlar, matematiksel yapılar bulmak anlamına gelmiyor; aynı zamanda hayatın kolaylaşması, insan yaşamının başkalaşması için de icat ve keşif yapmak anlamına da gelmeye başlıyor. Edison'un fabrikasında, o zamana kadar büyük oranda ayrı ayrı iş görmüş, bilim adamları ile zanaatkârlar bir araya geliyorlar. Birbirlerini beslemeye başlıyorlar. O zamana kadar bilimadamları büyük oranda alet ve edevatlarını kendileri yaparlardı ya da yaptırtırlardı; âlet yapmak teorik bir uğraş değildi çünkü. Artık ülkeler ***"icat odaları/masaları"*** kuruyorlar. Hatta denilir ki, XIX. yüzyılın sonunda Amerika Birleşik Devletleri icat masası şefi ***"artık bundan sonra ne icat olacak deyip istifa etmiş",*** o gün gramafon yeni bir icat olarak gelmiş. Daha da ilginci, ABD Başkanı Rutherford, "Telefon çok büyük bir icat ama bunu kim kullanır ki?" diye soruyor. New York'ta ilk elektrik jeneratörü kurulduğunda insanlar sabaha kadar ampulün etrafında toplanıp "acaba neler oluyor içeride" diye merak ediyorlar. Bu işler o kadar kolay değil. 1901'de motorun icadı bu serinin zirvesidir aslında. Otomobil sanayii, çağdaş ABD'yi yaratan en önemli hadiselerden biridir; ***"yol medeniyeti"*** ortaya çıkıyor. Buhar makinesinden sonra motor, zaman kavramını değiştiriyor. Zamanı kontrol etmek son derece önemli, çünkü hızı kontrol ediyorsun. Bakınız, at olmadığından, Amerika kıtasında büyük devletler kurulamadı. Güney Amerika'da nispeten büyük devletlerin kurulması da lamalar ile ilgilidir. Ama eski dünyada at herşeyi değiştirdi. Deve, çölleri dünyanın merkezine bağladı. Tüm bu saydıklarımız, bilgiyi yalnızca Tabiatı yorumlayan bir eylem olmaktan çıkarıp Hayatı da belirleyen bir etkinlik olmaya sürükledi. Bilgi artık toplumsallaştı ve yaşamanın bir parçası haline gelmeye başladı. Günümüze bakıp bunu rahatlıkla anlayabiliriz.

Uygulama düzeyinde işaret ettiğimiz bu gelişmeler yanında nazarî idrakte de 1850 sonrası önemli değişiklikler vukû buldu. Bu gelişmeler Kant'ın yorumunun tâdil edilmesine, hatta yeni yorumların üretilmesine neden oldu. Buna en güzel örnek Eukleides dışı geometrilerdir. Bu basit bir teknik gelişme değildir matematikte; insan zihninin kendi olanakları hakkındaki idrakinin değişmesidir. Deyiş yerindeyse, XVII. yüzyıl'da hakikat'in idraki konusunda; XIX. yüzyılda ise itibar'ın idraki konusunda devrim oldu. Mantığın, matematiğin, dil bilimleri ve felsefesi ile teknolojik âletlerin gelişmesi, insan zihninin itibarî yapısının derinlemesine incelenmesine neden oldu. Özellikle dış dünyanın mekân yapısı ile zihnin mekân idrakinin özdeş olmadığı anlaşıldı; zihin, mutlak mekân idrakinden hareketle farklı geometriler inşâ

edebilir sonucuna ulaşıldı. Hatta Poincare'nin gösterdiği üzere, bu geometriler birbirine tercüme edilebilirdi. Bu gelişmeler, epsitemolojik bir bunalıma neden oldu; bu da XVI. yüzyıl içinde, Leibniz gibi birkaç istisna dışında, terk edilen mantık çalışmalarına geri dönmeyi sağladı. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın ilk yarısında pek çok eser adı ***"foundation of..."*** yani ***"...'nin temelleri"*** diye başlar. Temel arayışı. Tüm bu gelişmeler, sentaks, semantik, semiyoloji gibi araştırma alanlarını tetikledi. Biraz önce dediğimiz gibi, aslında tüm bu arayışlar, bilginin mütemmim bir cüz'ü olan insan zihni ile itibarlarının derinlemesine araştırılmasını sağladı. İnsanın, başta doğaya ait olmak üzere, bilgisinin kurgusal olmadığı gösterilmeye çalışıldı. Russell ve Whitehead'in ***Principia Mathematica***'sı, aslında, Newton'un ***Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*** adlı eserinin adındaki ikinci kısmının hesabının verilmesidir. Viyana Çevresi, Frankfurt Okulu, David Hilbert'in çalışmaları, bilim teorilerinin dayandığı teorik lisan araştırmaları, cebirsel mantık, mantıksal pozitivizm vb. tüm bu koşuşturmalar insanın doğaya ilişkin bilgisinin güvenilirliği konusundaki arayışlardır. Bilindiği üzere bir bilim teorisinde mantık, dil (sentaks, semantik) ve matematik üç temel öğe olarak dikkate alınır. Günümüzde de bu tartışma ve araştırmaların sürdüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Burada biyolojiye ve evrim teorisine hiç girmedim. Bu teorinin özellikle canlılığın idrakinde ne tür bir değişiklik yarattığını, evrim fikrinin yalnızca bilimsel bir teori olmaktan çıkıp ideolojik enstrüman haline geldiğini biliyoruz ki, bu bir bahs-i diğerdir.

Bu tartışmalar yalnızca saf bilimle ilgili değildi elbette. Tüm bu tartışmalar, felsefe idrakine de yansıyor. Bir bilim olarak metafiziğin reddi, dinî önermelerin eleştirisi gibi konular yanında ahlâk başta olmak üzere insanî ilimlerin yapısı sorgulanıyor. Hermeneutik teorisi ve manevî bilimler ile doğa bilimleri tartışmaları yine üzerinde uzun uzun durulması gereken diğer konular. Ancak burada tartışmaların ahlâk anlayışına nasıl yansıdığına küçük bir dikkat çekmek istiyorum. Klasik gelenekte ahlâkın temellendirilmesi, ya Tanrı gibi ilâhî bir gücün gönderimi olan vahye, ya da meşşâî felsefedeki gibi kozmik bir yapıya dayandırılarak yapılıyordu; kısaca, ahlâk, zeminini, insan dışındaki bir güçte buluyordu. Daha sonra özellikle Kant ile insan türüne has akılda temellendirilmeye çalışıldı. Tüm bu tartışmalardan sonra ahlâkın temellendirilmesi kamusal uzlaşıma indirgendi. Bir tür toplumsal gücün yoğunlaştığı noktanın ürettiği ölçütler iyi ve kötüyü belirlemenin anahtarı haline geldi. Burada bizim kültürümüzdeki husn(iyilik) ve kubh(kötülük) tartışmalarının, bu iki kavramın tekvinî mi itibarî mi olup olmadığı üzerinde yürüdüğüne dikkatinizi çekmek isterim.

Şimdi şöyle düşünebiliriz: Batı'daki gelişmeler bu kadar çizgisel mi seyretti? Elbette değil, karmaşık, zor ve çok değişkenli bir yapı. Bu yapı kurulurken karşıtlarını da üretti. Berkeley'den başlayıp Vico üzerinden Goethe'ye, Alman idealizminden Dilthey'e. Pek çok ad, öbek, dinî anlayış, dünya görüşü, felsefî mülâhazalar. Burada özellikle doğa bilimleri ile beşerî bilimlerin çatışmasını örnek olarak verebiliriz. Bu çatışmanın genel formu: maddeyi açıklamak için geliştirlen yaklaşım insanı maddî açıdan açıklasa bile, bir değer varlığı olması itibariyle anlayabilir mi? Şiiri, müziği, mimariyi, anlam ve değere dayalı tüm insanî üretimleri. İşte maddî, fizik, doğa, empirik bilimler ile beşerî, manevî, insanî, toplum bilimleri arasındaki gerginliğin dayandığı ana eksen. Newton henüz yaşarken, Vico eliyle başlayan bu tartışmalar, yeni bilim teklifine neden olur. İnsan yalnızca bir iskelet, makine değildir; duyguları ve değerleri var. Aşk'ın, insan üzerindeki etkisini tespit, aşk'ın ne olduğunu vermez;

olsa olsa âşık olan insandaki nefsî değişimin psikolojisine yansımalarını verir. Bu çizgi, ***Vico - Goethe - Herder - Hegel - Dilthey - Brantano - Husserl - Heidegger*** vb. ve dahi başka pek çok ad üzerinden sürer. Açıklama ve anlama ayrımı, bu yüzyıldaki tartışmaların bir sonucudur. Bu Snow'un iki kültür kavramını açıklayan bir durumdur. Bilim Tarihi, bu iki kültürü biraraya getirmek için icad edildi; bilim ile tarih. İkisi de insanî edimdir. Bugün de bu tartışamalar daha da gelişmiş bir biçimde devam ediyor. Hatta bazı yorumcular iki dünya savaşını Alman Geist'ı ile Anglo-Sakson tekniğinin kapışması olarak görürler. Fransızlar laik yani tarafsız. Elbette ki, her insanî eylem gibi savaş da pek çok değişkenin biraraya gelmesiyle vukû bulan bir hadisedir.

Çağdaş bilimde durum biraz daha değişik; ancak tartışmalar hâlâ sürüyor. Bugün, gerçeklik, varolma yönünden (hakikat) insandan bağımsız, ancak idrak yönünden (itibar) insana bağımlıdır. İnsandan bağımsız malum/makul hale gelmiş ilmî gerçeklik (hakikî) dışında bir gerçeklik olsa da biz onu bilemeyiz. Tabiatın bilgisi insan-gözlemciye bağımlıdır; kısaca doğadaki bir nesneyi doğa yasaları içinde etkin iken idrak ederek açıklamak. İnsan-gözlemci teorik bir modelden hareketle kendine konu kıldığı gerçekliğin açıklamasını yapmaya çalışır. Nesne ve ona ait bilgimiz teori bağımlıdır. Bu bir tür kelâmî teoridir; insan bağımlı, ihtimalî bilgi... Gerçeklik hakkında tartışılmaz güvenilir bilgi verecek bir M-teorimiz ya da bir Grand teorimiz yoktur. Çünkü dışarıda bir ses algıladığımızda, ses kulağımıza geldiğinde artık o bir duyusal veridir (sensible data, mahsus), belirli bir süre sonra biz veriye bakarız; sese değil, sesin duyu sürecinde veri haline gelen haline. Öte yandan insandan bağımsız bir duyu algısı yoktur. Ne kulağım benden bağımsız ses duyar, ne de gözüm benden bağımsız bir şey görür. Duyan kulak değil kulağım; gören göz değil gözüm. Benimin dâhil olmadığı hiç bir beşerî etkinliğim olmaz. 'Ben' fizik değil metafiziktir ve bilen onun bedenî/maddî gerçekliği değil idrakidir. Ben var ise itibarlarım devrededir; artık hakikatten gelen veriler o itibar elbiseleriyle var-olurlar. Çünkü ben bağlamsal bir var-olanım; tarihî bir birikimim. Sıfır değil. Yine de sonuç hakikî bir tasavvurdur; ama tahminîdir. Yeri gelmişken, yukarıda işaret ettik, metafizik, sanıldığı gibi fiziğin ötesi değildir; aklın makuliyetidir.

Bunu tespit için felsefe-bilim tarihine bakabiliriz. Bilen insanın ma-cerasıdır felsefe-bilim tarihi. Einstein 1900'lerin başında yayımladığı makalelerde klasik fizikten gelen esir maddesinin olmadığını gösterdi. Ancak 1918'de Londra'da, dünya fiizkçileri, esir maddesi üzerine uluslararası bir kongre düzenlediler. Neden? Çünkü onlar da insan. Onların da dünya görüşleri var. İnsan olmadan bilim olmaz, bilmek olmaz. En nihayetinde doğa bilimleri kendi nesnelerini yasa ilişkili açıklayıcı bir tarzda ele alsalar da, bilimi yaratan insan olduğundan, doğa bilimleri de tarihî yönden Geist'iktir ve yorumlayıcı anlamaya muhataptırlar. İnsan da en nihayet bir yorumdur; bir örüntüdür, kendini sürekli ören. Bugün bilimsel doğrunun sosyal bir inşâ olduğunu iddia eden sosyolojik yaklaşımlar olduğunu biliyoruz. Kavramların idrakî itibarlar olduğu açıktır; bu nedenle doğa, üç boyutlu Eukleides uzayında bizim teorilerimize kayıtsızdır. Doğa yaptığı işe doğru ya da yanlış gözüyle bakmaz. Çünkü doğruluk ve yanlışlık örüntüde değil, onun bilgisinde ortaya çıkar; o da insana aittir. Nasıl ki iyi - kötü, güzel - çirkin kavramlarını doğaya yükleyemiyorsak doğru ve yanlışı da yükleyemeyiz. Çünkü bu kavramlar doğadan gelen mahsus verilerin insan idraki tarafından yorumlanarak yargı haline getirilmesi ve bu yargının ait olduğu doğadaki olgu ve olaya tekrar nisbet edilmesidir. Aslında

bu nisbet saf haliyle doğaya değildir; çünkü veriler itibarlarla katıp karıştırılmıştır. Doğruluk ve yanlışlık, ne hakikatte, ne de itibarda tek başına ortaya çıkmaz; kelâmcıların tabiriyle doğruluk - yanlışlık artık hakikî bir uzay olan nefsu'l-emr'dedir.

"Her şeyin ölçüsü insandır". Tür anlamında insan. Dolayısıyla dış-dünyayı biz yaratmıyorsak da biz biliyoruz. Mevcudiyet'in müdrek hale gelmesi müdrik olanın varlığına bağlıdır; idrak eden de insandır. 'Şey', bir âlim tarafından ilimle malum hale getirilir. Şeyiyyeti âlime bağlı değilse de malum olması âlimin ilmiyledir. Diğer canlılar idrak ederler mi? Zihin seviyesinde evet; onların da bir algıları (perception) vardır ama idrakleri (apprehension) yoktur. Eğer algıya bir tür idrak dersek ki bu mümkündür; o zaman kelâmcılarımızın yaptığı gibi idrak de idraku'l-idrak olur ki, bu, insan dışındaki diğer canlılarda mevcut değildir. Bu nedenle ihsas ile idraki birbirine karıştırmamalıyız; ihsas zihne, idrak akla aittir.

Gördüğünüz gibi şimdiye değin konuyu, şumullü olması nedeniyle, çok uzun bir zaman dilimi içinde ve fırça darbeleriyle ele aldık. İçeriğe ve zihniyete temas etmeye çalıştık. Ayrıca Türkiye'de bunların yorumlanış biçimlerini gözden geçirdik; gerektiğinde eleştirdik. Şimdi, son olarak, başta bilim olmak üzere entelektüel faaliyetleri eleştirirken nelere dikkat etmemiz gerektiği hususunda bir iki şey söylemek istiyorum: Bilimi,

i. Kendi iç yapısı itibariyle eleştirebiliriz: Dayandığı ilkeler, kullandığı yöntemler, iç tutarlılığı, mantıkî yapısı, vb. Bir tür yapısal eleştiri. Bu tür eleştiriler bilimsel düşünceyi kendini gözden geçireceği için, daha sağın hale getirir. Bilim felsefesinin genel anlamda, her bir disiplinin felsefesinin de -mesela fizik felsefesi-, özel anlamda böyle bir işlevi vardır. Ayrıca günümüzde Bilim Teorisi, başlı başına bir disiplin olarak da görülmektedir. Bunu pek çok filozof yaptı tarih boyunca; ya da bizzat o bilim dalını çalışan ama bir süre sonra iç yapısı içinde düşünen, bir tür çalıştığı alanın filozofu olan bilginler de. Bu açıdan baktığımızda, Türkiye'de, bir bilim dalında üretim yapanlar kendi dallarının felsefî çözümlemesini yapıyorlar mı? Açıkça söyleyelim ki, bu konudaki literatürümüz büyük oranda çeviridir. Çünkü zaten bilim yapmıyoruz; yapanlar da yaptıkları üzerinde fazlaca katlanmıyorlar.

ii. Bilimin sonuçlarını, neden oldukları açısından eleştirebiliriz. Tıbbî, teknolojik ve çevresel vb. alanlardaki sonuçları bakımından. Özellikle savaşların yarattığı yıkımlar; teknolojik aletlerin kullanımının yarattığı bozulmalar açısından. Bu konudaki eleştirilerimiz de Türkiye'de büyük oranda çeviri literatüre dayanır.

iii. Ya genel anlamıyla bilim teorisi ya da özel anlamıyla bir bilimsel disiplinin diğer insanî duyuşlarla olan ilişkileri bakımından eleştiri yapabiliriz. Sanat açısından, felsefe açısından ya da dinî değerler açısından. Türkiye'de en yaygın olan tür budur; özellikle dinî açıdan eleştiri. Ama bu eleştiride kullanılan 'din', ne kadar İslamî anlamda din, bana göre ayrı bir tartışma konusu.

iv. Bilim, bilim tarafından da eleştirilir. Özellikle bir bilim dalında ortaya çıkmaya başlayan yeni bir teori, aynı olgu ve olayı açıklayan eski teorileri eleştirir. Einstein klasik fiziği eleştirir; Kuantumcular Einstein'i. Zaten bilim kavramının tarihî süreçteki idraki de farklı aşamalardan geçmiştir. Modern bilim kavramının doğumu 1831'lere kadar geri gider; çağdaş

bilim kavramının doğuşu ise 1924'lere kadar. Ama ***"Tabiat ve Hayat'ın insan tarafından tutarlı mantıkî idraki"*** anlamındaki bilme faaliyeti ise Aristoteles'e kadar geriye götürülebilir. Burada yeri gelmişken, özellikle sosyal bilimlerde kullanılan 'bilim' kavramı, ***"üzerinde çalışılan nesnenin tutarlı mantıkî idraki"*** anlamına gelir; toplumbilimi mesela. Burada dört önemli yapı taşı var: Kavramsal olacak, nedensel (tabiat bilimlerinde faktör(cause) anlamında; hayat bilimlerinde hem faktör, ama daha çok gerekçe(reason) anlamında) olacak; eleştirel olacak. Bu yapı içinde bir nesne-öbeğine yönelik bilme faaliyeti, belirli bir yöntem içinde tutarlı ve mantıkî bir idrak (tabiat bilimlerinde yasalayıcı açıklama: teori; hayat bilimlerinde yorumlayıcı anlama: perspektif) veriyor/bir anlam uzayı (sistem/dizge) yaratıyorsa o bilme faaliyetine bilim diyoruz.

Bu son dile getirdiklerim ışığında tekrar başta söylediklerime dönersek, dinî ve millî duyarlılığı yüksek kesimlerde bilim eleştirisinin anlamı daha rahat ortaya çıkar. Herşeyden önce, bu eleştiriler hesabı verilmiş, dizgeli bir dünya görüşüne dayanmaz. Edebîdir, çevirilere dayanır ve büyük oranda insanî-toplumsal-siyasî konulara odaklanır; doğası yoktur. Hele hele bilim teorisinin yapısı ve mantığı üzerinde fazla bir şey söylemezler. Büyük oranda değer yargıları üzerinden eleştiri yapılır ve bilgi ya da bilim kavramının başına İslam getirilince herşeyin çözüleceği sanılır. Hâlbuki İslam sıfattır bu tür tamlamalarda: İslamî bilim, İslam bilimi, vs... Esas olan zâttır; sıfat değil; sıfatlar değişkendir. Zaten bu tür tamlamalarda, İslam, tarihsel süreç içinde oluşmuş psikolojik bariyelerleri aşmak için bir sostur: İslamî bankacılık gibi. Faiz'in yerine kâr-payı(faide) kavramını koy! Sorun çözülsün. Bir değer, başka bir değerle değerlenmez.

Batı ya da Doğu, fark etmez; bize o kadar da uzak yerler değildir... Eskiden de ortak bir kültür havzası içinde yaşıyorduk; şimdi de öyle. Fark şu: Eskiden, yoğunlaşma, bizim bulunduğumuz coğrafyadaydı; daha sonra Batı Avrupa'ya kaydı; sonra Amerika'ya, gelecekte kimbilir nereye? Sorun bir yoğunlaşma ve seyrelme sorunudur. Elbette merkezin değişmesi pek çok şeyi de değiştirir; şüphesiz. Kişisel kanaatim, bir kültürün bilme faaliyeti diğer kültüre göre yanlış olmaz, eksik olur. Ortaklık, insan bilişinin müşterek yapısından; eksiklik, tarihî süreçten kaynaklanır. Bu nedenle, düşüncemi, mensubiyet duyduğum medenî dünya görüşüne göre şöyle formüle edebilirim: ***"Batı bilimi yanlış değil eksiktir***". Bu eksikliğin eleştiri yolları da belirlidir ki, yukarıda sırasıyla saymıştık bu yolları. Bu eleştirilerin bilişsel zemini de yine insanlığın üçlü sac-ayağından kaynaklanır: Varlık duyuşu, bilgi duyuşu ve değer duyuşu. Bunlar bir çorba gibi değil; ancak belirli bir sıradüzensel(hiyerarşik) yapı içinde birarada olmalıdır. Herşey yerinde ise yer güvenli demektir; sorun, şeylerin yerinden edilmesidir. Bugün kuşatıcı bir varlık duyuşundan/görüşünden mahrumuz; hâlbuki aklın birliği kuşatıcı bir varlık görüşüne/duyuşuna dayanır. Varlık duyuşu/görüşü eksikliği değerlerin temellendirilmesini zorlaştırır. Bugün değerler kamusal uzlaşıma indirgenmiş durumda; çünkü varlık da kamusal hale getirildi. Bu ortamda belirli bir varlık duyuşu içinde olmayan, dolayısıyla değerden bağımsız; bizâtihî kendi varlık ve değer haline gelen bilgi (ki daha çok bilgi/knowledge değil malumat/information anlamına gelir) emperyal ve vahşi bir biçim kazandı. Artık insanoğlu kendi bilgisinin ürettiklerinden korunmanın yollarını aramaya başladı. Ölçü belirlidir: Tür ve birey olarak insana zarar veren hiçbir şey insanî olamaz; insanî olamayan hiçbir şey de meşrû değildir. ***"Meşrû olmaz"*** yani bizi bir yol üzere tutmaz;

istikamet vermez demektir. Bir şey doğru olabilir; ama istikameti yoksa o doğruların toplamı, insanlığın felaketine neden olur. Bugün ürettiğimiz doğrular insanlığa bir istikamet vermiyor; sadece gidiyoruz; nereye? Bir fikrimiz var mı? Varlık - bilgi - değer birlikteliğini kaybeden bir kültür, insanlığa istikamet veremez; çünkü teklifi yoktur.

Bugün Türkiye'de yapılan eleştirilerin zayıflığı da buradan kaynaklanıyor. Yapılması gereken hesabı verilmiş bir varlık görüşünü/görüşlerini bir an önce kurmaya girişmek; bir dünya görüşü perspektifinden olgu ve olaylara bakmak. Bugünkü değer dünyamız, bir varlık ve bilgi anlayışına dayanmadığı için ya mitolojik, ya psikolojiktir. Ya da tamamen mistik/irfanî/işrakî ifadelerle meseleyi salt bir mecaz haline getiriyoruz. Öte yandan diyalektik olarak unutmayalım ki, hakikati olmayan bir dilin mecazı, kinayesi de olmaz... Hakikat üzerine fikri olmayanların Hak üzerine konuşmaları olanaklı değildir. Hak, zâttır; hakikat sıfat; her zât, sıfattan -ki tecellisidir- hareketle idrak edilir. Eskiler "Hakikatli adam" derlerdi. İşte Hakikatli düşünce olmadan Hak-lı düşünce olamaz. Bu nedenle, mevcudu/doğası olmayan bir düşüncenin vucudu/makulu da masalımsıdır. Hep söylüyorum, suğraları olmayan bir düşüncenin kubraları sislidir; pusludur. Bugünkü Türkiye'de durum budur. Bugün için Türkiye'de yapılması gereken ilk şey, İslam'ı yalnızca bir din olarak değil bir dünya görüşü olarak idrak etmeye başlamaktır. Gerisi kendiliğinden gelir.

Teşekkür eder; saygılar sunarım.

KAYNAK:

http://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/ihsan-fazlioglu-modern-dunyada-bilgi-ve-zihniyet_16.html

İSLAM TEMEDDÜNÜNÜ OKUMAK: HAYAT GÖRÜŞÜ, DÜNYA RESMİ VE DÜNYA TASAVVURU AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

İhsan Fazlıoğlu

Bir x düşünelim, bu x'in başına İslâm'ı getiriyoruz ve İslam x'i diyoruz. İslâm devleti meselâ, devlet burada mevsuftur. Soru şu: Bir şeyin başına İslâm'ı sıfat olarak kullandığımızda ne değişir, ne değişmez? İslam devleti dediğimde devleti İslam yapan nedir? Çünkü devlet hep var. Bu devleti İslâmî kılan nedir, kılmayan nedir? İslâm ekonomisi mesela. Bir ekonomiyi İslâmî kılan nedir, İslami kılmayan nedir? İslam devleti, ekonomisi, sineması dediğimizde aslında büyük hata yapıyoruz. Nedir hatamız? Mutlaklaştırıyoruz. Mutlak kelimesi talak kelimesinden gelir boşamak demektir. Allah mutlaktır Allah boşandırılmıştır demektir. Ne demek bir şeyin mutlak olması? Zaman ve mekân kategorisinden ayıklanmış olmasıdır. Hâlbuki Cenab-ı Hak dışında melekler dâhil tüm Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan uhrevî nesneler dâhil her şey, zaman ve mekân içindedir. Dolayısıyla her şey muhdestir. Muhdes olmanın ya da hâdis olmanın asgarî iki şartı mekân ve zaman kategorileri/değişkenleri içerisinde idrak edilebilir olmalarıdır. Bu sebeple kelâmcılar varlığı ikiye ayırıyorlar: hâdis ve kadim. Kadîm yani mekân ve zaman kategorisinin dışında olan. Onun için Allah lafzı insan aklının sınırıdır. Neden? Çünkü insan aklı zaman ve mekân kategorileriyle mukayyettir. Dolayısıyla biz tefekkür ederken mutlağı bile mukayyede çevirerek düşünürüz. Çünkü mutlak üzerindeki tefekkürümüz zihni olduğu için, zihni ve fiziksel olanı da zaman mekân kategorileri içşnde düşündüğümüz için mutlağı düşündüğümüzde onun ucunu da zihinsel varlığa dönüştürür ve bu da mukayyettir. O açıdan Hz. Peygamber "Herkesin tanrısı kendi zannı üzeredir" diyor. Niye? Çünkü tefekkür ederken Cenab-ı Hak ile ilgili tüm idrakimi kendi zihin kategorilerime dönüştürürüm. Yani mekân ve zaman kategorisine dönüştürürüm dolayısıyla onu mukayyed hale getiririm. Bu sebeple O'nun için ***"ötesi"*** diyoruz. Yani Cenab-ı Hak hakkında yaptığımız her türlü tefekkür 'ötesi'dir. Neden? Çünkü tenzihi korumamız lazım, yoksa teşbihe dönüşür.

İslâm matematiği nedir diye sorulduğunda hemen cevap veriyor hocalar, ben ise cevap vermem. İslâm matematiği nerede, hangi coğrafyada? Endülüs ya da Kuzey Afrika, hangi coğrafyayı kastediyorsunuz? İslâm matematiği derken hangi matematik, İslam devleti derken de hangi devlet? Hepsinin tecrübesi farklıdır. Bu sebeple mekân ve zaman kategorilerine göre fiilin tecessüm etmesi değişiyor. Zaman ve mekân üstü bir İslâm devlet anlayışı var mı bilmiyorum. İslâm matematiğinin kullandığı teknikler M.Ö. 5000'den itibaren Akdeniz dünyasında gelişen tekniklerin tevatürü gibi bir şey. Onlara İslâmî demiyorsunuz da müslümanlar bunu yapınca neden İslâmî oluyor? Diyelim ki astronomi ilmini kullanmak XIX yy.ın sonuna kadar İslâm dünyasındaki aritmetik 60 tabanlı sayı sistemidir. Bu, Babilliler tarafından keşfedilmiştir. Babilliler bunu kullandığında İslâmî değil de ben kullandığımda niye İslâmî? Ya da diyelim ki gök teorileri ve gezegenler dünyasına ilişkin tüm eserler, buradaki tekniklerin %75'i veya %80'i milattan önce 3400'den itibaren başlayan bir sürecin doğal sonucudur. Bu gök teorileri Babil'de kullanıldığında İslâmî demiyoruz da şimdi İslâmî diyoruz, nedir bunu İslami kılan? Sorunun ciddiyetini farkediyor muyuz? Burada İslam devleti veya medeniyetiyle alakalı bir soruyla muhatap kaldığınızda mekan ve zaman işlevlerini hemen gündeme getirmeliyiz. Bu fıkıh için de geçerli. Bir soru soruyorsun ve adam cevap veriyor, bu fetva hangi mekânda verildi? Hangi zamanda verildi? Şafiilerde bir kadının

kocası kaybolduğunda 2 yıl beklemesi gerekir, Hanefilerde 9 ay 15 gün. Niye? Çünkü İmam Şafii bu fetvayı verirken bir tıp teorisini kullanıyordu. Hanefiler ise başka bir tıp teorisine göre iş yapıyorlardı. Şimdi tıp teorisi değişti. Hamilelik 9 ay 15 gün. Şimdi ne yapıyoruz? İmam Şafii'nin bu fetvayı verirken dayandığı dönemin tıp bilgisini dikkate almayacak mıyız, mutlaklaştıracak mıyız? Şimdi demek istediğim şu: Mekân ve zaman kategorisini dikkate alarak hemen soruyu yeniden formüle edeceksiniz. Hangi konuda olursa olsun kelâmî meselelerde dâhil. Nesefi akaidi çalışıyorsunuz, onun dönemindeki kozmoloji ve tıp anlayışı tümüyle kendi dönemiyle alakalı bir şey. Cevheri ferd, cüz'ün nihayeti. Nasıl tercüme ediyor arkadaşlar atom. Ne atomu? Demokritos'un atomu. Ama atom bölündü. Fatma Aliye Hanım bence toplasan tüm ilahiyatçılardan daha iyi biliyor bu konuları, kesinlikle bunu atom diye tercüme etmedi, monad diye tercüme etti, ama ruhani bilim anlamında monad değil. Görünemeyen en küçük bilim monaddır da ondan. O bağlamda üretilmiş yapıyı dikkate alarak meseleyi değerlendirmek lazım. Öyleyse birinci şeyimiz İslam x'i dediğimizde muhakkak mekân-zaman kategorisini işin içine dâhil etmemiz gerekir. Bu bizim ufkumuzu açar ve bizi rahatlatır. Bunu dile getirip uygulayan Şah Veliyullah Dihlevi İslâm tarihinde XVIII. yy.ın en önemli Hint asıllı müslüman âlimidir. Müslümanlar sadece kendi mahalli coğrafyasıyla yetinerek düşünmedi. Merkezimiz evet orası, fakat diğer müslümanların tecrübelerine de aşina olmak zorundayız. Burayı tamamlamış olduk.

Şimdi sorunun en son formülasyonu olan şu formüle şöyle bir itiraz yapılabilir: Peki vahyin buradaki yeri nedir? Şimdi muhdis olmayı ya da hâdis olmayı iki cihetten ele alabiliriz:

ı) Olgu ve olay cihetinden. Ağaç bir olgudur, hâdis bir şeydir, galaksi, kara delik bunların hepsi bir olgudur. Olay diyelim ki gezegenlerin hareketi, deprem de bunlarda bir olaydır. Bunların hâdis olduğundan zaman-mekân kategorisi içerisinde gerçekleştiğinden hiçbir şüphemiz yoktur.

ıı) İdrak cihetinden. Niye? Çünkü evrende şu ana kadar tespit edebildiğimiz hâdis, inanılmaz bir hadis. Son yapılan sayımda trilyonlarca galaksi var, yıldız ya da gezegen demiyorum galaksi var. Üç türlü galaksi var; küçük ölçekli, orta ölçekli ve büyük ölçekli. Büyük ölçekli galaksilerin bazıları milyarlarca gezegen ve yıldız içeriyor. Evrende trilyonlarca galaksi var, inanılmaz bir hacim, trilyonlarca mesafe. Cenab-ı Hak için küçücük bir şeydir, bilemezsin. Katolik kafa yukarıyı aşağıdan bakarak belirlemeye çalışır. Bugün müslümanlarda da bu çok yaygın. Hâlbuki n boyutlu bir uzayda olan bir vakıanın üç boyutlu bir uzaydan idrakiyle mesûluz biz. Ötesinde de matematik bilen arkadaşlar şunu hemen anlarlar; dört boyutlu bir cisim iki boyutlu bir uzayda dağılır. Farklı bir şekle bürünür. Bunu en güzel üç boyutlu şekilleri kâğıda çizerken görürüz. Güneş saatine bakın görürsünüz ya da usturlaba baktığınız zaman görürsünüz, orada bir kürenin usturlabda nasıl yayıldığını. Çünkü orada bir düzleme çiziyorsunuz. İdrak cihetinden baktığımızda, bu koca evrende müdrik olan şu ana kadar tespit ettiğimiz tek varlık biziz. Tüm canlılarda idrak vardır ama idrakin basamakları aslında olaya bakıyor, idraki idrak. Fahreddin er-Razi'nin Metalib'in girişinde dediği gibi formülasyonu şöyle vereyim: İdrak bir şeyin idrakidir, çünkü şey olmadan idrak olmaz, şeyin idrakinin idraki ve şeyin idraki bir durumdur. Kelam kitapları bunu müthiş analiz ederler. Ama o şeyin idrakini idrak etmek ayrı bir durumdur. Esas insanlık orada başlar. Bu şeyin yerine Fahreddin er-Razi nefsi koyar: Nefsin idraki, nefsin idrakinin idraki, idrakü idrakin'n-nefs ki buna zât

denir. Bu aşama zât aşamasıdır. Zât olmak kolay değil yani nefsinin idrakini idrak etmek. Bunun bir aşaması daha var ama biz burada kalalım. İdrak budur. Diğer canlılar kendini idrak edebilirler ama kendilerini idrak ettiklerini idrak edemezler. Şimdi bu anlamda evrendeki tek varlık biziz. ***"Evrende bizim gibi varlıklar vardır"*** cümlesini de biz söylüyoruz; fakat bu haliyle bile idrak muhdistir. Çünkü zaman-mekân kategorisi içerisinde maddeye bağlıdır. Beynin içerisinde cereyan ediyor ama beyne eşit değildir. Bugün modern tartışmalarda bile beyin beyni düşünemiyor, enteresan bir şey. Beynin bir fonksiyonudur ama beyne eşit değildir çok enteresan. Tüm tecrübemizi mümkün kılan bilincimizdir fakat bilinç tecrübe işi değildir. Bilinç nedir bilmiyoruz sadece fonksiyonları karşımızda. Buna rağmen idrak tarihseldir yani tarihsel demek mekân-zaman kategorilerinin içerisinde iş görür.

Peki, vahyin buradaki fonksiyonu nedir? Gayet açık; idraki bir sınır olarak düşündüğümüzde idrakin üstünden gelen vahiy tarih üstüdür, meta-historik ve a-historiktir ama idrak uzayına girdiğinde, idraki cihetinden dolayısıyla yorum cihetinden vahiy nedir? Muhdestir, hâdistir; aksi takdirde bir âlim gelir her şeyi halleder giderdi. Yoruma ihtiyaç var. Büyük İslâm âlimlerinden Zerkeşî'nin (ö. 1392) çok ilginç bir cümlesi var: ***"Cenab-ı Hakkın ahkâmını zannî kılmasının hakikati, insanlara hareket alan açmaktır."*** Çünkü zannın olduğu yerde usul olur. Her şeyin mutlak olarak belli olduğu yerde usul kitabı yazmanıza gerek var mıdır? Usul nedir? Şu, şu yönteme göre bir ahkâm çıkarıyorum demektir. Her şeyin açık seçik olduğu mutlak olduğu bir yerde usûle ihtiyacımız yoktur. Diyor ki: ***"Bil ki Allah bütün şer'î hükümler için kat'î deliller tayin buyurmuş değildir, aksine şer'î delilleri kasten zanni kılmıştır ki mükelleflere genişlik olsun."*** Emin olun biz bu zihniyetten çok gerideyiz. Onun için diyorum ya müslümanlar tarihinden geri kalmış bir millettir. ***"Böylece mükellefler delilin kat'i olması sebebiyle bir tek mezhebe bağlı olmak gibi bir durumda kalmamışlardır."*** Bununla ilgili çok metin var. Dolayısıyla İslâm'a ilişkin tüm idraklerimiz tarihseldir. O açıdan biz Kurân-ı Kerim'i tarihsel kabul edenlerin tuzağına düşmüyoruz ama mutlak anlamda gelenekselcilerin tuzağına da düşmüyoruz. Nesefi Akaidi tarihseldir dediğim için beni sosyal medyada linç etmeye kalktılar. Akaid metinleri bir formulasyondur İslâm inanç umdelerini kendi kuşağında ve döneminde ifade etmektir. Dolayısıyla vahiy yani Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünneti özellikle Cenab-ı Hakkın ismet sıfatı gereği kontrol ettiği sünneti meta-historiktir a-historiktir; ama onun idraki ve durumu insan zihninin dereceli olması vb. tarihsel şartlar sebebiyle nedenlerle tarihseldir.

İkince mesele: Temeddün kelimesini çok kullandığımı görmüşsünüzdür. İslam temeddünü. Başlığımız da; ***"İslam Temeddününü Okumak: Hayat Görüşü, Dünya Resmi ve Dünya Tasavvuru Açısından Bir Değerlendirme"*** idi. Niçin temeddün kelimesini kullanıyorum? Usûl-i fıkıh ve kelâm kitaplarında temeddün olarak geçer. Böyle bir yazı yazdım: Tefe'ul babı son derece önemli bir babtır, diye. Benim kişisel kanaatim, müslümanca düşünmeye en yakın bab. Nereden çıkarıyorum bunu, onu da söyleyeyim. İslâm kaynaklarında özellikle akaidde bu konu tartışılıyor. Kurân-ı Kerim'de genelde fiiller tefe'ul babından gelir. Tefekkür, teakkul, tedebbür hep tefe'ül babıyla geçer. Tefe'ül babının birkaç özelliği var: i) Oluş bâbıdır; mesela tealleme; ***"cahil yavaş yavaş öğrendi"*** demektir, bir oluş, bir süreklilik vardır. ii) Tefe'ul babındaki eylemlerde irade ve ihtiyar iş başındadır. İrade (istemek) ihtiyar (tercih etmek) yani eylemi yapan tefekkür eden kişi, dışardan gelen bir baskıyla bir ilzam hareketiyle değil kendi

irade ve ihtiyarıyla bu işi yapar. Böyle olduğu içinde tef'eul babında eylemin tüm meşakkatini üstlenir. Yani tealleme bir süreçtir, kişinin kendi isteğiyle kalkıştığı bir durumdur ve aynı zamanda öğrenme sürecinin tüm meşakkatini ve yükünü omuzlamaktır. Ne kadar enteresan bir bab! Çünkü öbür türlü tealleme yani eğitim öğretim zor bir şey değil mi? Meşakkatini üstlenmezsen yürütemezsin bunu. Dolayısıyla tefe'ul babında eyleme mensubiyet ve o eylemin sana yüklediği mesuliyet arasında sıkı bir ilişki vardır. Mesela Hintli bir âlimin Nesefi Akaidi şerhi var en-Nibrâs. Onu yazan Abdurrahman Ferhari, buradan bunları okuyabilirsiniz. Kuran-ı Kerim'de akıl ve ona ilişkin kavramlar isim halinde el-akl diye geçmezler. Hep fiil haline gelir, bu önemli bir nokta diye düşünüyorum. Onun için İslâm basit anlamıyla bir fikir değil aynı zamanda bir ameldir. Sadece bir ilim değil aynı zamanda bir ameldir. İnşâî önermeler ihbârî önermelerden farklı olarak doğruluk ve yanlışlık ölçütlerini eylemde kazanırlar. Ne demek bu? ***"Ağaç yeşildir"*** önermesi ihbârî bir önermedir ama ***"Yarın yağmur yağacak"*** önermesi inşâî bir önermedir. Yarın yağarsa önerme doğrudur yağmazsa yanlıştır. Dolayısıyla ***"Namaz kıl"*** önermesi inşai bir önermedir, müslümanlar namaz kılarsa önermeyi doğrularlar, kılmazlarsa yanlışlarlar. Onun için din aktif bir katılımdır. Cenab-ı Hakkın emir ve nehyine aktif bir katılımdır. Din statik bir şey değildir, dinamik bir şeydir. Çok önemli bir nokta yani sen aslında namaz kılarak ya da oruç tutarak Cenab-ı Hakkı doğruluyor veya yanlışlıyorsun; yani sana çok ciddi bir değer yüklemiş Cenab-ı Allah. İbn Haldun'nun teorisinden hareket edersek insan önce tekevvün aşamasından geçer. Tekevvün ***"fiziksel oluş"*** demektir. Bilebildiğimiz kadarıyla evrende durağan hiçbir nokta yoktur. Sadece yasallık durağan gözüküyor birde alt limitlerle üst limitler. Diyelim ki plank sabiti var, bütün fikri var ama bunun içindeki her şey sürekli bir dinamizm halindedir. Bilim felsefesinde kullandığımız tabirle, güneş yerini korumak için sürekli hareket halindedir, evrende her şey yerini korumak için sürekli hareket etmek zorundadır. Biz buna Kuran-ı Kerim'in diliyle tesbih diyoruz; her şey sürekli tanrıyı tesbih etmek zorundadır. Her şey kuldur ve kul demek kendisine yüklenen işi yapmak demektir. Dolayısıyla evren de tekevvün halindedir ve tamamlanmamıştır, kıyamete kadar devam ediyor. Çünkü tamamlanmış sistemler statikleşirler ve dururlar. Tamamlanmamış sistemler ise sürekli dinamiktirler. Evren/kainat ise genişliyor, içe ve dışa doğru sürekli iş yapıyor. İnsan gayet doğal olarak tekevvününün bir sonucudur. Bunu fizyolojimizde ve kimyasal yapımızda biliyoruz ama insan tekevvünün içerisinde değildir. İnsan ne yapar: temeddün. Temeddün dünyayı imar etmektir. Tekevvün bize tabiatı verir temeddün ile hayata geçiririz. En basit insan topluluğu bile temeddün eder; temeddün etmeyen hiçbir insan evrende tek başına tekevvün halinde yaşayamaz. Çocuk doğar doğmaz hayata çekilir tabiata bırakılmaz; en sağlıklı bebek bile bugünün şartlarında üç saatten fazla tabiatta yaşayamaz. Temeddün insanın üç temel ihtiyacını giderir: Zaruriyat, havâic ve tezyînât. Zaruriyat fizik varlığımızı muhafaza etmek için sahip olmamız gereken asgari şartlardır. Mesela bir mağarada yaşamak. Çünkü soğuk ve sıcak bizi öldürebilir üzerimize bir şeyler örtmek zaruriyattır. Fakat insan zaruriyatın dışında birde havâic-i asliyye yani ihtiyaçları olan bir varlıktır. Yemek, içmek gibi bir de tezyinat ya da müzeyyenat dediğimiz bir aşama var. Herhangi bir yaprakla bir hayvan postuyla üzerini örtmek zaruriyattandır bir elbise giymek ihtiyaçtandır ama falanca markayı giymek tezyinattandır. İnsan enteresan bir şekilde bir sıralama yapmıştır. Diyelim ki bir mağarada yaşamak zaruriyattandır herhangi bir kulübede yaşamak ihtiyaçtandır ama boğazda bir konak yapmak tezyinattandır. İnsan maalesef böyle bir varlık ve bu müzeyyenat temeddün aşamasında bizi konformizm

(insanlığın en büyük belası) lüks, refah gibi bir merhaleye getirir ve bu arada tefessüh (çürüme) başlar. Tefessühten kurtulmanın yolu nedir? İbn Haldun'a göre tedeyyündür. Hepsi tefe'ul babından. Tedeyyün demek bir yaşama yolunun olmasıdır ama elbette ki sahih bir yol, sırat-ı müstakîm; istikameti, yönü olan bir yol. Tedeyyün tek başına yeterli midir? Tedeyyün de bir tefessühe neden olabilir, aşırı biçimselleşebilir ve bir dini yok eden bir duruma dönüşebilir. Tedeyyün bir üst aşamayı talep eder buna İslam düşünürleri teellüh diyorlar. Teellüh yani Cenab-ı Hakkın ahlakıyla ahlaklanmak, buna tasavvuf da diyoruz. Tasavvuf bir isyan hareketidir yoksa göbek şişirip kırmızı mercedesle gezmek değildir. Tasavvuf şehre, tefessühe bir isyandır. İnsan olmaklığı kaybetmeye bir isyandır, var iken yok gibi yaşama işidir. Yani varlık içerisindesin herşeyin var ama yok gibi yaşıyorsun. Teellüh aşaması ilimleri ve sanatları türetir. Mukaddime üç cilttir bir buçuk cilde yakını ilimler ve sanatlarla ilgilidir. Dolayısıyla temeddün müslümanlar için ideal bir hedef değildir tek başına. Bugünkü çağdaş ideolojinin dayattığı şekliyle medeniyete ulaşacağız. Temeddün bir ara durumdur. Neyin ara durumudur? Teellüh noktasına gelmenin bir ara durumudur. Çünkü siz ancak şehirde ilim ve sanat üretebilirsiniz. Şehirleşmek, temeddün aşaması o açıdan önemlidir ama orası tek başına bir amaç değildir. Tefessühün en önemli sebeplerinden biri de asabiyeti kaybetmektir. Yani asabiyet sinir sistemi demek bizi bir arada tutan. Bakın şu anda ümmet diyorsunuz bırakın ümmeti mezhep diyorsunuz mezhebi bıraktık aynı tarikattaki adamlar bile asabiyet yapıyor aynı meşrepteki insanlar farklı neşvelerinden dolayı birbirlerini boğazlıyorlar.

Şimdi tefe'ul babını açıklamak için tekrar sorumuza geri döneceğiz. İslam devleti, İslam ekonomisi hakkında konuştuk. İslam ekonomisi o kadar riskli bir kavram ki üniversitelerde bölümler var. İslam bankacılığı var. Gidiyorsun pek bir fark yok sadece adını değiştirmişler. Faize kar payı diyorlar. Bir katılım bankasına gittim, şartlarda hiçbir fark yok sadece lafız değişikliği yapmışlar. Bu İslam ekonomisi o kadar enteresan bir şeydir ki düşünün siz İslam ekonomisi uyguladığınızı varsayıyorsunuz Türkiye'de. Diyelim işler kötü gidince halk ne diyecek böyle İslam ekonomisine? Sonra ekonomiyi atacaklar ve böyle İslâma diyecekler. Diyecekler mi, derler. Örnek mi istiyorsunuz gidin bugün İran'a orada gençliğin %67 sinin dinsiz olduğunu ve bismillah diyip her şeye nasıl küfrettiklerini görün. Bu bir problemdir. Burayı geçelim, şimdi İslam tıbbı diyoruz. Ebu Bekir Razi'yi de aynı başlık altında inceliyoruz İbn Sina'yı da İbn Nefis'i de. Üçünün de tıp anlayışı birbirinden farklı. Nasıl oluyor da bunları aynı başlık altında topluyoruz. Esas sorumuza geri döndük. İbn Cebr'in yazdığı kitapları nasıl İslam tıbbı başlığı altında inceleriz? Ama inceliyor muyuz? İnceliyoruz. Bir sürü Yahudi hekim var bizde. Daha radikal bir örnek verelim İbn Meymun. İbn Meymun'un kitaplarını açıyorsunuz bir taraftan İslam felsefesi başlığı altında inceliyorsunuz bir taraftan da yahudi felsefesi başlığı altında. Şimdi İbn Meymun'u İslam felsefesine dâhil kılan unsurlar neler? Bunun üzerinde konuşmak zorundayız. Bir taraftan Meşşailik bir taraftan İşrakilik bir taraftan kelam okulları bir taraftan irfan okulları. Bunların hepsini İslam medeniyetinin temeddününün parçası olarak görüyoruz ama birbirinden ayrı kabul ediyoruz. Daha radikal bir örnek verelim: Gazzali ile İbn Sina'yı birarada tutan ve ayıran şeyler nelerdir? Bir arada tutan unsurlarla ayıran unsurların aynı olmaması gerekir. Çünkü aklın çelişmezlik yasasına aykırı. İbn Sina ile Gazzali'yi bir arada tutan unsurlar üzerinde düşünmemiz lazım. Şimdi örneğin Lui Zhi XVII yy.da yaşamış ve Çinli müslümanların Gazzali'si olarak kabul edilen bir adam. Gerçekten son derece önemli bir adam bu,

Neokonfüçyanist bir müslüman. Bu adam inanılmaz bir şeyi başarıyor o dönemde. Çünkü Çin hanedanı iktidarda, tüm yabancı dinleri yok ediyor. Budizm, Taoizm, Konfüçyanizm dışında tüm dinleri yok ettiler ve bu adam sayesinde sadece müslümanlar kurtuldu. Niye? Çünkü oturdu ve ***"varlığımızı ikame ettirmek için hangi ağırlıklardan kurtulmamız lazım"*** diye düşündü. Müslümanlığı korumak adına diğer her şeyden vazgeçip İslamı Neokonfüçyanist felsefenin kendisiyle yeniden kurdular ve Çin devleti bunları yok etmedi. Bugün 150 milyon bunlar. Uygur ya da Türk kökenli müslümanlar değiller. Çin'li olmayan, Han olmayan, Hundur; tarihte yerleşik olan Orta Asyalılara Hanlar denmiş yerleşik olmayanlara ise Hunlar. Lui Zhi 1724 yılında müthiş eserler yazıyor, kelimenin tam anlamıyla eşşek gibi çalışıyor. Sekiz yıl Çin medeniyeti yedi yıl İslami ilimler, bir yıl Budizm bir yıl Taoizm ve bir yıl da Batı klasikleri çalışıyor. Ondokuz yıl bilfiil okuyor. Tabi varlık korkusu var. Kendi inançlarının mensubiyetlerinin ortadan kalkmasından korktuğu için ondokuz yıl bilfiil çalışıyor. Ondokuz yıl sonra bütün Çin'i dolaşıyor, oradaki müslümanları tek tek ziyaret ediyor ve eserler yazıyor. Öncelikle Usulu'd din yazıyor sonra fürûu'd-din kitabı yazıyor burada İslam ibadet felsefesi yapıyor. Üçüncü önemli eseri de siyer: Bir örnek olarak Hz.peygamber. İnanılmazı başarıyor adam. Şimdi Lui Zhi'yi İslam'ın adına nasıl koyacağız. Çin İslam düşüncesi diyorsun ama bu adam Neokonfüçyanist terminolojiyle İslamı üretmiş. Abdurraif Sinhilî (ö.1693) de Malayların Gazzalisi. Bunlara o dönemde Gazzali diyorlar, bu gayet doğaldır, çığır açan insanlar. Gazzali merkez İslâm dünyasında İslâm zihniyetini Hintleşmekten İranlılaşmaktan ve mistikleşmekten kurtaran bir adam. Aynı rolü icra eden Abdurraif Sinhilî de Malay İslâm dünyasının Gazzali'sidir. 1670'lerden itibaren Mekke ve Medine'de özellikle de Medine'de kurulan bir ulema hareketinin yetiştirdiği bir elemandır. Tabi bunları biz hiç bilmiyoruz. XVII yy.ın ikinci yarısı İslâm dünyasında müthiş bir arayışın müthiş bir hareketlenmenin olduğu dönemdir. Bu hareketin en önemli ismi kürt asılı İbrahim Kuranî'dir. Osmanlı siyasetinin temsilcisidir. Kurani ve ekibi İslâm dünyasındaki çürümüşlüğü, durgunluğu nasıl yeniden bir hareketle aşabiliriz diyerek bir hareket başlattı. Çok önemli adamlar var hepsi bunların talebesi; Abdurraif Sinkilî, Lui Tzi'nin hocası, Muhammed b.Abdulvehhab, Osman b.Fudi, Muhammed Şevkani, Sinkilî, Senusî. Bütün bunlar Medine ve Mekke'deki entelektüel çevrenin uzantılarıdır. Mesela Şah Veliyyullah Dihlevî, Hint alt kıtasında Kuraânî'nin oğlu Ebu Muhammed'in talebesidir. Sinkilî Medine'ye gelip Kurânî'nin bizzat öğrencisi oluyor. Sinkilî ne yapıyor Malay dünyasındaki isyanı koruyabilmek için? Yepyeni bir entelektüel faaliyete giriyor. Hala bugün Cana'ya gittiğiniz zaman büyük bir veli olarak ziyaret edebilirsiniz. Çok ilginç bir şey söyleyeyim. Malayca'da fakih kelimesi yoktur, mütekellim kelimesi yoktur bu adamların fakihi var mı var, mütekellim yani kelamcısı var mı var. Peki, hepsinin ortak adı ne? Sûfi. Sufi diyince bu adamlar hem mütekellimi anlıyorlar hem fakihi hem de bildiğimiz sufiyi anlıyorlar. Niçin? Hint-İslam düşüncesinin bir parçası. Sadece yaşadığımız merkez diyoruz. Biz çok Batı merkezciyiz. Bir de çok Arap merkezci ya da Osmanlı merkezci bakıyoruz olaylara. Ama İslam dünyası basit anlamıyla dedik ya mekân zaman kategorilerine kapı açıyor. Dihlevi (ö.1762) yine aynı yy.da Hindistan'da Hint İslam dünyasındaki entelektüel krizi aşmak için belirli faaliyetler içine girmek için meseleler üretiyor. Peki, bunu İslamî kılan ne, kılmayan ne? Osman b. Fûdî Batı kaynaklarında Afrika'da bir İslamî hareket başlatıyor, Senusi ise Kuzey Afrika'da. Senusî'nin yazdığı kelam kitapları enteresandır mesela. Kübrâ ve Suğrâ diye bilinir metinleri. Muhammed Şevkani Yemen'de bir Zeydi olmasına rağmen yeni bir entelektüel hareket

başlatıyor ya da Muhammed b.Abdülvehhab Vehhabiliği başlatıyor. Tıpkı felsefede tıpta matematikte sorduğumuz soruları burada da sorabiliriz? Bu insanların ürettiklerini İslamî kılan nedir, farklı kılan nedir? Kendinden önceki İslâm düşünürlerinin, âlimlerin ürettiklerinden farklı ne yaptılar ki kendi coğrafyalarında medenice dirilmeyi ve canlanmayı sağladılar? Lui Zhi'yi herhalde biz Gazzali ile ya da Seyyid Şerif Cürcani ile özdeşleştirmeyiz. Adam çince baya eser yazmış ama bu adamı biz niçin müslüman bir düşünür olarak ele alıyoruz? Başka bir örnek verelim: Ebü'l-Berekat el-Bağdâdî İbn Sînâ'nın hemen sonrasında yaşamış başta Gazzali olmak üzere Sühreverdi, Fahreddin er-Razi gibi bir İslam düşünürü. Ya da Samu el-Mağribi (ö.1171), büyük bir cebirci, Mağrib'den geliyor. Mağrib dediğimiz has Endülüs'ten geliyor, babası rabbi. Ne demek rabbi? Yahudilerde rabbilerin olduğu aileler bozulmamış tipik yahudilerdir. Babası bu aileden geliyor kendisi müslüman oluyor. İslâm tarihinin en önemli anti-Yahudi metinlerini yazıyor. Büyük bir cebirci. Biz bunu İslam matematiğinin en önemli ismi olarak görüyoruz. Ama yahudi asıllı eserlerde büyük bir Yahudi matematikçi olarak zikrediliyor. Aynı soru burada da geçerli. Şimdi soruları çoğaltabiliriz ama neticede şu ortaya çıkıyor. Zaman ve mekân kategorileri dâhilinde İslam medeniyetinde olup biten olgu ve olayları aynı kılan değişkenlerle farklı kılan değişkenler nelerdir? Birleştiren ve ayrıştıran ögeler nelerdir? Bunların üzerinde ciddi bir şekilde durmamız lazım ki bugün de benzer sorunları çözümleyebilelim. Şimdi burada şunu vurgulayayım: Tabi bir medeniyet tarihi bu kadar spesifik olarak okunmaz elbette medeniyet tarihi buyken bilim tarihi buyken dış şartlar dediğimiz fiziki şartlar nasıldır? İbn Haldun coğrafya ile başlıyor iklim şartlarını. Elbette bir medeniyeti anlatmak için onun coğrafi şartları, iklim şartları, su kaynakları, maddi şartlarını bilmemiz lazım. Manevi şartlar dediğimiz toplumsal örgütlenme, ekonomik, iktisadi ve ticari ilişkileri de. Ticareti olmayan bir itikad medeniyet kuramaz. İnanç sistemi kurarsın ama bir ticaretiniz yoksa iktisadı olmayan itikad bir temeddün hareketi kuramaz. Gayet basit, fıkıh kitaplarında yok mu iktisad ilmimiz, var. İtikadın bir temeddün hareketine dönüşmesi için ciddi bir iktisadi siyasi askeri etkinlik içerisine girmesi lazım. Dolayısıyla maddi şartlar tarihsel bağlam siyasi, askeri, ahlaki, içtimai, iktisadi imkânlar hatta iç şartlar bilimlerin teorik dili kullandıkları sembolik sistemler önemli. Soruların ve sorunların önemli olduğunu burada reddetmiyoruz. Maddi ve manevi şartlar bir temeddün hareketini oluşturabilir ama bizim burada derdimiz bu değil. Sorumuz; İslâm medeniyetindeki herhangi bir etkinliği biraraya getiren birleştiren, ayrıştıran ögeler nelerdir? Aynı ve farklı kılan değişkenler nelerdir? Bunun üzerinde durmamız gerekiyor şimdi.

Önce şununla başlayacağız. Temeddünü nasıl tanımlayabiliriz, temeddünün metafizik tanımını nasıl yapabiliriz, nedir temeddün? Temeddün şudur: İlk ilke, evren ve insan, üçü arasındaki ilişkiler hakkında sorulan sorulara verilen cevapların cisimleşmiş haline temeddün denir. İlk ilkeye tanrı dersiniz ya da başka bir şey dersiniz farketmez bir evren anlayışı vardır insan anlayışı vardır bunların arasındaki ilişkiler vardır. İlk ilke ve insan arasındaki ilişkiler ilk ilke ve evren arasındaki ilişkiler mesela. Diyelim ki ilk ilke ve evren arasındaki ilişkiler bizi tanrı fikrine götürebilir, sudûr teorisine götürülebilir, üretici, mimar tanrı fikrine götürebilir. Yani tanrı tasavvurunuz bile ilk ilke ve evren arasındaki ilişkiyi dair sorduğunuz soruların cevaplarından ortaya çıkıyor. Camiyi ele alın, nedir cami? Esas itibari ile insanla ilk ilke arasındaki ilişkinin ifadesidir, mimarimizi belirliyor. Çok daha radikal bir örnek. Oda

kavramı nedir? Haram ve helal kavramının ifadesidir. 1800'e kadar Avrupa'da evlerde oda yoktu. Mobilya oradan türüyor, hareketli nesneler demek. Eşyaları akşam açıyorlar yatıyorlar sabah kaldırıyorlar, hareketli olduğu için mobilya. İslâm medeniyetinde mobilya olur mu? Olmaz neden çünkü oda var niçin oda var? Çünkü bizler akıl baliğ olduktan sonra herkesin bireyselliği ortaya çıktığı için odalar ve ayrı oda kavramı geliyor. Yani sizin sokak anlayışınız, pazar, cadde anlayışınız bile inançlarınızla alakalı olmalı. Bugün öyle midir değil midir bunu ayrı bir kenara koyalım. Temeddün size aitse sizin ilke, evren ve insan hakkındaki sorularınız arasındaki ilişkiler hakkındaki soru ve cevaplarınızın cisimleşmiş olması lazım. Devletinizde, ekonominizde, mimarinizde bu yapıya biz teo-onto-loji diyoruz. Theo ilk ilkeye onto var olan evrene loji logostan insana karşılık gelir. Her insan topluluğunun theontolojisi vardır. En basiti Kanada'da Amerika'da kabile hayatı yaşayan çok basit bir kabile topluluğunda bile theoontoloji vardır. Ulu manitu var, öyle basit de değil bu, zannetmeyin ki çok ilkel adamın bir evren anlayışı var toprak anlayışı var, ben, biz anlayışı var en basit kabilenin bile. Theoontolojiler mahalli kalırlar ya da evrensel olurlar. İslam teo-ontolojisini evrenselleştiren bir dindir. Her teo-ontoloji evrenselleşmiş değildir. Evrenselleşen İslam temeddünü tarihte, özellikle günümüz İslamcıları bunu yanlış yorumlamıştır. Evrenselleşen İslam temeddününe biz daha teknik bir tabirle dâru'l-İslâm diyoruz. İslâm ülkesi, yani İslam teo-ontolojisinin hâkim olduğu iş başında olduğu temeddüne dârü'l-İslam diyoruz. 1) Ekonomik birlik ya da politik birlik; çünkü tarihte devletler teşekkül ederken iki şekilde teşekkül etti. Ya Asurlular, Fenikeliler ve Yunanlılar gibi ekonomik birlikler oluşturdular ve bu ekonomik birlikler bazen ekonomik birlik olarak kaldı bazen de devlete dönüştü. Asurlular mesela daha sonra devlete dönüşüyor. Bazıları ise politik birlik olarak ortaya çıkmış, Persler ve Abbasiler gibi. Daha sonra ekonomiyi de kontrol ettiler. Daru'l-İslâm özellikle XX.yy marksist felsefenin etkisinde kalarak İslâmı ekonomik bir birlik olarak değil daha çok politik bir birlik olarak gördüler. İslam devleti tabirini ürettik. İslam ekonomik bir birliktir, halife ise bunun başıdır. Hâlbuki dârü'l-İslâm bir teo-ontolojik bir birliktir, anlam değer birlikteliğidir. Hiçbir zaman politik bir birlik olarak görülmemiştir, böyle bir şey yok hiçbir zaman da olmadı. Diyelim ki Amerika'da yaşamış ve şu an yaşayan bir müslüman manevî olarak dârü'l-İslâm'ın bir parçasıdır. Politik ve ekonomik olarak başka bir temeddün hareketinin içerisinde yaşıyor olsa bile. Manevi demek dini demek değil, anlam değer dünyası demek. Anlam değer birlikteliği olması bakımından parçası olarak kabul edilmiştir o açıdan. Dârü'l-İslâm bir anlam değer birliği olarak görülmelidir. Şimdi sorunu yeniden ifade edersek şöyle diyeceğiz: Eğer İslâm temeddünü, dârü'l-İslâm bir teo-ontolojik birlik ise bir anlam değer birliği ise İslam temeddününde yani dârü'l-İslâmda ortaya çıkan siyasi, dini, ilmi vb. farkları nasıl açıklayabiliriz? Bu dârü'l-İslâm'daki sistemlerin siyasi, iktisadi, ilmi, felsefi sistemlerin birliğini sağlayan unsurlarla farklılığını veren unsurlar nelerdir? Sorumuz bu, halen soruyu formüle ediyoruz?

Mesele bu ise eğer şöyle cevap vereceğiz: Bir teo-ontoloji üç bileşenden oluşur: i) Hayat görüşü ii) Dünya resmi ve ikisinin sentezinden ortaya çıkan iii) Dünya tasavvuru. Ne demek hayat görüşü? Hayat görüşünü Batı literatüründe bulamazsınız, bize has bir şeydir. İslâm medeniyeti üç soruyu birden dikkate alan bütüncül bir perspektif geliştirmiştir. Nedir o? Mebde', meâş ve mead yani köken, yaşam ve ölüm ötesi. Bu söz Hz. Ali'ye nispet edilir, hem Mevakıf'ta hem de Makasıd'da bulursunuz. Pek çok kelam kitabının girişinde bu söz verilir.

İlmi de buna göre ayırırız. İlmü min eyne, ilmü fî eyne, ilmü ilâ eyne. Nereden, nerede ve nereye. İnsanın üç temel sorusu vardır ve bu üç temel soru üç yere işaret eder aslında. Topladığımızda temel soru insanın yeri sorusudur. İnsan yerini kanıksamaz insan yerini hep soru konusu yapar. Hiçbir canlı ***"ben niçin buradayım?"*** demez insan bunu soruyor ve ***"niçin buradayım, nereden geldim ve ne olacak benim durumum?"*** diyor. Bunları hep kendimize sorarız. Yer ve yön sorusu bizim esas sorularımızdır. Yön yani nereye gideceğiz? Hiç olmak bizi çok korkutuyor, bakmayın insan olduğumuz için unutuyoruz, düşündüğümüzde yaşama geri dönemeyiz iyi ki unutuyoruz. Hiçlik korkusu kadar ağır bir korku yoktur. Onun için diyorum ya insana en ağır gelen yine kendisidir. İslâm ne kökeni ne yaşamı ne de ölümü öncelememiştir üçünü bir arada ele aldığı için el-hayâtü'd-dünya ve el-hayâtü'l-âhireyi kullanıyor. Burada dikkat ederseniz dünya ve ahiret birer sıfattır mevsuf olan hayattır ve ortak olan da hayattır. Bizde bunlar sıfattır. Bizim bugünkü problemimiz dünyayı isim haline getirmektir. Müslümanlar dünyayı isim haline getirdiler, ismin üzerine yükleme yapabileceğimiz cevher halini aldığı için dünya bizim için çok önemli oluyor. Şaşırıyoruz sahabe otuz yıl içerisinde hiç alakası olmayan coğrafyalara gidip nasıl ölüyor. Ölmek kolay bir iş mi zannediyorsunuz insanın ortak temel içgüdüsü yaşam içgüdüsüdür. Yaşama tutunmak varlığa tutunmak bütün kavgamız o değil mi? Ne okuyoruz? Niye kaygımız ne şu andaki bütün faaliyetleriniz yaşama tutunma kaygısıdır. Tutunmaya çalışıyoruz, bırakıyor muyuz kendimizi? Hastalanıyoruz doktora gidiyoruz, durum kötü diye üç ay beslenmeye çalış. Şu bitkiyi bulalım tekrar demiyor muyuz? Kendimizi yaşatmaya çalışıyoruz. İslâm hayatı merkeze alır, hayat Cenab-ı Hakk'ın ***el-Hayy*** isminden gelen hayat. Sürekli bir aforizmamda dedim ki ***"Müslüman var-olur, var-ölür ama yok-olmaz."*** Buna inanıyorsan zaten sen inanıyorsundur onun için buna ben "hayat görüşü" diyorum "dünya görüşü" değil. Hayat görüşü, çünkü biz öldükten sonra da hayy olmaya devam edeceğiz. Sahne değiştireceğiz, uzay değiştireceğiz ama devam edeceğiz buna inanıyoruz. Hayatı tekrar merkeze almamız gerekiyor, hayat meselesi son derece önemlidir. Müslümanlar o açıdan bütüncül bir bakış açısı geliştiriyorlar. Modern zamanın en iyi göstergesi ölümün itibarsızlaştırılmasıdır. Ölüm itibarsızlaştırılmıştır. Basit bir hadise gibi öleceksin ve börtü böcek olacaksın. Bu 1860'da başlar. 1860 son derece önemlidir. 1860-1914 Batı emperyalizminin zirve dönemidir. 1860'da Avrupa'da mezarlıklar şehrin dışına çıkarılmıştır, rahatsız eder ölülerle beraber yaşamak onları, korkutur. Hâlbuki klasik geleneklerde sadece bizde değil, ölüler ve mezarlıklar şehrin içerisindedir bizde ise caminin etrafındadır. Şu an bizde de kalmadı, yasak zaten. Yine neticede bazı mezarlıklar şehrin içerisindedir; mesela Çanakkale'nin yeni mezarlığı şehrin dışında. Belki yerle alakalı bilmiyorum ama ölümden korkuyoruz ölüden de korkuyoruz aman uzak dursun bize hatırlatmasın hatta biri ne demişti: ***"Eyüp Sultan camisinde her nefis ölümü tadacaktır yazıyor bu benim moralimi bozuyor, şunu kaldırın".*** Haklı, ölüm insanı rahatsız ediyor onun için modern hayat ölümü itibarsızlaştırıyor. Hayat görüşü bir medeniyetin çanağıdır, özüdür. Metafizik çanağı. Her medeniyetin temeddün hareketinin her teo-ontolojik hareketin bir çanağı vardır. Hatta bir yazımızda metafizik çanağı olmayan medeniyetler başka medeniyetlerin metafizik çanak yalayıcısı olurlar demiştik. Bizim bugün çanağımız yok var ama bilinç içinde değil. İslâm hayat görüşü nedir? İslam hayat görüşü eşittir tevhiddir.

Tevhidin üç türlü tezahürü var. Burası son derece önemli. Bu üç tezahürü yeniden yorumlamamız lazım. Birincisi, düşüncenin ilkesi olması bakımından tevhid ki bu bize hakikat tevhid anlayışımızı verir. Hakikat ne demek? Hem ontolojik anlamda gerçeklik tasavvurumuzu verir hem de bu gerçekliğe ilişkin bilgi anlayışımızı verir. Düşüncenin ilkesi olması bakımından tevhid cümlesine özellikle dikkat edelim. İtikadi anlamda tevhidi kastetmiyoruz yalnız başına. İtikadi anlamda tevhid Yahudilerde de var, bozulmamış Hristiyanlıkta da. Ama bu itikadi ilkeyi düşüncenin ve aklın ilkesi kılan, bu itikadi ilkeyi metafizik düşüncenin zeminine yerleştiren emin olun tarihte ilk ve tek medeniyet İslâm medeniyetidir ve bizi en güçlü kılan taraf da budur. Hala bunun kavgası yapılıyor. Onun için kelâmcılarımız her şeyi müzakereye açıktırlar ancak tevhidi müzakereye açık değildirler. O zaman İslâmın hayat görüşü gider başka bir hayat görüşüne geçersiniz ama nasıl tevhid şimdi anlatıyorum.

i) Hakikat nedir: Varlıkta büyü yoktur, evrende fail ara nedenler yoktur, spiritüel unsurlar metafizik aktörler mevcut değildir. Allah budur, varlık büyülü değildir, evrende kainatta aşağısında yukarısında ara varlıklar metafizik spitürel unsurlarla ilgili değildir. Failler yoktur aktörler yoktur. Bu, şu demektir: Evren tanrının dışındaki tüm etkin güçlerden temizlenmiştir. Onun için bir müslüman evrene spitürel unsurların aktif fail aktörlerin olduğu bir yapı olarak bakamaz. Evren bir zaman mekan içerisinde muhdes bir teknedir var olandır ve bu evrende mutlak fail Tanrıdır. Bu sizin kozmoloji, astroloji anlayışınızı, fizik anlayışınızı, her şeyinizi değiştirir. Buna biz bilim felsefesinde “arındırma/temizleme” hareketi deriz. Bu İbrahimî dinlerde başlar, fakat bunu sistem haline dönüştüren, medeniyetin merkezi haline getiren İslâmdır. Düşünün bakalım biz bugün evrene nasıl bakıyoruz? İslâm dünyasındaki çatışma, klasik gelenekten aldıkları fail ara nedenlerin doğal hale dönüştürülmesi kavgasıdır. Muhdes olan her şey insan tarafından bilinebilir. Bu bilgi başkalarıyla paylaşılabilir. Yani evren vardır evren bilinebilir ve evrenin bilgisi paylaşılabilir. Zaten bu tevhid anlayışı, birincil hakikat anlayışı olmasa Nesefi Akâidi’nin girişi yazılamaz. O, hakikat anlayışının ifadesidir. Kainat vardır kainat bir hayal ürünü değildir insan tarafından bilinebilir ve bu bilgi insanlar arasında paylaşılabilir, burada büyü ve sır yoktur, fail olan hiçbirşey yoktur.

ii) Tevhidin ikinci tecellisi toplumsal davranışın ilkesi olarak tevhid. Bu, bize adaleti verir. Adalet tevhidin toplumsal tatbikidir. Özeti şudur; kula kulluğun reddi. Kula kulluğun reddindeki kul basit anlamıyla insan demek değildir. Kendisinde iktidar, güç vehmedilen her şey kul kavramına girer, kişinin kendisi dâhil. Kişi kendine kul olamaz. Kişi maddesine, parasına, siyasal iktidara maddi ve manevi hiçbir olgu ve olaya kul olamaz. Bu insana müthiş bir cesaret verir. Kula kulluk öyle basit bir hadise değildir. Şöyle bir kendinizi yoklayın, kimin kullarısınız. Bir yazımda öyle demiştim "Aklımızın sahibi kimse Rabbimiz O'dur'.' Bu son derece önemlidir. Dolayısıyla adalet basit anlamıyla hukukî bir sorumluluk değildir müslümanlar için. Tevhidin toplumsal ve tatbiki uygulamasıdır. Kendi aleyhine bile olsa adil olabiliyor musun? Müslümanlığı bile müslümancılık yapıyoruz, müslümancılık yapmayacaksın. Kimin hakkıysa ona vereceksin. Müslüman değilse bile yapabiliyor musun bunu? Yani önceleyebiliyor musun? Biz kabilecilik yapamayız ki! Müslümancılık ise bir kabileciliktir. Yeri geldiğinde aleyhinde olacak değil mi. Hz. Peygamber bunu uygulamış, Hz. Ömer bunu uygulamış. Bunu yapabiliyor muyuz? Yapmıyoruz. Hakkaniyeti öne çıkartan

hakikat anlayışı yok. Şunu söyleyeyeyim; hak anlayışımız yoksa hakikat anlayışımız da olmaz. Hakikat, hakkın küçük bir temsilidir. Adalet şu demek; toplumun farklı bölgelerindeki güçlere karşı insanları korumaktır. Mesela üniversite hocalarına karşı öğrencileri korumak bir adalettir. Tolumdaki yöneticiye karşı halkı korumak adalettir çünkü gücü elinde tutan zulmeder.

iii) Tevhid bireysel davranışın ilkesidir, bu da mehabbeti verir. Mehabbet kişinin hem kendisiyle hem de kendi olmayanlarla ilişkisini düzenler. Bu kendi olmayanlar maddi ve manevi tüm varolanları kapsar. Toprakla, çevreyle, hayvanla, bitkiyle ve gökyüzüyle, her şeyle ilişkini belirler. Böyle bir inançta sorunlar ortaya çıkar mı? Çıkmaz. Bir müslüman kendisini sevecek kendisine saygı duyacak. Bunu kaybettiğin an başkasını sevemezsin ki. Burada psikopatlıktan bahsetmiyorum kendimize ne kadar saygı duyuyoruz, kendimizi sevip saygı duyduğumuz kadar görünüşümüze giyinişimize de dikkat edeceğiz. Bunun özeti de yaradılanı yaradandan ötürü sevmektir. Hepimizin aynı hâlıkın yarattığı mahlûk olduğunu kabul etmek. Bu ne kadar büyük bir iştir biliyor musunuz. Elinizi ona göre uzatacaksınız. Elini her uzattığında Cenab-ı Hakkın hâlık ve onun mahlûku olduğunu, onun halk ve eylemini temsil ettiğini bilmek. Yani bu müthiş bir bilinç, bunu yapabiliyor musun? Yapamıyorsun. Eğer yaradılanı yaradandan ötürü sevme işini becerebilirsek tevhidin bireysel davranış ilkesini uygulamış oluruz. İslam tarihinde bunların hepsi konuşulan tartışılan konular. Burada şu soruyu sorabiliriz. Bunlar ilkelerdi, ilke olmaları bakımından da sabittirler. Tevhid, hakikat anlayışımız ilkedir değişmez, idrak ve yorum ise değişir. Çünkü insanların zekâ seviyeleri aynı değil. Burada her zaman atıf yaptığım Ramazan Efendinin cümlesini söyleyeceğim. Ramazan Efendi II.Bayezid döneminde yaşamış, sadece ismini biliyoruz başka hiçbir şeyi bilinmiyor. II. Bayezid döneminde bir eser sunuyor Nesefi Akaidi şerhi. Girişte bu konuyu tartışıyor ve diyor ki: 'İtikadımızın yani hayat görüşümüzün ilkeleri değişir mi? İlke olmaları bakımından değişmez ancak idrak durumundan değişir; çünkü ilkelere yönelik şüpheler değişecektir, mutlaka sorular değişecek farklı bir inanç sahibi tevhide yönelik öyle bir eleştiri yapacak ki şüphelenip yeni bir ispat anlayışı yorum getireceksin. Dolayısıyla kıyamete kadar tevhidin yorumu hem hakikat hem adalet bakımından değişir. Diğeri ise ahvâldir zaten hep değişecektir; fıkıh vb. çünkü o topluma göre değişiyor. Peki, bu değişmenin sınırı nedir? Burada İslam âlimlerinin kullandığı iki kelime ***hilaf*** *ve* ***hıyâr***. İlkelerde yani usulde hilâf, furûda ise hilaf olur. İhtilaf cihetinden değişirse hayat görüşünüz de değişir. Usulde hilaf olmaz ihtilaf olabilir; ihtilaf rahmettir hadis-i şerifi de bulunmaktadır. İhtilaf diyoruz, çünkü hilâf farklı mesela, Hristiyanlıkla İslâm arasında hilaf vardır ihtilaf değil. Konfüçyanizm ile bizim aramızda hilaf vardır ihtilaf değil. Fakat Mâturîdiler ile Eş'arîler arasında ihtilaf vardır hilaf değil. İlkelerde ittifak furûda ise hilaf vardır. Aksi takdirde makineye döneriz. Bu bir zenginliktir. İlkelerde hilafa düşersek yapıyı kaybederiz. O açıdan ilkelerimiz sabittir idraki ve yorumu zaman ve mekân koordinatlarına göre değişir, gayet doğal. Senûsî'nin bu ilkeleri yorumuyla Gazzali'nin, Kuşâşi'nin yorumu ayrıdır.

Gelelim dünya resmine… Dünya resmi nedir? Dünya resmi, bir temeddünün tabiat ve hayatla ilgili kanaatleridir. Çünkü biz bu tabiatın içinde yaşıyoruz. Bu tabiata ve hayata ilişkin ürettiğimiz kanaatler, bilgiler, ilimler ve sanatlar dünya resmi demektir. Kozmolojimiz, devlet anlayışımız vs. bunlar inanılmaz çeşitliliktedir. Çin'de farklıdır Çin'in kendi tarihi içinde

farklıdır. Hem kronolojik hem de mekan olarak inanılmaz derecede değişiktir. Mustafa Sabri Efendi Mevkıf'ta diyor ki; insan bir metafizik varlık olarak o kadar ilginçtir ki kendisiyle ve kendisi olmayan her şeyle ilişkisi bilgi üzerindendir. Kendi nefsini, zatını biliyor, göz gözü bilgi üzerinden görebiliyor ama göz kendini göremiyor. Aynaya bakalım, ayna bilgidir. Kendine ilişkin bilgi üzerinden, tabiata ilişkin bilgi üzerinden, topluma ilişkin bilgi üzerinden, başkasıyla, ötekisiyle ilişkin bilgi üzerinden, Cenabı Hakla ilişkin bilgi üzerinden. Bugünkü enformatik teoride evreni biliyoruz, evren bir bilgidir. Bu irfani görüşte ki vahdet-i vücudda hala sabit. Evren Cenâb-ı Hakkın zihnindeki yazılımdır diye bunun teorisini yapıyorlar. Mesela kara deliğe giren bir cisim ne olur? Bunu biz ülkede tartışıyor muyuz hayır. Kozmolojide çok önemli bir sorudur. Hawkings yok olur diyordu, itiraz ettiler ve dediler ki hiçbir şey yok olmaz, varlığın korunumu yasası var. Buna itiraz etti ama 1990'lardan sonra fikrini değiştirdi. Şimdi rakip görüşe katıldı. Ne diyorlar bilgiye dönüşür. Nasıl bilgi? Kara deliğe gire cisim üçüncü boyutu kaybeder ışık onu üç boyutlu yapar, aslında iki boyutludur. Işık ortadan kalktığı için iki boyuta dönüşür, orada tekrar bekler ve beyaz delikten tekrar evrene dâhil olur. Kara deliğe giriyor, kara delikten bir süre sonra tekrar beyaz delikte yeni bir yapı olarak ortaya çıkıyor. Beyaz delikler var, beyaz deliklerin ortaya çıkması ışığa tekrar bulaşmak demek, ışık ne bilmiyoruz fotoğrafın ne olduğu konusunda hiçbir bilgimiz yok. Bilim çok ilerledi. İlim balona benzer. Şişik bir balonun çevresi de dâhil ona. Balon şiştikçe çevresi de artar yani cehalet artar. Çok enteresan bilgiler elde ediyoruz ama sorularımız da artıyor. Dolayısıyla bilgidir her şey Mustafa Sabri Efendi'nin dediği son derece doğru. Evrendeki her şey bilgiye, ışıkla üç boyuta dönüyor. Bilgi kısaca insanın gerçeklik küresindeki olayları yakalamasıdır. İdrak yakalamaktır. Ne yapıyoruz yakalayıp insancaya tercüme ediyoruz. Bilgi insancaya tercüme etmek demektir. Mahsusatı, ihsası, hissiyatı, hassasiyeti bunların hepsi dikkat edin his ve duyumla alakalıdır. İç ve dış duyular. Oradaki izlenimleri alıyoruz kendimize göre yorumluyoruz. Makulü aklileştiriyorsun idrake taşıyorsun mahsus olanı makul olana tercih etmek bilgi işidir. Her tercüme de bir yorumdur. Dolayısıyla evreni ve kendimizi sürekli olarak yorumluyoruz. Kişi olarak kendi aklımızdaki kanaatimizi de sürekli yeniliyoruz. Bu yorumdan vazgeçtiğimiz an biteriz, tükeniriz. Sûfilerin dediği gibi oldum diyen ölür. Peki ne diyeceğiz? Bitirmeyeceğiz yani o zaten kendisi bitiyor. Sûfiler yine çok enteresan bir cümle kullanırlar: Hiçbir zaman bulmaya çalışma, bulunmaya çalış; sen devamlı ara, bulduysan gitti, bulma, sürekli ara. Sen bulunursun bu son derece önemli bir noktadır. Bilmek aslında rüya tabirinde çok fazladır. Tabir, itibar, ibret hep oradan geliyor; bir yerden bir yere geçmek demek. İnsan ne yapar nesneyi, alır zihinde itibarlarla entegre eder. Bilmek böyle bir şey, biz tıpkı rüya görüyoruz ve diyoruz ki: "Şunu gördüm, bunu tabir edelim." Aynı şekilde bilgiyi tabir ediyoruz. Çin'in tarihi farklı, Yunan'ın farklıdır. Tabir işidir bu, hala devam ediyor. O açıdan bu beşerî yorumların ortaya çıkardığı sisteme "dünya resmi" diyoruz. Tabiata ve hayata ilişkin olgu ve olayları yorumlama işi bize dünya resmini veriyor. Bu doğa, sosyal, formel, matematik, mantık gibi tabiata ve hayata ilişkin tüm bu bilgi dizgelerine "dünya resmi" adını veriyoruz. Bunlar çok basit ya da karmaşık olabilir. Tarihe baktığımız zaman Sümerler, Akadlar, Yunanlılar gibi her kültürün kendine ait dünya resimleri var. Çin matematiği ile Yunan matematiği aynı değil. Bugün aynîleşmesinin nedeni iletişim ve ulaştırma araçlarının çok sofistike olması, mesafelerin ortadan kalkması. Hız ve haz. Hız arttı haz da arttı. Herkes çok hızlı hareket ediyor. Eskiden yürüyerek gittiği yere arabayla, araba yoksa uçakla, hızlı tren, daha hızlı tren, süper hızlı tren. Hız ve haz modern medeniyette

önemli iki kavram. Şimdi dedik ki basitten karmaşığa doğru bir sürü dünya resmi var. Az önce hayat görüşünün ilkece sabit olduğunu söyledik, dünya resminde ise sürekli değişim var. Zaman mekan formatlarında değişir hem aynı kültür içerisinde değişir. Aynı anda farklı dünya resimleri olabilir. Ebu Bekir er-Râzî'nin tıp anlayışıyla İbn Sînâ''nınki farklıdır. Matematik farklı olabilir İslam medeniyetinde sırf geometri ve matematik yapanlar var aritmetikten nefret ediyorlar yapmamışlar; nicelik anlayışı farklıdır, atomik nicelik ayrı sürekli nicelik apayrı. Yani sayı nedir diyorsun? Bunu düşünmemiz lazım. Sayı ne olabilir? Dilciler, kelâmcılar farklı bir şey söylüyor. Demek ki dünya resimleri, bilgi ve değişen sadece doğaya ilişkin mi? Hayır. Devlet anlayışı da böyledir. Endülüs devletiyle Selçuklu devleti aynı mı? Aynı değil. Aynı anda İslam tarihi coğrafyasında ki devletleri mukayese edin bakalım sistemleri aynı mı mekanizmalar aynı mı? Hiç de aynı değil. Tarihsel olarak, mevcut olarak birbirinden önce ve sonra hiç alakası yok. Ateşli silahlar yoktu daha önce. Tıp bile değişiyor. Bayezid döneminde birden cerrahlık yükselmeye başlıyor, neden? Çünkü ateşli silahların oluşturduğu yaralar nasıl tedavi edilecek daha onun tecrübesi yok ki. Ok vb. silahlar vardı. Şimdi orada kurşun yarası var. Bunu nasıl tedavi edeceksin? Top darmadağın ediyor seni. Ne oldu Osmanlılarda? Cerrahlık bir sınıf oldu. Klasik gelenekte cerrahlar seyyahtır. Aynı şehirde uzun süre kalamazlar çünkü ameliyatların %99'u ölümle sonuçlandığı için öldürüyorlar adamları. Cerrahlık bir meslek değil, niye? Çünkü anestezi yok. Hiç düşündünüz mü ameliyat nasıl oluyor? Nasıl ameliyat edeceksin adamı? Karl Marx din halkın afyonudur derken hep olumsuz yorumluyoruz resmi bilmediğimiz için. Halbuki Marx onu olumsuz anlamda söylemiyor ki. Diyor ki; baktığınızda kapitalizm insanlara öyle zulüm ediyor ki ancak din bunu engelleyebilir. Ameliyat ediyor bizi. Bu sistemle olumsuz anlamda kullanmıyor bunu Marx. Ama resmi bilmeyince olmuyor. Çünkü biz bugün afyon deyince ameliyat falan aklımıza gelmiyor ki bugüne göre yorumluyoruz. Resmi bilmek o kadar önemli ki. O dönemdeki resim nedir bu bağlamda bilmek gerekir. İbnü'l-Arabî, Füsusu'l-Hikem'de diyor ki; kainat vehimdir. İlahiyatçılar ise diyor ki bir müslüman bunu diyemez, bu küfürdür. Çünkü vehim sözcüğüne açtı sözlükten baktı, kuruntu olarak okudu, halbuki vehim kelimesi klasik psikolojide bir idrak yetisidir vehmin kuruntuyla alakası yok. Resim bilgisini hafife almayacaksınız. Şifa'nın mantık kısmını, nebat kısmını, hayvan, astronomi, geometri kısmını okumuyor ama geliyor metafizik kısmını anladığını iddia ediyor. Kesinlikle Türktür bu. Bir gün beni İslam edebiyatı çalışan bir hocanız aradı. Hocam şair diyor ki "bu aşk illeti ne demek cezrü'l-esam." Cezrü'l-esamm üç anlama gelir; matematikte irrasyonel sayı mantıkta paradoks şiirde ise çözümü mümkün olmayan illet, hastalık. Çünkü aşkın çözümü yok. Resmi o kadar iyi bileceksin ki meslekleri anlayabilesin. Resim bilgisi son derece önemlidir ve çok değişkendir hem medeniyetler arasında değişir hem de aynı medeniyetlerin farklı zaman dilimlerinde değişir. İslâm matematiği hakikaten hem coğrafya olarak hem zaman olarak apayrı. Endülüsteki matematik ayrı, benzerleri şüphesiz var ama aynı değil. Astronomi bilimi derken hangi İslâm astronomisini kastediyorsun sen hangi İslam tıbbını kastediyorsun hangi İslâm devletini kastediyorsun? Hangi İslam ekonomisini kastediyorsun? Bedevilerin ekonomik teknikleriyle İslamınki aynı olabilir mi? Adam İbn-i Haldun'la Osmanlıyı açıklamaya çalışıyor. İbn Haldun'la Osmanlıyı açıklayamazsın çünkü İbn Haldun'un sisteminde ateşli silahlar yok; adam at, deve, kılıç var. Ateşli silahların olduğu bir devleti nasıl izah edeceksin İbn Haldun'un sistemiyle. Tek başına eski sistemi bugüne yeni sistemi geriye taşıyamayız. Onun için dünya resimleri olağanüstü derecede değişirler. Hayat

görüşü sabit, idrak ve yorumları farklı, fakat dünya resimleri hem farklı temeddünden hem de aynı temeddünde aynı; zaman ve mekanda ise farklı olabili. Şimdi Yunan bilimi diyorlar hangi Yunan bilimi? Yunan felsefesi diyorlar hangi Yunan felsefesi? O kadar farklı görüşler var ki; Aristotelesçilik bile var. Dünya resimleri inanılmaz derecede aynı medeniyet dairesi içerisinde çok farklı olabiliyor. Buna çok dikkat edeceğiz. Klasik bir metin okurken en basiti Nesefi Akaidi'nden ne anlıyorsunuz? Şahsen ben anlamıyorum. Lafız Arapçada artmak demek; mana içine giriyor yakalıyorsun. O manayı bulabilmen için, içini boşaltman lazım. Mananın tam Türkçesi, "denmek istenen." Denmek istenen için ise o şeyin kendisinin bilinmesi gerekir. İçeriği çok farklı olabiliyor. Metinler nasıl okunur?

Gelelim dünya tasavvuruna. Dünya tasavvuru nedir? Tasavvur Arapça da lafız ve mana birlikteliğinden ortaya çıkan bütüne denir. Dünya tasavvuru hayat görüşüyle dünya resminin entegrasyonundan ortaya çıkan yapılardır. Bu dünya tasavvuru son derece önemli bir kavram, basite almamak gerekiyor. Öyleyse dünya tasavvurunun anlam değer tarafını hayat görüşü, dünya resmi tarafını da bilimler ve sanatlar verir. Anlamla resim bir araya gelir ve tasavvuru oluşturur. Peki dünya tasavvuru nedir? Dünya tasavvuru o kadar önemli bir şeydir ki bütün fikri olmadan düşünemezsiniz. Parçanın bilgisi, anlamı ve meşuriyeti bütünden kaynaklanır. Bir medeniyette bütün fikri yoksa o medeniyet parçayı ne bilir ne anlar ne de o bilginin ve anlamın meşrûiyeti olur. Değer üretemez. Bu kadar önemli. Modern bilim ortaya çıktı. Descartes Batıda bir bütün fikri ortaya atmıştır. Bütün fikri ortaya çıktığı zaman bir referans noktası ortaya çıkar. O noktayı dikkate almak gerekir. Güncel bir örnek verirsek; başörtüsü olayını düşünün: Beşyüz yıl sonra bir bez parçası için insanların hayatlarını karartmışlar demeyecekler mi? Tıpkı bizim Osmanlılar İstanbulu kuşatmışken papazlar melekler dişi miydi eril miydi kadının kızı mıydı değil miydi diye tartışıyorlardı.. Bütün fikri çok önemlidir. Bütünü yakalamadan anlam ortaya çıkmıyor. Bütün aynaya benzer, aynayı parçaladığınız zaman tuzla buz olmak diye bir tabir vardır ya! İşte bu aynayı tekrar oluşturmak çok zordur. Geçmişten çok kopuk olduğumuz için bütünü göremiyoruz. Newton teleskobu çıkardı çünkü o dünyada teleskop çıkartmak anlamlı bir şeydi. Ya da Kepler annesinin cadı olmasından dolayı yargılanıyordu. Kepler büyük bir astrolog. Zaten öyle para kazanıyor. Siz dönemin bütününü gözden kaçırdığınızda orada ki olup bitenleri de küçümsüyorsunuz. Sudûr teorisinin bugün için bir anlamı yok. Ne diyor Niels Bohr: Bugünün bilimi yarının efsanedir. Newton'un bilimi bile bugün kısmen kurgu. Einstein kısmen kurgu. Kısmen tabi. Batlamyus sistemiyle 2500 yıl yaşadık. Onun üzerinden sistemi anlamlandırıyoruz ve yaşıyoruz. Bütün fikri olmadan; i) bilemeyiz ii) anlayamayız ve iii) anlamlandıramayız.

Tüm bilme, anlama ve anlamlandırma faaliyetimiz dünya tasavvurları içerisinde mümkündür. Bugün adam diyor ki; dünyada olup biteni anlayamıyoruz. Yahu senin bir dünya tasavvurun yok ki! Tasavvur olmadan bilemezsin, anlayamazsın ve de anlamlandıramazsın. En fazla, "üst akıl yapıyor bu işleri" dersin. Başkalarının anlam dünyası ve tasavvuru içinde yaşıyoruz. Başkaları şu işi çözsün diyoruz. Şu anda bizim en büyük sorunumuz dünya tasavvurlarımızın bize ait olmamasıdır. Hayat görüşümüz konusunda bir yorumumuz yok, dünya resmini zaten biz üretmiyoruz. Bilme, anlama ve anlamlandırma dünya tasavvurları içerisinde mümkündür.

Çünkü bütün fikrini verir. Bütün fikri olunca cüz'ün/parçanın bilgisini ve anlamını elde ederiz. Aristo ve Tales neden büyük bir adam? Aristo'nun söyledikleri parça parça mı çok önemli? Aristo muazzam bir bütün fikri verdi. M.Ö 5000'den itibaren Akdeniz'de üretilen matematik, astronomi, ahlak, felsefe aklınıza ne geliyorsa bunlara bir bütünlük kazandırdı. Ali Kuşcu Şerhü't-Tecrid'i yazdığı zaman Kemalettin diye bir kelâmcı var, araları çok iyi. Fakat o kitap çıkınca bozuluyor. Ali Kuşcu'yu harcamaya kalkıyorlar. En büyük iddiaları ne? Sen burada yeni bir şey söylemiyorsun. Bütün müzik dehalarının yaptığı sesler mevcut zaten; do, re, fa. Notaları icat etmedi ama kompozisyonu o yapıyor. Bütün binalarda aynı malzeme kullanılıyor ama mimari kompozisyon farklı, yeni bir bina olmuş oluyor. Gazzalî bir başlangıçtır ama en önemli özelliği Yunânî olmayan bir felsefe sisteminin mümkün olduğunu gösteriyor. Gerçekten de ondan sonra yeni kelâm, irfan gibi İslâm medeniyetinin büyük sistemi kuruluyor. Bunu Gazzalî gösteriyor. Yeni bir felsefi perspektif ve bakış açısı Yunânî olmamak koşuluyla mümkündür. Hemen buradan dünya tasavvuruun da tek olmadığını çıkartabilirsiniz. Çünkü hayat görüşünün yorumuyla dünya resminin entegrasyonu farklı olabilir. İbn Sina'nın İslam hayat görüşü ile mevcut dünya resmi arasındaki entegrasyon farklıdır, Gazzali'nin farklıdır. Çok değişik dünya tasavvurları mümkündür. Aynı medeniyette aynı dönemde ve farklı zamanlarda farklı coğrafyalar da. Meşşâilik bir dünya tasavvurudur. Dünya görüşü değildir, dünya resmi de değildir. İşrakilik bir dünya tasavvurudur. İrfan, kelam bir dünya tasavvurudur. Kelamın alt grupları da birbirinden az çok farklı dünya tasavvurlarıdır. Selçuklu devlet modeli bir dünya tasavvurudur. Devlet hayata ilişkin olması bakımından dünya tasavvurudur. Dünya tasavvurları farklı olabilir. Öyleyse şunu söyleyebiliriz, farklı dünya tasavvurları arasındaki birlik yönünü hayat görüşü, farklı yönünü, hayat görüşünün idrak ve yorumu ile de dünya resimleri oluşur. O zaman İslâmî matematik dediğimizde ya da İslamî herhangi bir şey dediğimizde, birlik yönü ortaya ne çıkaracak? Hayat görüşü. Farklılıkları ne oluşturacak dünya resimleri. Farklı farklı dünya resimlerini kullanmışlar, hayat görüşünü farklı şekilde yorumluyorlar gayet doğal. Mesela İbn Sina'nın hakikat yorumuyla Gazzali'nin yorumu aynı olmaz, gayet doğal bu. Eş'arîninki de aynı değil. Fahreddin er-Razi Eş'ari değil mi? Razi'nin hakikat yorumuyla Eş'ari'nin hakikat yorumu aynı mı? Hiç alakası yok ve bu gayet doğal. Gazzali ile İb Sina'nın hayat görüşü arasında hiçbir fark yok, ikisi de müslüman adamlar. Ama hayat görüşünün ilkelerini yorumlamaları ve bilinen resmin entegrasyonları birbirinden çok farklı. Bu gayet doğal. Gazzali'nin astronomi bilgisi yok ki, Batlamyusçu sistemi takip etmiyor ki! İbn Sina'nın o önemdeki tıp teorileri malumatının fazlalığı gereği, onlarla hayat görüşünü entegre etmesi çok doğaldır. Dolayısıyla hakikat yorumu, adalet yorumu ve mahabbet yorumu da farklı oluyor ama emin olun dünya görüşleri farklı değil. Öyleyse dünya tasavvurlarının birlik yönünü hayat görüşünün ilkeleri; farklılık yönünü ise hem hayat görüşünün temel ilkelerinin değişik idrak ve yorumları hem de dünya resimlerinin muhtelif versiyonları oluşturur diye bir çıkarım yapabiliriz. Burada soru şu: İslâm dünyasında dünya resimleri ne idi? İslâm tarihte bir hayat görüşü olarak ortaya çıktığı zaman dünya çok mesafe kat etmişti. Düşünün neler değişmiş? Hesaplayalım: Mezopotamyada onyedi medeniyet gelip geçti. Mısır, Urartular, Hititler, Lidyalılar, Frigyalılar, Yunan, Helenistik, Persler, Sasaniler, Çin matematikleri kurulmuş, devlet tecrübeleri oluşmuş. İslam Afrika'da ortaya çıkmıyor, tam orta dünyada ortaya çıkıyor, çok ilginç bir şey. Yani bütün bu anlattıklarımın merkezi nedir? Mezopotamyadır. İnsanlığın yazılımı Mezopotamya'dır. Aklınıza gelebilecek bütün bu yol sistemleri, belediye teşkilatları,

şiir, kütüphane sistemi hepsi Mezopotamya'da kurulmuştur. Böyle bir ortamda çıkıyorsun hiçbir temeddün tecrüben yok Sâsînîlerden Yunanlılardan peygamber çıksa gayet doğal yani. Ben şaşırmam. Öyle bir yerden çıkıyor ki inanılmaz bir şey. Deve M.Ö 1000'lerde en eski hayvandır; köpekler, kediler vs. evcilleştirilmiş. Böyle bir ortamda çıkıyor İslâmiyet. İslâm öncesi Arapların ne bilgisi var? Çok primitif matematik çok primitif bir astronomi çok primitif. Ve bu insanların hayat görüşleri var sadece. Bu hayat görüşlerinin ifadesi de çok üst seviyede değil. Bizim bunu anlamlandırmamız lazım. Otuz yıl içerisinde bir mucize oluyor; mucize derken nedenini bilmediğimiz şeye biz mucize deriz. Biz düşünmekten kaçtığımız için bunu yapıyoruz. İslâm sadece orta dünyayla yetinse, Hindistan'a ve Orta Afrika'ya gidiyorlar Evereste çıkıyorlar. Bu kadar sistem bu kadar farklı dünya tasavvurları var orta dünyada. Çok çeşitli felsefi sistemler bilim sistemleri hem Hintte Çinde var. Bütün bunlarla insanın kafası karışmaz mı sizce? Düşünsenize, şöyle bir hayal gücünüzü kullanın. Tanzimattan beri bu gelişmişliğin karşısında kendimize gelemedik ve biz Osmanlıdan geliyoruz. Pigme kabilesinden birini alın Harvard üniversitesine getirin. Orada ona dil, fizik öğretin ne olur sizce? Maymuna döner. Ben insan değilmişim, bu ne bilgi der. Müslümanlar psikolojik sıkıntı yaşıyorlar. Kindî gökyüzü niye mavidir, kılıç nasıl yapılır? Her konuda eser vermiş, niye sizce? Çok büyük sıkıntı duyuyordu. Bağdat'daki müslümanlar için insan bu psikolojik sıkıntı var. Bakın bunlara dikkat edeceksiniz. O dönemdeki müslümanların psikolojisi. Bence başarı şurada; nasıl ezilmediler, nasıl yamulmadılar? Nasıl kendi hayat görüşlerini muhafaza edip o büyük birikimle hesaplaşıp yeni dünya tasavvuru kurdular? Sorun bu bence. Bu olağanüstü bir çabadır, inanılmaz bir başarıdır. Dediğim gibi bunların tecrübesi olsa ben hiç şaşırmam. Bunu İranlılar yapsa şaşırmam, Bizanslılar yapsa şaşırmam, bunu nasıl yapıyor müslümanlar? Mesele bu! Büyük bir iş. Şimdi bunun bir nedeni var. Buna gelmeden önce ortamı bir anlatalım:

İslâm ortaya çıktığı zaman bu bahsettiğiniz dünya, orta dünyadaki entelektüel dünyadaki yapılar zannedildiği gibi canlı değil, ölü; bir problem de bu. M.S 5.yy.da matematiksel felsefe ölmüş M.S. VI. yy.da felsefe ölmüş, yani her tarafta filozof kaynamıyor. Sadece felsefe ve matematik hocaları var, ölü bir kültür. Bu, çok önemli bir nokta. Bu ölü kültürü dirilteceksiniz, müslümanlar bunu yapıyorlar. Neden yapıyorlar? Bırakın ölü kalsın, çünkü Hristiyanlık böyle yaptı. Hristiyanlık bu kültürü yok etti, manastır kütüphanesine hapsetti, şehirden uzaklaştırdı, mutlu mutlu insanlar yaşadı. Hristiyanlık kadim kültürlerle yüzleşemedi. Yahudilik zaten kadîm kültürü hiç dikkate almadı. Fakat İslâm niye ölü kültürü diriltip bununla yüzleşti. Bu ölü kültür yekpare bir dağılımda gösterebilir, çok mahalli. İskenderiye'de bir miktar var Harran'da bir miktar var. Belli bölgelerde odaklaşmış vaziyette, kesinliği ve entegrasyonu zayıf, zihinlerde değil, canlı değil. Zihinlerde olmadığı için eğitim programlarına dâhil edilmiyor. Ölü olduğu için zihinlerde de değil. Üstelik kâğıt ve kitap olmadığı için bu her an ulaşabileceğiniz yerde değil tabletlerde, papirüslerde ve kemiklerde idi. Kitap İslâm ümmetinin icadıdır. İslam'dan önce kitap yok. Aristo bugün eğer varsa müslümanlar sayesinde. Çünkü bütün Antik kültürü kitaba döken müslümanlardır. Kitap öyle sabahtan akşama ortaya çıkmıyor, çok enteresandır hikayesi. Cahız'dan okuyabilirsiniz. İslâm medeniyeti kurduğu büyük siyasi birlikle Akdeniz dünyasını genişletti. Akdeniz dünyası nedir? Mezopotamya, Anadolu ve Yunanistan Kuzey Afrika'nın bir kısmı yani Tunus, Mısır tarafı. Mesela İran İslâm öncesi Doğu Medeniyetlerine aitken bir baktık Akdeniz dünyasına

ait. Çin'in bir kısmı Akdeniz dünyasına ait, muazzam bir genişleme. Bu ilk bakışta başarı ama büyük bir risk barındırıyor, neden? Çünkü buradaki tüm farklı dünya tasavvurlarını toplayıp Bağdat'da tek bir masanın üzerine koyduk. İnanılmaz bir şey, düşünsenize? Bağdat da Hint de burada, Çin de burada Hint'in, Çin'in çeşitli versiyonları burada, Mezopotamya, Pers kültürü burada, Helenistik kültür burada, Yunan, Mısır kültürü burada. Şimdi çok basit bir örnek vereyim: Pi sayısı. Bir sürü pi sayısı var. Bu kadar farklı bilgi birikimini koyuyorsun, gökyüzü teorisi, gezegen teorisi yapacaksın. Mezopotamyayı takip edeceksin, astronomik hesaplarda 150 tabanlı Hint sistemini mi takip edeceksin 60 tabanlı Babil sistemini mi karar vermek zorundasın. Bu kadar farklı bilgi var. Tanrıyla ilgili bilgileri ne yapacaksınız? Bir sürü tanrı tasavvurları önünüzde duruyor. Müslümanların işi çok zor arkadaşlar. Cehalet mutluluktur tek bilgi olsa iş kolay takip eder gidersin. Şimdi görmezden de gelemezsin. Şimdi ne yapıyorlar? Tüm temeddünlerin üretimlerini bir raraya getiriyorlar ve Bağdat'ta tek bir masada topluyorlar. Şimdi şunu söyleyelim, biz klasik sistemde nasıl öğreniyoruz? İslâm Hz.Peygamber 571'de doğdu, 622'de hicret, 632 de vefat etti. Ondan sonra Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Emeviler birden geldi, Bağdat'ı Beytü'l-hikme İslam medeniyeti patladı. Hz.Peygamberin hicretiyle 830 arasında kaç yıl var? Ne yaptı bu adamlar hiç yemek yemediler mi, hiç namaz kılmadılar mı? Düşünelim bu adamlar bu kadar hızla yayıldılar. Yolları nasıl buldular, kuyuları nasıl kazdılar posta teşkilatını nasıl inşa ettiler? 830'da her şey birden başladı tercüme Bağdatta. Bu mümkün değil. Bakıyorsunuz ilk tercümelerden bir kısmı elinizde, hiç yamuk yumuk yok. Niçin? Bütün tercüme edilen kitaplar birinci sınıf kitaplar. Nereden biliyor bunun birinci sınıf olduğunu. Her şeyi tercümeyle başlatmak yalandır. Her zaman söylediğim bir şey var. Tercüme bir medeniyet hareketi başlatmaz yoldaki bir medeniyet hareketini izler. Müslümanlar tercümeleri çok bilinçli yaptılar, bilinçli eserler seçtiler. Nasıl yaptılar bunu, bunun üzerinde duracağız. Ama İslâm dünyasındaki entelektüel faaliyeti beş T ile özetliyoruz: Tevarüs, temellük, temessül, tercüme ve telif. Müslümanlar yayıldıkları coğrafyayı kendilerinin mirası olarak görüp tevarüs ettiler. Sırf müslümanlara has değil bu, klasik gelenekte Roma olsun Abbasi olsun fark etmez, ele geçirdikleri toprakları yabancı toprak olarak görmezler. Orayı kendi toprağı olarak mirasçısı olarak görür. Kanuni'nin fermanlarındaki ünvanlarına bir bakın; sezar da var, şah da var, han da var, sultan da var. Hepsini kendisi tevarüs etti ama her tevarüs edilen miras edilen şey temellük edilmez. Babanızdan size kalan mirasın bir kısmı eğer işinize yaramazsa atarsınız değil mi? Satarsınız onu, temellük ihtiyacınız olan sizin anladığınız şeydir. Müslümanlar tevarüs ettikleri medeniyetleri temellük ettiler. Sonra temessül ettiler yani özümsediler sonra tercüme ve telif yaptılar. Bu tevarüs, temellük aşaması olmadan tercüme ve telif olmaz. Dolayısıyla Bağdat'ta tek bir masaya koydukları bu entelektüel birikimi müslümanların hangi işlemlerden geçirdiğini sorarsak önce şunu diyeceğiz: Ölü kültürü dirilttiler. Basit bir tercüme hareketi değildir, ihya ettiler sonra farklı bilgileri birbiriyle mukayese ettiler. Yanlışları ıslah ve tashih ettiler ve yeni yaratımlarda bulundular. Bunu nasıl yaptılar? Niçin ezilmediler? Niçin psikolojik bir sıkıntı duymadılar? Öncelikle şunu söyleyelim; neyi, nasıl ve niçin yaptığını bilmeyen hiçbir temeddün hareketi başarılı olamaz. Müslümanlar neyi niçin ve nasıl yaptıklarını çok iyi biliyorlardı, amaçları vardı. Bu müslümanları hafife almak değil. Ne yapıyoruz? Nasıl yapacağız? Niçin yapacağız? Bir amacımız olmalı, bunu müslümanlar biliyordu. Neyi nasıl ve niçin yaptığını bilmeyen bir insan mekânı yola dönüştüremez. Darmadağın gezersin mekânı yola dönüştürmek için adımın ve amacın olması lazım.

Müslümanlar mekânı yola dönüştürdüler. Sırf neyi, nasıl ve niçin yaptıklarını bildiklerinden dolayı. Burası dananın kuyruğunun koptuğu yerdir. Hayat görüşlerini bir teklife dönüştürdüler. İnandıklarını başkasına anlatma ihtiyacı duymasan bunu formule etme, anlatma, şiir yazma ihtiyacı duyar mı duymaz. Fakat müslümanlar hayat görüşlerini teklife dönüştürdüler. Bu teklifi de tebliğ etmek için teklif etmek için öteye beriye taşıdılar. İnsanların diline aktarmaları gerekiyordu başka çareleri yok. Teklif hep söylüyorum Türklerin, müslümanların teklifi var mı diye yazı da yazdım. Hatta Sad b. Ebî Vakkas'ın hikâyesini örnek verelim. Sasani sarayına giderken ne diyor? Bir Sasani imparatoru daha önceden tanıyan biri "Ey baldırı çıplak Arap burada ne işin var? diyor. "Benim derdim Sasani imparatorluğunu ortadan kaldırmak değil, bizim bir teklifimiz var" diyor. Bu teklifle biz görevlendirildik. Bir de o var, ondan kaçamayız öyle inanıyoruz. İlk dönem Arap kabile şeyhleri Hz. Peygamberin kendi postlarında gözü olduğundan korkuyor. Hz. Peygamber diyor ki: Siz yönetmeye devam edin benim öyle bir derdim yok fakat şu kurallara göre yönetin. O açıdan teklif sahibiydi müslümanlar kendi hakikati, adaleti bir teklife dönüştürdüler ve bu teklife dönüştürme teklifin tabiatı gereği ötekine aktarılmayı zorunlu kıldığı için bunu ifade etmek ve istifadeye konu kılmak zorundaydılar. Klasik metinlerde ifade ve istifade birlikte geçer. Ben sana bir ifadede bulunduğumda senin ondan istifade etmen lazım. İki anlama gelir: i) Onu anlamak. ii) Tekrar bana geri ifade etmen.

İfade çağın gereksinimleriyle ilişkiye girmeyi gerektiriyor. Niçin ifade ve istifade? Çünkü bilgi paylaşılabilir olacak teklif öyle bir bilgiye dönüşecek ki paylaşılabilir olacak, sen ve ben paylaşacağız. Bilgiyi paylaşılabilir hale dönüştürmek zorundayız. Müslümanlar bunu yaptılar. Peki bunu nasıl yaptılar? Sorum şuydu benim: Bağdat'tan önce ne oldu? Bağdat'tan önce müslümanlar ne yaptılar ki Bağdat'a geldiklerinde dik, ne yaptığını bilen, hiç kaygı duymayan birer insana dönüştüler?

Olduğunu düşünmüyorlar bilgilerin. Mesela Yunanlılar bir iki örnekten çok büyük genelleme yaparlar. Matematik bilgilerinin İslam dünyasında gelişmesinin nedeni budur. Müslümanlar evreni, kâinatı Cenab-ı Hakkın sadece bir mahlûkatı olarak değil sanat eseri olarak gördükleri için, o sanatın dekâikini ve hakâikini en inceden tespit etmeye çalışıyorlar. Çünkü masnûatta daha dakik bilgi elde etmek esas olduğu için. Matematik bir bilim demek, trigonometrik bilimlerin İslam dünyasında gelişmesinin en temel nedeni budur. Daha kesin daha dakik daha doğruya yakın ama mutlak doğru değil. Onun için bizde hiçbir zaman pozitivizm olmaz, olmamıştır. Hiçbir zaman mutlakçı bilgi anlayışı olmamıştır buna izin verilmemiştir. Tahkik edilir, takrib edilir bir sürü yöntem olur ilm-i adab ve'l münazarası vardır ama hiçbir zaman bitti denmemiştir. Buna çok dikkat etmemiz lazım buna biz "perspektif realizmi" diyoruz. Yani belirli bir bakış açısından doğruyu, güzeli, iyiyi tespit etmemiz lazım bu keyfi değil izafi, göreli, herkese göre değişir değil, belli bir düstur ve yönteme bağlı olmak kaydıyla. Özellikle Gazzali'den sonra bu gelişiyor ve merkezi bir hale geliyor. Şimdi bu dünya resmi, İslam dünyasındaki Bağdat'a gelmeden önceki özelliğidir. Müslümanlar Bağdat'a bununla geldiler. Bu istidlali düşünce, hakikat, adalet anlayışıyla ve tercümeleri yaptılar. Çok farklı dünya tasavvurlarını aldılar, bu dünya tasavvurları ne idi? Dünya tasavvurlarının iki şıkkı vardı: Hayat görüşleri ve dünya resimleri. Doğal olarak kendi hayat görüşlerini kritik ettiler. Yunan sistemi putperest din anlayışıyla ya da Hristiyanlıktan gelen kendi hayat görüşleri

Sâsânilerden gelen kendi inanç görüşleri, iç içeydi. Dolayısıyla ilk dönem müslümanların kadim kültürü eleştirileri milletin zannettiği gibi bilime karşı dünya resimleriyle alakalı değil. Niye cebiri, matematiği, astronomiyi eleştirsin, zaten kendisi bunu yapıyor. Orada eleştirdiği şey dünya resmi değil yani astronomi, matematik, fizik, tıp değil tam tersine bizdeki kitaplar ortada. el-Kanun fi't-tıbb'a bakın ya da Ebu Bekir Razi'nin kitaplarına bak. Burada Galen tıbbı yok mu? Uygur tıbbı var Hint tıbbı var, hepsini biliyorlar. Diyelim ki Şerafettin Sabuncuoğlu'nun ya da Aydınlı Hızır Paşa'nın tıp kitaplarına baktığınız zaman orada Orta Asya türk tıbbı da var. Bunlar Hint'ten gelmiş İran'dan gelmiş resimler, hep bir hayat görüşü ile iç içedir. Elbette tutup da Hristiyanların ya da Yahudilerin ya da Yunanlıların tanrı anlayışını, evren, hakikat, adalet anlayışını benimseyecek halleri yok. İlk dönemdeki resimlerin büyük bir kısmı tercüme ettikleri, miras aldıkları, tevarüs ettikleri dünya tasavvurlarının dayandığı hayat görüşlerini kritik etmek, yoksa dünya resimleriyle hiçbir sorun yaşamıyorlar. İkinci bir sebebi şurada yaşanıyor; mutabakat sorunu. Şimdi hayat görüşü açısından kritik ettik. Diyelim ki astronomi kitabını tercüme ettiğiniz zaman astronomi gökyüzü ile alakalıdır. Bilgiyle nesnesi arasında mutabakat yoksa eleştirmeyecek misiniz? Bu tamamen epistemoloji eleştirisidir. Bilgi ya da bilim felsefesi eleştirisidir. İlk dönem eleştirilerinin büyük bir kısmı da ilginçtir. Müslümanlar ne zaman bu mesafeyi katettilerse tercüme ettikleri dünya resimlerinin ait olduğu gerçeklik küreleriyle mutabakatını eleştirdiler. Astronomi gökyüzüyle mi ilişkili matematik nesnesiyle mi ilişkili ya da mevcut devlet yapılarıyla mı ilişkili? Bu eleştiriyi yaptılar. Dolayısıyla bu mutabakat sorunu açısından bütün farklı dünya resimlerini mukayese ettiler, tashih ettiler, düzenlediler ve kendileri yeni dünya resimleri ürettiler. Yeni bir iddia ortaya koydular. Bu şekilde bu süreçte müslümanlar kendi hayat görüşlerini farklı idrak ve yorum seviyesinde dışardan gelen dünya resimlerini ve sonra kendileri ürettikleri dünya resimlerini entegre ettiler. Çeşitli dünya tasavvurları ürettiler. Onun için Meşşailik dediğimiz zaman kastettiğimiz bir dünya tasavvurudur. İrfan, tıp dediğimizde, simya dediğimizde bir dünya tasavvurudur. İşte bu yüzden İbn Sina ve Gazzali'nin kavgası bir hayat görüşü kavgası değildir, dünya tasavvuru kavgasıdır. Yani İbn Sina'nın İslam hayat görüşünü, miras aldığı dünya resimleriyle ya da kendi ürettiği dünya resmine entegre etme ve bir dünya tasavvuru inşa etme çabası ile Gazzali'nin çabası arasındaki farktır, başka bir şey değildir. Diyelim ki İbn Sina farklı bir kozmolojiye sahip, gayet beşeri bir şey bu. Gazzali de farklı bir kozmolojiye sahip. Bu farklılık dünya görüşü ile onu ilişkilendirmek entegre etmekle alakalı terkip yöntemi ve tarzıyla da alakalıdır. Yoksa her ikisi de dünya görüşü açısından hiçbir sıkıntı duymazlar. Bizde din bilim çatışması vs. olmamıştır. Tartışmalar; hayat görüşünün idraki nedir, bunu nasıl yapacağız ve bu hayat görüşüne ilişkin idrakimizi/yorumumuzu mevcut dünya resmine nasıl entegre edeceğiz? Bunun en tipik örneği Fahreddin Razi de var. Fahreddin Razi deki dünya resimlerinin %97'si İbn Sina'dan alınmadır. Hiçbir sıkıntı duymuyor alırken. Razi büyük bir fakih, müfessir, mütekellim, büyük bir kafa, İslam medeniyetinin zirve isimlerinden biri. Niye? Çünkü İbn Sina sistemini, yaşadıkları problemleri ayıklıyor, gerisi hikâye. Niye İbn Sina'nın astronomisiyle, geometrisiyle, optiğiyle problemi olsun.

Size güzel bir örnek vereyim: Razi'yi farklı kılan yapı nedir? Diyeceğiz ki hayat görüşü Gazzali ile hemen hemen aynı. Fahreddin Razi'yi farklı bir dünya tasavvuru kurmaya yönelten, gerçekten kurduğu sistemdir. 20. yy.a kadar İslam medeniyetini belirler. Razi'den

önce ve sonra diyoruz, Kant gibi. İbn Sina'nın yerini alıyor. Herkes Razi'nin paltosunun içinden çıkmış, neden? Çünkü Razi çok şanslı bir adamdı. Ne açıdan? Yepyeni dünya resimleri var önünde, nedir o? İbn-i Heysem ve İbn Sina. İbn Sina 1037'de ölüyor İbn-i Heysem ise 1039 da. İbn Sina İbn Heysem'in çalışmalarından heberdardı. İbn Heysem yeni bir optik, astronomi yapıyor yeni bir matematik anlayışı var. Dünya resmini değiştiren tarihteki nadir adamlardan biridir İbn-i Heysem. Son derece önemli görüşleri olan bir adam, bilgiyi yeniden tanımlamış. Özsel bilgiyi reddetmiş fenomenal olanı reddetmiş. Çok enteresan anlayışı ve yaklaşımları var. Razi çok şanslı bir adam, çünkü İbn-i Heysem'in tüm çalışmalarını önüne koyuyor, onları okuyor, kendi hayat görüşü ile onları entegre ediyor, yepyeni bir dünya tasavvuru ortaya koyuyor. Gücü işte bu. Eğer İslam medeniyeti boyutunda yeni bir dünya resmi değişimi yaşansaydı, emin olun yepyeni bir dünya tasavvuru kurabilirdik. Dolayısıyla Razi'nin yepyeni bir bilgi anlayışı yepyeni bir perspektif geliştirmesi İbn Heysem'in ürettiği dünya resmi ile kendi hayat görüşünün yeni bir entegrasyonudur. Razi son derece yeni bir bilim anlayışı geliştiriyor. Metalib'in girişinde bunu anlatıyor. Nedir o? Biz eşyayı kendini bize nasıl sunuyorsa o şekilde bilebiliriz. Eşyanın hakikati bize kapalıdır. Kant'ın 1780'de yaptığını çok erken bir tarihte İslam medeniyetinde kendi şartları içerisinde yapıyor. Fenomenal bilgi ki bunun en güzel takipçisi Ali Kuşçu'dur. Razi'ye bunu yapma imkânını veren ne? Yeni dünya resimleri ki bu çok önemli bir nokta. Medeniyetler, dünya tasavvurları üretirler; bu dünya tasavvurları ise bütün fikrini verir. Bütün fikrinde biz parçanın bilgisini, anlamını ve meşruiyetini elde ederiz. Bilme, anlama ve anlamlandırma bununla mümkündür. Dünya tasavvuru iki alt gruptan oluşur; hayat görüşü anlam tarafını, dünya resmi de resim tarafını verir. Ancak bir sıkıntı var, dünya tasavvurları zamanla hayat görüşüne dönüşebilir. Bugün Türkiye'de olduğu gibi. Ben Gazaali'ciyim diyor, tek başına Gazzali'ci olmak ne işe yarar? Kendini eğlersin, tatmin edersin, makam mevki ve mülk kazanırsın. Var mı Türkiye'de, var! Ümmetin sorununu çözüyor musun, çözmüyorsun. Birbirimizle uğraşıyoruz Eş'arî, Bâtini, Ehl-i sünnet ve Şiî oluyoruz, Aritotelesçi oluyoruz ama bir türlü kendimiz olamıyoruz. Bu kadar çok şey olursan kendini kaybedersin. Dünya tasavvurlarını hayat görüşü haline getiriyoruz ve bu da büyük bir sıkıntı yaratıyor. Niye? Çünkü dünya resmi gelip geçiyor, değişiyor. Hayat görüşü, evet ilkeleri sabit ama yorumu farklıydı, değişikti. Dünya resmi İbn Sina'nın matematiği, optiği ve astronomisi değişti. Sen bugün Harezmî'nin cebrini kullanmıyorsun. Dünya resimleri değişken arkadaşlar. Kaldı ki hayat görüşlerinde idrak ve yorumlama değişken. Onun için dünya tasavvurlarını bir bütün olarak muhafaza edemeyiz. Bu bizi gerçeklikten alıkor. Tarihten düşürür. Halbuki ne dedik dünya tasavvuru hayati bir konu. Dünya tasavvuru üretmemiz hayati bir konu. Çünkü bilmemiz, anlamamız ve anlamlandırmamız bununla mümkün. Biz bugün bilemiyorsak, anlamıyorsak ve anlamlandıramıyorsak, dünya tasavvurlarımız olmamasından, parçaya ilişkin bilgimiz yok, anlamımız yok meşruiyetimiz hiç yok. Size bir örnek vereceğim: Gazetelerde soruyor okuyucu: "Sayın hocam pazardan aldığım şeyin kaynağını sorgulamak zorunda mıyım?" Fakih cevap veriyor "Hayır, çünkü Ebussuud Efendi dedi ki" diyor hâlbuki Ebussud'un pazarıyla bugünkü pazar aynı değil. Resmi dikkate almıyorsun. Ebussuud'un pazarı 1520'lerde iktisat teşkilatı tarafından sıkıca denetlenen ve pazarın müslüman olduğu bir dönem. Ama bugünkü pazar öyle değil. Adamın verdiği fetvaya bakın. Bugünkü pazar değişmiş. Fıkıhta bile verdiğimiz fetvalar dönemin resmiyle son derece alakalıdır. Diyelim ki Trabzon'dan bir aile Almanya'ya gidiyor. Orada bir çocukları doğuyor. Çocuğa giderken

çektikleri Trabzon fotoğrafını gösteriyorlar. Çocuk o resimle büyüyor. 30 yıl sonra gidip göreyim Trabzonu diyor. Bakıyor ki resimle gerçeklik kopuk. Ne yapması lazım? Ya resme bağlı kalacak ya da resmini yenileyecek. Benim kastettiğimde bu, zor bir şey değil. Resim değişti biz bu resim üzerine yapılmış yorumları ve dünya tasavvurlarını muhafaza etmeye çalışıyoruz.

Peki, ne yapmamız lazım? İslâmı sadece bir din olmaktan çıkartıp (sadece din olursa Yahudiler gibi olur) bir hayat görüşü olarak yeniden yorumlamamız lazım. Yani İslamî hayat görüşünü yeniden teklife dönüştürmemiz lazım. Yeniden ifade ve istifade edilecek hale getirmemiz lazım. Bügünkü din dili yetmiyor. Bügünkü din dili 15-25 yaş arasında işe yarıyor. Ondan sonra herkes hayata atılınca hayatın şartlarına göre iş yapıyor. Bunu biran evvel halletmemiz gerekiyor. Hayat görüşümüzün ilkeleri değişmez, mevcuttur. Biz bunu yeniden bugünkü dille anlatmamız lazım. Hakikati adaleti ve mehabbeti yeniden ifade etmemiz lazım. Yeniden bunu dile dökmemiz gerekiyor. Metafizik çanak budur. Metafizik çanak olmadan başkalarının çanağında gözümüz olur.

İkincisi; mevcut dünya resimlerinden korkmamamız lazım. Quantumdan bilimden korkmak gerekmez. Resim olarak elbette her resim bir tasavvur içerisinde bize geliyor. Ve o tasavvurun da hayat görüşü var. Kapitalist hayat görüşü, Protestan hayat görüşü. Şüphesiz hayat görüşleriyle, bilimle kavga etmenin anlamı yok. Fizik yaptığımız zaman quantumu görmeden fizik yapamazsınız ki. Müslümanlar fizik yaparken Aristotelesi, Galeni, Öklidi, Pers kültürünü dikkate almadılar mı? Aldılar. İbn Sina'nın tıp kitabı bir sentezdir. İbn-i Sina'ya %5 unsuru ait. Çünkü her şey var orada. Bütün kitaplar için bu böyle. Yani Harezmî, algoritmik hesabı kurdu, kitabın adı Hisabü'l-Hindî (hint hesabı). Harezmî, ***"ben müslümanım Hint adını veremem"*** dedi mi?

Ne olacak? Biz fizik yapınca quantumu görmeyince ne yapacağız, biz atomlara abdest mi aldıracağız, nedir yani? Quantum quantumdur. Quantumun durumu mevcut dünya görüşleriyle (bu marksizim, kapitalizm olabilir). Onlara sataşacağız tabi. Ama biz ne yapıyoruz resimle uğraşıp yorumu aradan alıyoruz. Farkında bile değiliz. Dünya resimleriyle yüzleşmemiz lazım mevcut dünya resimleriyle yüzleşmemiz lazım. Mevcut dünya resimleriyle iş yapamayız artık kendimiz dünya resmi üretmemiz lazım. Biz bugün fizik yapıyor muyuz? Optik yapıyor muyuz? Psikoloji yapıyor muyuz? Bakın ***Adalet ve Kalkınma Partisi*** var ama bir tane ***adalet teorisi*** kitabımız yok. O da bir resim. Devlet teorisi kitaplarımız var mı yazıyor muyuz? Osmanlı'da 2500 tane siyasetname var. Bu adamlar kral olduktan sonra bile bu işle uğraşmışlar. Belli oranlarda belli ihtiyaçlar çerçevesinde yazıyor muyuz yok. Kesinlikle mevcut dünya resmiyle yüzleşeceğiz. İster Çin'de üretsin ister Amerika'da fark etmez. Çünkü dünya resmi bu. İnsan komisyonu ortaktır. Kendimiz resim üretmemiz lazım ve hem yeni yaptığımız hayat görüşü ile hem de bu dünya resimleriyle entegre dünya tasavvuru üretmemiz lazım. İbn Sinacılık, Yunan kültürü ile bir hesaplaşma idi. İbn Sina, İslamı satarak iş yapmadı, İbn Sina, bir Atina'lı düşünür değil. Hanefi kadısıdır ve Bağdat civarında yaşamıştır. Onun derdi İslam hayat görüşünü kültür birikimi içerisinde yeniden formüle edebilmekti ve bunu çok ciddi bir şekilde başardı. Yahudileri, Hristiyanları, müslümanları herkesi etkiledi. Kelamı etkiledi. Razi bunu tekrar yaptı. Seyyid Şerif Cürcani tekrar yaptı. Ali Kuşçu tekrar yaptı. Ali Kuşçu'yu matematikçi astronom zannediyorsunuz,

çok ciddi bir kelamcı. Biz bunu yapabiliyor muyuz? Var mı dünya tasavvurlarımız? Yok. Senin bir şey diyebilmen için teklifinin olması lazım. Teklifin yoksa başkalarının dediğini tekrar etmiş oluyorsun. Bunu yaparken tarihi tecrübelerden istifade etmeyi de ihmal etmeyeceğiz. Atalarımız nasıl yapmışlar? İslâm medeniyeti ya da islam itikadı 1500 yıllık bir tecrübesi olan itikaddır. Biz dün doğmuş bir kültür, medeniyet değiliz. 1500 yıllık itikadımız var, buna saygı duymak zorundayız. Eğer bilmek istiyorsak olup biteni anlamak istiyorsak hızlıca bu süreçleri geçmemiz gerekir yoksa birbirimizle kavga eder dururuz. Kendimiz olmayız ama her şey oluruz. İhvancı, marksist, Eş'ari, Ehl-i sünnet oluruz, şucu bucu oluruz. Ehl-i sünnetin de adı var. Kimsenin olaylara Maturîdî ya da Eş'arî baktığı yok. Baksanda zaten göremezsin o gözlük bitti. O gözlüğün çapı bitti. O döneminde muazzam iş yaptı, onların hepsi müthiş insanlar ama o adamların yaptığı fotoğraf makinesiyle bugün sen gerçekliğin fotoğrafını çekemezsin, pikseli düşük. Adamlar yepyeni makine yaptılar. Buna çok dikkat etmemiz gerekiyor. Kuran-ı Kerim Fussilet 53. ayette Cenabı Allah şöyle diyor: ***"Afak veya enfüste ayetlerimizi onlara göstereceğiz."*** Bu afak ve enfüsü tefsir tarihinde nasıl yorumlamışlar merak ettim ben. Benim dediklerimin hepsinin özeti burada. İlk tefsirlerde afak ve enfüs ne biliyor musunuz? Müslümanlar dışarıya yeni çıkıyor ya, değişik ülkeler ve insanlar gerçekten. Çünkü adamın haritası yok ki ilk defa hayatında çölden çıkıyor. Mısır'a vs. gidiyor ne değişik ülkeler var, afak ya burası diyor. Fakat orayı temessül ettikten sonra afak ve enfüsü farklı kültürler farklı adet, gelenek, dinler olarak görüyor. Fakat Bağdat'tan sonra afak ve enfüs kozmoloji ve psikoloji olarak alınıyor. O kadar ki Şemsettin Semerkandi (ö.1434) bir ilim dalı kuruyor; ilm-i afak ve enfüs. Ayetten hareket ederek ilim kuruyor adam.

Şemsettin Semerkandi Maturidiliğin en önemli ismidir. İci'den önce ölmüştür. Büyük bir matematikçi. Evrensel tartışma metodu kurmuş, astronom, rasathanede çalışmış. Deha milyonda birdir. Seksen milyonuz sekiz tane dehaya ihtiyacımız var bizim değil mi? Neredeler? Toplum, kültür olarak dehaları öldürüyoruz, yok ediyoruz. Mehmet Genç hoca der ki; Osmanlı bir zekâ avcısıydı. Müthiş bir sistem var Osmanlıda. Toplumun en zeki insanlarını tespit ediyorlar. Köle bile olabilir. Tunus'lu Hayrettin Paşa köle ama Abdülhamit'in sadrazamı. Kaptan-ı Derya Hasan Paşa köle bu adam, Merzifon'lu Mustafa Paşa Merzifonlu bir sokak çocuğu. Barbaros Hayrettin korsan.

Benim dedem Hacı Süleyman Fazlıoğlu 1650 Akıncı beyi, Trabzon'un en önemli eşkıyası bu adam. Adam iki, üç bin kişiyi etrafında topluyorsa doğal liderdir, lider olmak kolay mı? Liderin okulu var mı, ben okudum lider oldum, enteresan adam. Osmanlı bu liderleri paşa yapıyor. Paşa yapıyor ama doğal çevresinden uzaklaştırıyor, Balkanlara gönderiyor. Hacı Süleyman Fazlıoğlu savaşarak ölmüş. Dedemin dedesi Hüseyin Efendi o da eşkıya, onu da Trabzon Subaşısı yapıyorlar. En iyi hırsız, bütün hırsızları bilir. Trabzon eyaletini mum gibi yapıyor adam.

Osmanlı zeki adamı buluyor ve hemen önünü açıyor, açmakla kalmıyor, bir de itekliyor. Biz de zekâ avcısıyız niçin? Gördüğümüz yerde öldürüyoruz sınıfın en zekisini.

Hoca asistan almaz, kendisini geçer diye. Sonra da çok geri kalıyoruz diyorlar, ilerletecek adamları öldürürsen nasıl ilerleyeceksin. Orta zekâlılarla bu iş olmaz. Orta zekâlı, geri zekâlı ayıp bir şey değil. Cenab-ı Hakkın yaratmasına saygı duyacaksın tabi.

Semerkandî bu ilmi kuruyor, asıl meselemiz şu mahlûktan hâlıka nasıl gidilir? Mahlûktan halıka gidebilmemiz için ne yapmam lazım? Semerkandi diyor ki; ***"Afak ve enfüsün bilgisine sahip olmam lazım."*** Afakın bu dönemdeki bilgisi nedir? Kozmolojidir, astronomidir, matematiktir, oturuyor ve metinde bunları yazıyor. Enfüs dönemi, nefis nedir, ruh nedir ve buradan hareket ederek varlıktan halıka gidiyor. İnanılmaz bir eser.

Ben kendi kendime dedim ki aslında bizim durumumuz şuna benziyor: i) Şemsettin Semerkandi'nin bu ilm-i afak ve enfüs yorumunu hiç görmeyebiliriz, bunu reddedebiliriz ki modern İslam bunu yapıyor.

Diyorlar ki bizi geçmişte yapılanlar hiç ilgilendirmez. Gelenekselciler orada gömülüp kalıyorlar. Peki, çözüm ne? Orada dördüncü yorumu yapmamız lazım. Adam yapacağını yapmış. Senin şimdi quantumu dikkate alıp çağdaş kozmolojiyi ve çağdaş psikoloji çalışmalarını dikkate alıp ayeti yeniden yorumlaman lazım, bunu ümmet âlimlerimiz böyle yapmış. İlk dönemde kendi dışındaki coğrafya sonra kültür, gökyüzü, yeryüzü bilimlerini öğrenince orada bırakmışız, devamını getireceksin. Buna ***süreklilik*** diyoruz.

Süreklilik kavramı, usul-i fıkhın kavramıdır, hem gelenekselciliği aşarsın hem de modernizmi aşarsın. Geleneğe de en azından orada verilen emek bakımından saygı duyar ve onların tecrübesini önemsersin. Oraya kendini eklemlersin, fakat orada gömülü kalmazsın. Modernistleri de aşarsın reddetmezsin onları.

Bizim yapmamız gereken şey bu yorum geleneğini sürdürmeyi becerebilmemiz. Böyle yaparsak bilmeyi, anlamayı, anlamlandırmayı sürekli kılabiliriz. Aksi takdirde başkalarının metafizik çanaklarında yaşamaya devam ederiz.

Hayat ve tabiat tamamlanmamış, evren çalışmaya devam ediyor. Hayat da tamamlanmamış, bakın insanlar devam ediyor. Devletler kuruluyor. İleride nasıl devletler kurulacak bilmiyoruz, belki internet devletine geçeceğiz, bilemeyiz ki. Ne hayat ne de tabiat tamamlanmamıştır. Açık uzaydır, kendilerini örmeye devam ediyorlar, çalışıyorlar. Gelelim bizde kendimizi örmeye devam edelim. Bu ayetin dördüncü beşinci altıncı yorumunu yapmamız gerekiyor.

Peki, bunu nasıl yapacağız? Bunu yapmanın tek yolu var başka hiçbir yolu yok. İslâm hayat görüşünü bir var oluş tarzı haline getirmemiz gerekiyor. İslâm hayat görüşü bugün felsefî bir sistem, politik bir sistem her şeyi yaptık ama bir var oluş tarzı. Ne demek var oluş tarzı? Ne diyor İbn Haldun: ***"Hz. Peygamber zamanında Medine'de Kuran okumakla 14.yy da Tunus'ta Kuran okumak arasında ne fark var?"***

Çok çağdaş bir soru. Verdiği cevap çok ilginçtir. Tunus'ta 14.yy da Kuran okumak bir makam meselesidir, sosyal statüdür, meslektir. Ama Hz.Peygamber zamanında Medine'de Kuran okumak bir varoluş tarzıdır. Varlığını o okuma üzerinden inşa etme, üretme tarzıdır. Biz bunu yapabilirsek bu işi öğreniriz.

Din kavramını ricing? *(böyle kaydedilmiş, anlayamadım, o.d.)* kavramından kurtarmamız lazım. Önde müslüman arkadaşlar; ***"Efendim bu dini değil"*** diyor. Müslümanın her şeyi dinidir. Para kazanmak da, tuvalet de, ticaret de dini. Din uhrevi ve dünyevi olarak görülemez.

Çünkü bunlar sıfattır. Uhrevilik Hristiyanlıktır, dünyevilik Yahudiliktir. Uhrevilik ve dünyevilik bizim için mutlak kategoriler değil. Sıfattır onlar, maddi ve manevi, cismani ve ruhani, bütün bu ayrımlar sıfattır, esas değildir.

İskender Hindistan'a ulaşınca Hintli rahipler hepsi kel, özel kıyafetleri var binlercesi dizilmiş enginizasyon (meditasyon?) yapıyorlar. İskender'in çok dikkatini çekiyor, gidiyor en başındakine ve diyor ki:

-***“Siz ne yapıyorsunuz?”***

-***Kendimizi fethediyoruz*** diyor.

Sonra bu vatandaş İskender'e; ***“Sen ne yapıyorsun?”*** diyor.

İskender: ***“Dünyayı fethediyorum”*** diyor.

Ben bunu şöyle bağlamıştım: ***Dünya ile kendin arasında bu kadar keskin ayrım yapma. Sen biraz dünyasın dünya biraz sendir. İkincisi; bir müslüman sadece dünyayı fethederek iş yaparsa Moğollara, Amerikalılara döner. Sadece kendini fethetmeye kalkarsa Hint mistisizmine döner.***

Biz hem kendimizi hem dünyayı aynı anda fethetme becerisini göstermemiz gerekiyor. Sahabe bunu yaptı. Kendini fethetmeden dünyayı fethetmeye kalkan insanlar ne hale dönüşüyor görüyorsunuz. Kendini ihmal ederek tek başına dünyayı göz önünde bulundurmak çok tehlikelidir. Fakat sırf kendine takılıp kalmak da dünyayı ihmale sebep olur. Sarık cübbe tak, sosyal hayattan kendini tecrit et, ne güzel Müslümanım. Ne dedik? Müslümanlık sokakta, çarşıda ve pazardadır. Mağarada değil. Bu iki fetih birleştirilirse ki ***“ed-din”*** budur. Müslümanın yaptığı her şey dinidir. Sen para kazandığında rızkını kazandığında dini bir şey yapmıyor musun? Müslüman olduğunda senin her şeyin dinidir. Din eğer yol demekse doğumdan ölüme bizim biran evvel bu İslâm hayat görüşünü varoluşsal bir tarza dönüştürmemiz lazım. Yoksa kendimizle uğraşmaya devam ederiz. Niye birbirimizle kavga ediyoruz biliyor musunuz? Kendini aşan bir fikri olmayan insan ya kendisiyle uğraşır ya başkasıyla savaşır. İnsanlara sunabileceğimiz bir teklifimiz yok, dışarıya çıkamıyoruz kendimizle kavga edip kendimizi meşgul ediyoruz.

NOT:

Seminer Çanakkale İlim Yayma Cemiyeti'nde gerçekleştirilmiştir. (01. 08. 2017).

Bir günlük seminer notlarının temininde emeği geçen Sn. Osman Demir ve Sn. Rüştü Atmaca'ya teşekkürü bir borç bilirim. Muhammet Negiz

KAYNAK:http://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/ihsan-fazlioglu-modern-dunyada-bilgi-ve-zihniyet_16.html

İHSAN FAZLIOĞLU İLE SÖYLEŞİ: "TEKLİFİNİZ VE TEMSİLİNİZ YOK İSE SİZ DE YOKSUNUZ!"

Ahmet Faruk ÇAĞLAR: Anlayış Dergisindeki yazılarınızda genel bir biz-onlar vurgusu hissediliyor. Biz olmadan onların (Batılıların) olamayacağını, kimliklerini, tarihlerini vs. hep bize karşı inşa ettiklerini vurguluyorsunuz. Örnek olarak, bir başka söyleşinizde, Batı Avrupalı mahiyetini, kendini Türk'e göre konumlandırmış, ona göre tanımlamıştır diyorsunuz. Bu zaten kaçınılmaz değil mi? Aynı şeyi biz de yapmadık mı ve hali hazırda yapmıyor muyuz? Ve Peygamber Efendimiz de yaşadığı devirde gayri müslimlere muhalefet ederek, Müslümanların bizini (ve onlarını) inşa etmeye çalışmadı mı?

İhsan FAZLIOĞLU: Her şeyden önce bu yazılarda yapılan 'biz ile onlar', 'ben ile o' ayırımı, felsefiden çok tarihsel bir tahlildir. Başka bir deyişle, felsefi olarak 'biz kimdir?', 'onlar kimdir?', 'ben kimim?' ve 'o kimdir?' incelemesi bir tahlili gerektirir ya da geçmişte, tarihte olup bitmiş bir olayı tahlil ederken bu kategorileri kullanmak başka bir tahlili gerektirir. Öyle ki, şöyle de denebilir: Gelecekte nasıl bir 'biz ile onlar' ya da 'ben ile o' ayırımı yapabiliriz, o da diğer bir tahlili zorunlu kılar. Dolayısıyla, Anlayış'taki yazılarda, tarihteki olmuş bitmiş bir bütünü analiz ederken, oradaki karşılıklı etkileşimi, birbirini karşılıklı var etmeyi vurgulamak için bu tür bir kategorik ayrımı kullandım. Elbette bu sadece, dediğiniz gibi, bize ya da onlara has bir durum değildir. Örnek olarak, Çinlilerin kendilerine Han ötekilerine Hun, veya Arapların, diğerlerine Acem ya da Yunanlıların, başkalarına Barbar demesi gibi. Her millet kendisini başkasına göre konumlandırıyor ve kimliğini biraz da ötekiyle girdiği ilişkiye göre inşa ediyor. Ancak bu tarihsel bir olgu; olaya felsefi açıdan baktığımızda şöyle demek daha doğru: Mâhiyet düzeyinde insan tek bir hakikate işaret eder; ancak bu mahiyet dış-dünyada tahakkuk ettiğinde, gerçekleştiğinde, ortaya çıkan bireylerin birbirleriyle ilişkileri, o kişilerin var-olma tarzlarından biri halini alır. Şunu demek istiyorum: Hiçbir insan dış-dünyada tek başına var değildir; ister kendi cinsleri ister maddî dünya olsun, benliğini biraz da başkalarıyla olan ilişkilerine göre kurar.

AFÇ: Yani varlık, o varlığı idrak eden bir ötekine ihtiyaç duyuyor değil mi?

İF: Elbette... Ancak bu ihtiyaç tek bir öteki ile de sınırlı değildir aslında. İdrak eden ile idrak edilen arasındaki belirlenme karşılıklıdır. Örnek olarak, bir insanın kedisiyle ilişkisi o insanın kendini idrak etme tarzına bir etkide bulunur; benzer yargıyı evi için de verebiliriz. Felsefi terimlerle şöyle denebilir: Şey, konumu ve etkinliği, üçü de 'min-vech' aynı anlama gelir; etkinlik başkalarıyla girilen ilişkiden hasıl olur. Beni var kılan, kendime ait, işaret ettiğim o

sert öz kadar, işgal ettiğim yer ve ben-olmayanlarla girdiğim ilişkilerdir; dolayısıyla bunların üçü de 'min-vech' aynı şey demektir. Ne taraftan baktığınıza bağlı kısaca; bir taraftan bakıp orada sert bir yoğunlaşmaya işaret edebilirsiniz, 'ben' diye. Diğer bir taraftan bakıp, aslında bu 'ben' dediğim şeyin, başkalarıyla girdiğim ilişkilerin bir hasılası olduğu söylenebilir. Yine başka bir açıdan bakıp, aslında 'ben', kapladığım yerle, konumumla ilgilidir de diyebilirsiniz. Ve fakat bu üçü tek bir gerçekliğe işaret eder. Kısaca şunu diyebiliriz: Ben, biz, siz, onlar, aslında aynı hakikatin farklı tecellileridir.

AFÇ: Avrupa'da ortaya çıkan bilimin hep bu 'Türk' korkusunu yenmek, üzerini örtmek için geliştiğini söylüyorsunuz. Bilimin kümülatif yönüne ve tanımına hiç mi olumlu katkıları olmadı? Olduysa sizce bunlar neler?

İF: Oldu tabii ki... Yine de şu vurguyu yapmama izin ver: Birinci sorunun yanıtında dediğim gibi, vurgum, amacıma göredir; malumdur ki amaç ilgiyi belirler... Tarihteki karşılıklı inşayı ve dahi vazgeçilmezliği öne çıkartmaya çalışıyorum. Öte yandan bilim için yaptığım söz konusu vurgu, bilimin başlangıcı için tetikleyici bir unsura işarettir; yoksa tek neden olarak göstermek ya da tüm süreci açıklamak için tek bir değişkene indirgemek değildir. Elbette Batı dünyasında yeni bilimin ortaya çıkmasında, Türklerin yanında, pek çok neden ve değişken var; her şeyden önce tarihsel süreklilik söz konusu... Dolayısıyla Anlayış'taki yazılarda vurgulananlar, vurgulanmayanları ihmal etmek ya da yok saymak anlamına gelmez; bunu, daha çok, özel bir noktayı vurgulamak için bir öne çıkartma olarak görebiliriz. Şöyle diyelim, bir örnek ile, manavdan elma alacağım; elma almam manavdaki diğer meyveleri önemsemediğim, ya da yok saydığım anlamına gelmiyor; şu anda benim elmaya ihtiyacım var ve onu alıyorum; dolayısıyla Anlayış'taki yazılarımdaki vurgu, öne çıkartmak istediğim konuyla alakalı, yoksa ihmal ettiğim, yok saydığım bir alanla alakalı değil.

AFÇ: Bahsettiğiniz Batılıların bilinçaltına yerleşmiş Müslüman/Türk korkusu bugün ne ölçüde etkili? Söz gelimi, 1980'lerde doğmuş bir akademisyenin araştırma konularını ne ölçüde bu Müslüman/Türklere karşı konum alış belirleyebilir? Ki düşüncenin üretildiği, en önemli merkez konumundaki Amerika'nın ve kültürünün kendinden emin, kendi dışındaki dünyaya karşı kayıtsız tavrı bu denli meşhurken...

İF: Yurtdışı seyahatlerimde, özellikle ABD'de ve Kuzey Amerika'da bulunduğum süre zarfında yaptığım gözlemlerim doğruysa, -çok somut olarak müşahade edilebilecek bir durum değilse de-, kültürde kodlanmış bazı reflekslerden bahsedilebilir. Örnek olarak, İstanbul'un fethinin 550. yıl dönümünde, ABD'nin Ohio Eyaletindeki Grove City kentinde toplanan 43 bin Evangelistin İstanbul'u geri alma (reconquista) gibi bir konuyu konuşmaları başka nasıl izah edilebilir?

AFÇ: O zaman sadece bilinçaltında değil bilinçte de böyle bir arzu ve bunun etkileri var?

İF: Denebilir... Şunu baştan belirleyelim: Birinci Dünya Savaşı sonuçlandıktan sonra kadim anlaşmazlık noktalarının birçoğu tasfiye edildi. Ayrıca 1916'da Osmanlı ateşli bir güç olarak ortadan kalktı. Ancak kadim çatışma alanlarının psikolojideki tezahürleri, çok somut olmasa da, tarihin o uzun sürecinde oluşmuş ve kimliklere yerleşmiş refleksler olarak kaldı. Belki bu durum Avrupa'da daha açık gözükebilir; ama ABD'de, Kanada'da bulunduğum dönemlerde, -özellikle somut olarak işaret edilemese bile-, insanların reflekslerinde, alışkanlıklarında, kültürel kodlarında bu tür bir yapıyı gördüğümü söyleyebilirim. Bahusus 11 Eylül olaylarından sonra bunun tekrar inşa edildiğini görüyoruz; böyle bir zemin olmasaydı, 11 Eylülden sonraki uygulamalar bu kadar kolay yürüyemezdi. Müslümanlara ve Türklere karşı geliştirilen ve hala süren psikolojik saldırılar bu kadar kolay vuku ve revaç bulamazdı. Demek ki bunun tarihi bir zemini var. Bu zemini bugünkü olaylarla mukayese ederek de anlayabilirsiniz: Diyelim ki, bugün Arap dünyasında herhangi bir insanın reflekslerini siz, İsrail'den, Amerika'dan, hatta sömürgecilik dönemi etkilerinden bağımsız ele alabilir misiniz? Elbette alamazsınız. Özellikle Amerika'nın bugün Orta-Doğu'da yürüttüğü operasyonlar, oradaki insanların psikolojilerine ve bilinçaltlarına, dünyaya bakışlarına, ümitsiz ya da ümitvar olmalarına, hatta hatta geleceğe ilişkin planlarına tesir edip, onları doğrudan yönlendiriyor. Bu, elbette, sorunlar çözüldükçe azalacak bir durumdur; ancak tarihi reflekslerin ya da psikolojilerin o insanların kültürel kodlarına sindiğini de göz önünde bulundurmamız lazım. Örnek olarak, Amerika'dayken tanıştığım bir tarihçinin işaret ettiği bir noktayı burada vurgulamak istiyorum; dedi ki: Batı Hristiyan dünyası ile İslam dünyası yani Türkler arasındaki ilişkinin aslında en somut kırılma noktası İstanbul'un Türkler tarafından alınmasıdır; eğer İstanbul alınmasaydı ve İstanbul, Bizans kalsaydı mesela, halihazırdaki psikolojik kırılma bu kadar yoğun olmayabilirdi.

AFÇ: Dolayısıyla bugünkü sonuçları doğurmaya bilirdi.

İF: Evet... Başka bir deyişle, simgeler çok önemli. Netice itibariyle, biz hayatı anlamlı ve yaşanabilir kılabilmek için onu simgeleştiriyoruz. Dolayısıyla, hayat bir simgeler yığını haline geliyor, ilişkilerimiz de bu simgeler üzerinden yürüyor. Örnek olarak, şu anda Avrupa'da ya da Avrupa'nın ateşli gücünü temsil eden Amerika'da, bana göre, tavırlar alınırken, konumlar belirlenirken, ve dahi psikolojiler geliştirilirken, bu tarihsel arka plan dikkate alınmadan nasıl eyleme geçildiği anlaşılamaz. Bir örnekle bitirelim isterseniz: 11 Eylül saldırılarının ardından, Amerika'da birçok yazar, bunun, Türklerin II. Viyana bozgununa bir misilleme olduğunu yazdı. Yine bir ABD'li Osmanlı tarihçisi çıkıp, II. Viyana bozgununun 11 Eylül'de değil, 13 Eylül'de olduğunu; ayrıca bu saldırıyı yapanların zaten tarih bilmediğini; dolayısıyla, özellikle

bu eylemi bu iş için yapmış olamazlar demek zorunda kalmıştı. Bakınız, çok basit bir şekilde, 300 yıl önce olmuş tarihi bir olaya atıf yapılıyor ve bugündeki bir eylemin bir tür rövanş almak için yapıldığına dair bir temellendirmede bulunuluyor. İslam dünyasında bunu düşünen, yazan kimse -bildiğim kadarıyla- olmadı, bu olay ile II. Viyana bozgunu arasında bir bağlantıyı bizler kurmadık/kuramadık, kuramazdık da... Amerikalılar ise, Avrupalı köklerinde bulunan tarihi bir olaya atıf yaparak mevcut olayı anlamlandırmak, hatta anlamak istediler... Tüm örnekler, sanıyorum yukarıda söylemek istediklerimi temellendiriyor. Özetle, yurtdışındaki tecrübelerim bana gösteriyor ki, 'her şey aynı ile vaki'...

AFÇ: Yani, içeride bir problem olduğunda, bu problemini üstünü örtmek için dışarıdan bir düşman ihtiyacı beliriyor ve bu düşman ihtiyacını gidermek için ilk akla gelen medeniyet, öğe, nesne yine Müslümanlar ve Türkler oluyor.

İF: Doğru... Ya Müslümanlar ya da daha özel anlamda Türkler. Elbette şunu da eklemek lazım: Batı ile Doğu ayrımı esasen politik, dolayısıyla yapay bir ayrımdır. Ben, örnek olarak, entelektüel tarih çalışmalarımda bu ayrımı kullanmayı sevmiyorum. Daha çok, 'kültür havzası', daha doğru bir deyişle, 'ortak kültür havzası' terimini tercih ediyorum. Yani entelektüel/nazari üretim tarihte büyük oranda tek bir havuzdur ve değişiklikler ve dönüşümler bu havuzun çeşitli yerlerindeki seyrelmeler ve yoğunlaşmalar biçiminde tezahür ediyor. Entelektüel tarihin sınırsızlığı devletlerin politik sınırlarıyla her zaman örtüşmeyebiliyor. Yani bilgi herhangi siyasal bir kimliğe mensup olmayabilir; ama politik yapılar, belirli coğrafi sınırlar oluşturuyor; bu sınırlar nazarî açıdan aslında yapay; ancak insanlar referanslarını bu kategorilere göre kurabiliyorlar. Bizler de hakikat olmasalar da, dolayısıyla mecaz olsalarda bu kategoriler ile düşünüyoruz.

AFÇ: Mecaz da olsa, İblis ile özdeşleştirdiğiniz Batıyı (Anlayış Dergisi, Sayı 2, Temmuz 2003) bu denli yazılarınızın/hareket noktanızın merkezine koymanız Batının kendisini aslında Türklere/İslam medeniyetine karşı konumlandırarak inşa ettiği görüşünüz ile çelişmiyor mu? Ya da aynı şeyi tersten siz de yapmış olmuyor musunuz? Ve en nihayetinde bu refleksif bir şey değil mi? Yani onların bizi ötekileştirmesi kadar bizim de onları ötekileştirmeye ihtiyacımız yok mu? Zira psikolojik olarak, varlığımızı bize hissettirecek ve kanıtlayacak ötekilere ihtiyaç duyarız, bu ihtiyaç medeniyetler için de geçerli değil mi?

İF: Soruların, Anlayış yazılarımın eleştirisine dönüşmeye başladı sanırım (gülüyor). Bir kaç noktaya tekrar dikkat çekmem gerekiyor: Birincisi yukarıda işaret ettiğim amaç; ikincisi yazıların yazıldığı tarihi bağlam; üçüncüsü yazılarda kullanılan dilin, bir şeyin ispat edilmesi için değil, bir eylemin ya da eylemlerin eleştirisi için kaleme alındığı; dolayısıyla yazılar sabit bir mahiyete değil, eylemlerden hasıl olan sonuçlara işaret ederler. Kısaca iblislik öze değil

eyleme, hatta eylemin sonucuna ilişkin bir nitelemedir. Özellikle yıkıcı güce dönüşen, herhangi bir adalet duygusu taşımayan, cengizvari, amaçsız yıkım... Şöyle düşünüyorum: Eğer politik bir güçte moral değerler yoksa ya da bir adalet duyuşu mevcut değilse bir yıkıcılığa dönüşür.

AFÇ: Dolayısıyla Batı medeniyetinin bütünü için böyle değil?

İF: Tabii ki değil... Yazılarda söz konusu olan politik bir organizasyon, bunun komuta ettiği askeri bir savaş makinası ve ötede beride yaptığı insanlık dışı uygulamalar; kısaca kapitalizm ve emperyalizmin şeytani zihniyeti... Meseleyi etrafından kuşatarak ele alalım isterseniz: XVI. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'u ziyaret eden Postel'in bir sözü var; diyor ki: Türkleri önce 'ikna' etmek zorundayız; bunu denemeliyiz; onlara anlatmalıyız; bakın siz şu şu sebeplerden dolayı yanlış yoldasınız ve kendinizi tashih etmelisiniz... İkna olmazlarsa onları 'icbar' edelim, zorlayalım; icbar da sonuç vermez ise 'ifna' edelim, ortadan kaldıralım. Şimdi bu Postel'in 1500lerin başında söylediği bir cümle; soralım o zaman, bu nasıl bir zihniyettir? Bu şu demektir: Ben hakikati temsil ediyorum; ve bu hakikate seni davet ediyorum; ikna yoluyla; ikna yoluyla beceremezsem seni buna icbar ediyorum; bak bu hakikate girmek zorundasın, çeşitli zorlamalar da kullanıyorum ve bununla da beceremezsem seni ifna ediyorum. Bu 1500lerin başında konulmuş bir ilke. Şimdi, bu ilkeyi ileri doğru takip ettiğimizde, örnek olarak, Leibniz'in Türkleri, Avrupa ordusu cepheden, Çin ordusu da arkadan kuşatıp 'sandeviç' etmesiyle ilgili planlarını incelersek; ya da Goethe'nin Türklerin İslamsızlaştırma (de-İslamizasyon) teklifini dikkate alırsak; veya diğer Batılı düşünürlerin, özellikle Osmanlı üzerindeki kanaatlerini göz önünde bulundurursak, düşündükleri şeylerin, aslında, kısmen İblis-vâri bir zihniyeti temsil ettiği konusunda bir kanaate varabiliriz. Yani bu zihniyet, insanların tümüyle ya da kültürün bütünüyle ilgili bir durum değil; daha çok siyasî örgütlerin, devletlerin Türkler ile ilgili kanaatleri ve hedefleri.... Ben şuna tüm samimiyetimle inanıyorum: Bir politik güç, bir silahlı güç, eğer o silahları, o gücü belirli ahlakî/hukukî ilkeler çerçevesinde kullanmazsa Cengiz-vârî bir yıkıcılığa uğramaktan kaçınamaz. Ve bugün, örnek olarak, Amerika'nın Irak'ta, -ki Iraklı entelektüellerle karşılaştığım ortamlarda bizzat onlardan duydum-, Amerikan askerlerinin sırf zevk için, nişan alıp insan öldürdüklerini, bir tür avlama yaptıklarını; oradaki kütüphaneleri eğlenmek(!) için mahv ettiklerini biliyoruz. Soruyorum bunu Cengiz-vârî ya da Moğol-vârî bir istiladan farklı kılan ne? Hiçbir şey değil. Tüm bunları, olup bitenleri, bu şekilde okuyabiliriz.

AFÇ: Batının insanlığın saadetini değil, kendi refahını düşündüğünü, bu yüzden insanlığa verecek bir şeylerinin olmadığını söylüyorsunuz. Bizim ise verecek bir şeylerimiz vardı insanlığa, onlara saadete giden yolu gösterebilirdik. Öyle ise neden asırlarca kaldığımız topraklarda bu denli az etkili olduk? Asırlarca birlikte yaşadığımız, vatanımızın parçası kıldığımız Bulgarlar, Yunanlar, Hırvatlar, Sırplar vs. neden bu medeniyetten bu denli az şey öğrendi ve bu denli düşman belleyip uzak durdular?

İF: Öncelikle düşüncemin dayandığı ilkeyi belirleyerek başlayayım: Bir yere gitmek bir 'teklifiniz' var ise anlamlıdır; her teklif bir 'iddayı' içerir yani iyiye, doğruya ve güzele bir daveti, çağrıyı... İddia da ancak teklif eden insanların onu 'temsil' etmeleriyle tecessüm eder. Bu ilkeyi tarihî bağlama uygularsak, bir medeniyetin ya da bir kültürün başka bir yere gitmesi bir teklif ile ilgilidir; yani sizin bir teklifiniz varsa başka bir yerde bulunmanızın da bir meşruiyeti vardır. Akabinde bu teklifin içeriğine bakılır; yani bu teklif insanlara ne tür bir 'istikamet' veriyor. İlk müslümanlar İran'a, Mısır'a ya da Bizans'a gittiklerinde bir teklif sundular... Bu teklifin içeriği 'daha insanca yaşamak' olarak özetlenebilir; yani tekliflerinin o insanların insanlıklarını daha iyi yaşamalarına neden olacağını ileri sürdüler. Tarihî kaynaklar bunu bize bildiriyor; nitekim teklif sahibi olduklarından geniş bir coğrafyada etkili oldular. Türkler de aynı şeyi yaptı ve bir teklif sundular. Tekrar etmekte fayda var: Söz konusu teklif, yalnızca daha çok bilme, daha çok alet ve edevat üretme ya da daha çok tüketme hakkında değildir; tersine daha insanca yaşama, kendisiyle ve çevresiyle barışık olma üzerinedir. Bu teklife insanları icbar etmediler; ifna da etmediler insanları; ama bu teklifin içeriğine göre yönettiler ve fethettikleri coğrafyalarda yaşayan insanlara ön-görülebilir bir hayat sundular. Örnek olarak, Osmanlılar, Balkanlarda insanların dinlerine karışmadılarsa, onları bir şeye inanmaya icbar etmedilerse, ve bu nedenle de onları ifna etmedilerse, bu şu anlama gelir: Kurdukları kamu düzeni içerisinde insanların adaletten pay almalarını sağladılar; elbette bu adalet teklifleri ilkelerine göre biçimlenmişti. Yazılarda kast edilen budur... Şimdi, sömürgecilere bakalım; geliyor ve bir şeyler öğretiyorlar; ancak bu öğretimin bedeli çok ağır... Başka bir deyişle, sömürgeciler sahip oldukları teklifi benimle adil bir biçimde paylaşmaya yanaşmıyorlar... Örnek olarak, II. Dünya savaşından sonra ABDde geliştirilen pek çok adalet teorisine bakıldığında, tüm insanlık için değil ABD toplumu için adalet istendiği görülüyor. Türkler ise Balkanlara gittiğinde, Osmanlıların ya da Müslümanların yaşadığı bölgeyi merkez kabul edip diğer bölgeleri kendine hizmet eden ve ürettiklerini tüketen bir 'çevre' olarak görmediler. Tersine, o bölgelerde bir Müslüman nüfus oluştuysa da Hristiyanlarla içiçeydi; yalnızca yerli ahali değil Türkler de Balkanları kendi vatanı sayıyordu. Başka bir deyişle, İstanbul'u ve çevresini merkez kabul edip, diğer yerlerin hammaddesini alıp, onu işleyip tekrar oradaki insanlara satmıyorlardı; yani bir tür sömüren-sömürülen ilişkisi yoktu. Balkanlar da, Mısır da, Kuzey Afrika da vatanlarıydı... Kısaca, Türkler, İstanbul'da ne kadar âdil idilerse, -ki bu tartışılabilir ve eleştirilebilir- Balkanlarda da o şekilde âdildiler.

AFÇ: Tekrar, anlamak için soruyorum. Bir teklif vardı Osmanlıların elinde, bu tekliften neden bu kadar uzak duruldu?

İF: Herşeyden önce şunu belirleyelim: Biz bugün sanayi devriminin ürettiği ve psikolojik ihtiyaçların belirlediği üretim-tüketim denkleminde yaşayan insanlarız. Sanayi öncesi toplumlar, psikolojik değil doğal/fizik ihtiyaçlarını karşılayacak kıt imkanlara sahiptiler. Örnek olarak, insanlar sabunla yıkanıp temizleniyorlardı; bugün ise falanca şampuanla,

temizlenmek için değil, mesela, daha güzel olmak için yıkanıyoruz. Doğal ihtiyaçlar sınırlıdır ve tatmin edilirler; psikolojik ihtiyaçlar sınırsızdır ve doyurulamazlar. Bu çerçevede teklif deyince maddî ve teknik bir içerik canlanıyor zihnimizde... Yazılardaki söz konusu teklif, o tarihî bağlamda ***"daha insanca yaşama"*** üzerineydi; ve bu teklif kanımca karşılık da buldu. Başka bir deyişle, daha somut olarak, Osmanlılar, o dönemin şartlarında icad edilen en âdil ekonomik sistemi, ayrıca en dengeli siyasî düzeni teklif ettiler; bu kabul de gördü zaten. Bunun en güzel örneği, Ankara Savaşı'ndan sonra Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetinin, askerî kontrol kaybolsa bile, sistem olarak kendini sürdürmesidir. O topraklar başkaları tarafından ele geçirilmesine rağmen, Osmanlıların inşa ettiği sistem aynen devam ettirildi. Dolayısıyla o dönemin şartlarında Osmanlıların kurduğu sistem "en iyi" sistemdi. Bu konuda Busbecq'in İstanbul'u ziyaretinden sonra Fransız meclisinde yaptığı konuşmaya ya da Locke'un siyasî metinlerine bakılabilir. Sonuçta, o tarihî bağlamda yapılan teklif en insanî teklifti. Bu teklif bir bütün olarak bugün anlamlı olmayabilir, tadil edilmesi gerekebilir. Burada önemli olan sistemin pratik karakteri değil, sistemin zeminindeki teorik iddiadır; o da, adalete dayalı, insanların belirli bir hukuka göre hayatlarını ön-görebilecekleri bir sistem; kısaca daha insanca yaşama...

AFÇ: Yani insanların dinlerini ya da dillerini değiştirmemiş olması, o insanların sunulan teklifi kabul etmedikleri anlamına gelmiyor.

İF: Hayır! Gelmiyor. Tam tersine, böyle bir zorlamada bulunmadı Osmanlılar. Yine de teklif'ten din ve dil odaklı bir dönüşmeyi anlıyorsanız, Bosna'da, Arnavutluk'ta ve diğer Balkan şehirlerinde doğal bir dönüşüm yaşandı zaten. Bakınız Birinci Balkan Harbi'ne kadar Balkanlar'daki nüfusun %61'i müslümandı... Temizlendiler... Öte yandan yeri gelmişken, âdalet kamu alanına aittir öncelikle... Osmanlılar kamuya âdil bir düzen getirdiler; insanların niyetlerine değil...

AFÇ: Ancak, Efendimiz'den sonra İslamın ne kadar hızlı yayıldığı çok sık verilen bir örnektir ve bu örnekte, İslamın nuzülünden hemen sonra İslam'ın çok hızlı bir şekilde yayıldığı ve insanların hayat tarzını, dinlerini de içerecek şekilde, değiştiği vurgulanıyor.

İF: Şimdi, başlangıçta şu ilkeyi hemen koyalım: Büyük kültürlerde, dinî, iktisâdî ve siyâsî değerler kaynaşmış, içiçe girmiş haldedirler. Nerede başladıkları, nerede bittikleri; nerede birleştikleri, nerede ayrıldıkları kolay kolay tespit edilemez. Başka bir deyişle söz konusu yayılmamın ne kadarı dinî değerlerle, ne kadarı iktisadî gerekçelerle ve ne kadarı siyasî çıkarlarla gerçekleşmiştir; kesin bir biçimde belirlenemez. Ayrıca klasik geleneklerde savaş, iktisâdî ve siyâsî bir araçtır. Dolayısıyla naif bir tavırla tarihte her şeyin dinî değerlerle yürüdüğünü söyleyemeyiz. Söylersek eğer, Müslüman devletlerin birbirleriyle savaşlarını açıklayamayız. Öyleyse düşünürken çok soğukkanlı davranmamız gerekiyor. Bu açıdan ilk

dönem Müslüman ve Arap yayılmasını dikkate alsak bile, bütün olumsuz şartlara rağmen, mesela bugün hala Arapların yüzde 30'u Hristiyansa eğer, bunun bize bir şeyler söylemesi lazım. Öte yandan Batı Avrupa'da Hristiyan kültürden başka bir şey var mı? Hayır! Yok. İşgal ettikleri bölgeleri, diyelim ki İspanyolların işgal ettikleri bölgeleri, Latin Amerikayı düşünün, kimseyi bıraktılar mı? Bırakmadılar. Ama Arap coğrafyasında, İslam'ın ilk dönemlerinden beri, çok ciddi bir Hristiyan nüfus var; Ürdün'de, Mısır'da, Suriye'de, Irak'ta ve hatta İran'da. Bakınız! İran çok katı dinî ve şiî bir rejim olmasına rağmen orada hala ciddi oranda Yahudî ve Hristiyanlar mevcut. Osmanlı coğrafyasında da bunun böyle olduğunu biliyoruz. Bu biraz da imparatorluk psikolojisi ile alakalıdır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Bugün Avrupalıların bizde eleştirdikleri, naif buldukları, geri buldukları değerler, hâlbuki 19.yüz yılın başında, bize 'erdem' diye sundukları değerlerdir. Örnek olarak, 'uluslacılık' kötü diyorlar; hâlbuki dün bunu bize 'erdem' diye dayatmışlardı. Açıkça dile getireyim, bugün Batılı ülkelerin bizde eleştirdikleri unsurların birçoğu bizden kaynaklanan değerler değildir; tersine bir yüzyıl önce bize erdem diye öğrettikleri ya da bize zorla dayattıkları değerlerdir. Metinleri tek biçimli okuma, olaylara tek biçimli yaklaşma, insanların bireysel hayatlarına karışma, insanların dinine müdahale etme vs. biz bunları yapmıyorduk ki zaten. Bizde esas olan kamusal alan idi; birey ve tür olarak insanın devamını sağlayacak ortamı sağlama yani... Onlara ayna oluyoruz aslında. Şimdi onlar, mübalağa etmeden söyleyeyim, bizim 150 yıl önce kullandığımız ve onların 'geri' bulduğu değerleri kullanmaya başladılar; fakat biz bu zaman diliminde, o değerleri unutup, onların icbar ettikleri değerleri içselleştirdiğimizden, şimdi, kendi değerlerini bizim eski değerlerimiz adına eleştiriyorlar.

AFÇ: Eleştirdiğimiz, insanlığa verecek bir şeyi olmadığını söylediğimiz Batı ise 200 yılda bizi (hatta bütün dünyayı) mimarimizden, eğitim sistemimize, edebiyatımızdan felsefemize her şeyi dönüştürmeyi başardı. Üstelik saadete değil, şekavete yol açtıkları halde. Bu nasıl oldu? Bütün bunları sadece baskı ve zulüm ile açıklayabilir miyiz? Ya da "başarılarının" ardındaki diğer saikler neler? Bugün insanların bu Batılı kültüre ne kadar öykündüğünü, bir yargının bir Müslümanın ağzından değil de, bir Batılının ağzından çıkınca nasıl değer kazandığını hepimiz görüyoruz.

İF: Bu sorunun yanıtını yukarıda verdiğimi düşünüyorum. Yine de konunun önemine binaen üzerinde tekrar durmakta fayda var sanıyorum. Herşeyden önce güç, taklit edilir; siyasî, iktisadî ya da kültürel olsun; insanlar güçlü olana katılmak, ondan pay almak isterler. "Mal ve para insanın ayıbını örter" der Efendimiz. Yani insanın sahip olduğu, ister bilgi ister iktisadî alandaki güç olsun, onu farklı kılar. Bugün, elbette, Batılıların İslam dünyasını dönüştürmesi, yalnızca karşılıklı etkileşimle olmadı, onların işgalleriyle, icbarlarıyla, hatta imhalarıyla oldu. Bunu sömürgecilik tarihini okuduğumuzda açıkça görüyoruz. Bu işlemi yalnızca Müslümanlara karşı değil, ele geçirdikleri tüm topraklarda yaptılar. Bir örnek vereyim izninizle: İngiltere, Çin'i işgal ettiği zaman Çin'de afyon ticaretini yaygınlaştırıyor; ve afyon gelirinden finansal kaynak üretiyor kendine. Çinli bir rahip, protestan oluyor ve Çin halkı arasında protestanlığı yayarak onları afyon illetinden kurtarmaya çalışıyor. İngilizler, dindaş

oldukları protestan nüfusu sahiplenmeleri gerekirken, dönemin Çin yönetimiyle işbirliği yaparak, rahibi ve etrafında toplanan insan kitlesini yok ediyorlar; elbette kârı düşürdüğü için. Çünkü kaitalist sistem, "değerler" üzerinden yürümez; "kâr" üzerinden yürür. Belki de işin "püf noktası" burası. 1780'lerin sonuna doğru Osmanlı Sultanı'na sunulan bir layihada, şöyle bir ifade var: Deniyor ki; artık Batı Avrupa'da işler ahlakî ve dinî değerlere göre değil; paraya, mala ve bunların ürettiği maddî değerlere göre yürüyor". Ve bu layihayı sunan Osmanlı bürokratının yorumu şöyle: "Bu yaklaşım, insanları, gayr-i insani bir hayata sürükleyecek". Benim de tam olarak kastettiğim bu. Önemli olan siyasî, iktisadî ve askerî hâkimiyet değil yalnızca... Batının bizatihi kendi içerisinde sahip olduğu değerler ve bunun birey ve tür olarak insan üzerinde yarattığı zulüm ki bu yalnızca dışarıya yönelik değildi; kendi içlerinde de zulüm vardı; bugün de var. İşçi sınıfının, diğer alt sınıfların çektikleri işkence dolu hayatı düşünün... Dolayısıyla, Batı ile Doğu arasında çatışma, Batılılar, Doğuluları yendi, yok etti gibi bir hâkimiyet fikrinden kaynaklanmamalı. Önemli olan, buradaki değer sistemi ile bu değer sisteminin üzerinde inşa edildiği dünya görüşüdür. Ben, meseleyi, askerî tarih açısından, savaşlar ve yenilgiler vs. üzerinden okumuyorum. Bizatihi modern Batılı değerler sisteminin dayandığı ilkeler açısından okumaya çalışıyorum. Üretim ve tüketimin bu denli teşvik edilmesi; kârın sınırsızlığı; kontrolsüz bir hırsın, psikolojinin hâkim olması; üremenin azalması, cinsî sapkınlıkların artması; kısaca birey ve tür olarak insanın sakatlanması, tehlike altına atılması... Biraz önce de başka bir vesileyle işaret ettim: Eskiden bizler maddî ihtiyaçlarımızı gidermek için çalışırdık; şimdi psikolojik ihtiyaçlarımızı gidermek için yaşıyor ve çalışıyoruz.

Şunu açıkça söylemek lazım, daha düne kadar biz insanlar doğadan korunmak için teknoloji geliştiriyorduk. Bugün ise bizzat kendi ürettiğimiz teknolojik yapılardan, sistemlerden korunmak için bir şeyler icad etmek zorunda his ediyoruz kendimizi. Bu nokta çok önemli: Artık çok büyük doğa olayları hariç, doğadan bizim korkacağımız, çekineceğimiz bir şey kalmadı; artık bir kuyruklu yıldız gördüklerinde insanlar paniklemiyorlar ya da bir meteor taşından ürkmüyorlar. Çünkü bunun izahını yapabiliyoruz. Hatta deprem gibi çok büyük hadiselere karşı bile tedbir alabiliyoruz; ama insanlar olarak kendi geliştirdiğimiz iktisadî ve siyasî merkezli değer sistemleri, kendi geliştirdiğimiz teknolojik yapılar artık bizi tüketmeye başladı. Ve biz bunlara karşı korunma yolları aramaya başladık. İntihar olaylarının artması, üremenin azalması vb. gibi olaylar gösteriyor ki, birey ve tür olarak insan kendine zarar vermeye başladı. Şimdi biz bunlara karşı nasıl tedbir alacağız; kendimizi kendi ürettiklerimize karşı nasıl koruyacağız? Artık bununla uğraşıyoruz. Benim de tam olarak söylemek istediğim budur. Şunu kabul edelim, insanlık tarihi sütten çıkma ak kaşık değil. Bu açıdan başka milletleri olduğu gibi, Osmanlı'yı da eleştirebiliriz, Selçuklu'yu da... Zaten insanlık tarihi bir yönüyle, savaşların tarihi, kırmaların, dökmelerin tarihidir. Belki de, Kant'ın dediği gibi, "tarih insanın kötü tarafının açılımıdır"; çünkü Hegel'in vurguladığı üzere "cennetin tarihi olmaz; çünkü iyinin, güzelin tarihi olmaz". Televizyonlardaki haberler bile, kötülerin, kötülüklerin haberleridir; hırsızlığın, dolandırıcılığın, cinayetlerin... Tarih de biraz böyledir belki. Ama burada, vurgulamak istediğim şey, en nihayetinde şu: Tüm insanî çabaları biz neden gösteriyoruz? Din, sanat, felsefe, bilim, ya da başka etkinlikler, her ne ise, tüm bunları neden geliştiriyoruz, amacımız ne? Güzel bir ağaç yetiştirmek için mi? Yüksek bir bina yapmak için mi? Yıkıcı bir silah icad etmek için mi? Hayır! Maddî ve manevî açıdan insanı

korumak için. En nihayetinde din de insanları muhafaza etmek için değil midir? Felsefeler de, insanlığı anlamlandırmaya, insanlığı daha rahat, daha huzurlu, kendisiyle daha barışık yaşatabilmek için değil mi? Öyle ise şu sonuca bir bakalım: Bir sistem eğer birey ve tür olarak insanı ortadan kaldırıyorsa ya da birey ve tür olarak insanı sakatlıyorsa veya daha üst bir dil ile, birey ve tür olarak insanın hayatını daha anlamlı kılmıyor, daha mutlu yaşamasını sağlamıyorsa, o sistemin yapısında bir sorun var demektir; hem ilkeler hem de uygulama düzeyinde. İşte benim de söylediğim bu. Hiçbir sistem, dediğim gibi, hayatın pratiğinde sütten çıkmış ak kaşık değil. Her milleti bu açıdan sorgulayabilirsiniz. Ama en nihayetinde şuna bakmamız lazım: Sistem, bir kere kurulduktan sonra birey ve tür olarak insanların yaşamını nasıl organize ediyor? Farklılıkları nasıl bir arada tutuyor? Bunlarla olan ilişkisi nedir? İlişkileri belirli bir hukuk düzeni içinde yürütüyor mu? Şu denebilir: Batı toplumları bunu kendi içerisinde bir şekilde halletmiştir. Kısmen doğru; ancak kendisinden olmayan, işte ABD'de geliştirilen âdalet teorilerinde gördüğümüz gibi, Amerikalı olmayanı anlamlandıramıyorsa ya da kendi kurduğu değerler sisteminde bir yere oturtamıyorsa ya da kötü bir yere oturtuyorsa orada bir sorun var demektir. Geçmişi örnek göstererek bu gerekçelendirilemez; çünkü ulaşım ve iletişim araçları yanında hukuk anlayışı da geçmişten farklıdır; bu nedenle yapılması gereken de farklılaşır; en azından farklı olmalıdır. Ama dinî, estetik, felsefî ve ilmî değerleri kendi başlarına değil de ürettikleri artı değerle, güçle anlamlandırıyorsak, başka bir deyişle yalnızca gücün ürettiği değerleri ilişkilerimizde belirleyici kılıyorsak, o zaman sorunuzun cevabı kendiliğinden ortaya çıkar: Güç insanları dönüştürüyor, başkalaştırıyor ve diğer insanlar da bu güçten pay almak için bulundukları konumları, insanlık konumunu terk ediyorlar; ama şüpheniz olmasın gün gelecek insanlık da insanları terk edecek.

AFÇ: Yani başlangıçta Batı diğer milletleri icbar etti, ancak bir süre sonra o icbar edilen, zorlanan milletler, gücü de görünce, bile isteye, Batıya öykünmeye başladı.

İF: Evet, öykünerek, ondan pay almaya çalışarak ya da psikolojik olarak rahatlamak için... Buna temsili yüksek bir örnek olarak sömürge ülkelerindeki aydının tavrı verilebilir. Katıldığım uluslararası toplantılarda bizzat gördüğüm bir durum olduğu için rahatlıkla söyleyebilirim ki bu toplantılara Türkiye'den gelen entellektüellerin, eğer ben-idraklerinde bir sorun varsa, Batılı entellektüellerle ilişkileri bir köle-efendi ilişkisi gibi son derece ezik... Aynı entellektüeller, ki ben bunların bir kısmını tanıyorum, kendi ülkelerine döndüğünde, kendi ülkelerinin insanlarına mütehakkim, tahakküm edici bir tavırları var. Yani kendilerinden yüksek bir kültüre mensup olduklarını varsaydıkları insanlara karşı eziliyorlar; ondan pay almak onları rahatlatıyor; onlarla aynı masada oturmak, onlar gibi yemek vb... o güçten kendilerince pay almalarını sağlıyor ve orada bir eziklik de hissediyorlar; fakat bu ezikliği kendi ülkelerine gelip, kendilerinden daha aşağıda gördükleri insanlara tahakküm ederek gidermeye çalışıyorlar. Dışarıya gitmeye gerek yok; mesela Türkiye'de de sınıflar arasındaki ilişkilerde aynı durum gözlemlenebilir.

AFÇ: Ayrıca iletişimin, ulaşımın kolaylaşmış ve hızlanmış olması da sorumda zikrettiğim "nasıl oldu da Batı bütün dünyayı dönüştürmeye muktedir oldu"ya verilecek cevabın bir parçası.

İF: Kesinlikle. Elbette daha derinde ekonomik yapıya bakmak gerek. Biraz önce de dile getirdim: Toprağa dayalı tarım toplumları, kıt gelirler ile insanın sınırsız ihtiyaçlarını dengelemeye çalışıyordu. Belki de Osmanlı iktisadi etkinliğinin en büyük başarısı insanın ihtiyaçları ile kıt kaynakları bir ahenk içinde bir arada tutabilmesiydi. Ancak sanayi devriminden sonra fabrikavarî üretimde artık üretimimizde maddî engellere bağımlı değiliz, sınırsız bir üretim yapabilme kapasitesine sahibiz.

AFÇ: İhtiyacın çok daha fazlasını.

İF: Evet! Marketleri düşünelim... Doğal olarak, marketlerdeki bu ihtiyaç fazlası üretimin tüketilebilmesi için de insanın bin yıllar boyunca terbiye edilen kendini kontrol mekanizması ortadan kaldırılıp, aslında ihtiyaçlarının da sınırsız olduğunu ona hissettirmeniz, öğretmeniz gerek. İşte bugün tam da böyle bir sistem içinde yaşıyoruz. Artık ihtiyacımız için değil psikolojimiz için tüketiyoruz. "En..." ve "Daha..." gibi kuvvetlendirici sıfatlara bağlıyız; başka bir deyişle araz olan sıfatlar hayatımızı yönlendiriyor; esas olan mevsûflar değil... Enlerin ve dahaların sonu yok... Bugün artık ihtiyaç maddî, fizikî olmaktan çıkıp, psikolojik bir zemine kaydı ve insanın psikolojik ihtiyaçlarını doyurmak mümkün değil; eskilerin tabiriyle insanın gözünü bir avuç toprak doyurur. İnsanın psikolojik ihtiyaçları sınırsızdır çünkü. Dolayısıyla insanın psikolojik ihtiyaçlarının sınırsızlığı ile sınırsız üretim karşılıklı birbirini körüklemekte, tetiklemekte... Bugünkü sorunların da ana kaynağı bu. İnsan, insan olmaktan sıyrılıyor artık; insanlığından çıkıyor. Bu yalnızca Batıda değil, bütün dünyada böyle. Tabii işin traji-komik tarafı, Batı bunu uzun yüzyılların sonucunda, belirli yaşama tecrübelerinden sonra gerçekleştirdi; biz ise bunu transfer ettik, her konuda olduğu gibi. Ve bu bizde daha çok sırıtıyor ve daha büyük hastalıklara, farklı kimlik bozukluklarına sebep oluyor.

AFÇ: Yine Anlayış dergisindeki bir başka yazınızda (Sayı 3, Haziran 2003), "Dünya Roma'nın düşüşünden ve barbarların istilalarından bu yana, barbarlığın ve cehaletin kol gezdiği binlerce yıllık bir uykuya daldı. Ancak 1453'ten beri medeniyet yeniden dirilmeye başladı; çünkü Türkler medeniyet yolunda hem kendileri büyük ilerlemeler gerçekleştirdiler hem de gerçekleşmesine neden oldular" diyorsunuz. Fakat 8. Asırdan itibaren İslam'ın o zaman bilinen tüm Dünya'ya olduğu gibi Avrupa coğrafyasına da etkileri olduğunu biliyoruz, en sık dile getirilen örnek Endülüs. Buna rağmen, "Dünya'da, 15. Asra kadar cehaletin kol gezdiği, insanlığın binlerce yıllık uykusunda kalması" ile söylemek istediğiniz tam olarak nedir? Ki Türklerin de, 8.asırdan itibaren kendini inşa eden İslam medeniyetinin bir devamı olduğunu savunuyorsunuz.

İF: Bunlar benim cümlelerim ya da yorumlarım değil; Kepler'in bir yazısından alıntı; dolayısıyla Kepler'in bir tasnifi... Kepler, bilindiği üzere, astrolojiyi değiştiren; gezegenler ve yıldız astrolojisinden kuyruklu yıldız astrolojine geçen biri; özellikle siyasî olayların yorumunda... Ve bu astrolojiye göre yeni bir tasnif yapıp Türklerin geçmişteki rolünü tanımlıyor ve Türklerin bundan sonra ne yapabileceğini, kaderlerinin ne olabileceğini tayin ve tespit etmeye çalışıyor. Dolayısıyla bilim tarihi meselesi değil burada söz konusu olan. Mesele bir Avrupalının, modern bilimin kuruluşuna katkıda bulunmuş bir insanın kendi yorumu. Yine bilindiği üzere 1453 onlar için çok önemli bir yıl; bu yılın Avrupa'da bir uyanışa sebep olduğu kabul ediliyor; tarihi de buna göre tasnif ediyorlar. Ben o yazımda şöyle bir mantıktan hareket etmiştim: Batı'da ortaya çıkan, özellikle astroloji ve astronomi bilimleri biraz da Türklerin kaderiyle alakalı olarak üretildi. Ve Kepler, o tarihlerde, hemen XVII. Yüzyılın başında, Türklerin yüzyılın sonuna doğru yenileceğini öngörüyor; bu Viyana bozgununa denk gelir ki bu kehanet doğru da çıktı ilginç bir şekilde. Özellikle 1550 ile 1650 arasında Batı'da olup biten entellektüel faaliyetler doğrudan Türklerle alakalıdır gerçekten de. Bunu Descartes'ın eserlerinde de görüyoruz. Nitekim Descartes'ın biraz Hristiyanî kavramları kullanması istendiğinde, ***"Ama ben sadece Hristiyanlar için değil, Türkler için de yazıyorum"*** diyor... Yani filozof biraz da, dinleri, kültürleri, milletleri aşan bir perspektife sahip olmalıdır diyor; fakat bu eserlerin muhatabının, o dönemki şartlarda en güçlü kültüre sahip Türkler olduğunu da düşünüyor. Bunun başka örnekleri de var; işte, John Locke'un siyaset feslefesinde ya da o dönemdeki diğer düşünürlerin kitaplarında bunu görebiliyoruz. Yoksa bu cümleler bir bilim tarihi yazıcılığıyla ulaşılan sonuçlar değil. Elbette, biliyoruz ki, 11. asırdan itibaren Endülüs'ten, Sicilya'dan, İstanbul'dan ve Trabzon'dan tercümelerle Avrupa'ya bilgi transferi söz konusu ve bunlar pek tabi ki 1453'den çok önceleri vuku buluyor...

AFÇ: Biraz da Avrupa'da yaşayan ve kendini Avrupalı Müslüman olarak tanımlayan Müslüman/Türkler adına sorayım: Türk vicdanının ve aklının birliği ve sürekliliğinin korunması İstanbul'un korunmasına bağlıdır diyorsunuz. Avrupa'da yaşayan ve muhtemelen ülkelerine artık dönmeyecek olan, kendilerine geldikleri bu ülkeleri, ülke edinmiş insanlar nasıl bakmalı İstanbul'a ya da Türkiye'ye?

İF: Mekke'ye nasıl bakıyorlarsa aynen öyle.

AFÇ: Fakat Mekke'ye bakışımızın, dini saikleri, somut ve sembolik değerleri, sebepleri var.

İF: Evet, Mekke'nin kutsal olması, sembolik değeriyle alakalıdır, yoksa ontolojik bir kutsallığı yoktur.

AFÇ: Ancak o sembolik değeri biz vermiyoruz.

İF: Elbette, mensubu olduğumuz din veriyor. İstanbul'a da değeri mensubu olduğumuz tarih veriyor, biz vermiyoruz. Oradaki tarihî tecrübe veriyor; Süleymaniye veriyor; Sultan Ahmet Camii veriyor; Topkapı Sarayı veriyor; Topkapı'daki âdalet kulesi veriyor; Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi veriyor... Yoksa İstanbul derken coğrafi bir yeri kast etmiyorum yalnızca, bir vicdanı ve bir idraki kast ediyorum... Zaten İstanbul neredeyse yaşanacak bir yer olmaktan bile çıktı. Hala estetik değeri olabilir ama ben cümlelerimde oradaki tarihî tecrübeye atıfta bulunuyorum. Dolayısıyla İstanbul'daki tarihî tecrübenin en azından ilkelerine bağlı kalarak yaşayabiliriz: Kalb-i selim, akl-ı selim ve zevk-i selim sahibi olmak. Keşke tüm Türkler, Avrupa'da o değerlere göre yaşasalar; belki o zaman ferdiyeti ve cemali temessül etmiş bir Türk tipi ortaya çıkar. İnsan, İstanbul'u ya da Türkiye'yi coğrafya olarak yanında taşıyamaz belki ama tarihî tecrübeyi taşıyabilir. Belki birkaç asır sonra İstanbul sözcüğü coğrafî bir gerçekliğe bile işaret etmeyecek; ancak o tarihî tecrübe bilgi ve edeb üzerinden aktarılabilecek bir şeydir. Tıpkı Yahudilerin 4000 yıllık Babil kültürünü terbiye yoluyla çocuklarına aktarmaları gibi. Hâlbuki Babil vakıa olarak ortada değil; ama aktarılan bir kültür bir tecrübe hala.

AFÇ: Yani Avrupa'da kalacak olan Türklerin ve Müslümanların etkin olabilmesi, bir teklif sahibi olabilmesi için bu tarihi tecrübeye, Mekke gibi İstanbul'a da dönmeleri gerekir.

İF: Evet! Ama tekrar edeyim: Bir fizikî dönüşten bahsetmiyorum. Yukarıda da işaret ettiğim gibi, temel tezim şu: Teklif sahibi iseniz ancak başkalarına örnek olabilirsiniz. Bir teklifiniz yoksa, bırakınız başkalarına örnek olmayı, sesinizin bir tonu olması, hatta başkalarının yanında eşit olmanız bile mümkün değildir. Basit bir örnek vereyim, ortada bir yemek sofrası var; bu yemek sofrasında size ait olan bir şey yoksa, o sofrada oturma hakkınız olmaz. En fazla çöpe atılmış artık ve kırıntılardan beslenirsiniz. ***"Sofrada bir şeyiniz olsun"*** diyorum; bu da sıfırdan inşa edeceğiniz bir şey olamaz. Ayrıca tereciye de tere satılmaz; bu topraklarda yalnızca Hegel uzmanı olarak bunu yapamazsınız. Kendi tarihî birikiminizden, tercübenizden faydalanmanız lazım. Bu dinî açıdan da olabilir. Ben dini yalnızca bir yaşama biçimi olarak görmüyorum; aynı zamanda varlığı ve varolanı bir idrak biçimidir din. Sonuç olarak, kendi tarihinizden gelen tecrübeyi bir şekilde, buradakileri de dikkate alarak, bir teklife dönüştürmeniz gerekiyor. 2002'de Berlin'e gelip oradaki öğrencilere konferans verdiğimde onlara şunu söylemiştim: On yıl sonra, 2012'de siz Almanca bir dergi çıkartabilirseniz, bir edebiyat dergisi örnek olarak, ve buradaki duyuşlarınızı şiire vs. dökebilirsiniz, kendi muhayyilenizi hikayeye aktarabilirseniz; Almanca edebî eserler ortaya koyabilirseniz, işte o zaman bu insanlara, bu kültüre bir teklifte bulunma şansınız olur. Yoksa burada sadece aklınızla yaşarsınız, duygularınızla değil, aklınızla para kazanırsınız, Türkiye'de yersiniz. Burası hiçbir zaman size ait olmaz, siz de buraya ait olamazsınız. Eğer erimeden,

kaybolmadan buraya ait olmak istiyorsanız, yapılacak şey İstanbul'daki tarihî tecrübeyi buradaki durum ile harmanlayarak bir 'teklif'e dönüştürmek ve yaşadığınız hayatla 'temsil' etmektir. Teklifiniz ve temsiliniz yok ise siz de yoksunuz. Son sözüm bu.

Ahmet Faruk ÇAĞLAR: Anlayış Dergisindeki yazılarınızda genel bir biz-onlar vurgusu hissediliyor. Biz olmadan onların (Batılıların) olamayacağını, kimliklerini, tarihlerini vs. hep bize karşı inşa ettiklerini vurguluyorsunuz. Örnek olarak, bir başka söyleşinizde, Batı Avrupalı mahiyetini, kendini Türk'e göre konumlandırmış, ona göre tanımlamıştır diyorsunuz. Bu zaten kaçınılmaz değil mi? Aynı şeyi biz de yapmadık mı ve hali hazırda yapmıyor muyuz? Ve Peygamber Efendimiz de yaşadığı devirde gayri müslimlere muhalefet ederek, Müslümanların bizini (ve onlarını) inşa etmeye çalışmadı mı?

İhsan FAZLIOĞLU: Her şeyden önce bu yazılarda yapılan ***'biz ile onlar', 'ben ile o'*** ayırımı, felsefiden çok tarihsel bir tahlildir. Başka bir deyişle, felsefi olarak ***'biz kimdir?', 'onlar kimdir?', 'ben kimim?'*** ve ***'o kimdir?'*** incelemesi bir tahlili gerektirir ya da geçmişte, tarihte olup bitmiş bir olayı tahlil ederken bu kategorileri kullanmak başka bir tahlili gerektirir. Öyle ki, şöyle de denebilir: Gelecekte nasıl bir 'biz ile onlar' ya da 'ben ile o' ayırımı yapabiliriz, o da diğer bir tahlili zorunlu kılar. Dolayısıyla, Anlayış'taki yazılarda, tarihteki olmuş bitmiş bir bütünü analiz ederken, oradaki karşılıklı etkileşimi, birbirini karşılıklı var etmeyi vurgulamak için bu tür bir kategorik ayrımı kullandım. Elbette bu sadece, dediğiniz gibi, bize ya da onlara has bir durum değildir. Örnek olarak, Çinlilerin kendilerine Han ötekilerine Hun, veya Arapların, diğerlerine Acem ya da Yunanlıların, başkalarına Barbar demesi gibi. Her millet kendisini başkasına göre konumlandırıyor ve kimliğini biraz da ötekiyle girdiği ilişkiye göre inşa ediyor. Ancak bu tarihsel bir olgu; olaya felsefi açıdan baktığımızda şöyle demek daha doğru: Mâhiyet düzeyinde insan tek bir hakikate işaret eder; ancak bu mahiyet dış-dünyada tahakkuk ettiğinde, gerçekleştiğinde, ortaya çıkan bireylerin birbirleriyle ilişkileri, o kişilerin var-olma tarzlarından biri halini alır. Şunu demek istiyorum: Hiçbir insan dış-dünyada tek başına var değildir; ister kendi cinsleri ister maddî dünya olsun, benliğini biraz da başkalarıyla olan ilişkilerine göre kurar.

AFÇ: Yani varlık, o varlığı idrak eden bir ötekine ihtiyaç duyuyor değil mi?

İF: Elbette... Ancak bu ihtiyaç tek bir öteki ile de sınırlı değildir aslında. İdrak eden ile idrak edilen arasındaki belirlenme karşılıklıdır. Örnek olarak, bir insanın kedisiyle ilişkisi o insanın kendini idrak etme tarzına bir etkide bulunur; benzer yargıyı evi için de verebiliriz. Felsefi terimlerle şöyle denebilir: Şey, konumu ve etkinliği, üçü de 'min-vech' aynı anlama gelir; etkinlik başkalarıyla girilen ilişkiden hâsıl olur. Beni var kılan, kendime ait, işaret ettiğim o sert öz kadar, işgal ettiğim yer ve ben-olmayanlarla girdiğim ilişkilerdir; dolayısıyla bunların üçü de 'min-vech' aynı şey demektir. Ne taraftan baktığınıza bağlı kısaca; bir taraftan bakıp

orada sert bir yoğunlaşmaya işaret edebilirsiniz, 'ben' diye. Diğer bir taraftan bakıp, aslında bu 'ben' dediğim şeyin, başkalarıyla girdiğim ilişkilerin bir hasılası olduğu söylenebilir. Yine başka bir açıdan bakıp, aslında 'ben', kapladığım yerle, konumumla ilgilidir de diyebilirsiniz. Ve fakat bu üçü tek bir gerçekliğe işaret eder. Kısaca şunu diyebiliriz: Ben, biz, siz, onlar, aslında aynı hakikatin farklı tecellileridir.

AFÇ: Avrupa'da ortaya çıkan bilimin hep bu 'Türk' korkusunu yenmek, üzerini örtmek için geliştiğini söylüyorsunuz. Bilimin kümülatif yönüne ve tanımına hiç mi olumlu katkıları olmadı? Olduysa sizce bunlar neler?

İF: Oldu tabii ki... Yine de şu vurguyu yapmama izin ver: Birinci sorunun yanıtında dediğim gibi, vurgum, amacıma göredir; malumdur ki amaç ilgiyi belirler... Tarihteki karşılıklı inşayı ve dahi vazgeçilmezliği öne çıkartmaya çalışıyorum. Öte yandan bilim için yaptığım söz konusu vurgu, bilimin başlangıcı için tetikleyici bir unsura işarettir; yoksa tek neden olarak göstermek ya da tüm süreci açıklamak için tek bir değişkene indirgemek değildir. Elbette Batı dünyasında yeni bilimin ortaya çıkmasında, Türklerin yanında, pek çok neden ve değişken var; her şeyden önce tarihsel süreklilik söz konusu... Dolayısıyla Anlayış'taki yazılarda vurgulananlar, vurgulanmayanları ihmal etmek ya da yok saymak anlamına gelmez; bunu, daha çok, özel bir noktayı vurgulamak için bir öne çıkartma olarak görebiliriz. Şöyle diyelim, bir örnek ile, manavdan elma alacağım; elma almam manavdaki diğer meyveleri önemsemediğim, ya da yok saydığım anlamına gelmiyor; şu anda benim elmaya ihtiyacım var ve onu alıyorum; dolayısıyla Anlayış'taki yazılarımdaki vurgu, öne çıkartmak istediğim konuyla alakalı, yoksa ihmal ettiğim, yok saydığım bir alanla alakalı değil.

AFÇ: Bahsettiğiniz Batılıların bilinçaltına yerleşmiş Müslüman/Türk korkusu bugün ne ölçüde etkili? Söz gelimi, 1980'lerde doğmuş bir akademisyenin araştırma konularını ne ölçüde bu Müslüman/Türklere karşı konum alış belirleyebilir? Ki düşüncenin üretildiği, en önemli merkez konumundaki Amerika'nın ve kültürünün kendinden emin, kendi dışındaki dünyaya karşı kayıtsız tavrı bu denli meşhurken...

İF: Yurtdışı seyahatlerimde, özellikle ABD'de ve Kuzey Amerika'da bulunduğum süre zarfında yaptığım gözlemlerim doğruysa, -çok somut olarak müşahade edilebilecek bir durum değilse de-, kültürde kodlanmış bazı reflekslerden bahsedilebilir. Örnek olarak, İstanbul'un fethinin 550. yıl dönümünde, ABD'nin Ohio Eyaletindeki Grove City kentinde toplanan 43 bin Evangelistin İstanbul'u geri alma (reconquista) gibi bir konuyu konuşmaları başka nasıl izah edilebilir?

AFÇ: O zaman sadece bilinçaltında değil bilinçte de böyle bir arzu ve bunun etkileri var?

İF: Denebilir... Şunu baştan belirleyelim: Birinci Dünya Savaşı sonuçlandıktan sonra kadim anlaşmazlık noktalarının birçoğu tasfiye edildi. Ayrıca 1916'da Osmanlı ateşli bir güç olarak ortadan kalktı. Ancak kadim çatışma alanlarının psikolojideki tezahürleri, çok somut olmasa da, tarihin o uzun sürecinde oluşmuş ve kimliklere yerleşmiş refleksler olarak kaldı. Belki bu durum Avrupa'da daha açık gözükebilir; ama ABD'de, Kanada'da bulunduğum dönemlerde, -özellikle somut olarak işaret edilemese bile-, insanların reflekslerinde, alışkanlıklarında, kültürel kodlarında bu tür bir yapıyı gördüğümü söyleyebilirim. Bahusus 11 Eylül olaylarından sonra bunun tekrar inşa edildiğini görüyoruz; böyle bir zemin olmasaydı, 11 Eylülden sonraki uygulamalar bu kadar kolay yürüyemezdi. Müslümanlara ve Türklere karşı geliştirilen ve hala süren psikolojik saldırılar bu kadar kolay vuku ve revaç bulamazdı. Demek ki bunun tarihi bir zemini var. Bu zemini bugünkü olaylarla mukayese ederek de anlayabilirsiniz: Diyelim ki, bugün Arap dünyasında herhangi bir insanın reflekslerini siz, İsrail'den, Amerika'dan, hatta sömürgecilik dönemi etkilerinden bağımsız ele alabilir misiniz? Elbette alamazsınız. Özellikle Amerika'nın bugün Orta-Doğu'da yürüttüğü operasyonlar, oradaki insanların psikolojilerine ve bilinçaltlarına, dünyaya bakışlarına, ümitsiz ya da ümitvar olmalarına, hatta hatta geleceğe ilişkin planlarına tesir edip, onları doğrudan yönlendiriyor. Bu, elbette, sorunlar çözüldükçe azalacak bir durumdur; ancak tarihi reflekslerin ya da psikolojilerin o insanların kültürel kodlarına sindiğini de göz önünde bulundurmamız lazım. Örnek olarak, Amerika'dayken tanıştığım bir tarihçinin işaret ettiği bir noktayı burada vurgulamak istiyorum; dedi ki: Batı Hristiyan dünyası ile İslam dünyası yani Türkler arasındaki ilişkinin aslında en somut kırılma noktası İstanbul'un Türkler tarafından alınmasıdır; eğer İstanbul alınmasaydı ve İstanbul, Bizans kalsaydı mesela, halihazırdaki psikolojik kırılma bu kadar yoğun olmayabilirdi.

AFÇ: Dolayısıyla bugünkü sonuçları doğurmaya bilirdi.

İF: Evet... Başka bir deyişle, simgeler çok önemli. Netice itibariyle, biz hayatı anlamlı ve yaşanabilir kılabilmek için onu simgeleştiriyoruz. Dolayısıyla, hayat bir simgeler yığını haline geliyor, ilişkilerimiz de bu simgeler üzerinden yürüyor. Örnek olarak, şu anda Avrupa'da ya da Avrupa'nın ateşli gücünü temsil eden Amerika'da, bana göre, tavırlar alınırken, konumlar belirlenirken, ve dahi psikolojiler geliştirilirken, bu tarihsel arka plan dikkate alınmadan nasıl eyleme geçildiği anlaşılamaz. Bir örnekle bitirelim isterseniz: 11 Eylül saldırılarının ardından, Amerika'da birçok yazar, bunun, Türklerin II. Viyana bozgununa bir misilleme olduğunu yazdı. Yine bir ABD'li Osmanlı tarihçisi çıkıp, II. Viyana bozgununun 11 Eylül'de değil, 13 Eylül'de olduğunu; ayrıca bu saldırıyı yapanların zaten tarih bilmediğini; dolayısıyla, özellikle bu eylemi bu iş için yapmış olamazlar demek zorunda kalmıştı. Bakınız, çok basit bir şekilde, 300 yıl önce olmuş tarihi bir olaya atıf yapılıyor ve bugündeki bir eylemin bir tür rövanş

almak için yapıldığına dair bir temellendirmede bulunuluyor. İslam dünyasında bunu düşünen, yazan kimse -bildiğim kadarıyla- olmadı, bu olay ile II. Viyana bozgunu arasında bir bağlantıyı bizler kurmadık/kuramadık, kuramazdık da... Amerikalılar ise, Avrupalı köklerinde bulunan tarihi bir olaya atıf yaparak mevcut olayı anlamlandırmak, hatta anlamak istediler... Tüm örnekler, sanıyorum yukarıda söylemek istediklerimi temellendiriyor. Özetle, yurtdışındaki tecrübelerim bana gösteriyor ki, 'her şey aynı ile vaki'...

AFÇ: Yani, içeride bir problem olduğunda, bu problemini üstünü örtmek için dışarıdan bir düşman ihtiyacı beliriyor ve bu düşman ihtiyacını gidermek için ilk akla gelen medeniyet, öğe, nesne yine Müslümanlar ve Türkler oluyor.

İF: Doğru... Ya Müslümanlar ya da daha özel anlamda Türkler... Elbette şunu da eklemek lazım: Batı ile Doğu ayrımı esasen politik, dolayısıyla yapay bir ayrımdır. Ben, örnek olarak, entelektüel tarih çalışmalarımda bu ayrımı kullanmayı sevmiyorum. Daha çok, 'kültür havzası', daha doğru bir deyişle, 'ortak kültür havzası' terimini tercih ediyorum. Yani entelektüel/nazari üretim tarihte büyük oranda tek bir havuzdur ve değişiklikler ve dönüşümler bu havuzun çeşitli yerlerindeki seyrelmeler ve yoğunlaşmalar biçiminde tezahür ediyor. Entelektüel tarihin sınırsızlığı devletlerin politik sınırlarıyla her zaman örtüşmeyebiliyor. Yani bilgi herhangi siyasal bir kimliğe mensup olmayabilir; ama politik yapılar, belirli coğrafi sınırlar oluşturuyor; bu sınırlar nazarî açıdan aslında yapay; ancak insanlar referanslarını bu kategorilere göre kurabiliyorlar. Bizler de hakikat olmasalar da, dolayısıyla mecaz olsalarda bu kategoriler ile düşünüyoruz.

AFÇ: Mecaz da olsa, İblis ile özdeşleştirdiğiniz Batıyı (Anlayış Dergisi, Sayı 2, Temmuz 2003) bu denli yazılarınızın/hareket noktanızın merkezine koymanız Batının kendisini aslında Türklere/İslam medeniyetine karşı konumlandırarak inşa ettiği görüşünüz ile çelişmiyor mu? Ya da aynı şeyi tersten siz de yapmış olmuyor musunuz? Ve en nihayetinde bu refleksif bir şey değil mi? Yani onların bizi ötekileştirmesi kadar bizim de onları ötekileştirmeye ihtiyacımız yok mu? Zira psikolojik olarak, varlığımızı bize hissettirecek ve kanıtlayacak ötekilere ihtiyaç duyarız, bu ihtiyaç medeniyetler için de geçerli değil mi?

İF: Soruların, Anlayış yazılarımın eleştirisine dönüşmeye başladı sanırım (gülüyor). Bir kaç noktaya tekrar dikkat çekmem gerekiyor: Birincisi yukarıda işaret ettiğim amaç; ikincisi yazıların yazıldığı tarihi bağlam; üçüncüsü yazılarda kullanılan dilin, bir şeyin ispat edilmesi için değil, bir eylemin ya da eylemlerin eleştirisi için kaleme alındığı; dolayısıyla yazılar sabit bir mahiyete değil, eylemlerden hâsıl olan sonuçlara işaret ederler. Kısaca iblislik öze değil eyleme, hatta eylemin sonucuna ilişkin bir nitelemedir. Özellikle yıkıcı güce dönüşen, herhangi bir adalet duygusu taşımayan, cengizvari, amaçsız yıkım... Şöyle düşünüyorum:

Eğer politik bir güçte moral değerler yoksa ya da bir adalet duyuşu mevcut değilse bir yıkıcılığa dönüşür.

AFÇ: Dolayısıyla Batı medeniyetinin bütünü için böyle değil?

İF: Tabii ki değil... Yazılarda söz konusu olan politik bir organizasyon, bunun komuta ettiği askeri bir savaş makinası ve ötede beride yaptığı insanlık dışı uygulamalar; kısaca kapitalizm ve emperyalizmin şeytani zihniyeti... Meseleyi etrafından kuşatarak ele alalım isterseniz: XVI. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'u ziyaret eden Postel'in bir sözü var; diyor ki: ***Türkleri önce 'ikna' etmek zorundayız; bunu denemeliyiz; onlara anlatmalıyız; bakın siz şu şu sebeplerden dolayı yanlış yoldasınız ve kendinizi tashih etmelisiniz... İkna olmazlarsa onları 'icbar' edelim, zorlayalım; icbar da sonuç vermez ise 'ifna' edelim, ortadan kaldıralım.*** Şimdi bu Postel'in 1500lerin başında söylediği bir cümle; soralım o zaman, bu nasıl bir zihniyettir? Bu şu demektir: ***Ben hakikati temsil ediyorum; ve bu hakikate seni davet ediyorum; ikna yoluyla; ikna yoluyla beceremezsem seni buna icbar ediyorum; bak bu hakikate girmek zorundasın, çeşitli zorlamalar da kullanıyorum ve bununla da beceremezsem seni ifna ediyorum.*** Bu 1500lerin başında konulmuş bir ilke. Şimdi, bu ilkeyi ileri doğru takip ettiğimizde, örnek olarak, Leibniz'in Türkleri, Avrupa ordusu cepheden, Çin ordusu da arkadan kuşatıp 'sandeviç' etmesiyle ilgili planlarını incelersek; ya da Goethe'nin Türklerin İslamsızlaştırma (de-İslamizasyon) teklifini dikkate alırsak; veya diğer Batılı düşünürlerin, özellikle Osmanlı üzerindeki kanaatlerini göz önünde bulundurursak, düşündükleri şeylerin, aslında, kısmen İblis-vâri bir zihniyeti temsil ettiği konusunda bir kanaate varabiliriz. Yani bu zihniyet, insanların tümüyle ya da kültürün bütünüyle ilgili bir durum değil; daha çok siyasî örgütlerin, devletlerin Türkler ile ilgili kanaatleri ve hedefleri.... Ben şuna tüm samimiyetimle inanıyorum: Bir politik güç, bir silahlı güç, eğer o silahları, o gücü belirli ahlakî/hukukî ilkeler çerçevesinde kullanmazsa Cengiz-vârî bir yıkıcılığa uğramaktan kaçınamaz. Ve bugün, örnek olarak, Amerika'nın Irak'ta, -ki Iraklı entelektüellerle karşılaştığım ortamlarda bizzat onlardan duydum-, Amerikan askerlerinin sırf zevk için, nişan alıp insan öldürdüklerini, bir tür avlama yaptıklarını; oradaki kütüphaneleri eğlenmek(!) için mahv ettiklerini biliyoruz. Soruyorum bunu Cengiz-vârî ya da Moğol-vârî bir istiladan farklı kılan ne? Hiçbir şey değil. Tüm bunları, olup bitenleri, bu şekilde okuyabiliriz.

AFÇ: Batının insanlığın saadetini değil, kendi refahını düşündüğünü, bu yüzden insanlığa verecek bir şeylerinin olmadığını söylüyorsunuz. Bizim ise verecek bir şeylerimiz vardı insanlığa, onlara saadete giden yolu gösterebilirdik. Öyle ise neden asırlarca kaldığımız topraklarda bu denli az etkili olduk? Asırlarca birlikte yaşadığımız, vatanımızın parçası kıldığımız Bulgarlar, Yunanlar, Hırvatlar, Sırplar vs. neden bu medeniyetten bu denli az şey öğrendi ve bu denli düşman belleyip uzak durdular?

İF: Öncelikle düşüncemin dayandığı ilkeyi belirleyerek başlayayım: Bir yere gitmek bir 'teklifiniz' var ise anlamlıdır; her teklif bir 'iddayı' içerir yani iyiye, doğruya ve güzele bir daveti, çağrıyı... İddia da ancak teklif eden insanların onu 'temsil' etmeleriyle tecessüm eder. Bu ilkeyi tarihî bağlama uygularsak, bir medeniyetin ya da bir kültürün başka bir yere gitmesi bir teklif ile ilgilidir; yani sizin bir teklifiniz varsa başka bir yerde bulunmanızın da bir meşruiyeti vardır. Akabinde bu teklifin içeriğine bakılır; yani bu teklif insanlara ne tür bir 'istikamet' veriyor. İlk müslümanlar İran'a, Mısır'a ya da Bizans'a gittiklerinde bir teklif sundular... Bu teklifin içeriği 'daha insanca yaşamak' olarak özetlenebilir; yani tekliflerinin o insanların insanlıklarını daha iyi yaşamalarına neden olacağını ileri sürdüler. Tarihî kaynaklar bunu bize bildiriyor; nitekim teklif sahibi olduklarından geniş bir coğrafyada etkili oldular. Türkler de aynı şeyi yaptı ve bir teklif sundular. Tekrar etmekte fayda var: Söz konusu teklif, yalnızca daha çok bilme, daha çok alet ve edevat üretme ya da daha çok tüketme hakkında değildir; tersine daha insanca yaşama, kendisiyle ve çevresiyle barışık olma üzerinedir. Bu teklife insanları icbar etmediler; ifna da etmediler insanları; ama bu teklifin içeriğine göre yönettiler ve fethettikleri coğrafyalarda yaşayan insanlara ön-görülebilir bir hayat sundular. Örnek olarak, Osmanlılar, Balkanlarda insanların dinlerine karışmadılarsa, onları bir şeye inanmaya icbar etmedilerse, ve bu nedenle de onları ifna etmedilerse, bu şu anlama gelir: Kurdukları kamu düzeni içerisinde insanların adaletten pay almalarını sağladılar; elbette bu adalet teklifleri ilkelerine göre biçimlenmişti. Yazılarda kast edilen budur... Şimdi, sömürgecilere bakalım; geliyor ve bir şeyler öğretiyorlar; ancak bu öğretimin bedeli çok ağır... Başka bir deyişle, sömürgeciler sahip oldukları teklifi benimle adil bir biçimde paylaşmaya yanaşmıyorlar... Örnek olarak, II. Dünya savaşından sonra ABDde geliştirilen pek çok adalet teorisine bakıldığında, tüm insanlık için değil ABD toplumu için adalet istendiği görülüyor. Türkler ise Balkanlara gittiğinde, Osmanlıların ya da Müslümanların yaşadığı bölgeyi merkez kabul edip diğer bölgeleri kendine hizmet eden ve ürettiklerini tüketen bir 'çevre' olarak görmediler. Tersine, o bölgelerde bir Müslüman nüfus oluştuysa da Hristiyanlarla içiçeydi; yalnızca yerli ahali değil Türkler de Balkanları kendi vatanı sayıyordu. Başka bir deyişle, İstanbul'u ve çevresini merkez kabul edip, diğer yerlerin hammaddesini alıp, onu işleyip tekrar oradaki insanlara satmıyorlardı; yani bir tür sömüren-sömürülen ilişkisi yoktu. Balkanlar da, Mısır da, Kuzey Afrika da vatanlarıydı... Kısaca, Türkler, İstanbul'da ne kadar âdil idilerse, -ki bu tartışılabilir ve eleştirilebilir- Balkanlarda da o şekilde âdildiler.

AFÇ: Tekrar, anlamak için soruyorum. Bir teklif vardı Osmanlıların elinde, bu tekliften neden bu kadar uzak duruldu?

İF: Herşeyden önce şunu belirleyelim: Biz bugün sanayi devriminin ürettiği ve psikolojik ihtiyaçların belirlediği üretim-tüketim denkleminde yaşayan insanlarız. Sanayi öncesi toplumlar, psikolojik değil doğal/fizik ihtiyaçlarını karşılayacak kıt imkânlara sahiptiler. Örnek olarak, insanlar sabunla yıkanıp temizleniyorlardı; bugün ise falanca şampuanla,

temizlenmek için değil, mesela, daha güzel olmak için yıkanıyoruz. Doğal ihtiyaçlar sınırlıdır ve tatmin edilirler; psikolojik ihtiyaçlar sınırsızdır ve doyurulamazlar. Bu çerçevede teklif deyince maddî ve teknik bir içerik canlanıyor zihnimizde... Yazılardaki söz konusu teklif, o tarihî bağlamda "daha insanca yaşama" üzerineydi; ve bu teklif kanımca karşılık da buldu. Başka bir deyişle, daha somut olarak, Osmanlılar, o dönemin şartlarında icad edilen en âdil ekonomik sistemi, ayrıca en dengeli siyasî düzeni teklif ettiler; bu kabul de gördü zaten. Bunun en güzel örneği, Ankara Savaşı'ndan sonra Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetinin, askerî kontrol kaybolsa bile, sistem olarak kendini sürdürmesidir. O topraklar başkaları tarafından ele geçirilmesine rağmen, Osmanlıların inşa ettiği sistem aynen devam ettirildi. Dolayısıyla o dönemin şartlarında Osmanlıların kurduğu sistem "en iyi" sistemdi. Bu konuda Busbecq'in İstanbul'u ziyaretinden sonra Fransız meclisinde yaptığı konuşmaya ya da Locke'un siyasî metinlerine bakılabilir. Sonuçta, o tarihî bağlamda yapılan teklif en insanî teklifti. Bu teklif bir bütün olarak bugün anlamlı olmayabilir, tadil edilmesi gerekebilir. Burada önemli olan sistemin pratik karakteri değil, sistemin zeminindeki teorik iddiadır; o da, adalete dayalı, insanların belirli bir hukuka göre hayatlarını ön-görebilecekleri bir sistem; kısaca daha insanca yaşama...

AFÇ: Yani insanların dinlerini ya da dillerini değiştirmemiş olması, o insanların sunulan teklifi kabul etmedikleri anlamına gelmiyor.

İF: Hayır! Gelmiyor. Tam tersine, böyle bir zorlamada bulunmadı Osmanlılar. Yine de teklif'ten din ve dil odaklı bir dönüşmeyi anlıyorsanız, Bosna'da, Arnavutluk'ta ve diğer Balkan şehirlerinde doğal bir dönüşüm yaşandı zaten. Bakınız Birinci Balkan Harbi'ne kadar Balkanlar'daki nüfusun %61'i müslümandı... Temizlendiler... Öte yandan yeri gelmişken, âdalet kamu alanına aittir öncelikle... Osmanlılar kamuya âdil bir düzen getirdiler; insanların niyetlerine değil...

AFÇ: Ancak, Efendimiz'den sonra İslamın ne kadar hızlı yayıldığı çok sık verilen bir örnektir ve bu örnekte, İslamın nuzülünden hemen sonra İslam'ın çok hızlı bir şekilde yayıldığı ve insanların hayat tarzını, dinlerini de içerecek şekilde, değiştiği vurgulanıyor.

İF: Şimdi, başlangıçta şu ilkeyi hemen koyalım: Büyük kültürlerde, dinî, iktisâdî ve siyâsî değerler kaynaşmış, içiçe girmiş haldedirler. Nerede başladıkları, nerede bittikleri; nerede birleştikleri, nerede ayrıldıkları kolay kolay tespit edilemez. Başka bir deyişle söz konusu yayılmamın ne kadarı dinî değerlerle, ne kadarı iktisadî gerekçelerle ve ne kadarı siyasî çıkarlarla gerçekleşmiştir; kesin bir biçimde belirlenemez. Ayrıca klasik geleneklerde savaş, iktisâdî ve siyâsî bir araçtır. Dolayısıyla naif bir tavırla tarihte her şeyin dinî değerlerle yürüdüğünü söyleyemeyiz. Söylersek eğer, Müslüman devletlerin birbirleriyle savaşlarını açıklayamayız. Öyleyse düşünürken çok soğukkanlı davranmamız gerekiyor. Bu açıdan ilk

dönem Müslüman ve Arap yayılmasını dikkate alsak bile, bütün olumsuz şartlara rağmen, mesela bugün hala Arapların yüzde 30'u Hristiyansa eğer, bunun bize bir şeyler söylemesi lazım. Öte yandan Batı Avrupa'da Hristiyan kültürden başka bir şey var mı? Hayır! Yok. İşgal ettikleri bölgeleri, diyelim ki İspanyolların işgal ettikleri bölgeleri, Latin Amerikayı düşünün, kimseyi bıraktılar mı? Bırakmadılar. Ama Arap coğrafyasında, İslam'ın ilk dönemlerinden beri, çok ciddi bir Hristiyan nüfus var; Ürdün'de, Mısır'da, Suriye'de, Irak'ta ve hatta İran'da. Bakınız! İran çok katı dinî ve şiî bir rejim olmasına rağmen orada hala ciddi oranda Yahudî ve Hristiyanlar mevcut. Osmanlı coğrafyasında da bunun böyle olduğunu biliyoruz. Bu biraz da imparatorluk psikolojisi ile alakalıdır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Bugün Avrupalıların bizde eleştirdikleri, naif buldukları, geri buldukları değerler, hâlbuki 19.yüz yılın başında, bize 'erdem' diye sundukları değerlerdir. Örnek olarak, 'uluslacılık' kötü diyorlar; hâlbuki dün bunu bize 'erdem' diye dayatmışlardı. Açıkça dile getireyim, bugün Batılı ülkelerin bizde eleştirdikleri unsurların birçoğu bizden kaynaklanan değerler değildir; tersine bir yüzyıl önce bize erdem diye öğrettikleri ya da bize zorla dayattıkları değerlerdir. Metinleri tek biçimli okuma, olaylara tek biçimli yaklaşma, insanların bireysel hayatlarına karışma, insanların dinine müdahale etme vs. biz bunları yapmıyorduk ki zaten. Bizde esas olan kamusal alan idi; birey ve tür olarak insanın devamını sağlayacak ortamı sağlama yani... Onlara ayna oluyoruz aslında. Şimdi onlar, mübalağa etmeden söyleyeyim, bizim 150 yıl önce kullandığımız ve onların 'geri' bulduğu değerleri kullanmaya başladılar; fakat biz bu zaman diliminde, o değerleri unutup, onların icbar ettikleri değerleri içselleştirdiğimizden, şimdi, kendi değerlerini bizim eski değerlerimiz adına eleştiriyorlar.

AFÇ: Eleştirdiğimiz, insanlığa verecek bir şeyi olmadığını söylediğimiz Batı ise 200 yılda bizi (hatta bütün dünyayı) mimarimizden, eğitim sistemimize, edebiyatımızdan felsefemize her şeyi dönüştürmeyi başardı. Üstelik saadete değil, şekavete yol açtıkları halde. Bu nasıl oldu? Bütün bunları sadece baskı ve zulüm ile açıklayabilir miyiz? Ya da "başarılarının" ardındaki diğer saikler neler? Bugün insanların bu Batılı kültüre ne kadar öykündüğünü, bir yargının bir Müslümanın ağzından değil de, bir Batılının ağzından çıkınca nasıl değer kazandığını hepimiz görüyoruz.

İF: Bu sorunun yanıtını yukarıda verdiğimi düşünüyorum. Yine de konunun önemine binaen üzerinde tekrar durmakta fayda var sanıyorum. Herşeyden önce güç, taklit edilir; siyasî, iktisadî ya da kültürel olsun; insanlar güçlü olana katılmak, ondan pay almak isterler. "Mal ve para insanın ayıbını örter" der Efendimiz. Yani insanın sahip olduğu, ister bilgi ister iktisadî alandaki güç olsun, onu farklı kılar. Bugün, elbette, Batılıların İslam dünyasını dönüştürmesi, yalnızca karşılıklı etkileşimle olmadı, onların işgalleriyle, icbarlarıyla, hatta imhalarıyla oldu. Bunu sömürgecilik tarihini okuduğumuzda açıkça görüyoruz. Bu işlemi yalnızca Müslümanlara karşı değil, ele geçirdikleri tüm topraklarda yaptılar. Bir örnek vereyim izninizle: İngiltere, Çin'i işgal ettiği zaman Çin'de afyon ticaretini yaygınlaştırıyor; ve afyon gelirinden finansal kaynak üretiyor kendine. Çinli bir rahip, protestan oluyor ve Çin halkı arasında protestanlığı yayarak onları afyon illetinden kurtarmaya çalışıyor. İngilizler, dindaş

oldukları protestan nüfusu sahiplenmeleri gerekirken, dönemin Çin yönetimiyle işbirliği yaparak, rahibi ve etrafında toplanan insan kitlesini yok ediyorlar; elbette kârı düşürdüğü için. Çünkü kaitalist sistem, ***"değerler"*** üzerinden yürümez; ***"kâr"*** üzerinden yürür. Belki de işin ***"püf noktası"*** burası. 1780'lerin sonuna doğru Osmanlı Sultanı'na sunulan bir layihada, şöyle bir ifade var: Deniyor ki; "***artık Batı Avrupa'da işler ahlakî ve dinî değerlere göre değil; paraya, mala ve bunların ürettiği maddî değerlere göre yürüyor".*** Ve bu layihayı sunan Osmanlı bürokratının yorumu şöyle: ***"Bu yaklaşım, insanları, gayr-i insani bir hayata sürükleyecek".*** Benim de tam olarak kastettiğim bu. Önemli olan siyasî, iktisadî ve askerî hâkimiyet değil yalnızca... Batının bizatihi kendi içerisinde sahip olduğu değerler ve bunun birey ve tür olarak insan üzerinde yarattığı zulüm ki bu yalnızca dışarıya yönelik değildi; kendi içlerinde de zulüm vardı; bugün de var. İşçi sınıfının, diğer alt sınıfların çektikleri işkence dolu hayatı düşünün... Dolayısıyla, Batı ile Doğu arasında çatışma, Batılılar, Doğuluları yendi, yok etti gibi bir hâkimiyet fikrinden kaynaklanmamalı. Önemli olan, buradaki değer sistemi ile bu değer sisteminin üzerinde inşa edildiği dünya görüşüdür. Ben, meseleyi, askerî tarih açısından, savaşlar ve yenilgiler vs. üzerinden okumuyorum. Bizatihi modern Batılı değerler sisteminin dayandığı ilkeler açısından okumaya çalışıyorum. Üretim ve tüketimin bu denli teşvik edilmesi; kârın sınırsızlığı; kontrolsüz bir hırsın, psikolojinin hâkim olması; üremenin azalması, cinsî sapkınlıkların artması; kısaca birey ve tür olarak insanın sakatlanması, tehlike altına atılması... Biraz önce de başka bir vesileyle işaret ettim: Eskiden bizler maddî ihtiyaçlarımızı gidermek için çalışırdık; şimdi psikolojik ihtiyaçlarımızı gidermek için yaşıyor ve çalışıyoruz.

Şunu açıkça söylemek lazım, daha düne kadar biz insanlar doğadan korunmak için teknoloji geliştiriyorduk. Bugün ise bizzat kendi ürettiğimiz teknolojik yapılardan, sistemlerden korunmak için bir şeyler icad etmek zorunda his ediyoruz kendimizi. Bu nokta çok önemli: Artık çok büyük doğa olayları hariç, doğadan bizim korkacağımız, çekineceğimiz bir şey kalmadı; artık bir kuyruklu yıldız gördüklerinde insanlar paniklemiyorlar ya da bir meteor taşından ürkmüyorlar. Çünkü bunun izahını yapabiliyoruz. Hatta deprem gibi çok büyük hadiselere karşı bile tedbir alabiliyoruz; ama insanlar olarak kendi geliştirdiğimiz iktisadî ve siyasî merkezli değer sistemleri, kendi geliştirdiğimiz teknolojik yapılar artık bizi tüketmeye başladı. Ve biz bunlara karşı korunma yolları aramaya başladık. İntihar olaylarının artması, üremenin azalması vb. gibi olaylar gösteriyor ki, birey ve tür olarak insan kendine zarar vermeye başladı. Şimdi biz bunlara karşı nasıl tedbir alacağız; kendimizi kendi ürettiklerimize karşı nasıl koruyacağız? Artık bununla uğraşıyoruz. Benim de tam olarak söylemek istediğim budur. Şunu kabul edelim, insanlık tarihi sütten çıkma ak kaşık değil. Bu açıdan başka milletleri olduğu gibi, Osmanlı'yı da eleştirebiliriz, Selçuklu'yu da... Zaten insanlık tarihi bir yönüyle, savaşların tarihi, kırmaların, dökmelerin tarihidir. Belki de, Kant'ın dediği gibi, ***"tarih insanın kötü tarafının açılımıdır";*** çünkü Hegel'in vurguladığı üzere ***"cennetin tarihi olmaz; çünkü iyinin, güzelin tarihi olmaz"***. Televizyonlardaki haberler bile, kötülerin, kötülüklerin haberleridir; hırsızlığın, dolandırıcılığın, cinayetlerin... Tarih de biraz böyledir belki. Ama burada, vurgulamak istediğim şey, en nihayetinde şu: Tüm insanî çabaları biz neden gösteriyoruz? Din, sanat, felsefe, bilim, ya da başka etkinlikler, her ne ise, tüm bunları neden geliştiriyoruz, amacımız ne? Güzel bir ağaç yetiştirmek için mi? Yüksek bir bina yapmak için mi? Yıkıcı bir silah icad etmek için mi? Hayır! Maddî ve manevî açıdan insanı

korumak için. En nihayetinde din de insanları muhafaza etmek için değil midir? Felsefeler de, insanlığı anlamlandırmaya, insanlığı daha rahat, daha huzurlu, kendisiyle daha barışık yaşatabilmek için değil mi? Öyle ise şu sonuca bir bakalım: Bir sistem eğer birey ve tür olarak insanı ortadan kaldırıyorsa ya da birey ve tür olarak insanı sakatlıyorsa veya daha üst bir dil ile, birey ve tür olarak insanın hayatını daha anlamlı kılmıyor, daha mutlu yaşamasını sağlamıyorsa, o sistemin yapısında bir sorun var demektir; hem ilkeler hem de uygulama düzeyinde. İşte benim de söylediğim bu. Hiçbir sistem, dediğim gibi, hayatın pratiğinde sütten çıkmış ak kaşık değil. Her milleti bu açıdan sorgulayabilirsiniz. Ama en nihayetinde şuna bakmamız lazım: Sistem, bir kere kurulduktan sonra birey ve tür olarak insanların yaşamını nasıl organize ediyor? Farklılıkları nasıl bir arada tutuyor? Bunlarla olan ilişkisi nedir? İlişkileri belirli bir hukuk düzeni içinde yürütüyor mu? Şu denebilir: Batı toplumları bunu kendi içerisinde bir şekilde halletmiştir. Kısmen doğru; ancak kendisinden olmayan, işte ABDde geliştirilen âdalet teorilerinde gördüğümüz gibi, Amerikalı olmayanı anlamlandıramıyorsa ya da kendi kurduğu değerler sisteminde bir yere oturtamıyorsa ya da kötü bir yere oturtuyorsa orada bir sorun var demektir. Geçmişi örnek göstererek bu gerekçelendirilemez; çünkü ulaşım ve iletişim araçları yanında hukuk anlayışı da geçmişten farklıdır; bu nedenle yapılması gereken de farklılaşır; en azından farklı olmalıdır. Ama dinî, estetik, felsefî ve ilmî değerleri kendi başlarına değil de ürettikleri artı değerle, güçle anlamlandırıyorsak, başka bir deyişle yalnızca gücün ürettiği değerleri ilişkilerimizde belirleyici kılıyorsak, o zaman sorunuzun cevabı kendiliğinden ortaya çıkar: Güç insanları dönüştürüyor, başkalaştırıyor ve diğer insanlar da bu güçten pay almak için bulundukları konumları, insanlık konumunu terk ediyorlar; ama şüpheniz olmasın gün gelecek insanlık da insanları terk edecek.

AFÇ: Yani başlangıçta Batı diğer milletleri icbar etti, ancak bir süre sonra o icbar edilen, zorlanan milletler, gücü de görünce, bile isteye, Batıya öykünmeye başladı.

İF: Evet, öykünerek, ondan pay almaya çalışarak ya da psikolojik olarak rahatlamak için... Buna temsili yüksek bir örnek olarak sömürge ülkelerindeki aydının tavrı verilebilir. Katıldığım uluslararası toplantılarda bizzat gördüğüm bir durum olduğu için rahatlıkla söyleyebilirim ki bu toplantılara Türkiye'den gelen entellektüellerin, eğer ben-idraklerinde bir sorun varsa, Batılı entellektüellerle ilişkileri bir köle-efendi ilişkisi gibi son derece ezik... Aynı entelektüeller, ki ben bunların bir kısmını tanıyorum, kendi ülkelerine döndüğünde, kendi ülkelerinin insanlarına mütehakkim, tahakküm edici bir tavırları var. Yani kendilerinden yüksek bir kültüre mensup olduklarını varsaydıkları insanlara karşı eziliyorlar; ondan pay almak onları rahatlatıyor; onlarla aynı masada oturmak, onlar gibi yemek vb... o güçten kendilerince pay almalarını sağlıyor ve orada bir eziklik de hissediyorlar; fakat bu ezikliği kendi ülkelerine gelip, kendilerinden daha aşağıda gördükleri insanlara tahakküm ederek gidermeye çalışıyorlar. Dışarıya gitmeye gerek yok; mesela Türkiye'de de sınıflar arasındaki ilişkilerde aynı durum gözlemlenebilir.

AFÇ: Ayrıca iletişimin, ulaşımın kolaylaşmış ve hızlanmış olması da sorumda zikrettiğim "nasıl oldu da Batı bütün dünyayı dönüştürmeye muktedir oldu"ya verilecek cevabın bir parçası.

İF: Kesinlikle. Elbette daha derinde ekonomik yapıya bakmak gerek. Biraz önce de dile getirdim: Toprağa dayalı tarım toplumları, kıt gelirler ile insanın sınırsız ihtiyaçlarını dengelemeye çalışıyordu. Belki de Osmanlı iktisadi etkinliğinin en büyük başarısı insanın ihtiyaçları ile kıt kaynakları bir ahenk içinde bir arada tutabilmesiydi. Ancak sanayi devriminden sonra fabrikavarî üretimde artık üretimimizde maddî engellere bağımlı değiliz, sınırsız bir üretim yapabilme kapasitesine sahibiz.

AFÇ: İhtiyacın çok daha fazlasını.

İF: Evet! Marketleri düşünelim... Doğal olarak, marketlerdeki bu ihtiyaç fazlası üretimin tüketilebilmesi için de insanın bin yıllar boyunca terbiye edilen kendini kontrol mekanizması ortadan kaldırılıp, aslında ihtiyaçlarının da sınırsız olduğunu ona hissettirmeniz, öğretmeniz gerek. İşte bugün tam da böyle bir sistem içinde yaşıyoruz. Artık ihtiyacımız için değil psikolojimiz için tüketiyoruz. "En..." ve "Daha..." gibi kuvvetlendirici sıfatlara bağlıyız; başka bir deyişle araz olan sıfatlar hayatımızı yönlendiriyor; esas olan mevsûflar değil... Enlerin ve dahaların sonu yok... Bugün artık ihtiyaç maddî, fizikî olmaktan çıkıp, psikolojik bir zemine kaydı ve insanın psikolojik ihtiyaçlarını doyurmak mümkün değil; eskilerin tabiriyle insanın gözünü bir avuç toprak doyurur. İnsanın psikolojik ihtiyaçları sınırsızdır çünkü. Dolayısıyla insanın psikolojik ihtiyaçlarının sınırsızlığı ile sınırsız üretim karşılıklı birbirini körüklemekte, tetiklemekte... Bugünkü sorunların da ana kaynağı bu. İnsan, insan olmaktan sıyrılıyor artık; insanlığından çıkıyor. Bu yalnızca Batıda değil, bütün dünyada böyle. Tabii işin traji-komik tarafı, Batı bunu uzun yüzyılların sonucunda, belirli yaşama tecrübelerinden sonra gerçekleştirdi; biz ise bunu transfer ettik, her konuda olduğu gibi. Ve bu bizde daha çok sırıtıyor ve daha büyük hastalıklara, farklı kimlik bozukluklarına sebep oluyor.

AFÇ: Yine Anlayış dergisindeki bir başka yazınızda (Sayı 3, Haziran 2003), "Dünya Roma'nın düşüşünden ve barbarların istilalarından bu yana, barbarlığın ve cehaletin kol gezdiği binlerce yıllık bir uykuya daldı. Ancak 1453'ten beri medeniyet yeniden dirilmeye başladı; çünkü Türkler medeniyet yolunda hem kendileri büyük ilerlemeler gerçekleştirdiler hem de gerçekleşmesine neden oldular" diyorsunuz. Fakat 8. Asırdan itibaren İslam'ın o zaman bilinen tüm Dünya'ya olduğu gibi Avrupa coğrafyasına da etkileri olduğunu biliyoruz, en sık dile getirilen örnek Endülüs. Buna rağmen, "Dünya'da, 15. Asra kadar cehaletin kol gezdiği, insanlığın binlerce yıllık uykusunda kalması" ile söylemek istediğiniz tam olarak nedir? Ki Türklerin de, 8.asırdan itibaren kendini inşa eden İslam medeniyetinin bir devamı olduğunu savunuyorsunuz.

İF: Bunlar benim cümlelerim ya da yorumlarım değil; Kepler'in bir yazısından alıntı; dolayısıyla Kepler'in bir tasnifi... Kepler, bilindiği üzere, astrolojiyi değiştiren; gezegenler ve yıldız astrolojisinden kuyruklu yıldız astrolojine geçen biri; özellikle siyasî olayların yorumunda... Ve bu astrolojiye göre yeni bir tasnif yapıp Türklerin geçmişteki rolünü tanımlıyor ve Türklerin bundan sonra ne yapabileceğini, kaderlerinin ne olabileceğini tayin ve tespit etmeye çalışıyor. Dolayısıyla bilim tarihi meselesi değil burada söz konusu olan. Mesele bir Avrupalının, modern bilimin kuruluşuna katkıda bulunmuş bir insanın kendi yorumu. Yine bilindiği üzere 1453 onlar için çok önemli bir yıl; bu yılın Avrupa'da bir uyanışa sebep olduğu kabul ediliyor; tarihi de buna göre tasnif ediyorlar. Ben o yazımda şöyle bir mantıktan hareket etmiştim: Batı'da ortaya çıkan, özellikle astroloji ve astronomi bilimleri biraz da Türklerin kaderiyle alakalı olarak üretildi. Ve Kepler, o tarihlerde, hemen XVII. Yüzyılın başında, Türklerin yüzyılın sonuna doğru yenileceğini öngörüyor; bu Viyana bozgununa denk gelir ki bu kehanet doğru da çıktı ilginç bir şekilde. Özellikle 1550 ile 1650 arasında Batı'da olup biten entellektüel faaliyetler doğrudan Türklerle alakalıdır gerçekten de. Bunu Descartes'ın eserlerinde de görüyoruz. Nitekim Descartes'ın biraz Hristiyanî kavramları kullanması istendiğinde, ***"Ama ben sadece Hristiyanlar için değil, Türkler için de yazıyorum"*** diyor...

Yani filozof biraz da, dinleri, kültürleri, milletleri aşan bir perspektife sahip olmalıdır diyor; fakat bu eserlerin muhatabının, o dönemki şartlarda en güçlü kültüre sahip Türkler olduğunu da düşünüyor. Bunun başka örnekleri de var; işte, John Locke'un siyaset feslefesinde ya da o dönemdeki diğer düşünürlerin kitaplarında bunu görebiliyoruz. Yoksa bu cümleler bir bilim tarihi yazıcılığıyla ulaşılan sonuçlar değil. Elbette, biliyoruz ki, 11. asırdan itibaren Endülüs'ten, Sicilya'dan, İstanbul'dan ve Trabzon'dan tercümelerle Avrupa'ya bilgi transferi söz konusu ve bunlar pek tabi ki 1453'den çok önceleri vuku buluyor...

AFÇ: Biraz da Avrupa'da yaşayan ve kendini Avrupalı Müslüman olarak tanımlayan Müslüman/Türkler adına sorayım: Türk vicdanının ve aklının birliği ve sürekliliğinin korunması İstanbul'un korunmasına bağlıdır diyorsunuz. Avrupa'da yaşayan ve muhtemelen ülkelerine artık dönmeyecek olan, kendilerine geldikleri bu ülkeleri, ülke edinmiş insanlar nasıl bakmalı İstanbul'a ya da Türkiye'ye?

İF: Mekke'ye nasıl bakıyorlarsa aynen öyle.

AFÇ: Fakat Mekke'ye bakışımızın, dini saikleri, somut ve sembolik değerleri, sebepleri var.

İF: Evet, Mekke'nin kutsal olması, sembolik değeriyle alakalıdır, yoksa ontolojik bir kutsallığı yoktur.

AFÇ: Ancak o sembolik değeri biz vermiyoruz.

İF: Elbette, mensubu olduğumuz din veriyor. İstanbul'a da değeri mensubu olduğumuz tarih veriyor, biz vermiyoruz. Oradaki tarihî tecrübe veriyor; Süleymaniye veriyor; Sultan Ahmet Camii veriyor; Topkapı Sarayı veriyor; Topkapı'daki âdalet kulesi veriyor; Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi veriyor... Yoksa İstanbul derken coğrafi bir yeri kast etmiyorum yalnızca, bir vicdanı ve bir idraki kast ediyorum... Zaten İstanbul neredeyse yaşanacak bir yer olmaktan bile çıktı. Hala estetik değeri olabilir ama ben cümlelerimde oradaki tarihî tecrübeye atıfta bulunuyorum. Dolayısıyla İstanbul'daki tarihî tecrübenin en azından ilkelerine bağlı kalarak yaşayabiliriz: Kalb-i selim, akl-ı selim ve zevk-i selim sahibi olmak. Keşke tüm Türkler, Avrupa'da o değerlere göre yaşasalar; belki o zaman ferdiyeti ve cemali temessül etmiş bir Türk tipi ortaya çıkar. İnsan, İstanbul'u ya da Türkiye'yi coğrafya olarak yanında taşıyamaz belki ama tarihî tecrübeyi taşıyabilir. Belki birkaç asır sonra İstanbul sözcüğü coğrafî bir gerçekliğe bile işaret etmeyecek; ancak o tarihî tecrübe bilgi ve edeb üzerinden aktarılabilecek bir şeydir. Tıpkı Yahudilerin 4000 yıllık Babil kültürünü terbiye yoluyla çocuklarına aktarmaları gibi. Hâlbuki Babil vakıa olarak ortada değil; ama aktarılan bir kültür bir tecrübe hala.

AFÇ: Yani Avrupa'da kalacak olan Türklerin ve Müslümanların etkin olabilmesi, bir teklif sahibi olabilmesi için bu tarihi tecrübeye, Mekke gibi İstanbul'a da dönmeleri gerekir.

İF: Evet! Ama tekrar edeyim: Bir fizikî dönüşten bahsetmiyorum. Yukarıda da işaret ettiğim gibi, temel tezim şu: Teklif sahibi iseniz ancak başkalarına örnek olabilirsiniz. Bir teklifiniz yoksa, bırakınız başkalarına örnek olmayı, sesinizin bir tonu olması, hatta başkalarının yanında eşit olmanız bile mümkün değildir. Basit bir örnek vereyim, ortada bir yemek sofrası var; bu yemek sofrasında size ait olan bir şey yoksa, o sofrada oturma hakkınız olmaz. En fazla çöpe atılmış artık ve kırıntılardan beslenirsiniz. ***"Sofrada bir şeyiniz olsun"*** diyorum; bu da sıfırdan inşa edeceğiniz bir şey olamaz. Ayrıca tereciye de tere satılmaz; bu topraklarda yalnızca Hegel uzmanı olarak bunu yapamazsınız. Kendi tarihî birikiminizden, tercübenizden faydalanmanız lazım. Bu dinî açıdan da olabilir. Ben dini yalnızca bir yaşama biçimi olarak görmüyorum; aynı zamanda varlığı ve varolanı bir idrak biçimidir din. Sonuç olarak, kendi tarihinizden gelen tecrübeyi bir şekilde, buradakileri de dikkate alarak, bir teklife dönüştürmeniz gerekiyor. 2002'de Berlin'e gelip oradaki öğrencilere konferans verdiğimde

onlara şunu söylemiştim: On yıl sonra, 2012'de siz Almanca bir dergi çıkartabilirseniz, bir edebiyat dergisi örnek olarak, ve buradaki duyuşlarınızı şiire vs. dökebilirsiniz, kendi muhayyilenizi hikayeye aktarabilirseniz; Almanca edebî eserler ortaya koyabilirseniz, işte o zaman bu insanlara, bu kültüre bir teklifte bulunma şansınız olur. Yoksa burada sadece aklınızla yaşarsınız, duygularınızla değil, aklınızla para kazanırsınız, Türkiye'de yersiniz. Burası hiçbir zaman size ait olmaz, siz de buraya ait olamazsınız. Eğer erimeden, kaybolmadan buraya ait olmak istiyorsanız, yapılacak şey İstanbul'daki tarihî tecrübeyi buradaki durum ile harmanlayarak bir 'teklif'e dönüştürmek ve yaşadığınız hayatla 'temsil' etmektir. Teklifiniz ve temsiliniz yok ise siz de yoksunuz.

Son sözüm bu.

AFÇ: Vakit ayırdınız, çok teşekkür ederiz.

KAYNAK:

http://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/ihsan-fazlioglu-teklifiniz-yoksa-siz-de-yoksunuz-soylesi.html

SONUÇ İLE SÜREÇ ARASINDA: 'GENÇLİK' BİR SORU MU BİR YANIT MI?

İhsan Fazlıoğlu

Bu forumu düzenleyen heyet açılış konferansını bana teklif ettiği zaman bir felsefeci olarak ne tür bir dil üzerinden konuşmam gerektiği hususunda bir süre düşündüm. Bu tür toplantılarda hem isteneni söylemek hem de dinleyicileri etkilemek adına çeşitli diller denenebilir. Örnek olarak, felsefî bir dil kullanılabilir: Hegelci bir bakış açısından, Gadamerci hermeneutik bir yorumla, Aristotelesçi bir temellendirme yapmak mümkündür. Ancak kendi içinde anlamlı olsa da, böyle bir ortamda bu tür bir dil fazla bir anlam ifade etmez. Çünkü bu tür zanaâtkârane bir dil ancak meslekten felsefeci ya da bir biçimde felsefî dile âşina uzman insanların karşılıklı anlaşmasını mümkün kılar. Din dilinin imkânları kullanılarak, âyet-hadisler ile zenginleştirilmiş bir çerçeve içinde bir konuşma yapmak da mümkündür ya da büyük oranda temenni içeren politik bir söylem tercih edilebilir; ***"Gençler geleceğimizdir."; "Gençler kahramandır."; "İlerleyin, arkanızdayız!"*** gibi… Hiç şüphesiz bu tür farklı dillerin, amaçları açısından kendi içlerinde bir anlamı ve değeri vardır; ayrıca bu toplantının amacı ve dinleyici kitlesi açısıdan da farklı düzeylerde bir karşılık bulabilirler.

Genelde, kısa vadede, kamusal bir amacı gözeten, hem uluslararası hem ulusal toplantılarda konuşmalar, büyük oranda bir arınma, bir rehabilitasyon tarzında yapılır. Çünkü bu bir etkinliktir; çok çeşitli nedenlerle yapılması gerekmektedir; konuşmacılar konuşmalarını yaparak, dinleyiciler de dinleyerek görevlerini yerine getirirler; daha sonra herkes, görevini yapmanın huzuru ile evlerine dağılır. Başka tür konuşma tarzları ve diller de hiç şüphesiz mevcuttur. Ancak ben bugün burada, bu dillerden hiçbirini tercih etmeyeceğim; daha çok yaşanmışlıklardan, yaşam pratiğinden, yaptığım gözlemlerden hareket ederek, gençliğe ilişkin, hatta büyük ölçekte içinde bulunduğumuz topluma ilişkin bir sorunu, becerebildiğim kadarıyla gündeme getireceğim; daha sonra bu sorunun kökenine, nedenine değinmeye çalışacağım; en nihayet kökeni/nedeni tespit edilmiş bu sorunu aşmanın, çözmenin yoluna/yollarına entelektüel gücümün yettiği oranda işaret etmeye yelteneceğim. Öyleyse, sunumum üç aşamalı olacaktır: i. sorun, ii. sorunun kaynağı ve nedeni, nihayet, iii. çözüm için neler yapılabilir yani teklif?

Sorun: Bireysel ahlâkta çözülme

Kişisel tecrübeme ve yaptığım gözlemlere göre, bir üniversite hocası olarak binlerce gençle muhatap olduğumdan, çeşitli vakıf ve kuruluşlarda muhtelif dersler verdiğimden, yüzleştiğim, fark ettiğim, hissettiğim, artık hangi sözcük tercih edilirse edilsin en önemli sorunun, ferdî ahlâkta çözülme olduğunu düşünüyorum. Buna ferdî seviyede ahlâkî çözülme ya da değer yoksunluğu da diyebilirsiniz. Terim düzeyinde mefhûmun daha iyi idrâk edilebilmesi için değer felsefesinde İngilizce olarak personal morality denen yapının küçük ölçekte gençler arasında büyük ölçekte toplumun genelinde bir erozyona uğradığı söylenebilir.

Bu sunum çerçevesinde ferdî ahlâktan şunu anlıyorum: İster kânun ister kolluk gücü ister anne ister âile ister grup âidiyeti ister iş ister okul ortamı olsun herhangi bir haricî denetleme mekanizması olmadan, kısaca, dışarıdan bir otorite bulunmaksızın, kişinin davranış biçimini, kodunu, modunu, formunu kendi iç dünyasından hareketle belirlediği ve taviz vermediği bir davranma tarzı, bir davranış biçimi; hayata karşı bir duruş, bir yol alış tarzı. Yine ister dostluk ister ticâret ister âile, kısaca hangi tür ilişki olursa olsun her türlü ilişkide, esas itibarıyla iki temel kavram üzerinden hareket edilir: Birincisi en genel anlamıyla hukuktur ki, bu hukuk büyük oranda dışarıdan verilir ve denetlenir. İkincisi ise bu hukukun içselleştirilmesini de içeren ferdî ahlâk ya da kişisel moral değerlerdir. Gözlemlerime göre, günlük hayatta kişilerin davranışlarını birbirinden kopuk, hatta bağımsız çoklu moral değerler yönlendirmektedir. Örnek olarak, ticaret yaparken kişiler, mensup oldukları genel değerler küresinin ötesinde, hatta onlarla çelişik, iktisadî değerlere farklı, dostluk değerlerine farklı moral yüklemeler yapabilmektedirler. Örnek olarak "dostluk başka, ticaret başka" deyişi sık sık duyulan bir aforizmadır. Yine üniversitelerde gençlerin bir kısmının, mensûbiyet duydukları dinî ya da ahlâkî değerlere, bir dış-göz var ise uydukları, dış-gözün gücü zayıfladıkça davranış biçimlerinin çıkar merkezli bir yöne doğru evrildiği sıkça görülür; kopya çekmek buna iyi bir örnektir.

Nazarî olarak çerçevelediğim soruna daha iyi nüfuz edebilmek için izninizle birkaç örnek vermek istiyorum: 1980 askerî darbesinden sonra Almanya'ya giden bir tanıdığım, çoluk çocuk sahibi olduktan sonra, oğluna millî değerleri öğretmesi için emekli öğretmen olan annesini yanına aldırır. Babaanne çocuğu eğitmeye başlar. İlk ezberlettiği Andımız olur: ***"Türküm!"***; sorun yok***; "Doğruyum!"***; idâre eder. ***"Çalışkanım!"*** deyince çocuk ***"Ama babaanne, ben pek çalışkan sayılmam."*** diye cevap verir. Babaanne ***"Olsun oğlum! Söyleyiver gitsin."*** deyince çocuk, ***"İyi de babaanne! Biraz önce 'doğruyum' dememiş miydik?"*** diye mukâbelede bulunur ve elbette tüm büyü bozulur… İşte, ferdî ahlâk dediğim tam da böyle bir tavır ve tarzdır. Diğer bir örnek, Suriye'de, Halep'te yaşarken şahit olduğum bir olay. Yabancı erkeklerle konuşmaktan dahi kaçınan bir hanımefendi, İngilizce ödevini, aynı apartmanda oturan bir Amerikalı hanımefendiye yaptırıp ben yaptım demekte bir beis görmüyordu. Verilen örneklerin de gösterdiği üzere ferdî ahlâk ya da şahsî moral değerler iç-göze bağlı olarak gelişen, kişinin dış bir otorite, haricî bir göz olmaksızın kendi bireysel davranış biçimini, modunu ve kodunu belirleyen, denetleyen bir mekanizmadır. İşte bu mekanizmanın, yapının başta gençler olmak üzere toplumdaki bireyler arasında gittikçe zayıfladığını gözlemliyorum.

Köken ve Neden: Kanonik yapının yokluğu

Bunun kökeni ne olabilir? Elbette bu sorun ile ilgili pek çok farklı psikolojik, sosyolojik, tarihsel teoriler geliştirmek mümkündür. Ancak tüm genellemelerin yarattığı sıkıntıları göze

alarak sorunun kökeninin, çağın ruhunda olduğunu söyleyebiliriz. Bu ruhu en iyi, modern ahlâk felsefesi okumalarının temel metinlerinden biri olarak kabul edilen Bernard Mandeville'nin Arılar Masalı adlı çalışmasında bulabiliriz. XVII. yüzyılın sonunda yaşayan Mandeville, Hollanda erken kapitalizminin ruhunu yansıtır; bu ruh, İngiliz sanayi devriminin de habercisidir. Arılar Masalı, modern ahlâk felsefesinin fabl türündeki kurucu metinlerinden biridir ve temel iddiası, gerilemenin, dağılmanın, zayıflamanın, rakipler karşısında yenilmenin, kaybetmenin -ki bunları çoğaltabilirsiniz- en önemli nedeni ferdî ahlâk, kişisel erdemdir. Tersine ilerlemek, başarılı olmak, rakipleri alt etmek, makamlarda ve mevkilerde yükselmek, zenginleşmek, güç toplamak, tüm bunlar ahlâksızlıktan, erdemsizlikten neşet eder, kaynaklanır. Bu nedenle, toplumlar da tıpkı bireyler gibi, her konuda öncü olmak, dünyada belirli bir söz sahibi olmak istiyorlarsa, ahlâkî değerlerden hem ferdî düzeyde hem de toplumsal düzeyde vazgeçmeleri gerekir. Özellikle modern toplumun iktisadî, ekonomik değerler üzerine kurulduğu göz önüne alınırsa, tavsiye edilen şey, siyasetin, iktisadın, hatta bilimin, doğrudan, değerlerden, anlamdan bağımsızlaştırılmasıdır; bu, dinî, ahlâkî ya da başka bir alana ait değerler olabilir. Her şeyin ama özellikle ekonominin, değerlerden, manadan bağımsızlaştırılarak ele alınması, üzerinde durulan en önemli husustur. Özellikle çağdaş dünyada hemem hemen her türlü beşerî yapı ve toplumsal örgütlenme ekonomik merkezli olduğu için iktisadî değerler her daim iş başındadır. İlginçtir ki, iktisadî ilişkilerde, azamî ölçüde, dinî ve ahlâkî değerlerin geri çekildiği, itildiği, bizâtihi ekonomik değerlerin kendi moralitesini dayattığı görülmektedir. Başka bir deyişle, "değerden ve anlamdan bağımsız siyaset, iktisat ve bilim" iddiası bizâtihi kendini bir değer, bir anlam olarak dayatır.

Serimlendiği çerçevede bu tavrın ve tarzın nedeni nedir? Başka bir deyişle, küçük ölçekte gençlik seviyesinde, büyük ölçekte de toplumsal seviyede ferdî ahlâkın davranışlarımızı yönlendirmesi ya da yönlendirememesinin nedeni ne olabilir? Bu sorunun yanıtını hemen vermek istiyorum: Felsefî açıdan ferdî ahlâkın dumura uğramasının ya da aradan çekilmesinin, bunun yerini çıkar ilişkilerinin ya da ekonomik değerlerin almasının ya da çoklu moral değerlerin iş-başında olmasının temel nedeni, toplumsal kanonik ahlâkın ortadan kalkmasıdır; daha hafif bir deyişle oldukça zayıflaması; bütünü kuşatacak bir çerçeve geliştirememesidir. Kanonik ahlâktan ne anladığım ya da kanonik zeminden ne kastettiğim üzerinde birazdan duracağım ve çerçeve bir tanım vermeye çalışacağım. Fakat öncelikle diyeceklerimin daha iyi anlaşılabilmesi için genel anlamda kanonikin ne demek olduğunu doğa, mantık, dil ve sûrî bilimlerden bazı örneklerle ihsâs ettirmek istiyorum.

Doğa bilimleri, bilindiği üzere, mahsûs somut olgu ve olaylara dayanır; bu nedenle ilk elde muhatap olduğumuz nesne alanıdır. Çağdaş fiziğin verdiği bilgilere göre, doğada bile orta-ölçekte, kütle-çekim ölçeğinde insan-gözlemci için belirli bir somutluk vardır; kaotik olan ya da belirsiz olan uçlarda, yani küçük ve büyük ölçeklerde meydana gelir; bu durum da Evren'i insan için yaşanılır, hatta bilinebilir kılar. İnsan-gözlemci için üç boyutlu uzayda her şey belirli bir düzen, dolayısıyla belirli bir yasalılık içindedir. Ancak aşağıya inildiğinde, küçük ölçekte ya da yukarıya çıkıldığında, büyük ölçekte, insan-gözlemcinin orta-ölçekte inşa ettiği yapılar belirsizleşmeye başlar ve gittikçe ortadan kalkar. Kısaca, insan-gözlemci için doğadaki simetrinin, oran ve orantının, periyodik yapılanmanın iş gördüğü yer orta-ölçektir.

Mantık biliminde de benzer bir durum söz konusudur; çünkü insan zihni, aklı da doğadakine benzer biçimde çalışır: Orta-ölçekte tutarlı, düzenli, yasalı, simetrik, periyodik, oran ve orantıya göre iş gören, belirli bir örüntüsü, tanımlanabilir bir iş görme tarzı olan bir yapı gösterirken, küçük ve büyük ölçeğe yayıldığında orta-ölçeğe ait kurallar teklemeye başlar, belirsizleşir, açıklayıcı gücünü kaybeder. İstidlâlî/rasyonel düşünce, tanımlanabilirlik, paylaşılabilirlik ve tekrarlanabilirlik ilkeleri açısından, aklın orta-ölçek tezahürü olarak kabul edilirse, keşfî, hadsî, cedelî vb. akletme türleri, tüm değerlerine karşın yukarıda dile getirilen üç ilke açısından belirsizlikler içerirler. Öyle ki, anlamlılık, doğruluk vb. kavramlar, orta-ölçekte son derece ap-açık iken sınırlara doğru gittikçe belirsizleşmeye, bir şey ifade etmemeye başlarlar.

Kanonik kavramını idrâk için belki dil bilimi bize daha güzel bir örnek sunabilir. Dilde ideal cümlemiz vardır; bu ideal cümleye büyük-ölçek diyelim ki, bu cümle dil bilgisi tarafından sıkı bir şekilde belirlenen, öznesi, yüklemi tanımlanan, adeta kod şeklinde algılanabilecek oldukça biçimsel bir yapıdır. Bunun yanında bir de küçük-ölçekte, dili sonradan öğrenen ya da yabancı bir kültürde yetişen bir kişinin konuştuğu, cümlenin ögelerinin yer değiştirdiği, ancak dikkat edildiğinde anlaşılabilecek bir yapı vardır. Fakat günlük hayatta biz ne ideal cümleye göre -ki bu son derece yapay olur-, ne de cümlenin artık bozuk formu(de-forme) denebilecek yapısına göre konuşuruz... Konuşulan dil, büyük oranda dilin orta-ölçeği olan, ideal ile bozuk formun ortalarında kümelenen, paydaşları tarafından doğru ve anlamlı kabul edilen cümlelerdir. Paydaşlar arasındaki anlaşılabilirliği büyük oranda söz konusu orta-ölçeğe ait cümleler sağlarlar.

Ayrıntılarına girmeden, benzer durumun sûrî bilimlerde de görüldüğü söylenebilir. Örnek olarak geometride, özellikle fraktal geometride ‘pi-sayısı’nın figuratif temsilinde dağılım orta-ölçekte yoğunlaşır; kenarlara doğru seyrelir. Figuratif temsilin alınan her bir parçasında benzer durumun tekrar ettiği müşahede edilir. Kısaca denebilir ki, insan-gözlemci açısından her tür gerçeklik küresinde orta-ölçekli bir yapı vardır; insan-gözlemcinin ilişkiye girdiği bu yapı, düzenliliklerin dolayısıyla yasalılıkların tespit edildiği en açık ve seçik, somut yapıdır. İşte kanonik olan budur. Tekrar pahasına vurgulamak gerekirse kanonik yapı olmazsa ister doğa ister mantık ister dil ister sûrî ilimler olsun hiçbir gerçeklik küresi yasalılaştırılamaz. Bilmek, idrâk etmek, doğruluk, anlamlılık vb. temel ontolojik ve epistemolojik kavramlarımız, kısaca bilimler, büyük oranda gerçeklik kürelerinin söz konusu kanonik yapılarından kaynaklanır. Kanonik(canonic) sözcüğünün, kânûn(canon) yani yasadan geldiği anımsanırsa denmek istenen daha iyi anlaşılacaktır.

Yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için hemen vurgulamalıyız ki, kanonik yapı hiçbir zaman istisnaları dışarıda bırakmaz. Tam tersine, kaotik yapılar bile ancak kanonik yapıya nispetle anlamlıdırlar, hatta anlamlandırılabilirler; çünkü kaotik yapılar tek başlarına tanımlanabilir yapılar değillerdir. Evren’de hem büyük hem de küçük ölçeklerde kaotik yapılar vardır; ancak insan-gözlemci bu yapıları, orta-ölçekteki kanonik yapılara nispetle tanımlayabilir. Çünkü, denildiği üzere, tanımlanabilirlik ancak kanonik bir yapıda mümkündür. Bu durum doğa, mantık, dil ve sûrî bilimler başta olmak için her tür beşerî alanda geçerlidir.

Eğer biz tarihi, hayatı, toplumsal yapıyı da tabiat gibi ayrı bir gerçeklik küresi kabul edersek - ki bu İbn Haldun'dan beri böyledir- tarihin de iş gördüğü bir orta-ölçek vardır ve bu orta-ölçek o tarihin, o toplumsal yapının kanonik yapısıdır. Her toplumun davranış kodlarını, modlarını, formlarını belirleyen, o toplumun doğrusunu yanlışını, güzelini çirkinini, iyisini kötüsünü kendisine nispetle tanımladığımız bir orta-ölçeği, bir kanonik yapısı mevcuttur. Yeri gelmişken ifade edelim ki, buradaki 'orta' kelimesi felsefî anlamda vasat anlamına gelmez. Başka bir deyişle, matematiksel bir ortadan, niceliksel bir kavramdan bahsetmiyoruz. Toplumsal hayatta bir şey için kanoniktir demek, onun ortak başvuru kaynağı olması bakımından ilkeleri, ana çizgileri, temel özellikleri, paylaşılan nitelikleri içerdiğini söylemek demektir. Bir tür kendinden pay alınan transendental referans kaynağı... Örnek olarak kelâm ilmî, itikâdî ve fikrî, usul-i fıkıh ise amelî kanonik yapı üzerine kuruludur. Söz konusu nitelik yalnızca bilim dallarında ortaya çıkmaz; toplumun ürettiği hemen hemen her şey buna göredir. Mimarî eserlere bakalım... Selçuklu mimarisini incelediğiniz zaman, coğrafî yayılımının genişliğine rağmen ortak bir zihniyetin, ortak bir anlam dünyasının iş başında olduğunu görürsünüz ve ortak transendental yapıya nisbetle o eserin Selçuklu mimarîsine ait olduğunu söylersiniz. Kanonik yapı size bir işaret etme yeteneği kazandırır; bir nesneye ad vermenizi mümkün kılan eylemi boşandıran temel ilkeyi sağlar.

Benzer durum Osmanlı dönemi mimarî eserleri için de geçerlidir. Mimarlar Osmanlı döneminde her bir eseri birbiriyle hiç alakası olmayan, apayrı modda ve kodda yapsalardı üzerinde konuşulabilecek, kendisine ad verilebilecek bir nesne-alanı ortaya çıkar mıydı? İşte, büyük bir coğrafyada mevcut olan eserlere Osmanlı mimarîsi dememizi mümkün kılan, onlara bu ad altında işaret etmemizi sağlayan, onlar üzerinde ortak bir çerçevede konuşmamıza kapı aralayan işbu kanonik yapıdır; Osmanlı mimarî eserlerinin kanonik yapısı... O kadar ki, bir alt küme olarak Mimar Sinan'ın eserlerinin bile kendine has bir kanonik yapısından bahsedilebilir. Merhûm Turgut Cansever'in ifade ettiği gibi Mimar Sinan her eserinde farklı formlar denemiştir; yine de bu formlar ancak Osmanlı mimarisinin kanonik formuna, yapısına nisbetle anlamlıdır. Bu nedenle biz Mimar Sinan'ın eserlerine işaret edebiliyorsak "Bu tarz Mimar Sinan tarzıdır, Mimar Sinan formudur." diyebiliyorsak bu, işareti ve deyişi mümkün kılan o eserlere içkin kanonik yapıdır; hem genel anlamda Osmanlı mimarî eserlerinin kanonik yapısı hem de bu genel kanonik yapıya nisbetle anlam kazanan Mimar Sinan'ın eserlerinin kendine has kanonik yapısı...

Kanonik yapı davranış biçimlerimizin kültürel kimliğini tespit için de ölçüttür. Örnek olarak yurt dışında, biliyorsanız insanların davranış tarzlarından ülkelerini tahmin edebilirsiniz. Türkiye'de bile bir kişi ile tanıştığınızda oturuşundan, kalkışından, hatta vücut dilinden hareketle hangi bölgeden olduğunu belirleyebilirsiniz. Çünkü her bir kültürün, davranış tarzının kendine has bir kanonik yapısı vardır. O kadar ki, lehçenin, ağzın, hatta telaffuzun bile kimliği ele verecek bir kanonik yapısı bulunur ki bu yapı sizin, ona işaretinizi ve onu farklı biçimde adlandırmanızı mümkün kılar. Bunun size sağlayacağı en önemli şey konuşma imkânıdır; çünkü ayrıştırıp işaret edemediğiniz, dolayısıyla adlandıramadığınız bir şey hakkında konuşamazsınız.

Şimdiye değin pek çok alandan verilen farklı örnekler, kanımca, kanonik yapının misdâkını/referansını müphem de olsa bir biçimde ihsâs ettirmiştir: Bir miyâr, bir ölçüt, bir zemin, bir çerçeve, tarihî tecrübenin süreklilik süzgecinden süzülegelmiş sabiteleri içeren, modları ve kodları taşıyan, nedenselliği ve yasalılığı veren, ama aynı zamanda kendi kendini ileriye taşıyan bir örüntü… İhsâsı idrâke tercüme edelim ve nazarî bir dile dökerek, tekrara düşme tehlikesini de göze alarak, kanonik olanın çerçeve-tanımını ve içeriğini daha belirgin kılmaya çalışalım.

Ölçek, cetvel, örnek, misal, model, kural, norm anlamlarına gelen kanon sözcüğü kök itibarıyla Sami dillerine aittir ve kökence yaklaşık olarak Grekçedeki nomos(yasa) kavramına karşılık gelir. Tarihî süreç içinde, Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Avrupa kültürlerinde farklı anlamlarıyla kullanılmış, bazı anlamları öne çıkmış, yeni anlamlar kazanmıştır, günümüzde de muhtelif alanlarda kullanılmaya devam etmektedir. Şimdiye değin işaret ettiğimiz içeriği yanında kanon, tesâdüf ve keyfîlik gibi belirsizlik ifade eden ve ön-görülebilirliği ortadan kaldıran kavramlara karşı uygun, iyi, doğru, güzel gibi belirli bir istikâmet veren öngörülebilirliği sağlayan bir kavramdır... Bu anlamıyla kanonik olan bir toplumda, sanıldığı gibi otoriteyi değil öncelikle meşrûiyeti sağlar. Bu nedenle, hem bağlılık hem de aynı oranda sorumluluk talep eder. Kısaca, şimdiye değin sunum içinde farklı bağlamlarda dile getirilen özellikleri yanında kanonik yapı mensuplarına, olan içinden olması gerekeni işaret eden; iletişimin ve bildirişimin asgarî moral zeminini oluşturan; ortak hareket imkânı veren; kültürel düzlemde farklı durumlarda aynı anlamı savunmayı sağlayan; hatırlatmayı mümkün kılan; davranışların ortak biçimlerini sunan, en nihayet bir değer perspektifi üzerinden kimlik inşa eden bir yapıdır.

Kanonik olan bir kültür, içindeki görünmez(invisible) yasalılığı yönlendiren gizli değişkenleri görünür(visible) kıldığı oranda belirleyici ve istikamet verici hâle gelir. Bunun için kanonik olanın fiilî durumunu temsil eden bir örneğe/misâle ihtiyacı vardır ki bu örnek, gösterilebilir ve işaret edilebilir olsun... Bu şu anlama gelir: Bir kültürde kanonik olanın aktarımı temsiller üzerinden yürür; temsiller tekrar edilerek aktarılır. Ancak tekrar iki türlü gerçekleşir: Taklîd ve muhâkat... Taklit, geleneğin içeriğinden daha çok biçimsel yönünü dikkate alır ve edilgendir. Kanonik yapılardaki tekrarı ise edilgen olmayan muhâkat sağlar; muhâkat içeriğe odaklanır ve etkilenmeyi ve pay almayı önemser. Başka bir deyişle, hikâye ile ortak bir kökene sahip olan muhâkat bu çerçevede, bir anlatıya, sîyere, sîrete, misâl üzerinden katılarak -ki nazarın bir anlamı da budur- mütehassis olarak pay almadır. Kanonik yapının tecessüm etmiş hâli olan bu örnekler, yaşamı belirleyen, yön tayin eden, biçim verici ilkeye dönüşürler. Kanonik yapı ayrıca bir kültürün sınır kavramına işaret eder; ancak buradaki sınır, son-sınır anlamında değildir; daha çok ufuk demektir ve belirsizliği gideren muhayyel bir çizgiyi imler. Çünkü yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, kanon, kadim kültürümüz açısından özsel bir dizge değil, ama subûtiyeti olan bir örüntüdür; mekân-zamandaki hareketinin değişime açık yapısı nedeniyle daha uyguna, daha iyiye, daha doğruya ve daha güzele açıktır.

Kanonik yapının kadim kültürümüz açısından özsel bir dizge değil, ama subûtiyeti olan bir örüntü olduğu şu şekilde de dile getirilebilir: Kanonik yapıda gelenek gibi özselliği içeren bir sözcük ile gelen-(e)-k yani gelene ek olabilme imkânından bahsedilmektedir. Başka bir deyişle, kanon, kapalılık içeren özsel biçim ile ek alabilmeyi mümkün kılan bir oluşu aynı

anda içerir ki, buna kadîm, yani öne adım atan(takaddüm) diyoruz; bu, subûtiyeti de içeren bir sürekliliği yani örüntüyü imler… Bunun Osmanlıdaki ifadesi kanûn-i kadîmdir. Kanon, bu anlamıyla "Nasıl yaşanmalıdır?", "Yaşamda ne örnek alınmalıdır?" ve "Niçin yaşanmalıdır?" sorularına yanıt verir... Burada önemli olan, bir örneğin var-olmasıdır; örnek, niçin ve nasıl sorularına karşı bir cevaptır ve eylemin gerekçesini verir.

İşte kanımca, ferdî ahlâktaki kaotik yapının ve çoklu moral değerler ile iş görülmesinin temel nedeni, küçük ölçekte Türkiye'de, büyük ölçekte İslâm dünyasında, hemen hemen her alandaki kanonik yapının çökmesidir; ahlâkî, siyasî, dinî, ilmî sahalardaki zeminsizliğin, tutarsızlığın, hatta çelişik yaşama biçiminin ana nedeni budur.

Örnek olarak, Türkiye'de muhtelif zaman ve zeminlerde derslerine girdiğim üniversite öğrencilerinin, Türk tarihine ilişkin ortak bir başlangıç noktasına bile sahip olmadıklarını görüyorum. Kimi proto-Türklerden, kimi Göktürklerden, kimi Selçuklulardan, kimi Malazgirt'ten, kimi Osmanlılardan kimi ise Cumhuriyet'ten başlatıyor Türk tarihini. Bir milletin bu kadar dağınık, bölük pörçük tarihî perspektifi olabilir mi? Tekrar etmekte fayda görüyorum: Kanonik yapı statik ve kapalı değildir; dinamik ve açık bir yapıdır; dolayısıyla küçük ve büyük istisnaları yok saymaz. Kanonik yapı, toplumun ortak aklı, ortak vicdanı, ortak dili, kısaca toplumun bir omurgası olması bakımından sert, üç boyutlu, somut, üzerine dayanılabilir ve yaslanılabilir, hatta küçük ve büyük ölçekteki istisnaları bile anlamlı kılan bir referans noktası, bir atıf kaynağıdır. Bu çıkarımda şuna dikkat edilmelidir: Elbette, bir toplumun bilginlerinin birbirinden farklı, hatta çelişik tarih anlayışları, yorumları ve felsefeleri olmalıdır; ancak orta-ölçekte toplumun tarih algısı, anlayışı ve bakış açısında belirli bir oranın bulunması o milletin varlığı için elzemdir.

Benzer biçimde din tanımında da Türkiye'de orta-ölçekte birbiriyle oranlanabilir bir müştereklik görünmüyor. O kadar ki, İslâm bile insanlar arasında ortak bir değerin ifadesi değil. Bir fakihin, bir kelâmcının, kısaca din bilginlerinin birbirinden farklı din anlayışları ve yorumları olabilir; hatta toplum örgütlenmesi ve siyasî irâde buna imkân vermelidir de… İslâm tarihinde de, tüm tehlikelerine karşın bu tür bir imkânın daima olduğunu görüyoruz; çünkü yüzlerce fıkhî ve kelâmî mezhep, irfânî meşrep, felsefî mektep mevcut olmuştur. Ancak toplumsal seviyede, orta-ölçekte müşterek bir din duyuşu ve pratiğinin mevcudiyeti zorunludur. Başka bir deyişle, anlayıştaki farklılıklar -ki fikrî/aklî çerçevededir- ile duyuştaki farklılıklar -ki hissî/vicdânî çerçevededir- birbirine karıştırılmamalıdır.

Kısaca, örneklerin de gösterdiği üzere, bir toplumun tarihsel yürüyüşünde o toplumun bireylerini bir arada tutan kanonik bir zemin olmalıdır. Din, ahlâk, tarih, siyaset, kısaca anlam-değer ve bilgi dünyasında bu seviyede bir parçalanmışlık ve dağınıklık olan toplumlar, milletler, kültürler, tarihte uzun soluklu yürüyüşe çıkamazlar. Türkiye'deki manzaraya nazar edildiğinde, konuya göre değişmekle birlikte, sanki farklı farklı milletlerin yaşadığı bir coğrafyada bulunduğunuz izlenimine kapılıyorsunuz. Duygu ve düşünce dünyası bu oranda bölünmüş bir millet, hiçbir konuda ortak değer sahibi olamayacağı gibi, ortak akıl, ortak dil ve ortak vicdan geliştirmede de başarısız kalır. Basit bir örnekle, Bu Ülke'de yaşayan ve bir biçimde toplumsal sorunlarla uğraşan kişilere sorulsa her birinin Türkiye'yi taşımak istediği hedefin, amacın, yerin farklı olduğu görülecektir.

Kanonik yapının yokluğu en çok hukuk alanında hissedilir; çünkü hukuk bireylere öngörülebilir bir hayat sunmanın asgarî koşuludur. Bu anlamda hem maddî hem de manevî güvenliğin temelinde bulunur ve olmaz-ise-olmaz bir özellik gösterir. Kanımca, bireysel ahlâk bile anlamını, hatta işlerliğini tanımlanmış ve uygulanabilir bir hukukun bulunduğu ve yasalara dayalı biçimsel adâletin sağlandığı bir çerçevede kazanır. Tersi durumda bireysel ahlâkın öngürülemezliği ve hatta kötü kullanımı her zaman kendine bir yol bulabilir. İşte bu özellik ve öneme sahip hukuk da, ait olduğu toplumun ortak anlam-değer, duygu ve düşünce dünyasının kanonik bir ifadesi olmalıdır.

Kanonik yapının bulunmadığı bir toplumda, ortak akıl, ortak dil ve ortak değer/vicdan eksikliği yanında, ikisine bağlı olarak üç temel sorun ortaya çıkar: Birincisi tanımlama sorunudur; neyi neye göre, hangi ölçüte göre tanımlayacaksınız? Ölçüt sorununun olduğu bir ortamda kavramlar belirsizleşecek ve bir kavram kargaşası hâsıl olacaktır. İkincisi tekrarlanabilirlik son derece azalacaktır; çünkü toplumun belirli olgu ve olaylar karşısındaki tavır alışı ve tepkisi parçalı, birbirinden kopuk ve tutarsız olacaktır. Toplum içindeki hem aynı bireyin değişik davranışları hem de farklı öbeklerin refleksleri arasındaki oranlanabilirlik derecesi düşük olduğundan sorunlara karşı üretilecek yanıtlar arasındaki tutarlılık da zayıf kalacaktır. Kişisel deneyimlerim çerçevesinde söylersem, aynı olaya, bir öğrenci son derece seküler, başka bir öğrenci son derece dinî, bir diğeri de son derece marksist bir tepki verebilmekte, olgunun doğasını dikkate almaksızın kendi anlam-değer dünyası içinde, vakıaya mutabakatını gözetmeksizin çözüm üretebilmektedir. Kaotik yapı bireylerin yorum gücünü kırarken, onları aynı olay için benzer ya da tekrarlanabilir çözümler üretmekten de alıkoyar. Evren'de bile en küçük ve en büyük ölçekte olgu ve olayların birbirini tekrar eden simetrileri ve periyotları, formları ve kodları vardır ki bunlar düzen, nedensellik, yasalılık gibi tavsirî kavramlarımızın kaynağını oluştururlar. Hem birey hem de toplum seviyesinde kanonik yapının yokluğundan kaynaklanan bu tür periyot ve simetri eksiklikleri, kişiler nezdinde bir değer ve düşünce parçalanmışlığını da tetiklemektedir. Son olarak kanonik yapının yokluğu, bireyler arasındaki paylaşılabilirliği de asgarî seviyeye indirir. İnançlar, duygular, düşünceler, amaçlar, kısaca hiçbir şey, ortak sözcüğünün içeriğine atıf yapılacak bir zemin bulunmadığından paylaşılabilir bir özellik göstermez. Bunun sonucu olarak her türlü sorun tartışma, çekişme, kavga, kırgınlık, çatışma ve hatta savaş ile sonuçlanır; bildirişim ve iletişim ortadan kalkar; çünkü kendine nispetle yapıp edilenleri tüm bireyler için anlamlı kılacak kanonik bir yapı ortada yoktur.

Çözüm: Teklîf

Sunum boyunca, sorunu ferdî ahlâktaki çözülmeye bağladık; bunun nedenini de kanonik yapının eksikliğine dayandırdık. Peki çözüm nedir? Elbette sorular/sorunlar için geliştirilen tüm çözümler bir denemedir. Her zaman ifade ettiğim gibi, toplumsal olgu ve olaylar için önceden verili ve belirli çözümler içeren sabit modeller yoktur. Bu tür modeller sürekli

değişen ahvâle ilişkin günlük deneyimlerden devşirilen, belirli bir anlam-değer dünyasının ilkelerine bağlı olmakla birlikte ucu açık tekliflerdir. Burada bu çözümün pratik, günlük yaşama ilişkin unsurlarına değil, daha çok her türlü çözüm denemesinin köklerini bulduğu anlam-değer dünyasına ilişkin ilkelerine değineceğim. Bu ilkeleri, haysiyetleri bakımından farklı biçimlerde sıralayabiliriz: akıl, ferdiyet, bilgi ve tarihî tecrübe, vb... Bu sunum çerçevesinde diğerlerine değinmekle birlikte daha çok akıl üzerinde duracağım.

Felsefe-bilim tarihi çalışmalarımda dikkatimi çeken bir noktayı paylaşmak istiyorum. Bu sahada konuyu tarihin en karanlık noktasına kadar geri götürüp oradan tekrar günümüze kadar takip etmek meslekî bir gerekliliktir. Örnek olarak sayı kavramını ele alalım: Başlangıç noktamız, tespit edilebilen "İlk insanlar sayma eylemini nasıl gerçekleştiriyorlardı?"; "Sayıdan ne anlıyorlardı?" gibi sorulardır. Bu çerçevede de dikkatimi çeken nokta şudur: Yaklaşık olarak M.S. 1000'e kadar, İslâm'ın dışında, Yahudîlik, Hristiyanlık, Budizm, Taoizm gibi bilinen hiçbir büyük din akıl merkezli değildir. Yahudîlikte istidlâlî kelâmî hareketler İbn Meymun ve sonrasında başlar; Hristiyanlıkta ise 1150lerden sonra kıpırdanır; akabinde Albertus Magnus ve Thomas Aquinas ile zirvesine varır. İslâm tarihine bakıldığında ilk günlerden itibaren akıl merkezli bir din yorumunun öne çıktığı görülür. Niçin? İslâm ne tür bir meydan okumaya muhatap oldu ki akıl merkezli bir yaklaşımı öne çıkardı? Bu soru, kanımca ciddi bir araştırmayı hak ediyor. Okuma-yazma oranı yüksek olmayan ilk müslüman toplumu orta dünyadaki felsefî/ilmî gelişmelerden; Mezopotamya, Mısır, Anadolu kültürleri, Eskiçağ Ege, Helenistik dönem gibi önemli kültür havzalarının birkiminden haberdar değildi. Bu tespiti temellendirmek için insanı daim düşünmeye, fikir yürütmeye, akletmeye, kalbetmeye davet eden Kur\'an-ı Kerîm ve Hadis gibi dinin temel metinlerine atıfta bulunmayacağım. Çünkü ilk elde bu atıf yalnızca değer alanında görülebilir; ancak bu tespit değer kadar eylem alanına da aittir. Daha ilk kelâmî metinlerde "Tanrı'yı bilmede nazar, tüm müslümanlara vaciptir." [:en-nazaru vâcibun ala kulli muslimîn fî marifetillah] deyişi dikkat çekmektedir. İmdi, metin tarihsel bağlam içinde anlamlı ise o zaman şu soruyu tekrar sorabiliriz: Öyle bir ortam olmalı ki, müslümanlar yıkıcı bir meydan okumayla, hayatî, varoluşsal bir tehdit ile yüzleşmeliler ki bu kadar riskli ve İslâm tarihi boyunca merkezî olan bir tercihte bulunmak zorunda kalsınlar. Çünkü bu deyiş, din için ilkece tehlikeli bir yargıdır; zira büyük kitleleri dışarıda bırakmak zorunda kalırsınız. Öte yandan, yine akâid ve kelâm metinlerinde taklidî değil tahkikî imanın esas alındığı bir yaklaşım vardır. Bu da benzer biçimde dini son derece elitist/seçkinci bir hâle taşır. Hem halk hem de o yüzyıllardaki tahsilli insanların sayısı göz önünde bulundurulursa talebin ne kadar yüksek olduğu ve ne tür bir risk yarattığı hissedilebilir. İşte tüm bu riskleri üstlenerek niçin İslâm başından itibaren Tanrı'nın bilgisinde nazarı, imanda ise tahkîki -ki aklîdir- öne çıkartmıştır? Bu soru, üzerinde durulmayı hak eden bir sorudur.

Çağdaş durumda İslâm toplumlarında kadim tecrübe de ihmal edildiği için akıl tahfif edilmekte, idrâkinde ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Şu noktayı hemen vurgulayalım, iman gibi bir eylem fıtrî/mücerred akıl ile mümkündür; ancak kavle/söze döküldüğünde artık istidlâlî akla geçiş yapılmış demektir. Bu yargıdaki ayrıma dikkatinizi çekmek isterim: Akıl ile fıtrî, mücerred, istidlâlî akıl aynı şey demek değildir; çünkü akıl bir kuvvedir, bir yetidir; pek çok farklı tezahürü vardır; yukarıda dile getirdiklerimiz yanında, tecrübî, temyizî, nazarî, meâşî,

teklifî, vb… onlarca akletme çeşidi mevcuttur. Mevsûf ile sıfatı birbirine karıştırmamak gerekir; bu nedenle, akıl dendiğinde yalnızca istidlâlî/rasyonel olan anlaşılmamalıdır. Kısaca şöyle dile getirilebilir: Âmen-tu dendiğinde, yani "ben-iman ettiM" diyen ferdiyetini kazanmış kişiye "eylem içinde erimiş ben"in ihsâsını ve idrâkini, kısaca şuurunu, farkındalığını veren; bunu mümkün kılan zemindir fıtrî/mücerred akıl… Bu akıl, âkil-bâliğdeki akıldır ve bizi çocuk ve deliden ayıran, mükellef ve mesul kılan en temel insanî yetidir. "Ben-iman ettiM" kalbî süreçten aklî sürece yani idrâk, tasdîk ve akabinde kavlî yani ikrâr sürecine evrildiğinde istidlâlî merhaleye ulaşılır ki bu minimal rasyonalitedir; asgarî istidlâlî akıldır. Bu nedenle her türlü kanonik yapı, usuleynin vurguladığı üzere, minimal rasyonalite üzerine kurulur; minimal rasyonalite, minimal metafiziktir aynı zamanda… Bu tespit, kısmî olarak kabul etmekle birlikte, aklın mutlak anlamda bağlamsal olduğunu ileri süren yorumları reddeder. Bunu özellikle vurguluyorum çünkü ister dinî ister ilmî ister içtimaî olsun her tür insanî etkinliğin üzerine kurulduğu minimal rasyonalite, bizâtihi insan demektir. Türkiye'de, özellikle modern/çağdaş bilim eleştirilerinde -ki büyük oranda şairler tarafından yürütülmüştür- bağlamsal akıl ve onun ifadesini mümkün kılan istidlâlî akıl ile fıtrî/mücerred akıl birbirine karıştırılmaktadır. Elbette çeşitli tarihsel dönemlere ait insanın akıl yürütme biçimleri ile coğrafî ve toplumsal koşullarla kayıtlı bağlamsal akıllar vardır. Modernizmin her türlü aklî etkinliği rasyonel olana indirgeme çabasını eleştireceğiz diye âmen-tunun dolayısıyla ferdiyetin asgarî şartı fıtrî/mücerred aklı eleştirmenin hiçbir anlamı yoktur. Öte yandan makûl olmayan -istidlâlî değil- hiçbir şey İslâm'da imanın konusu kabul edilmez. Nitekim Şeyhülislâm Mustafa Sabrî Efendi'nin güzel vurgusu ile, İslâm makûldur, âtıfî değildir; âtıfî yani psikolojik, duygusal, hissî…; aksi halde İslâm la-makûl bir din olurdu. Çünkü duygular istidlâlî aklın dizgelerine dökülemez; İslâm'da ise iman akl-i fıtrî/mücerred-ile, ikrâr ve ispat ise genel anlamıyla nazar, özel anlamıyla istidlâlî akıl ile mümkündür.

Post-modernist felsefe hareketleri, Türkiye'deki bir kısım muhafazakâr kesimde ilginç bir biçimde karşılık buldu. Niçin? Çünkü "Senin aklın sana, benim aklım bana!"; "Senin Tanrın sana, benim Tanrım bana!"; kuralsız, yasasız çoğulculuk… Bu yaklaşımda, modern bilimin ifrata varan aşkın (transcendent) iddiasına, tefrîte varan bağlamsallık karşı-iddiası; buna bağlı olarak doğrunun toplumsal bir inşa olduğu vb. tezler ile bunu temellendirmek için modern bilimin ortaya çıkışındaki sosyo-ekonomik ve politik yapıların izini süren Boris Hessen ile Henryk Grossman'ın marksist düşünceleri ile bunların kapitalist Kuhn'cu yorumu… Elbette usûleynin de işaret ettiği üzere, beşerî-insanî her şeyin bağlamla sıkı bir ilişkisi vardır; bir şeyi, yeri, işlevi ve ilişkileri var-kılar zaten… Ancak tüm bu kabuller, fıtrî-mücerred aklı tasfiye etmeyi gerektirmez; gerektirmez çünkü akıl bizâtihi insandır. İstidlâlî aklın bağlamsallığını, şartlara bağımlı olarak iş görmesini eleştirmek ile doğrudan fıtrî/mücerred aklı eleştirmek farklı iki tutumdur. Usûleynin dediği gibi, şatr ile şart birbirine indirgenemez; bu nedenle fıtrî/mücerred akıl İslâm'ın şatrıdır; şartı değil… Kişisel kanıma göre, çağdaş dünyada en önemli sorunlarımızdan biri, amen-tu dememizi mümkün kılan akl-ı fıtrîyi ve gaybı makûl hale getirmemizi mümkün kılan nazarı ve tahkîk yapmamızı mümkün kılan istidlâlî aklı birbirine indirgemek, karıştırmak ve dahî ihmal etmektir...

Konumuzun içeriğine de atıf yapmak gerekirse genç sözcüğü Türkçe'de kenç kelimesinden gelir; bu da en sözcüğü ile ilişkilidir; bu anlamda genç enleşen, genleşen, fazlalaşan, kısaca

büyüyen demektir. Her büyüyen, bir ortamda, bir yuvada, bir yerde büyür; işte yukarıda özetlenen özellikleriyle kanonik yapılar bir millete mensup gençlerin maddî ve manevî, fizik ve metafizik güvenliğini sağlayan kuş yuvaları gibidir. Bu çerçevede Türkiye'de gençlik arasında bir bunalım, bir isyan, bir kimlik sorgulaması, erke karşı bir öfke ve nihayet kişisel ahlâkta bir çözülme var ise bunun nedeni kanonik yapının yokluğu ya da var ise içselleştirilememesidir. İçselleştirmenin bulunmadığı yerde haricî bir sese kulak kesilinir, sürekli dış bir otorite aranır; aile, okul, çevre, devlet gibi güçlerin çevrelediği, müzakerenin değil, olumlu ve olumsuz içeriğiyle emretmenin câri olduğu bir yaşam tarzı içinde var-olunur. Bu durum kişiye özgüven sorunu yaşatır; davranışlarına dışarıya göre sürekli ayar veren kişi ise kendini sürekli baskı altında hisseder; bu da güvenlik sorunu yaşamasına neden olur... En nihayet kendini ifade sorunu ortaya çıkar, genç kendini, isyan, tavır alma, farklı giyinme, zarar verme, hatta kendini ifna etme gibi farklı yollarla teşhîr eder. Kanonik yapıyı içselleştirmiş bir birey ise kendini ifadeyi müzakere yolu ile yapar, ne isyan eder ne de emir alır; halleder; çözüm bulur.

Şimdiye değin nazarî olarak dile getirdiklerimizi tarihî örnekler üzerinden temsil edebiliriz. Hatırıma ilk gelen örnek, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın anılarında Kafkas cephesi ile ilgili anlattığı şu olaydır: Oldukça fazla yaralının olduğu birlikler sazlıklar arasından küçük kayıklarla geri çekiliyordu. Her tarafı inlemeler kaplamıştı; düşman, askerlerin yerini kolayca tespit edebilirdi. Ayağa kalkıp "Bu bir emirdir; herkes sussun!" diye seslendim. Ses bıçak gibi kesildi; uzun bir süreden sonra karşı kıyıya ulaşınca, niçin hiç ses çıkmadığını ben de merak ettim; bakınca gördüm ki yaralıların çoğu ölmüş ama ölürken dahi seslerini çıkarmamışlar. Ölüm gibi bir hadiseye rağmen gösterilen bu susma becerisi, dış bir otoritenin baskısı ile sağlanamaz; bunu yalnızca, askerî anlamda kanonik yapıyı içselleştirebilen bireyler yapabilirler... Ya da Viyana bozgunundan sonra gönderilen kendi idam fermanını, isyan yerine, kendinden sonraki en kıdemli Paşa'ya vererek infazını isteyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın tavrı devlet terbiyesine ilişkin kanonik yapının içselleştirilmesine bir örnektir. Mehmet Genç Hoca'dan dinlediğim başka bir örnekte, Bosna'daki bir Osmanlı muhasebecisi ile Tebriz'deki bir Osmanlı muhasebecisini aynı şekilde davranmaya iten bürokratik moral değerlerdeki müşterekliktir... Hem küçük hem de büyük ölçekte, topluluklardaki ya da toplumlardaki muhtelif yaşama katmanlarına ve davranış tiplerine ilişkin ahlâkî, dinî, siyasî, ailevî, vb. kanonik yapılar, hissettirmeden ama hassasiyeti ve hissiyatı besleyerek, hiç görülmeden ama her yerde varmış gibi; transcendent değil ama trancendental; a-historic ve meta-historic değil ama tarihsel; kısaca her birimizin hiç ortada gözükmemesine karşın sanki varmış gibi ortak bir dilbilgisi kuralllığına göre konuşmamızı sağlayan yapıya benzer bir rol oynarlar... Elbette bu yapıların zemininde anlam-değer dünyasına ilişkin manevî değerler ile dinî-hukukî biçimsel değerler yer alır. İçselleştirilen bu yapılar, belirli bir terkipten sonra, kişin tercihlerine uygun biçimde ferdî ahlâkın zeminini oluştururlar. Bu şekilde oluşmuş ferdî ahlâk kendine göre eylemek için artık haricî bir otoriyete gereksinim duymaz.

Sonuç olarak, mensubiyetlerimizin ve aidiyetlerimizin binlerce yıllık tarihî bir tecrübesi var. Bu tecrübe, min-vech pek çok özelliği haizdir. Kanaatimce bu özelliklerin en önemlilerinden bir tanesi, aklın merkezîliğidir. İkilik ve çatala düşmeden akla dayalı kanonik yapıların

üretilmesi, ortak akıl, ortak dil ve ortak değerin/vicdanın inşası için elzemdir; tersi durumda tekillikleri, ferdîlikleri tartışarak tüketmek olduça zordur. Çünkü, yukarıda da işaret edildiği üzere, tanımlanabilirliğin, paylaşılabilirliğin ve tekrar edilebilirliğin olmadığı bir yapı, bir kültür birleştirici olamayacağı gibi, mensuplarını da bir-ara-da tutamaz. Kendini dünyada bu özellikleri haiz kültürlere ait değerlerle tanımlamaya başlayan, dönüştüren ve bunalım üreten bir yapı ortaya çıkar. Çünkü ayağınızı basacağınız, metafizik güvenliğinizi sağlayacağınız, geleceğinize ilişkin bir öngörüde bulunacağınız bir yatağa, bir harka, bir yuvaya sahip değilsinizdir. Kanonun, nomosun olmadığı yerde kaos yükselir; kaos da daim bunalım üretir zaten... Bu nedenle fıtrî/mücerred aklın temelinde yer aldığı nazar ve istidlâlin iş gördüğü kanonik yapıların hızla inşa edilmesi gerekir. Elbette bu inşa yol-da ve yol-ile mümkündür. Fazla ayrıntıya girmeye gerek yok; Türkiye'de doğal bir topluluk arasında yönlendirilmemiş bir anket çalışılması yapılsa ortak bir geçmiş, şimdi ve gelecek tasavvurunun bulunmadığı görülecektir. İlk elde ortak bir değer dünyası paylaşılıyor gibi görülse de bu paylaşım mefhûmî değil lafzîdir; çünkü konuşmamızı sağlıyorlar belki ama yaşamımıza yön vermiyorlar, veremiyorlar. Bu farklılığı dinî, ahlâkî, siyasî, dinî vb. pek çok toplumsal örgütlenme çerçevesinde tespit etmek mümkündür. Ortak gramerin olmadığı bir dilin mensupları konuşamazlar; konuşsalar da anlaşamazlar. Benzer biçimde, özümüzle, sözümüzle, dilimizle, elimizle konuşuyoruz ancak kanonik yapı eksikliğinden pek de kolay anlaşamıyoruz. Başlamak için tek bir ilke var: Yola çıkmak... İlkeler, sen ve yol… Yanlış yapmaktan korkmadan… İrfânî deyişle, hâlis bir niyet-ile çıktığın yolda yaptığın yanlışlar doğruna azık olur…

Dipnotlar:

*Bu yazı, SETA ve KAGEM'in Ankara'da 03-04 Mayıs tarihlerinde düzenlediği ***Gençlik Forumu: Aidiyet.Dönüşüm.Gelecek*** adlı toplantıda aynı başlıkla yapılan açılış konuşmasının gözden geçirilmiş hâlidir.

KAYNAK:

İtibar, -Aylık Edebiyat ve Fikriyat Dergisi-, Sayı 35, s. 32-39, Ağustos 2014, http://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/ihsan-fazlioglu-sonuc-ile-surec-arasinda-genclik-bir-soru-mu-bir-yanit-mi-itibar-dergisi.html

ELEŞTİRİ VE UYUM KISKACINDA MÜSLÜMANLAR [MUSLIMS AMIDST THE TENSION OF CRITIQUE AND CONFORMITY]1

İhsan Fazlıoğlu

Muhterem hocalarım,

Değerli meslektaşlarım,

Kıymetli katılımcılar,

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Başlamadan önce bu toplantıyı düşünen, düzenleyen ve bu hale gelmesine katkıda bulunan İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatı'na ve onun değerli görevlilerine ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum...

Benim konuşmam çok da felsefî olmayacak. Daha çok, düzenleyici heyetin talebi doğrultusunda, biraz sonra yapılacak felsefî ve tarihî konuşmalara bir hazırlık mahiyetinde olacak. Bu yüzden amacım salondaki gerginliği gidermek, biraz gevşetmek; zihnî bir masaj yapmak ama bu zihnî masajı yaparken mesaj vermek... Konuşmamın tüm içeriğini bu şekilde özetleyebilirim.

Ünlü düşünür Herakleitos uykuda olan insanların kendi dünyasında yaşadığını söyler. Ama uyandıklarında herkesin tek bir dünyada yaşadığını fark ettiğini belirtir. Uykuyu yalnızca biyolojik olarak düşünmeyelim. İnsanlar içlerine gömülü oldukları psikolojik durumları bir uyku durumu olarak kullanabilirler. Ya da içerisinde yaşadıkları anlam-değer dünyasını, ideolojilerini, dinlerini, tek başına, başkalarını dikkate almadan, kendi uykuları haline getirebilirler. Dolayısıyla bu tür konferanslar, bu tür sempozyumlar insanların dürtülmelerine ve içerisinde gömülü oldukları bu uykulardan uyanmalarına neden olabilir. Bu açıdan, bizi dürten, bizi kargılayan, bizi rahatsız eden, bizi gerçekliğe dönmeye çağıran bu bildirilere dikkat kesilelim ve içerisinde yaşadığımız o tek dünyanın anlamını idrak etmeye çalışalım.

---

1 Uluslararası Sempozyumun'un Açış Konuşması, Bielefeld/Almanya, 28-29 Nisan 2012

Ancak burada bir sorun var; bunu da daha baştan ifade etmek gerek...: Uyuyan bir insanı uyandırmak kolaydır; ama uyuma numarası yapan bir insanı uyandırmak çok zordur. Dolayısıyla bu tür toplantıların ya da bu tür konuşmaların en önemli açmazlarından bir tanesi, uyuma numarası yapmak ve konuyu, konunun içeriğini doğru ya da yanlış yargıları verebilecek bir yapıdan çıkartıp, politik, ideolojik vb. konular için enstrüman olarak kullanmaktır. Bu açıdan sunumlarımızda ya da bu konularla ilgili özellikle yabancı coğrafyalarda, mekanlarda yapacağımız konuşmalarda ileri süreceğimiz tezlerde sahici olmak, konuştuğumuz konuyu bir enstrüman olarak değil, bizatihi konunun kendi değeri açısından ele almak zorundayız. Bu dikkat çekmek istediğim birinci mesele...; ikinci mesele ise birincisinden daha da önemli. Genelde bu tür konferanslarda, konuşmaların, bizim mantık dilinde hakikî önermeler dediğimiz alan içerisinde cereyan etmesi, mahiyetler üzerinden gitmesi ve belirli özsellikler üzerine inşa edilmesidir. Masa başında kavramlar üzerinden ve kavramlar içerisinde yürütülen tüm bu konuşmalar, pratik hayatın gerçekliğiyle yüzleştiğinde sapmalar ve sapıtmalar gösterir.

Bunun nedeni nedir? Bunu bir örnek üzerinden ifade etmeye çalışayım: Her akıllı insan, psikolojik bir sorunu yoksa, insan hakları dediğimiz terkibi ciddiye alır ve insan üzerine, hak kavramı üzerine ciddiyet göstererek konuşur. Ama gündelik hayata gittiğimizde, artık hem insan hem de hak kavramı, güce, sınıfa, mensup olunan devlete, siyasî örgüte göre değişir. Artık insanların hakları, insan hakları hakkında yaptığımız konuşmayla mutabık olmaz. İnsanlar derecelenir: Kızılderililerin hakları mı? Zencilerin hakları mı? Kısaca kimin hakları? Muhatabın kim olduğu, hak kavramını belirlemeye başlar; bu da eşitsizlik doğurur. Dolayısıyla bu tür konuşmalarda kavramlar içerisinde icat ettiğimiz içeriklerin ya da kavramlar üzerinde inşa ettiğimiz düşüncelerin günlük hayattaki karşılıklarıyla samimi bir şekilde yüzleşmemiz gerekir.

Aliya İzzetbegoviç'in dediği gibi: ***"Tek tek insanları sevemeyenler insanlık kavramına sığınırlar".*** İşte bu tür konuşmalarda en büyük sorun, kavramlara aşık olmak, kavramların içerikleri üzerine rahatça konuşurken o kavramların karşılık geldiği gerçeklikle yüzleşmekten kaçınmak ve yüzleşmeye başladığımızda ise örtmek, bütün çöplüğü halının altına süpürerek temiz olduğumuzu göstermeye çalışmaktır... Burada dile getirilen durumu günlük siyasî olaylarda görmek mümkündür. Hatta kişisel olarak Aliya İzzetbegovic'in bu cümlesinin Müslümanlar için de uyarlanabileceğini düşünüyorum***: "Tek tek Müslümanları sevemeyenler İslamcılık kavramına sığınırlar".*** Hatta İslamcılık kavramı etrafında edebiyat yaparlar. Halbuki İslamcılık bir ideoloji, bir dünya görüşü, bir siyasî duruş, bir ekonomik program; artık ne derseniz deyin, son derece zengin içeriklere, çağrışımlara sahip, felsefî tahlilleri kaldırabilecek bir yapı gösterebilir. Ama bu yapıyı tek tek Müslümanların durumuna uyguladığınız vakit, salt değerler üzerinde kurulmuş yapıların içi boş, anlamsız olduğu gerçeğiyle karşılaşırsınız.

Bu noktaya, son derece dikkat edilmesi gerekir: Özellikle siyasî ve ideolojik konularda düşünceler genelde değerler üzerinden yürütülür; hâlbuki değerler insanı tatmin eder, düşündürtmez. Bunun yerine nesneler üzerinden, tekillikleri olan olgu ve olaylar üzerinden hareketle düşünülmesi gerekir. Değerler üzerinden konuşmak insanların dikkatini çekebilir; vicdanlarını rahatlatabilir ama çözüm üretmez. Bu açıdan, tek başına inandığımız değerlerin

her şeyi çözeceğini düşünmemeliyiz. İslam ya da mensup olduğumuz başka bir dinin veya ideolojinin içeriği, tek başına olgu ve olaylara ilişkin soru ve sorunları çözmeye yetmez. Doğrudan bu olgu ve olaylarla yüzleşmemiz gerekir...

Peki neden? Nedeni şudur: Her zaman yaptığım benzetmeyi, açıklayıcı gücünden dolayı, burada da tekrar etmek istiyorum: Bir terzi düşünelim; her terzi dikeceği pantolon için bir modele sahiptir; ancak o modeli tek tek insanlara uyguladığı zaman insanların ölçüsünü almak zorundadır. Masa başı konuşmaları genelde model konuşmalarıdır. Eğer siz kafanızdaki modeli, mutlak ve son aşama olarak benimseyip, insanlığın pantolon modelinde ulaşabileceği son durum kabul edip, insanlara onu dikte etmeye çalışırsanız, pantolonun denk gelmediği, uymadığı insanlara zulmetmeye başlarsınız: Uzunsa ayaklarını kesersiniz, zayıfsa kilo almasını isterseniz, kiloluysa zayıflamasını istersiniz. Hâlbuki model bir şart olmakla birlikte yeterli değildir; çünkü her terzi pantolon modeline sahip olmakla birlikte o pantolonu isteyen kişinin, yani bireyin, tekilliğin ölçüsünü almak zorundadır.

Bu örneği insan durumuna uyguladığımız zaman hangi tür dine, hangi tür dünya görüşüne, hangi tür ideolojiye, hangi tür politik mensubiyete sahip olursak olalım, insanlarla muhatap olduğumuzda onların ölçüsünü almak zorundayız, onlara kendimizi dayatmak değil! İnsanın ölçüsünü almak niceliksel bir şey değildir. Matematikten bahsetmiyorum; insanları anlamaktan bahsediyorum. Çünkü insanlar yalnızca formlar dünyasında değil, bir anlam-değer dünyasında yaşarlar. Bu nedenle insanlarla iletişim kurabilmenin asgari şartı, o insanın anlam-değer dünyasına nüfuz etmek, ona muhatap olmaktır. Bunun asgari şartı ise bilmek değildir. İnsan söz konusu olduğunda bilmeyi çok abartıyoruz; hâlbuki insanî için asl olan tanımaktır/anlamaktır. İnsanların anlam-değer dünyaları hakkında kitap okumak, ansiklopediler devirmek, Molla Google'dan taramalar yapmak tek başına o insanı tanımamızı sağlamaz. Siz Almanya'da yaşayan Türkler olarak, Alman tarihi, edebiyatı ve kültürü hakkında ciltler dolusu kitap okuyabilirsiniz; ama bu Alman milletini tanımanızı/anlamınızı sağlamaz. Evet! Bilmek gereklidir ama yeterli değildir.

Öte yandan tanımanın asgari koşulu ise saygıdır. Öncelikle karşımızdaki insanı bir Hıristiyan, bir Yahudî, bir Budist ya da bir Alman, bir İngiliz olarak değil...; yani sıfatlarıyla değil doğrudan cevheriyle, insan olarak dikkate almak ve saygı göstermek zorundayız. Bildiğiniz gibi, klasik felsefenin diliyle söylersek, arazlar, nitelikler, sıfatlar gelip geçicidir; esas olan, kalıcı olan, öz, cevherdir; dolayısıyla özü dikkate almak zorundayız. İnsanın tek bir özü vardır, o da insan olmaklıktır; diğer herşey sıfattır. Bu açıdan, burada, başta İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatı olmak üzere tüm Avrupa'da yaşayan, hatta dünyada bulunan hem Müslümanlar hem de Müslüman olmayan diğer insanlara şunu öneriyorum. Bilmek, evet; fakat yeterli değil; birbirimizi tanımalıyız. Müslümanlar için bunun özel, başka bir anlamı olmalı; o da şudur: Yalnızca ilim geleneğimizi değil, aynı zamanda irfan geleneğimizi de ihya etmek zorundayız. Anadolu'da, Konya'da inşa edilmiş ilimle, fıkıhla, kelamla iç içe olan irfan geleneğimizi dikkate almadığımız müddetçe modern dünyanın meydan okumalarına anlamlı bir karşılık vermek zordur. Nitekim bu dünyanın önemli ismi Yunus Emre'nin ***"Gelin tanış olalım, işi kolay kılalım"*** sözüne baktığımız zaman, ***"gelin birbirimizi bilelim"*** demiyor. Gelin tanış olalım, tanışalım; birbirimize gidip gelelim; birbirimizle oturup konuşalım. Hatta bazı versiyonlarında bu tanış olmak, ***"birlik olmak"*** şeklinde geçer: ***"gelin birlik olalım"***.

Birlik kelimesi kullanılınca, hemen insanların zihninde farklılıkların ortadan kaldırılması, niteliklerin giderilmesi uyanıyor. Hâlbuki bir kümenin elemanları farklı niteliklerde olan unsurlardan oluşabilir; bu da bir birliktir. Dolayısıyla insanlık kümesi, eğer evrensel bir küme olarak düşünülürse, bu kümenin tek tek mensuplarının farklı olması, onların insanlık kavramında müşterekliklerinden dolayı bir birlik olmalarını zaten mümkün kılar. Bu nedenle tanış olmak, birbirini tanımak; sadece birbirini bilmekle ifade edilemez; birbirini bilmeye indirgenemez...

Şimdiye kadar söylediklerim, başta yaptığım eleştiriyle muhatap olmamı sağlayabilir: Çok güzel, edebî, felsefî ifadeler ve vecizeler; ama gerçeklikle alakası nedir tüm bunların? Tamda burada önemli bir konuya değinmek istiyorum: Genelde insanın zihnî tutumu, felsefî açıdan bakarsak iki uç arasına gidip gelir: Ya 'a'dır ya 'değil-a'dır. Bir tarafta eleştiri, bir tarafta uyum; bir tarafta iyi, bir tarafta kötü; bir tarafta doğru, bir tarafta yanlış deriz ve, daha sonra da, bu iki ucu birleştirmeye; orta-yolu bulmaya çalışırız. Kanımca, tüm orta yol arayışları tembelliktir. İki farklı ucu matematiksel olarak tahlil edip, ikiye bölüp, ortasını almak çözüm olarak görülür genelde; oysa bu doğru değildir. Doğrusu, insanın doğasına ilişkin olanla yüzleşmektir; insanın doğasını tasfiye etmek, temizlemek değil. Tüm tartıştığımız kavramlar, ister uyum, ister eleştiri, ister doğru, ister yanlış, hangi kavram çiftini düşünürsek düşünelim, herbiri insan doğasıyla alakalıdır. İnsan doğası çatışmacı bir yapı üzerine kuruludur; dolayısıyla insan doğasını tırnak içerisine alarak iş göremeyiz. Gerginlik de, uyum da, eleştiri de, övgü de lazımdır. Eleştiri ile övgünün ortasını almanın bir anlamı yoktur. Fazla gererseniz kopar; fazla uyum sağlarsanız uyursunuz. Sınırsız bir uyum insanları uyutur; sınırsız bir gerginlik insanları kopartır.

Bu nedenle korkmaktan korkmadan insanın doğasıyla yüzleşmemiz gerekir. İbn Sina'nın öğrencilerinden Ömer Sehlan el-Savî'nin güzel bir sözünü burada hatırlatmak isterim: ***"Korku, tüm insanların yönünü kendisiyle belirlediği bir simgedir".*** Bu cümleyi şöyle de yorumlayabiliriz: ***"Yönlendirilen korku insanın en büyük mürşididir!".*** Bundan dolayı iki aşırı ucu dikkate alarak, belirli sabiteler yaratmak insanî meseleleri çözmemizi sağlamaz; sadece geçiştirmemizi sağlar. Çünkü tabiatta olduğu gibi, hayatta da esas olan saf sabiteler ya da saf değişkenler değildir; süreçlerdir, örüntülerdir; harekettir. Bu sebeple, bugün sabit olarak gördüğümüz bir şey yarın bir değişkene dönüşebilir; bunun tersi de doğrudur, dün değişken olan bir şey, bugün bir sabite halini almış olabilir. Tarihe baktığımızda, belirli bir dönemde mutlak kabul ettiğimiz şeylerin, başka bir dönemde saçma olduğuna hükmetmiş bir insanlık geçmişi var önümüzde. Bunu felsefe-bilim tarihinden birçok örnekle temellendirmek mümkün. 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, 3000 yıllık kozmolojinin ne kadar garip bir şey olduğunu yine biz tesbit ettik. Fakat bir gerçek hiç değişmedi: Eski kozmolojiyi de, yenisini de üreten insan. Bu noktaya dikkat kesilmemiz gerekiyor... Başka bir deyişle insanlığın ma-cerasında üretilen cevaplara takılmamamız gerekiyor. İnsanlar genelde cevaplar üzerinden düşünüyor. Halbuki sorular üzerinden düşünmek gerek; ve en büyük soru insandır. Dolayısıyla insanın tarih boyunca ürettiği yanıtları öne çıkartıp -bunlar dinî, ideolojik, siyasî, felsefî, bilimsel yanıtlar olabilir; hiç fark etmez- soruları görmezden gelmek talihsizliktir. Unutmayalım ki tüm ürettiklerimiz yarın efsane halini alacaktır. Dünün bilimi nasıl bugünün

efsanesi ise, bugünün bilimi de yarının efsanesi olacaktır; ama insan, bunları üreten bir varlık olarak, devamlı duracaktır.

Bu açıdan, İbn Sinacı felsefenin insanı tanımlarken kullandığı kavramın karşısına -(yerine değil; çünkü birbirini tamamlarlar)- İbn Tufeyl'in insanı tanımlarken kullandığı tanımı koymayı teklif ediyorum. İbn Sina insanı, düşünen canlı (hayvan nâtık); İbn Tufeyl ise uyanık canlı; yani şuur halinde olan; Hay B. Yekzan: ***Uyanığın oğlu diri*** diye tanımlar. Elbette düşünmek insanîdir; ancak insanın tavsifi için tek başına yeterli değildir. İnsanın sürekli ayık, sürekli şuur halinde, sürekli gergin olması da önemlidir. Bu nedenle insanî meseleler için orta yol yoktur; sürekli bir yüzleşme söz konusudur. Buradaki ölçü şudur: İnsan, kendi varlığını başkasının yokluğuna bağlamadığı sürece, her türlü konu müzakere edilmeye açıktır. Biz insanlar genelde meselelerimizi çözerken, başkalarını yok ederek kendi varlığımızı idame ettirmeye çalışmayı tercih ederiz; savaşlar da çoğunlukla bunun için çıkar. Hâlbuki kendi varlığımızı ancak başkasının varlığı ile zenginleştirebileceğimizi düşünürsek ve kabul edersek, başkasının varlığını kendi varlığımızın olumlaması olarak görürsek, o zaman daha insanî işler yapmamız mümkün olur. Bu açıdan başta söylediğim gibi anlamaya çalışmak, anlaşılmanın ilk şartıdır. Siz anlamaya gayret etmezseniz anlaşılmayı bekleyemezsiniz. Sizi anlamaya çalışan kişi, ancak siz onu anlamaya çalıştığınız, bir gayret gösterdiğiniz zaman sizi anlamaya yönelir; çünkü yönelme tek yönlü değildir. Şunu unutmamamız gerekir. ***"Ne kadar bilirsek bilelim",*** Hz. Mevlana'nın dediği gibi, ***"bildiğimiz karşı taraftan anlaşıldığı kadardır".*** Büyük âlim, büyük filozof olabiliriz ama karşımızdakiyle irtibat kurmada, o bilgimizi ona aktarmada zaaflarımız varsa, o kişinin bizim bilgimizle ilişkisi kesinlikle üretici bir yapı göstermez.

Şimdiye değin söylediklerimi Türkçe'nin güzel bir ifadesiyle temellendirmek isterim. İnsanî .çözümlerin yalnızca tek uçlu olamayacağı üzerine özellikle durdum... Yani ne uyum ne eleştiri tek başına çözüm değildir; ikisi de insan tarafından belirli derecelerde yaşanılan gerçekliklerdir. İnsan tedirgin bir varlıktır. Türkçede tedirgin kelimesi söylemek, konuşmak, demek anlamına gelir; kök anlamı da dedirticidir. Bu nedenle, Türkçe açısından olaya baktığımız zaman, insan yaşamasının kökeninde varoluş tedirginliği yatar. Tedirginlik insanı sarkaç misali ümit ile korku arasında salınım halinde kılar; hiçbir sabiti yoktur. Sabiteler ve değişkenler bu sarkaç içerisinde bizatihi değişkendir. Çünkü insanın tedirgin olması bizatihi var olması hakkındaki endişesine dayanır. Endişenin Farsça'da düşünmekle ilişkili olduğunu hatırlamalıyız. Eşya önünde bir ürperti hissederiz. Hayat karşısında gerginizdir. Yaşamak bizatihi bize bir telaş verir. Anlamımız konusunda sürekli bir sorgulama içindeyizdir. Çünkü insan Evren'e baktığı zaman kendisini varlığın bir devamı olarak hissedince, hem bir güvenlik hem bir kaygı hem bir tedirginlik hisseder. Modern Kuantum Teorisi açısından baktığımızda bile Evren'deki tüm kıpırtının kaynağı maddenin tedirginliğidir. Madde de tedirgindir çünkü. Dolayısıyla tedirgin olmak bizi var kılar. Güvenli limanlar aramak insan için bir hayaldir. Bundan dolayı insan ancak uykuya daldığında kendini güvende hisseder; yani ancak kendi dünyasına çekildiğinde; Herakleitos'un cümlesinde dile gelen kendi rüyasına daldığında, kendi uykusuna kapaklandığında kendini güvende hisseder. Ama uyandığında o tedirginlik tekrar yakasına yapışacaktır ki bundan korkmamamız lazım. Tedirgin olmak bizi var kılan, bizi insan kılan en önemli özelliktir. Tedirgin olmak bizatihi insan olmakla eşdeğer ise, çözüm

herkesin kendi uykusuna çekilmesi, kendi rüyasına dalması değil, tam tersine kendi cinsleriyle, türdeşleriyle muhatap olması, onlarla konuşması, tanışmasıdır.

Bu ifadelerden sonra, sosyal bilimci meslektaşlarıma şöyle bir teklifte bulunuyorum: Genelde sosyal teoride inşa edilen modeller, sabitelere dayalı modellerdir. Bunun yerine çok değişkenli, parametrik ilişkilere sahip, kinematik kavramsal örüntüler geliştirmek zorundayız. Başka bir deyişle, insana, hayata ve topluma ilişkin soru ve sorunları sabit, tek yönlü, hareketsiz modellerle çözmeye çalışmak yeni uykular yaratmaktan başka bir şey değildir. Tekrar etmek faydadan hali değil: Çok değişkenimiz var; değişkinler arasında parametrik ilişkiler mevcut; yani her ilişkinin doğası, diğer değişkenleri belirliyor. Kinematik yani hareketli kavramsal örüntülere ihtiyacımız var; sabit modellere değil!

Bunu niçin ne yapmalıyız? Genelde insanlar gündelik hayatlarında doğru bilgiyle ve iyi davranışla yetinirler. Fizikte, matematikte, sosyolojide, hangi alanda olursa olsun doğru bilgiyi bilmek...; halbuki doğru, teori-bağımlıdır! Yani doğru o bilimin ya da o paradigmanın ürettiği teorilerle ilişkilidir. Ya da iyi davranmak? İyi davranmak da insanların değer dünyasıyla kayıtlıdır; değer-bağımlıdır; bu dinî, ideolojik, felsefî ya da saf geleneksel bir değer olabilir. Bu nedenle hem doğru, hem iyi kayıtlı olan şeylerdir. Burada üçüncü bir kavrama ihtiyacımız var; bu kavramı da Osmanlı dönemi düşünürlerinden Mehmet Kafiyeci'den alabiliriz. Bergamalı Mehmet Kafiyeci, Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşamış bir Osmanlı düşünürü... İnsan hayatının olmazsa olmaz üç temel kavramından bahseder: el-sıdk fi el-hak: gerçeklik hakkında, olgu ve olaylar hakkında doğru bilgi; el-hayr fi el-amel: davranışlarımızda, yaşadığımız toplumun, mensub olduğumuz dinî ve felsefî ortamın kabul ettiği iyi davranış biçimleri. Ve dahi el-istikame fi el-ahval: yaşantımızdaki/hallerimizdeki yön. Bu nedenle yalnızca doğru ve iyi yetmez; bir de istikamet sahibi olmamız gerek... Felsefî olarak doğruyu, iyiyi tahlil edebiliriz; ama gündelik hayatımızdaki ahval, -ki hal kelimesinin çoğuludur-, klasik felsefî literatürde-, değişken olanlar demektir; çünkü insanın halleri sürekli değişime konudur. Burada önemli olan hale, ahvale takılıp kalmadan, istikameti iyi belirlemektir. Bu açıdan Fatiha Suresi'ndeki "el-sırât el-müstâkim" ifadesini doğru yol olarak değil istikameti olan yol olarak çevirmek daha uygundur. Çünkü bize, yalnızca doğru ve iyi değil, istikameti olan bir yön, bir yol gereklidir.

Ahval kelimesini değişken olarak ifade eden irfanî geleneğimiz şunu söyler: Nasıl ki Tabiat'ta Cenab-ı Hakk'ın tecellilerinin tekrarı yoktur; insan hayatında da tecelliyatın tekrarı yoktur: ***"La tekrare fi el-tecelliyat".*** Tecelli, Cenab-ı Hakk'ın esma ve sıfatlarından sürekli sadır olan şeydir. Bu nedenle, tabiattaki tecelli süreklidir. Bu açıdan baktığımızda insan hayatında da tecellinin sürekli olduğunu, insan hallerinin sürekli farklılaştığını görmemiz gerekir... Bunu sadece toplumsal olanda değil, kendi kişisel, nefsî hayatımızda da görebiliriz. Başka bir deyişle, felsefî olarak ifade edersek, Tabiat'ın bilgisi nasıl insan gözlemciye bağlıysa(gözlem-bağımlı); Hayat'ın bilgisi de, insan yorumcuya bağlıdır (yorum-bağımlı). Yormak/yorumlamak ancak belirli bir yorgunlukla elde edilir. Bu nedenle her türlü insanî edimin, hayata ilişkin her türlü olgu ve olayın bir yorum meselesi olduğunu idrak etmemiz lazım. Zaten bugün pek çok uzman hocamız da bu yorumları bizimle paylaşacak. Çok güzel bir kelime yormak kelimesi, yorgunluktan geliyor; çünkü ancak yorulursanız yorumlamış

olursunuz; biz de, hep birlikte o yorumlara katılıp, dinlemeye ilişkin bir yorgunlukla, pay alacağız.

Hint düşüncesinde ilginç bir ifade vardır: Yalnızca doğru düşünmeyi sağlayacak bir mantık kurmak yeterli değildir der Hintli bilgeler; aynı zamanda aklı da barışa kavuşturacak bir mantık kurmalıyız. Çünkü aklı barışık olmayan, karışık olan; kendisiyle barışık olmayan, dışarıyla da barışık olamaz. Kendisiyle barışık olmayan insanın dışarıya teklif edecek bir şeyi yoktur. Zira maddî ve manevî güvenlik sorunu yaşayan bir insan dışarıya ancak saldırır. Yine yarına ilişkin bir öngörüsü olmayan insan bugününü kurtarmaya çalışır ve bunun için de her türlü vasıtayı mubah görür.

Bugün özellikle Avrupa'da ekonomik kriz neticesinde ortaya çıkan durumun en önemli gerekçesi ve nedeni ne dinî ne de ideolojiktir. Bunlar bir enstrüman olarak kullanılmaktadır. Nedeni, insanların yarına ilişkin ön-görüden kaynaklanan bir güvenlik sendromu yaşımalarıdır. Maddî ve manevî açıdan yarını ön-göremeyen insan kesinlikle saldırgan olur. Onun için insanlara yarınlarını ön görebilecekleri hem maddî hem de manevî bir dünya sunmamız lazım. Başka bir açıdan olaya baktığımızda irfanî geleneğimiz bunu şöyle ifade eder: Önemli olan insanın kendisini dünyadan ve diğer insanlardan koruması değildir; önemli olan insanın dünyayı ve diğer insanları kendisinden korumasıdır. Biz genelde dışarıya yönelik bir güvenlik arayışı içerisinde oluruz. Dışarıdan gelecek tehlikelere karşı kendimizi hazırlarız, tedbir alırız. Hâlbuki dışarıya vereceğimiz tehlikeleri de kontrol etmemiz gerekir. Bu nefsî terbiyeyi, bu irfanî dili geliştirmemiz lazım. Çünkü insanlar kendilerini kontrol edebilecek, kendilerini terbiye edebilecek ve insanları, hatta çevreyi, hayvanları, bitkileri kendilerinden koruyabilecek bir anlam-değer dünyasını geliştirirlerse, zaten insanlar onlardan emin olurlar. Hadis-i Şerif'i hatırlayalım: Mümin olmanın kemal şartlarındandır insanların elinden ve dilinden salim olmak. Kısaca, irfanî geleneğimiz açısından olaya baktığımız zaman, tedbir ve emniyeti dışarıda değil kendi içimizde aramalıyız.

Şimdiye değin dile getirdiklerimizi bir dil oyunu olarak görebilirsiniz. Bu tehlike tüm kavramsal konuşmalar için geçerlidir. Ancak benim mensubiyet duyduğum felsefî gelenek düşünceyi sözcüklere indirgeyen bir gelenek değildir; doğrudan anlama indirgeyen bir gelenektir. Anlam kaybedilince o anlamı üreten insan da kaybolur; çünkü anlam bu gelenekte bizatihi insanın kendisi olarak kabul edilir. Bu nedenle, düşünceyi yalnızca verili bir dilin sentaksına ve semantiğine indirgeyemeyiz. Başka bir deyişle ne Heidegger'in ne de Wittgenstein'ın dediği gibi dil dünyayı kurmaz. Dil, dünyayı yalnızca ifade eder ve dile getirir. Çünkü dünyayı kuran dil değil, insandır ve insan benim mensubiyet duyduğum felsefî geleneğe göre anlamın bizatihi kendisidir. Bu nedenle söylenenler bir dil oyunu değil, doğrudan insanın anlam dünyasından devşirilen cümlelerdir. Yine bu nedenle insanı dikkate almayan, bırakın insana zarar vermeyi insanı rencide eden hiçbir çözüm, çözüm değildir; çözümsüzlüktür. Çünkü tüm çözümler, ister dinî, ister siyasî, ister iktisadî, ister felsefî, ister ideolojik, tüm çözümler insan içindir; insan için var olmalıdır. İnsanı yok eden, insanı tırnak içine alan, insana zarar veren ve insanı rencide eden hiçbir çözüm, çözüm olarak anlamlandırılamaz.

Son olarak, bizim geleneğimizde, Bağdat'ta yapılan bir uygulamayı hatırlatarak cümlelerime son vereceğim. Geleneğime, söylediklerimin geleneğimdeki karşılığına bir atıfta bulunmak istiyorum kısaca... Bağdat'ta 9. ve 10. Yüzyıllarda, kaynakların bize bildirdiğine göre düşünürler, entelektüeller, elitler bir mekân tahsis etmişler; bu mekâna girmenin en önemli şartı şu: Mekânın kapısından girerken herkes mensubiyetlerini kapının dışına bırakacak; içeride yaptıkları konuşmalarda, mensup oldukları dine, siyasi gruplara, ekonomik sınıflara atıf yapmadan meseleleri tartışacaklar. Çünkü bu mekânın kapısında şöyle bir cümle yazar: ***Eşkele el-nas ala el-nas...***

İki şekilde tercüme edebiliriz: ***İnsan, insana soru sorabilir; ya da insan, insan için soru sorabilir.***

Son söz: Herhangi bir mensubiyeti öne çıkartmaksızın, insan üzerine, insanlarla, insanca konuşmak mümkündür...

Teşekkür eder; saygılar sunarım...

KAYNAK:

http://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/ihsan-fazlioglu-elestiri-ve-uyum-kiskacinda-muslumanlar.html

SÖZCÜK İLE KAVRAM ARASINDA MEDENİYET Mİ, TEMEDDÜN MÜ? -ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM-(1)

İhsan Fazlıoğlu

Özet: Yaklaşık bir yıl boyunca, Türkiye ve Avrupa'daki değişik şehirlerde, farklı bilim dallarında eğitim gören öğrenciler ile öğretim üyeleri arasında, sohbet yöntemiyle yapılan bir anket çalışmasında sorulan "Medeniyet'ten ne anlıyorsunuz?" ve "İslâm Medeniyeti'nden ne anlıyorusunuz?" biçimindeki iki soruya verilen yanıtların tahliline dayanan bu çalışmada, özellikle, katılımcıların, Medeniyet kavramını büyük oranda günümüze hasr ettikleri ve içeriğini daha çok maddî tezâhürler açısından ele aldıkları gözlemlenmiştir. İslâm Medeniyeti kavramı ise çoğun lafzî seviyede ve hamâsî bir biçimde tanımlanmış; özellikle tarihî-ölü bir yapı olarak işlem görmüştür.

Bu vak'a çalışması sonucunda, medeniyet kavramının, hâlihazırdaki algısının sorunlu olduğu gözlemlendiğinden, kadîm geleneğimizdeki Usûleyn denilen usûl-i fıkıh ve usûl-i din(kelâm) çalışmalarından hareketle, modern ve çağdaş tartışmalardaki, "Medeniyet mi?" ve "Kültür mü?" çatallanmasına düşmeden(2), sürekliliği ve eylemi önceleyen temeddün kavramının, daha çok, konuyla ilgili zihnî itibârları bilgi seviyesinde kuşatan medeniyet kavramı yerine îkâme edilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Sözcüklerin, lafzî seviyedeki anlamlarının değil, misdâklarına ilişkin mefhûmlarının idrâkinin düşünceyi eyleme dönüştürebileceği göz önünde bulundurulursa, medeniyet kavramının taşıdığı zorunluluk yerine, temeddün kavramının kapsadığı sürekliliğin, daha sahîh bir yol alış için imkânlar içerdiği söylenilebilir. İşte bu sunum, söz konusu iddianın temellendirilişi ve imkânların tasvirini ele alacaktır.

Parçalı zihnin vecîzesi: "O başka, bu başka"

Bu çalışmanın ortaya çıkış nedeni, oldukça güncel, güncel olduğu kadar da tanıdık bir deneyimdir: Yaklaşık bir buçuk yıl önce, İstanbul'da, İslâm mimarî anlayışı konusunda, küçük ölçekli, özel bir ev sohbetine davet edildim. Çağrılma nedenim, daha önce kaleme aldığım ve yayımlanan, ***"Semânîye'den Süleymâniye'ye: Bir Küllî'ye'yi Mümkün Kılan Nazarî Hikmet"*** adlı çalışmamdı(3). Sohbet mahallinde dikkatimi ilk çeken, katılımcılardan bazılarının, şikâyet edilen mimarî çalışmalara imza atan kişiler olmasıydı. Sohbet boyunca, malûmat tarafı zayıf olmakla birlikte, İslâm mimarî anlayışı, örneklerle tahlil edildi, övüldü, ne kadar insanî ve çevreyle barışık olduğu söylenildi. Daha da ilginci, İslâm mimarî geleneğinden, hâlâ alınması gereken dersler bulunduğu belirtildi ve Türkiye'deki mimarî uygulamaların, bu açıdan, istenilen seviyede olmadığı vurgulandı.

Sohbet sonrası, etkin olarak konuşmalara katılan, tanıdığım, daha önce imza attığı birkaç mimarî eserinin eleştirildiğini bildiğim kişiye sordum: ***"İçeride, yorumlarınızı dikkatle dinledim. Ancak, anlamadığım bir konu var: Şikâyet ettiğiniz konuların farkında olmanıza karşın, niçin siz de aynı şeyleri yapıyorsunuz? Burada ileri sürdüğünüz düşünce ve***

yorumları, verdiğiniz mimarî eserlerde göremiyoruz; üstelik bundan dolayı da eleştiriliyorsunuz." Gülümseyerek yüzüme baktı ve kısa bir yanıt verdi: "O başka, bu başka".

"O başka, bu başka" vecîzesi, o toplantıdan sonra tüm ağırlığıyla zihnime yüklendi ve çeşitli sorulara dönüştü: Belirli mahfillerde, çevrelerde konuşulan ile yapılan arasındaki orantısızlığın nedeni nedir? Daha somut bir deyişle, İslâm mimarîsi üzerine konuşmak ile mimarî bir eser yapmak arasında bu kadar büyük bir uçurumun bulunması nasıl açıklanabilir? Soruyu daha felsefî kılabiliriz: Mensûbîyet duyulan uzay ile yaşanılan uzay arasındaki farkın, bu kadar açıldığı bir zihin yapısının içeriği nasıldır? Bu durum, insanların zihninin parçalı oluşuna güzel bir örnek olarak verilebilir. Şizofreni sözcüğünün çağdaş Arapça sözlüklerdeki karşılığı olarak verilen ***el-inkisâm el-nefsî***, Türkçe olarak düşünüldüğünde ***kendiliğin bölünmesi*** diye dile getirilebilir; kendilik bilincinin parçalanması, kafa ile elin ayrı dünyalara ait olması; inanç ile eylemin, ilim ile amelin, itikâd ile fıkhın ayrı dizgelere ait bulunması... Bilgi ile değerin parçalanmışlığı, o zihnin, Varlık idrâkinin de belirsizliğine bir işarettir.

Yukarıda, kısaca özetlediğim özel olgunun/olayın ve buna ilişkin tespitin genel nedeni ne olabilir sorusu, daha sonraki dikkatimi belirledi ve merakımı yönlendirdi. Nihayetinde, elbette kanaatimce, genel nedenin, kutsallık ve büyüsellik içeren bir huşû içinde kurulan ve ***"Medeniyetimizde ..."*** biçiminde başlayan cümlelerin derin yapısında saklı olduğunu hissettim. Hissettim çünkü söz konusu kanaatin, bir his olmaktan çıkıp bir bilgi haline gelmesi için tahkik edilmesi gerekiyordu. Bu tahkik işlemi için de, öncelikle, ***"Medeniyetimizde ..."*** biçiminde başlayan cümlelerde kullanılan medeniyetin içeriği konusunda, sözcüğü aşan ve mefhûmuna ilişen derinliğin tespit edilmesi elzemdi. Aşağıda ayrıntıları verilecek vak'a çalışması, böyle bir tahkik kaygısından çıktı ve amaç, bu sözcüğü kullanan kişilerin zihinlerindeki içeriği, başka bir deyişle, medeniyetin mefhûmunu tespit etmekti. Öncelikle, vak'a'nın tahliline geçmeden, konunun daha iyi takip edilebilmesi için, bir sözcük(lafız) olarak medeniyet ile bir kavram(mefhûm) olarak medeniyet arasındaki farkı belirlemede ölçüt olarak kullanılacak lafız ile mefhûm arasındaki ayrım ve ilişkiyi belirlemek gerekir.

Giriş: Lafız ve Mefhûm

İnsan, ister hâricî, ister zihnî olsun herhangi bir şeyi idrâk ederken, o şey hakkında zihnî bir sûrete sahip olur. Bu zihnî sûrete bir açıdan anlam/manâ, bir açıdan da kavram/mefhûm adı verilir. Eğer, zihnî sûretin yalnızca sözcükle gösterimi öne çıkarılırsa anlam/manâ; sadece zihnîliği vurgulanırsa kavram/mefhûm adını alır. Başka bir deyişle, sûret, yalnızca bir sözcük/lafız eşliğinde düşünülürse anlam/manâ; saf zihnî içerik olarak düşünülürse mefhûm denilir. Bu nedenle, herhangi bir şeyin yalnızca sözcük/lafız anlamını tespit etmek, o şeyin sûretinin tam bir bilgisini vermez; bunun yanında, o şeyin sûretinin kavramını da/mefhûmunu da idrak etmek gerekir. Öyleyse, medeniyeti idrak için sözcüğün/lafzın yalnızca sözlük/dilsel anlamını değil, kavramını/mefhûmunu, dolayısıyla sûretini/nesnesini/misdâkını/mâhiyetini de belirlemek kaçınılmazdır.

Öte yandan, sûretin, içinde meydana geldiği her bir tasavvurun ait olduğu bir konu/mevzû/nesne var-olmalıdır. Konu yok/var-değil ise, o konuya ilişkin tüm yüklemelerimiz de varsayımsal/farazî olurlar. Bilindiği üzere, yargılarımız/tasdik, en az iki tasavvurdan oluşur; tasavvurlar hissîdir; tasavvurlar arasında kurulan her tür ilişki ise aklîdir. Bu nedenle, tasavvurlarımızın varsayımsal olmaması için belirli konulara/nesnelere referanslarının(misdâk) bulunması; tasavvurlarımız arasında kurduğumuz ilişkilerin yani yargılarımızın da, yine yanlış olmaması için, ait oldukları tasavvurlara mutâbakatlarının(sıdkıyet) bulunması kaçınılmazdır.

Bu nazarî girişten sonra şu soruyu sorabiliriz: Medeniyet, insanların zihninde, sözcük ve kavram olarak ne tür bir tasavvur oluşturmaktadır?; başka bir deyişle, Medeniyet'in konusu/nesnesi/misdâkı nedir? Ya da soruyu şu şekilde soralım: Medeniyet, günümüzde insanlar nezdinde ne türlü bir tasavvura[hissîdir] sahiptir ki, bu tasavvura çeşitli yüklemeler[aklîdir] yapıyorlar?

Vak'a çalışması: Medeniyet tasavvurunun innî çerçevesi

Bu soruya yanıt verebilmek için, tasavvurlarımızın hissî oldukları kabulünden hareketle, masa başı mülâhazalar ya da çeşitli makale ve kitaplara atıflar yerine bir vak'a çalışması yaptık. Böylece, önce insanların medeniyete ilişkin tasavvurlarını, akabinde de bu tasavvurlar üzerindeki yargılarını tespit etmeye çalıştık.

Vak'a çalışması, yönlendirilmiş anket yöntemiyle yapılmamış; böylece amaçlı sorularla insanların yapay konum almasına ve ideolojik konuşlanmasına fırsat verilmemiştir; tersine doğal ortamlarda sohbet yöntemiyle yürütülmüştür.

Anket'in yapıldığı şehirler: İstanbul, Ankara, Kocaeli, Köln, Bosna, Berlin, Viyana...

Anket'in yapıldığı kişi sayısı: 270 öğrenci [185 Lisans + 63 Yüksek Lisans + 22 Doktora] + 53 Öğretim üyesi [Yard. Doç., Doç. ve Profesör].

Anketin yapıldığı kişilerin alanları: Sosyal [175] + Sayısal [86] + İlâhiyat [44] + Sanat [16].

Anketin yapıldığı kişilerin dünya görüşleri: Muhafazakâr, milliyetçi, dindâr.

Sohbet usûlü ile yapılan ankette, kişilere, iki temel soru sorulmuştur:

Medeniyet'ten ne anlıyorsunuz?

İslâm Medeniyeti'nden ne anlıyorsunuz?

Dikkat edilirse, "Medeniyet nedir?" ya da "İslâm Medeniyeti nedir?" gibi tanım isteyen sorular sorulmamış; bunun yerine kişinin kendi düşüncelerini daha rahat dile getirebileceği "-ne anlıyorsunuz?" gibi öznel bir ifade kullanılmıştır. Böylece, kişi, kendini, yapay yanıtlar

vermeye mecbur hissetmemiş; daha önceden çeşitli mahallerden ve kaynaklardan edindiği, kitabî malûmatı vermeye değil bizâtihi kendi kanaatlerini söylemeye teşvik edilmiştir.

Verilen yanıtlar, yukarıda işaret ettiğimiz, üzerinde konuşulan, yüklemeler yapılan ve yargılar verilen medeniyetin tasavvurî yapısı hakkında ilginç sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçları aşağıdaki gibi özetlemek olanaklıdır:

"Medeniyet'ten ne anlıyorsunuz?" sorusuna verilen yanıtlar, istisnasız tüm katılımcıların, medeniyet sözcüğünden, Çağdaş Batı Medeniyeti'ni anladığını ortaya koymuştur.

Tüm katılımcıların, birinci soruya verdiği yanıtların, medeniyet kavramını, büyük oranda, maddî nitelikler, politik, ekonomik ve teknik değerler üzerinden anlamaya çalıştığını göstermiştir.

İlginçtir ki, katılımcıların % 90'lık bir kesimi, yanıtlarında, medeniyet sözcüğünü, hakkında açık bir tasavvura sahip olmaksızın, düzenleyici/regülatif ve işlemci/operatif bir unsur olarak kullanmıştır. %10'luk bir kesim ise yanıtlarında, maddî nitelikler, politik, ekonomik ve teknik değerler üzerinden de olsa, tanım denemesine girişmişlerdir.

Katılımcıların % 87'lik bir kısmı, insanlık tarihini zorunlu olarak Çağdaş Batı Medeniyeti'ni verecek şekilde, whigist(4) bir tavırla yorumlamıştır. % 13'lük kesim ise çeşitli tarihî şartların rolüne işaret etmiştir.

Buna bağlı olarak, katılımcıların verdikleri yanıtlarda, medeniyet sözcüğü, hem kendinden gelinen bir geçmiş, hem de ulaşılması gereken bir gelecek idesi gibi işlem görmüştür; dolayısıyla medeniyetin gelişimi çizgisel ve ileri doğrudur.

En ilginç durum ise, artık sosyal bilimlerde yaygın olmakla/kabul görmekle birlikte, katılımcıların %93'lük bir kesimi, medeniyeti tek-anlamlı (medeniyet) kullanmış; çok anlamlı medeniyet kavramının (medeniyetler) olabileceğine işaret dahi etmemiştir. %7'lik bir kesim ise medeniyetler kavramını –bilinç durumunu tespit edemezsek dahi- kullanmıştır.

Söz konusu yanıtlar, bir bütün olarak düşünüldüğünde, tasavvurlarda belirli bir uyumun olduğu görülür. Örnek olarak, medeniyeti, tek anlamlı düşünmek ile Çağdaş Batı Medeniyeti'nin temsil ettiğini söylemek uyumludur. Dikkatli bir tahlil, diğer yanıtlar arasında da benzer uyumun olduğunu göstermektedir.

Esas konumuz olan, "***İslâm Medeniyeti'nden ne anlıyorsunuz?"*** şeklindeki ikinci soruya gelince, yanıtlar, bilinçaltı derinliklerini tespit edecek veriler içermektedir.

Herşeyden önce, yanıtlar, tüm katılımcıların, yine istisnasız, İslâm Medeniyeti sözcüğünden, tarihsel, geçmişte kalmış bir yapıyı anladıklarını göstermektedir. Yanıtlarda, ***"İslâm Medeniyeti var-dı"*** önermesi içkindir ve genel bir kabul olduğu görülmektedir; ***"İslâm Medeniyeti var-dır"*** önermesi ise hiç dikkate alınmamıştır. Bazı katılımcıların ifadelerinde ise ***"İslâm kültürü var-dır"*** ilkesinin gizil bir biçimde sindiği gözlemlenmiştir. En ilginç yanıt ise ***"İslâm Medeniyeti var-olacaktır"*** önermesine yönelik tavırda ortaya çıkmaktadır: Genç denekler, bu konuda hamâsî iken yaşlı denekler, gerçekçi ya da teslimiyetçidir. Başka bir

ifadeyle, genç denekler, en azından temennî etmekte iken, yaşlı katılımcıların duâlarında bile böyle bir tasavvurlarının olmadığı görülmektedir. Kısaca özetlersek, yanıtlardan hâsıl olan sonuca göre, sıfatı İslâm olan medeniyet sözcüğünün referansı/misdâkı, ya ölü, ya da mevhûm bir konudur/nesnedir. Kişisel kanaatim, en azından anketin muhâtabı, katılımcıların verdikleri yanıtlar çerçevesinde söylersem, İslâm'ın, insanların gelecek tasavvurunda kültürel bir unsur olma dışında, hamâsî söylemleri bir kenara bırakırsak, hakikî bir iddiası görülmemektedir.

Hem bu tespit, hem de yukarıda işaret edilen tek-anlamlı medeniyet kavramı ile medeniyet kavramından Çağdaş Batı Medeniyeti'nin anlaşıldığı tespitleri ile uyumlu ikinci bir yanıt, katılımcıların hemen hemen tümünün, bugünkü Çağdaş Batı Medeniyeti'nin kurucu tarihî unsurlarından biri olarak İslâm Medeniyeti'ni görmeleridir. Başka bir deyişle, İslâm Medeniyeti, Çağdaş Batı Medeniyeti'nin, geçmişte kalmış ama kurucu unsurlarından biridir. Bu yaklaşım, Çağdaş Batı Medeniyeti'nin biraz da bizim medeniyetimiz olduğu anlamına gelir; bu kabul de, Çağdaş Batı Medeniyeti'nin değerlerini kısmî de olsa benimseyi kolaylaştırır. İlginç olan, katılımcıların %98'lik bir kısmının en çok şikâyet ettiği nokta, modern Batı medeniyet tarih yazıcılığında, İslâm Medeniyeti'nin, kurucu tarihî bir unsur olma rolüne layıkıyla dikkat edilmemesi, gerektiği kadar atıf yapılmaması, yer verilmemesidir. Bu şikâyet zımnî olarak, medeniyet kavramına ilişkin tasavvurların müphemiyetinden kaynaklanmaktadır; çünkü, kanaatime göre, denekler, İslâm Medeniyeti'nin Batı Medeniyeti'ne etkisini bütüncül görmek istemekte, seçici olduğunu dikkate almamaktadırlar. Çünkü İslâm Medeniyeti, Batı'ya etki etmiştir; ona katılmamıştır...

Katılımcıların, İslâm Medeniyeti kavramına ilişkin zikrettiği olumlu ya da eleştirel nitelikler, yine %95'lik bir oranda, yukarıda dile getirilen, birinci sorudaki medeniyet tasavvurunda zikredilen maddî nitelikler, politik, ekonomik ve teknik değerlerdir. Bu konuda, sosyal bilimciler, politik değerlere vurguyu yüksek tutarken, fen bilimciler, teknik değerleri öne çıkarmaktadır. Bunun, meslekî bir mensûbiyeti yansıttığı düşünülebilir. Ancak, ilginç olan, İlâhiyat menşeli katılımcıların de teknik değerleri öncelemeleridir. Bu yaklaşımın, İslâm dünyasının, teknik nedenlerle yenildiği kabulüyle bağlantılı olduğu söylenilebilir. Diğer bir ilginç nokta, manevî değerlere vurgu yapanların %87'lik kâhir ekseriyetinin, sanatçı kimliği bulunan denekler olmasıdır.

Kişisel kanaatim, İslâm Medeniyeti tamlaması üzerine konuşan katılımcıların, bilinçaltındaki en önemli yönlendirici kavram, güç kavramıdır. Bu da özellikle politik, ekonomik ve teknik güç olarak anlaşılmaktadır. Bu durum, yanıtlardaki, hem geçmişe, hem de geleceğe yönelik ifadelerde müşahede edilmektedir.

"el-Sebeb fi zâlik": Medeniyet tasavvurunun limmî çerçevesi

Yukarıda, kısaca dökümü ve değerlendirilmesi verilen yanıtların altındaki zihniyet, nasıl tahlil edilebilir? Başka bir deyişle, bir zihin arkeolojisi yapılırsa ortaya ne tür bir manzara çıkar? Kudemanın herhangi bir olgu ve olayın tespitini(innî/tasavvur) yaptıktan sonra ***"el-sebeb fî***

zâlik” yani ***“bunun nedenine gelince ...”*** deyip tahlil etmeye çalışmasına benzer biçimde, biz de aşağıda bir yanıt teşebbüsüne girişeceğiz:

Bilindiği üzere, kadîm dönemde siyâsî-iktisâdî-askerî ve kültürel anlamda güçlü olan devletler, tarihi, çizgisel(lineer) bir biçimde, ilk insandan kendilerine kadar getirir; kendi çağdaşlarını da kendileriyle olan ilişkileri oranında dikkate alırlardı. İslâm tarihinde, daha sonra Osmanlı coğrafyasında yazılan Dünya tarihlerinde, bu yaklaşımı görmek olanaklıdır. Buna, İbn el-Nedim’in (ö. 385/995) çok erken bir tarihte kaleme aldığı el-Fihrist adlı eserinde(5)İslâm öncesini kadîm, sonrasını ise cedîd diye adlandırarak, tarihi, çizgisel ve tek-anlamlı bir okumaya tâbi tutması, örnek olarak verilebilir. Tüm İslâm tarihi boyunca devam eden, ayrıntılarına giremeyeceğimiz, bu yaklaşımın, müslümanların zihninde ve modern dönemde, tek-anlamlı medeniyet kavramının yerleşmesine zemin hazırladığı söylenilebilir.

Bu tespite en güzel örnek, Ahmed Cevdet Paşa’nın (ö. 1895), medeniyet idrâkidir. Cevdet Paşa, medeniyeti, bir geline(arûse) benzetir ve sırasıyla Hint, Mezopotamya, Eski Mısır, Eski Yunan ve İslâm gelinliğini giydiğini belirtir ve ekler: ***“Günümüzde, bu gelin, Avrupa gelinliğini giymektedir”***(6). Görüldüğü üzere, Cevdet Paşa’nın düşüncesinde, medeniyet, yalnızca elbise değiştiren, ama özü aynı kalan, tek bir süreçtir. Dolayısıyla, tek anlamlı medeniyet kavramı, bir vâkıadır ve var-olmak için, bu medeniyete katılmak zorunludur. Nitekim, Ziya Gökalp’ın ***“Türk Milleti’ndeniz, Batı Medeniyeti’ndeniz ve İslâm Ümmeti’ndeniz”*** biçimindeki ünlü deyişi, bu düşünceyi özetler.

Tek anlamlı medeniyet kavramı ile dile getirilen düşünceler, Osmanlı münevverleri ile modern Türk aydınları nezdinde yaygın bir kanaattir. Ayrıca siyasî yönetimin de katıldığı bir görüştür. Nitekim, Gâzî Mustafa Kemal, 1923’te, bu tespiti şöyle dile getirmiştir:

“Memleketler muhteliftir; fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirâk etmesi lâzımdır”.

Sosyal Bilimler’de XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyıl boyunca dile getirilen, çok anlamlı medeniyet kavramına karşın, özellikle Türkiye’de, tarihî arkaplanın da yardımıyla, resmî yaklaşımın ve eğitim anlayışının, hâlâ tek anlamlı medeniyet kavramıyla iş görmesi, yukarıda dile getirilen sonucun nedeni olarak görülebilir. Bu nedenle, vak‘a çalışmasında, İslâm Medeniyeti deyişinin -hamâsî söylemler bir kenarda tutulursa- hayatiyeti olan, güncel ve gelecek vaad eden bir tasavvur uyandırmadığı müşâhede edilmiştir. Buna, ayrıca, İslâm Medeniyeti ifadesi üzerine yapılan tüm konuşmaların, geçmiş ifâde eden bir içerikle yapılması, kanıt olarak gösterilebilir. Öyle ki, toplumsal etkisi güçlü bir dinî kanaat önderinin gazetelere de yansıyan şu cümlesi, bilinçaltındakinin samimi bir ifâdesidir:

“Ne bir İslâm Âlemi, ne de bir İslâm Uygarlığı/Medeniyeti vardır.”(7)

Öte yandan, İslâm Medeniyeti tabirine ilişkin dile getirilen, güç kavramına bağlı söylemler de, yine bu toprakların tarihî tecrübesiyle ilgilidir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan bu yana, bekâ-i devlet kaygısı, Balkanlar, Çanakkale ve İstiklâl Harbi ile pekişen var-olma korkusu, bu topraklardaki kültürün derinlerine sinmiş güç kaybının yeniden elde edilmesi

çabasıyla, karşısında yenilen gücün, Batı Medeniyeti'nin, taklidine götürmüştür. Çünkü güç, taklit edilir. Nitekim, İbn Haldûn, bu durumu şöyle ifade eder:

Çocuğun, babasının kemâline inanarak ona benzemeye çalışması gibi, mağlûblar da kemâline inanarak gâlibleri örnek alırlar(8).

Bu örnek alma, mutlak bir taklide götürür ve yalnızca güce değil güce sahip olanın yaşama tarzına yönelir. Yine İbn Haldûn, bu duruma şöyle işaret eder:

Mağlûb, gâlibin başarısını gücüne değil âdetlerinin kemâline bağlar; bu nedenle gâlibi taklid eder; ona benzemeye çalışır(9).

Zorunluluktan Süreklilîğe Temeddün

Yukarıda, tasvirini ve tahlilini sunduğumuz vak'a çalışması, pek çok açıdan değerlendirilebilir. Ancak, kanaatimize göre, vak'a çalışmasından ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri, günümüzde, Türkiye'de, kendini dindar, muhâfazakâr ve milliyetçi olarak gören ve bir şekilde din ile bağını sürdürdüğünü düşünen kesimin entelektüellerinin, İslâm Medeniyeti tamlamasındaki İslâm'ı, herhangi bir sıfat olarak görmesi, Medeniyet'i ise tıpkı Mezopotamya, Eski Mısır ya da Eski Yunan gibi ölü kabul etmesi, belki daha hafif bir tabirle, tarihte kalmış, geçmiş bir hâdise olarak değerlendirmesidir. Dikkat edilirse, günümüzde, Türkiye'de İslâm Medeniyeti, yalnızca bir araştırma konusu gibi muamele görmektedir. İkinci bir sonuç ise, medeniyet kavramının, yalnızca, maddî nitelikler, politik, ekonomik ve teknik değerlerle bağlantılı kılınmasıdır.

Aşağıda, birinci sonucun çözümü için medeniyet kavramının yerine temeddün'ü; ikinci sonucun çözümü için ise medeniyet kavramının yerine insan'ı önererek, yeni bir bakış açısı geliştirmeye çalışacağım. Amacım, yukarıda işaret ettiğim ve aşağıda devam edeceğim medeniyet kavramının sâbit/donmuş içeriğini gidermek ve İslâm Hayat Görüşü'nü, hareket, dolayısıyla değişim içre modellemek ve idrâk etmektir. Bu yaklaşım, hem tarihteki akışın sürekliliğini gösterecek, hem de insanın maddî gelişimi üzerine kurulu manevî tekâmülünün içeriğini, teellühü de kuşatacak biçimde genişletecektir.

Medeniyyet kavramının geçmiş bir hâdise olarak değerlendirilmesi, büyük oranda, medeniyyet sözcüğünün yapısından kaynaklanmaktadır. 'Mdn' kökünden gelen medeni'ye, '-yyet' yapma masdar (masdar-i mec'ûle) eki eklenerek, sözcük, çerçevelenmiş ve dondurulmuştur. Türetim, Türkçe konuşulan İstanbul'da ortaya çıkmakla birlikte, Arapça'nın dil mantığına göre yapılmıştır. Bu ek, Türkçe'de, soyut sözcük üretmek için kullanılan '-lık' ekine benzer; insan, insan-lık gibi... Ek, eklendiği sözcüğü, sâbit bir öz haline getirir; öz/mâhiyet kılar ve tümel/küllî hâle, bir ide'ye, fikre dönüştürür. Kısaca denilirse, hareketten, dolayısıyla zamandan bağımsız, kopuk, donmuş bir yapı ortaya çıkar. Temeddün ise –temeddene'den masdar olmasına karşın fiil hâlini çağrıştırır- bir eylem halidir; bir süreci/vetîre, tavırdan tavıra girmeyi/etvâr ve halden hale dönüşmeyi/ahvâl içerir. Bu hâliyle, temeddün, hareket, dolayısıyla zaman içredir. Nitekim, usûl-i din/kelâm ve usûl-i fıkıh'ta, sözcük, sürekli, temeddün olarak kullanılmıştır. Bu durumun nedeni olarak şu söylenilebilir:

Arapça'da soyut ve tümel kavramsallaştırmalar, ya sözcüğün başına 'el' getirilerek (akl = el-akl gibi), ya da yapma masdar eki kullanılarak (insân=insâniyyet) yapılır. Ancak bu tarz bir uygulama, büyük oranda, kadîm kültürlerden, özellikle Yunan kültüründen yapılan çevirilerle başlamıştır. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm'de, akıl ve benzeri sözcükler, daha çok, fiil/eylem halinde kullanılırlar; çünkü inşâî önermelerin hâriçteki tahakkuku, mâhiyetler üzerinden değil onlara ilişik eylemler üzerinden gerçekleşir(10).

Tam burada, konuyu daha açık kılmak için Muhammed İkbal'in bir benzetmesini kullanabiliriz: İkbal'e göre, Batı zihniyeti (Yunan) ile Doğu zihniyeti (İslâm öncesi Fars) arasındaki en önemli fark, Yunan'ın, bahçeyi dikkate alarak gülleri ihmâl etmesi; Fars'ın ise tek tek güllere bakıp bahçe fikrine/idesine erişememesidir. Kanaatimize göre, ne Batı, ne de Doğu [ki, bu kavram çiftinin sorunlu olduğunu bir kenarda tutarak] olan İslâm kelâmına göre, ne bahçe, güller olmadan, ne de güller, bahçesiz idrâk edilebilir. Çünkü hem bahçe, hem de güller, birbirlerini, birlikte var-eden bir süreçtir; sâbit özler değil. Süreç, her ikisi de, Tanrı'nın sünnetine bağlı olan, hem Tabiat'ta, hem de Hayat'ta en önemli ilkedir: "La-tekrâre fi't-tecelliyât"... İbn Haldûn, Mukaddime'sinde, hem Tabiat, hem de Hayat'ta esas olanın hareket, dolayısıyla havâdis (olgu ve olaylar) olduğunu, insanın bu havâdisi idrak için belirli ilkelere/usûl bağlı yasalar/kavânîn geliştirdiğini söyler ve ekler: Havâdis, sürekli etvâr ve ahvâl içredir;(11)insana düşen, ilkeler ve yasalar çerçevesinde, bu etvâr ve ahvâlin sebeplerini/esbâb yani sünnetullahı/âdetullahı bilmektir(12). Tabiat'ta, hareketin sürekliliği, sürekli oluşum(tekevvün) ise Hayat'ta hareketin sürekliliği, sürekli insanlaşmadır (temeddün) [temeddün kavramının, ayrıca, insanlaşma anlamına geldiğine aşağıda değineceğim]; bu nedenle, Hayat'taki temeddün, Tabiat'taki tekevvün'ün devamıdır; ki bunun nihaî amacı da, insanın daha da insanlaşarak kemâle ermesidir(13). Bu nedenle, temeddün, sürekli, insan kalma cehdidir; gayretidir.

Temeddün'ün sürekliliğine ilişkin soruna girmeden önce, yukarıda dile getirilen, temeddün ile insan arasında kurulan ilişkiye değinmeliyiz; çünkü temeddün sözcüğünün insanlaşma olarak karşılanabileceğine işaret etmiştik. Nitekim, ünlü dilbilimci Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414) el-Kâmûs el-muhît adlı sözlüğünde "el-İnsan" yani "Medeniyyun" der(14). Bu, bir yandan, insanın bir şehre nisbetini, bir yandan, tab'an medenî olmasını imler. Ancak usûlî/kelâmî geleneğimizde, insanın tab'an medenî olması, zorunlu bir durum değil bir imkândır. Başka bir deyişle, kanaatimizce, insan tab'an medenî değildir; tab'an temeddün etmeye meyyâldir; çünkü insanın yaşama ilişkin sâbit/özsel bir tabiatı yoktur; fıtratı vardır; fıtrat ise fizik değil metafizik bir kavramdır. Bu nedenle, insan belirli bir tabiat ile doğmaz ama tetabbu' eder. Yani bir niteliği, doğası hâline getirebilir. Nitekim, İbn Haldûn:

"İnsan, geleneklerinin-göreneklerinin ve alışkanlıklarının ürünüdür; doğasının ve mizâcının değil." diyerek bu noktaya işaret eder(15).İşte, insan, bu imkânı, temeddün ederek açığa çıkarır; böylece kendini gerçekleştirir; bu sürece, kişinin kendini gerçekleştirmesi (tahkîk el-zât) adı verilir(16).

Şimdi, temeddünün, dolayısıyla insanlaşmanın sürekliliğinin, daim eylem hâlinin, ne anlama geldiği konusuna girebiliriz. İlk olarak, mdn kökünün, farklı bir anlamı üzerinde duracağız;

ikinci olarak ise, Varlık'ın tabakalı yapısı ile her bir tabakanın insan tarafından yine farklı bir idrâk aşamasının bulunduğunu, dolayısıyla idrâkın, Varlık ufkuna göre alt ve üst eşiğe sahip olduğunu dile getireceğiz; tüm bunlara bağlı olarak, temeddünün, dolayısıyla insanlaşmanın Varlık tabakaları arasında ufuk seyahati, alt-eşiklerden üst eşiklere geçiş süreci, kısaca idrak ile ona eşlik eden tefekkür ile tehzib ve tezekkür ile tezkiye sonucunda ulaşılan farklı derecelerdeki kemâl basamakları olarak anlaşılabileceğine işaret edeceğiz.

Mdn kökü, dolayısıyla medeniyyet teriminin kökeni ve tarihî arkaplanı üzerinde oldukça yazılıp çizilmiştir(17); bu nedenle, söylenilenleri, belleğimizde tutarak, bu konuya girmeyeceğiz(18); ancak iddiamızla ilgili olarak, mdn kökünün farklı bir anlamını öne çıkaracağız(19). Lisânu'l-Arab'ta belirtildiği üzere, medene, aynı zamanda hem sekene, hem de kâme/ekâme anlamına sahiptir(20). Her ikisi de, sükûn bulmak, oturmak, sâkin olmak gibi anlamlara gelir; ancak kâme/ekâme, aynı zamanda dik durmak demektir. İlk bakışta, birbiriyle çelişen iki farklı anlam, şu biçimde terkîb edilebilir: Oturarak dik durmak. Bu anlam, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen kebed sözcüğünü (Beled/4), dik durmak diye yorumlayan İbn Abbas'ın görüşüne uygundur(21). İnsan, dik-durduğu, ufka baktığı, akıl sahibi olduğundan, meşakkat sahibi bir varolandır. Şehir'de oturan kişinin, beşerî tarafı sâkin iken, dik duran, insanî yani aklî/manevî yönüdür. Kişinin, bu yönünün dikleşmesi, dik durması, dolayısıyla kemâl yoluna devam etmesi, ilimler/sanatlar ve din ile manevî terbiye yani tasavvuf ile mümkündür(22).

Dik durmak ve ufka bakmak deyişleri, Varlık'ın tabakalı yapısı ile insanın her bir tabakayı, ona hâs bir idrâkle bilmesine iliştirilebilir. İbn Haldûn'un da -kanımızca Gazalî ile İbn Arabî'nin kavramlarından mülhem- işaret ettiği gibi, Varlık'ın tahakkuku ile idrâki arasında, alt ve üst-eşik söz konusudur. Bir idrâk tarzı, ait olduğu varlık tabakasının en basit birimlerinde azalırken, en üst birimlerine doğru tedrîcen artar; ancak hiçbir idrak tarzı, mensup olduğu varlık tabakasını tecâvüz edemez. Bu çerçevede, yukarıda da dile getirildiği üzere, Tabiat'taki tekevvün, Hayat'ta temeddün olarak devam eder; ancak temeddün, maddî çerçevede kalırsa(hadâre), bir süre sonra konfor, lüks(teref) ve akabinde çürümeye dönüşür ve insanın kemâle doğru olan seyrini engeller. Öyleyse, bu noktada, temeddün içinde, insanın, kemâl yolculuğuna devam etmesi için gereken, tedeyyündür, ki, beşerî düzlemde ahlâk, ilâhî düzlemde vahye dayalı din tarafından temsil edilir. Mahsûs, his/duyu ile; makûl, akıl ile; melekî, hads ile bilinirken; nebevî, fıtrî'dir(23). Bu varlık tabakalaşması ve her birine uygun idrâkin en son aşaması teellühtür; başka bir deyişle, Tanrı'nın ahlâkıyla ahlâklanmak (irfân)... İnsanın, kemâl yolculuğu, hareket-i manevîsi yani tefekkürü, idrâk-i taayyün-i şahsî ile, başka bir deyişle, kendilik-bilinci ile başlar ve teellüh aşamasına değin devam eder(24). Bu çerçevede, sorun, temeddünde belirli bir aşamaya gelmiş insanın, hem birey, hem de tür olarak çürümesini engelleyecek yapıları, yöntemleri tespit etmek; birey ve toplum için temeddünü sürekli kılmaktır. Bunun, yukarıda da değindiğimiz gibi, iki önemli şıkkı mevcuttur; birincisi, ilimler ve sanatlarda derinleşme; ikincisi ise birinciye muvâzî olarak, manevî terbiye yani tasavvuf. Bu çerçevede, tasavvufî terbiye, ilkece, maddî temeddününde, belirli bir aşamaya gelmiş bir kişinin/toplumun, manevî kemâlini sürdürme yöntemidir. Basit bir deyişle, varlık içinde yokluk halini yaşamak; hem insanı kendinden, hem tabiatı insandan korumak... Tam bu noktada, denilenleri daha da açıklığa kavuşturmak için İbn Haldûn'un ünlü deyişini örnek verebiliriz:

"Kıtlık zamanlarında, insanları, açlık değil alışmış oldukları tokluk öldürür"(25).

Öyleyse amaç, tekâmülün sürmesi için, insanı, kıtlık zamanında ölümüne neden olacak bir tokluğa, daha bolluk zamanında hiç alıştırmamak; yürüyüşünü/seyrini engelleyecek ağırlıkları edinmesini engellemektir.

Şimdiye değin dile getirilenler, temeddünün bir imkân olarak insan-olmaya bitişikliğini gösterir; insanın görevi, bu imkânı sürekli gerçekleştirmektir. Burada, şu noktaya değinmeden geçemeyiz: Modern dönemde, medeniyet, belirli bir coğrafyaya ve kültüre hasr edilmiş; dünyanın diğer kısmı ise medenîleştirilmeye çalışılmış; hatta bazı insan topluluklarının, doğaları gereği medenî olamayacakları ileri sürülmüştür. Bize göre, temeddün bir imkân ise maddî ve manevî şartlar uygun olduğunda, tüm insanlar için, zorunlu değil, ancak mümkündür. Kısaca dendikte, insan olmak, sürekli bir eylem ise (insan olmuş bitmiş bir sâbite değildir; bir sürekli oluştur); ve dahi temeddün de, insanın zâtını gerçekleştirmesi ise, İslâm temeddünü geçmişte kalmış değildir; tersine devam etmektedir; çünkü bir temeddün hareketinin, şartların elverdiği sınırlarına ulaşması, kendini tekrar etmesi ile Sümerler, Eski Mısırlılar ya da Eski Yunanlılar gibi çökmesi, ölmesi, ayrı ayrı olgu ve olaylardır. İslâm temeddünü, yalnızca bir düşünce değil aynı zamanda bir eylemdir. İslâm temeddününün tarihî tecrübesinde, pek çok âtıl unsurun tasfiyesi, etvâr ve ahvâlin değişmesi, bu etvâr ve ahvâle ilişkin yasaların başkalaşması, ilkelerin/usûl ortadan kalktığını göstermez; çünkü İslâmî Hayat Görüşü'nün temel ilkeleri, varlığını ve canlılığını sürdürmektetir(26). Zira, bize göre, neden ile sonuç arasındaki ilişki, zorunlu değil süreklidir. Bu çerçevede, temeddün, ilkelerini İslâm metafiziğinden, İslâm theo-ontolojisinden(27) alan sürekli bir tarih yapma tarzıdır. Süreklilikte, mevcûdiyet değil subûtiyet önemlidir; mevcûdiyet, süreç içinde ortaya konulan etvâr ve ahvâle delâlet ederken, subûtiyet, ilkelere, usûle karşılık gelir; bu nedenle, korunması ve sürdürülmesi gereken, etvâr ve ahvâl değil usûldür, ilkelerdir.

Sonuç olarak ve yukarıda serimlenen düşüncelere bağlı kalarak, İslâm, yalnızca üzerinde düşünülecek ve konuşulacak ya da yalnızca savunulacak bir fikir/ide değildir. Aynı zamanda, sahip olunacak ve yaşanılacak bir Hayat Görüşüdür; çünkü insanın var-olmasını ve yaşamasını anlamlandıran, bir bakış-açısıdır/perspektiftir. İslâm Medeniyeti'ni, tarihî bir hadise olarak görmek, onu yazılmış kitaplarda, yapılmış mimarî eserlerde müşahede etmeye çalışmak; ona sahip olunulduğu anlamına gelmez; çünkü, işe taşınmayan bir bilgi, kişinin sahip olduğu bir bilgi değildir. Öyleyse, Yeryüzü'nde, Tanrı'nın halifesi olan insanın, nihaî amacı teellühtür; yani Tanrı'nın ahlâkı ile ahlâklanmak... Bu da, bir sürekli-oluştur, bir süreçtir. Beşerîlik, insan-olmakla; tabiat, tarihle aşılır (terk etmek değil, aşmak); bu nedenle, tekâmül, nihâî amaca doğru devam ettiği için müteellih olmak da, insanı aşmak, kemâle ermek, insân-ı kâmil olmak demektir.

Sonuç

Kasdımızı örneklendirmesi bakımından, şu anlatı, son derece manîdârdır: Merhûm Atilla İlhan'ın anlattığına göre, İstanbul'da bir bölgeye köprü yapılacaktır; yapılan başvuruları değerlendirme jürisinde kendi de bulunmaktadır. Başvurular incelendiğinde, ilginç bir

durumla karşılaşılır. Eğitimini Fransa'da yapan mühendis, Fransız tarzı; Almanya'da yapan, Alman tarzı; İtalya'da yapan da, İtalyan tarzı bir köprü projesi çizip göndermiştir. Hiçbiri, köprünün yapılacağı coğrafya ve kültürü dikkate almamıştır. İşte, sorun budur: Kişi, zihniyetinin köprüsünü yapar; başka bir deyişle, aklınızda ne varsa, elinize o vurur.

Bu örneklendirme, vak'a çalışmasını yaptığımız kitle için düşünülürse, arada şöyle bir fark ortaya çıkar: Köprüye, eğreti bir şekilde Selçukî-Osmanî bir süs eklemek; ve böyle yaparak geleneğini sürdürdüğünü düşünmek. Bu örnekte, İslâm Medeniyeti, yalnızca bir süs değeri taşır, esâs değil... Hâlbuki yine İbn Haldûn'un dediği gibi,

"Medeniyet'in ilkesi, Bînâ'dır"(28).

İnsanı, diğer canlılardan ayıran iki önemli özellik vardır: Akıl(Fikir) ile El(29). Dikkat edilirse 'ile', aklın ve elin birlikte var-olduğunu gösterir; ayrı ayrı değil. Bu nedenle, parçalı zihnin vecîzesi "O başka, bu başka" ikiliğini aşmak; konuşma ile yapmayı bir arada tutmak ve nihayet, bilgi ile yaşamayı birlikte yürütmek için, akıl(ilm/kelâm) ile el (amel/fıkh), birbirini var eden bir süreç olarak görülmelidir(30).

Sonuç olarak, temeddün, doğal dil gibi, verili bir gramer(dil bilgisi) üzerinden yola çıkmaz [yalnızca yapay bir dilin grameri, önce yazılır, sonra konuşulur]; köklerini ancak maddî ile manevî şartlarda bulan, belirli ilkelere göre konuşularak oluşan bir gramer yaratır. Söz konusu gramerin, geçmişte kalan kısmı, medeniyet adını alabilir; çünkü kısmî olarak bitmiştir; ancak, dil ölmediği ve konuşulmaya devam ettiği sürece, gramer de oluşumunu sürdürür. Temeddün de böyledir; İslâm temeddünü ölmediğinden, işlemeye, dolayısıyla oluşmaya devam etmektedir; bu nedenle temeddün bir vetîredir, mâhiyet değil... Öyleyse medeniyet, yalnızca düşünülen ve konuşulanı; temeddün ise aynı zamanda yaşanılan ve yapılan süreci, sürekliliği içeririr; süreklilik, hem geçmişi, hem şimdiyi, hem de geleceği birbirine katar; ancak, sürekliliğin ucu, öne doğrudur; çünkü ancak kadîm, takaddüm eder, öne adım atar.

Vak'a çalışmasının da gösterdiği gibi, İslâm Medeniyeti tamlaması, her kullanıldığında, idrâkler yalnızca geçmişe doğru yöneliyor; İslâm da bir yaşama tarzı olmaktan çıkarılıp yalnızca bir araştırma konusu kılınıyor; bu nedenle, öyle bir sözcük seçilmeli ki, idrâkte bir tamlık, bütünlük ve tüm-lük hissi ortaya çıkarsın. Bu hissi, hareket, dolayısıyla süreklilik içerdiklerinden, eylem ifade eden sözcüklerin verebileceğini düşünüyorum. Daha önce de işaret edildiği gibi, sürekli tekvîn/oluşum içre olmayan hiçbir mutlak sâbit, özsel bir yapı yoktur. Süreklilik içinde, sâbit ile mutegayyir/değişken, yine dâim dönüşen, başkalaşan bir özellik gösterir. Temeddün, temeddene kökünün gölgesinde, tam soyutluk ifade eden medeniyetten daha kullanışlıdır. Ahvâlin, daim teceddüd halinde olduğunu idrak etmek, temeddünün ilk koşuludur. Başka bir deyişle, medeniyet, (olmuş, bitmiş) bir örgü iken, temeddün (sürekli örülmekte olan) bir örüntüdür. İşte, bu çalışmada dile getirilen ana düşünce de, yukarıda işaret edildiği üzere, bu örüntünün eylem hâlinde mütalâ'a edilmesidir ki bu, klasik Türkçe'nin mefhûmlarıyla şöyle formüle edilebilir: Havâdise müteallik ahvâlin ılâkalarını, bir usûl tahtındaki kavânînin alâkalarına tahavvül ederek, Tarih'in hareketini değişim içinde idrâk etmek...

Son söz: Geçmişlerini bilmeyenler, şimdilerinde çırpınır, geleceklerinde boğulurlar; çünkü ihtibârsız(deneyimsiz) ihtiyâr(seçim), ne doğru(sâdık), ne de sağlıklı(sahîh) olur.(31)

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa (1976), Tezâkir, 40. Tetimme, Ankara.

Baykara, Tuncer, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı, İstanbul 2007.

Düzel, Neşe (2010), "Pazartesi Konuşmaları", Taraf [15.06.2010].

Fazlıoğlu, İhsan (2006a), "Yeni bir medeniyet yeni bir teo-ontoloji", Anlayış, Sayı 32, İstanbul.

Fazlıoğlu, İhsan (2006b), "Üç Boyutlu Medeniyet Tasavvuruna Giriş: Medeniyetlerin Ayrıştırıcı İlkesi Olarak Theo-Ontoloji", Uluslararası "Medeniyetler ve Dünya Düzenleri" Sempozyumu, yayımlanmamış bildiri, 12-14 Mayıs 2006, İstanbul.

Fazlıoğlu, İhsan (2010), "Semânîye'den Süleymâniye'ye: Bir Küllî'ye'yi Mümkün Kılan Nazarî Hikmet", Türkiye Günlüğü, Kış, Sayı 100, s. 29-41.

Fazlıoğlu, İhsan (2013), "Var-olmayı ve hayatı yeniden anlamlı kılmak", İtibar, -Aylık Edebiyat ve Fikriyat Dergisi- Sayı 20, Mayıs, s. 24-26.

Fîrûzâbâdî (1987), el-Kâmûs el-muhît, Beyrut.

Hezarfen Hüseyin Efendi (1998), Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, nşr.Sevim İlgürel, Ankara.

İbn Abbâs (1993), Tefsîr İbn Abbâs, nşr. Râşid Abdulmunim el-Ricâl, Beyrut.

İbn Manzûr (1990), Lisân el-Arab, Beyrut.

İbn el-Nedim, el-Fihrist, nşr. Rıza-Teceddüd, Tahran 1971.

İbn Haldûn (2006), el-Mukaddime, nşr. Abdusselâm el-Şeddâdî, c. I-III, Cezayir.

Krejči, Joraslov, The paths of civilization: understanding the currents of history, New York.

Mahmûd-i Şebüsterî (2012), Gülşen-i Râz, , tercüme ve şerh: Ahmed Avni Konuk, yayına hazırlayan: Cengiz Gündoğdu, İstanbul.

Molla Lütfi (2012), Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması [el-Metâlib el-ilahiyye fi mevzuat el-ulum el-lugaviyye], nşr. Şükran Fazlıoğlu, İstanbul.

Ramazan Efendi (2012), Şerh Ramazân Efendi alâ şerh el-Sa'd alâ el-akâid el-Nesefîyye, nş.r Muhammed Hâdî el-Şemrahî el-Mardînî, Diyarbekir.

Targowski, Andrew, “Towards a Composite Definition and Classification of Civilization”, Comparative Civilization Review, No. 60, Spring 2009, ISCSC, Michigan.

Dipnotlar:

(1)Bu bildiri, İMÜ, İSMAM tarafından, 06 Mayıs 2013’te, düzenlenen, “İslâm Medeniyeti Üzerine Yeni Yaklaşımlar” adlı Uluslararası Konferans –I’de aynı adla yapılan konuşmanın, gözden geçirilmiş hâlidir. Konuşmanın sözel özelliğine dokunulmamış, dilsel tashihler yanında bazı eklemeler yapılmıştır.

(2)Medeniyet ve Kültür ayrımı köken bakımından Almanya’da ortaya çıkmıştır. Alman Sarayı, Fransızca konuşmayı, Fransız kökenli davranış biçimleri ve değerlerle iş görmeyi; özellikle dış-görünüş açısından Fransız gibi olmayı medeniyet olarak adlandırmıştır. Daha sonra söz konusu tanım, siyâsî güç ile Alman seçkinlerinin(aristokrasi) benimsediği bu Evrensel(Fransız) normların dışında kalan Alman halkına, ötekine, nezâket temelli davranma biçimlerini kuşatacak şekilde genişletilmiştir. Buna karşılık, orta sınıfa mensup, seçkin olmayan ve siyâsî açıdan güçsüz Alman entellektüelleri, bir yandan millî farklılıkları öne çıkartmış ve millî bilincin güçlendirilmesine vurguda bulunmuş; öte yandan şahsiyet, dehâlık, samimiyet gibi iç/manevî görünüşü önemseyerek entellektüel gelişimi Kültür’ün ana-çekirdeği olarak görmüştür. XIX. ve XX. yüzyıllarda her iki kavram etrafında sürdürülen tartışmalar yanında, iki kavramı içerecek biçimde terkipler de denenmiştir. Günümüzde, genellikle, kültür, siyâset, endüstri/sanâyi ve bilim yanında, medeniyet kavramının bir öğesi, ama önemli bir öğesi olarak işlem görmektedir. Bu çerçevede, bizim için, Ziya Gökalp’tan bu güne değin, Türkiye’de, iki kavram etrafında yapılan tartışmalar ve edilen tercihler, bahse konu olan tarihî bağlamın belirlediği mefhûm dikkate alınmaksızın, bir anlam ifâde etmemektedir.

(3)Fazlıoğlu (2010, S. 100/29-41).

(4)Whigist tavır: Geçmişi, bugünü verecek biçimde okumak.

(5)İbn Nedim (1971).

(6)Cevdet Paşa (1976).

(7)Düzel (2010).

(8)İbn Haldûn (2006, I/242-43).

(9)İbn Haldûn (2006, I/242).

(10)İhbârî ve inşâî önermeler arasındaki ayrım ile inşâî önermelerin hariçteki tahakkukunun eylemle ilişkisi için bkz. Ramazan Efendi, (2012, 61-62). Nitekim İbn Haldûn, dinî tekliflerin inşâî olduğunu vurgular ve doğrulanmalarının, üzerlerinde konuşmakla veya yargıda bulunmakla değil, eylemekle mümkün olduğunu belirtir (İbn Haldûn, I/55).

(11)İtikâd ile ahvâl, dolayısıyla sâbit ile değişken arasındaki fark ve ilişki ile bu iki duruma ilişkin insanın bilgi-ce (epistemolojik) tutumu, ilm-i usûl-i din ile ilm-i usûl-i fıkh tarafından sıkıca belirlenmiştir. Nitekim konuyu Ramazan Efendi şu biçimde dile getirir: Sâbit, asl(ilke), akîde'ye ilişkindir, fiilî havâdise değil; bu nedenle sâbiteler, asıl olmaları bakımından değişime konu değildirler; ancak tarih boyunca, sâbitelere ilişkin şek ve şüpheler başkalaşacağından, bunları tenkit ve isbât/istidlâl yöntemleri de değişecektir; bu yöntemleri, ilm-i usûl-i dîn yani ilm-i kelâm inceler. Ahvâl ise dünyanın sonuna değin(kıyâmet) değişeceğinden beşerî bilginin kuşatımı yönünden neredeyse sonsuzdur; bu nedenle ilm-i furû'-i fıkıh ucu açık bir ilimdir; hasr edilemez, çünkü fiilî havâdise bağlıdır. Ancak, ahvâlin bilgisinin çokluğu gelişi güzel değil, yasalar (kavânîn) altında, genel örüntülerle tespit edilirler; bu yasalar da bir usûle/yönteme göre inşâ edilir ki bu usûlu ele alan ilm-i usûl-i fıkıh'tır. Bkz. Ramazan Efendi (2012, 15).

(12)İbn Haldûn (2006, I); Molla Lütfî (2012, 162-162/66-67); Hezarfen Hüseyin Efendi (1998, 142). Sünnetullah/âdetullah kavramı, birbirinden farklı ancak birbirinin üstünde kurulu iki gerçeklik/varlık alanı, hem Tabâiat hem de Tarîh/Hayat için ortak kullanılan ve nedenselliği ifâde eden bir terimdir ve dizgeli dile getirilişi köklerini Gazalî'de bulur; ancak İslâm düşünce tarihinin sonraki evrelerinde daha da incelmiş bir biçim kazanmıştır. Bu çerçevede, nedensellik İslâm düşünce tarihinde üç farklı tarzda ele alınmıştır: 1. Tarîk ceriyy el-â'de ki daha çok Eş'arî kelamcıları; 2. Tarîku'l-icâb ki daha çok Felâsife; 3. Tarîk el-tevlîd ki daha çok Mu'tezile tarafından savunulmuştur. İbn Haldûn da Mukaddime'sinde hem Tabîat'ta hem de Tarih'te birinci yaklaşımın dilini kullanır. Bu noktada yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için müteaahirîn kelâmcılarının işâret ettiği bir konu tebârüz ettirilmelidir: Buna göre, klasik nedensellik anlayışında meta-fizik ile fizik neden birbirbirine girgindir. Bundan dolayı, hakîkî neden(el-sebeb el-hakîkî) ile zâhirî neden'in(el-sebeb el-zâhirî) biribirinden ayrı düşünülmesi gerekir. Modern felsefenin diliyle söylenirse, hakikî, numenal, zâhirî ise fenomenal nedendir. Burada hakikî neden –ki Tanrı'dır-, meta-fizik nedendir ve aklın bir kabulüdür (makbûliyet el-akl); zâhirî neden ise fizik nedendir; Tabîat ve Hayat'in görünür/zâhirî ahvâline nisbetle nedendir; ancak aklın isbâtına bağlıdır (medlûl el-akl). Kadîm düşünce tarzının bütüncül/tümcü(holistik) bakış açısından Fizik/zâhirî neden, bir nedendir ancak eksik nedendir (el-sebeb el-nâkıs/el-illet el-nâkısa); dolayısıyla fizik neden, meta-fizik neden ile birlikte düşünüldüğünde, tâm neden (el-sebeb el-tâmm/el-illet el-tâmme) hâsıl olur. Ramazan Efendi, (2012, 51-52, 57-58).

(13)Kemâl kavramı, dinî ve irfânî geleneğimizde de kullanılmakla birlikte felsefî bir kavramdır ve kökleri Aristoteles'e kadar geri gider. Bu kavramın, bu çerçevede imlediği, insanın varlık-ça(ontolojik) sahip olduğu tüm beşerî imkânları, şartlar çerçevesinde, sonuna kadar gerçekleştirmesi demektir; başka bir deyişle insanın insanlaşması onun kemâlidir; bu da kendinde içkin/bi'l-kuvve bulunan nazarî ve amelî imkânları, ömür denilen sürede, bi'l-fiil hâle getirmesi, gerçekleştirmesidir.

(14)Fîrûzâbâdî (1987, 1592).

(15)İbn Haldûn (2006, I/201).

(16)Tahkîk el-zât sürecinin sonucu kemâldir. Bu sürecin gerçekleşmesi için, kişi öncelikle bireyselleşmeli, kişi-leşmelidir(teferrüd); aşağıda değinileceği üzere, kemâl yolculuğunun asgarî ve temel şartı kendi-lik bilincidir. Kişi-leşen, öncelikle zât'ına yani kendine döner, kendi içine düşer(teemmül) ve kendini tanımaya('arefe) çalışır(kendilik bilgisi); daha sonra vâkıaya çıkarak, geri dönerek tefekkür eder (a'lime). Fahreddin Râzî'nin temellendirdiği ve daha sonraki metinlerde de kullanılan kabule göre, Varlık'ın bilgisi –ki â'mdır-; kişinin varlık'ının –ki hâs'tır- bilgisine bağlı olduğundan, kişi Varlık'ı önce kendi zâtına ircâ eder ki bu eylem, Varlık'ın küllî idrâki için zorunludur; işte bu nedenle teemmül, tefekküre, takaddüm eder. Bu yaklaşımın özeti, urefânın dilinde kısaca şöyledir: "Varlık, insana yüklemdir".

(17)Medeniyet teriminin, kökeni, tarihsel gelişimi, içeriği ve felsefî yorumu hakkında büyük bir edebiyyyât olduğu izâhtan varestedir. Burada tüm bu kaynakların dökümünü vermeyeceğiz. Krejči'nin çalışmasına (Krejči, 2004) işaret etmekle yetinip, son dönemde medeniyet kavramının, Toynbee, Spengler, Sorokin gibi düşünürlerin görüşlerini de göz önünde bulundurarak, tarihsel tanımlarını, bileşenleri ile değişkenleri açısından şematik bir yöntemle çözümleyen ve eleştiren bir çalışma olması bakımından Targowski'nin makalesi üzerinde durabiliriz (Targowski, 2009, 79-98). Targowski, çalışmasında yalnızca çözümlemek ve eleştirmekle kalmaz, tüm tarihî birikimi dikkate alarak kendi tanımını da üretmeye çalışır. Söz konusu teşebbüsler bir bütün olarak dikkate alındığında çağdaş literatürde, medeniyet tanımı, davranış biçimleri, bilimsel bilgi, teknoloji ve değerler gibi bileşenler ile bunların alt öğrelerinden oluşur. Ancak söz konusu bileşenler, farklı ilişkiler kurarak değişik tazlarda tezâhür ederler. Özellikle ekonomik etkenlerle belirlenen yaşama standardı; ikitisâdî, siyasî ve kültürel uyum içinde büyüyen toplumsal bir yapı, bu özellikleri hâiz bir topluma mensup bireylerinin kendi aralarında kurduğu ilişki tarzı; ve en nihâyet bir toplumun 'ötekiler' karşısından ulaştığı ideal seviyeyi temsil eden kendilik bilinci... bu tezâhürlerin başında gelir.

(18)Medeniyet kavramının, kendi kültürümüz içerisindeki seyr ü seferi de pek çok değişik araştırmalara konu olmuştur. Bu konuda hem genel düzlemde hem de aktörler seviyesinde medeniyet algısını işleyen derli toplu bir çalışma için bkz. Baykara (2007, özellikle, Giriş, 15-94). Bir bildirimizde dile getirdiğimiz üzere, İslam ve Osmanlı düşünce tarihi boyunca medeniyet/temeddün, mefhûm olarak, birbirleriyle ilişkileri mahfûz kalmak kaydıyla, dört farklı kavramı öne çıkartak tanımlanmaya çalışılmıştır: 1. Doğa merkezli tanım ki kaynağını Aristoteles'te bulur; 2. Zihniyet merkezli tanım ki Birûnî tarafından temsil edilir; 3. Şehir ve üretim merkezli tanım ki İbn Haldûnca dizgeleştirilmiştir; son olarak 4. Sâbiteler ile değişkenler arasında tarihsel kurallık ki köklerini İbn Haldûn'da bulmakla birlikte daha çok Osmanlı bilgilerince vurgulanmış ve öne çıkartılmıştır. Fazlıoğlu (2006b). Ayrıca medeniyet kavramınının teo-ontoloji açısından temellendirilişi için bkz. Fazlıoğlu(2006a).

(19)Bir ilmî araştırmada kavramın mefhûmuna ilişkin bir yönü öne çıkartmak, mefhûmun diğer yönlerini dikkate almamak anlamına gelmez. Bu, bir manav'dan meyva almak isteyen bir kişinin, bir meyvayı işaret ederken onu öne çıkartması, diğerlerini ise geri itmesi gibidir; çünkü işâret, işâret edileni öne çıkartır ve göze konu kılar. Kadîm düşünce geleneğimizde, işâret ile işâret edilen(muşârun ileyh) arasındaki bu ilişkinin, işâret edilene, işâret devâm ettiği sürece, geçici bir varlık verdiği söylenir ve vucûd-i tahassulî olarak adlandırılır. Burada da

mdn kökünün bir anlamının öne çıkartılması odaklaşma açısındandır; dolayısıyla öteki anlamlarını iptal etmek anlamına gelmez...

(20)İbn Manzûr (1990,, m-d-n maddesi).

(21)İbn Abbâs (1993, 533).

(22)Bu nedenle el-Mukaddime’nin önemli bir kısmı ilimler ve sanatlara tahsis edilmiştir. Bkz. İbn Haldûn (2006, II-III).

(23)İbn Haldûn (2006, I).

(24)Mahmûd-i Şebüsterî (2012, 48-49).

(25)İbn Haldûn (2006, I/43). [الـ جوع لا الـ سابـ ق، الـ مـعـ تاد الـ شـ بع قـ تـ لهم إنّما الـ مجاعات فـ ي الـ هالـ كون الـ لاحق].

(26)Fazlıoğlu (2013, S. 20/24-26).

(27)Fazlıoğlu (2006a).

(28)İbn Haldûn (2006, I/247). [الـ عمران أ صل هو الـ ذي الـ بـ ناء].

(29)İbn Haldûn (2006, I/68).

(30)Eski Yunan’da philosophia’nın belirli tarz bir bilgiyi bilmek ve ona göre eylemek anlamına geldiği hatırlanmalıdır. İslâm düşünce geleneğin de, bilgi, belirli bir amaç için kalkışılan bir eylem tarzıdır. Bu nedenle “bilgi ile eylem, ikiz kardeştir”, dolayısıyla “eylem olmadan, bilgi ve dahi, bilgi olmadan, eylem talep edilemez”. Kısaca denirse, bilgi ile eylem, birbirini var-eden, ören, eş-zamanlı tek bir sürecin iki farklı yüzüdür.

(31) Kadîm ilke: [بـ الإخـ تـ يار ثـ م بـ الإخـ تـ بار عـ لـ يك].

KAYNAK:

Fazlıoğlu, İ. (2014). "Sözcük İle Kavram Arasında Medeniyet Mi, Temeddün Mü? -Eleştirel Bir Yaklaşım-(1). Türkiye Günlüğü, Sayı 117, s. 99-111.

http://fazlioglu.blogspot.com/2018/07/prof-dr-ihsan-fazlioglu-sozcuk-ile-kavram-arasinda-medeniyet-mi-temeddun-mu-turkiye-gunlugu-iktibas.html

İHSAN FAZLIOĞLU İLE SÖYLEŞİ: "DÜŞÜNMEK, NEDENLEMEKTİR"

İhsan Fazlıoğlu hocamızın İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bülteni'nde yayımlanan "Düşünmek, nedenlemektir" başlıklı söyleşisini istifadenize sunuyorum.

Değerli Hocam, İstanbul Medeniyet Üniversitesi çatısı altında 2011 yılından beri gerek Üniversite içine gerek Üniversite dışında pek çok etkinlikte bulundunuz[1]. 'Mekân ile insan arasında önemli bir bağ' olduğu kabulünden yola çıkarak sormak isterim: İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin sizdeki anlamı nedir?"

Öncelikle 'İstanbul', 'Medeniyet' ve 'Üniversite' kavramlarını bir araya getirmesi bakımından nazari bir derinlik; bu derinliğin doğurduğu ağır bir görev bilinci ve dahi yine bu derinliğin verdiği kuşatıcı bir ufuk... Bir de buna Üniversite'nin hem kurum hem de akademik kadro olarak genç olmasının kazandırdığı dinamizm... En nihayet tüm bu nitelikleri birbirine bağlayan, mensup olduğum Fakülte'nin adı yani 'Edebiyat'... Düşünceye incelik katan 'edeb'; ifade gücü veren 'dil'; kuşatıcılık kazandıran 'tarih' ve tüm bunları yorumlama becerisi ile donatan 'felsefe'...

'Felsefe-Bilim' dediğiniz yapının tarihi ve içeriği ile uğraşan biri olarak günümüz Türkiye'sindeki düşünce etkinliğini, ortaya konan eserleri, tartışmaları kısaca değerlendirebilir misiniz?

Bu soru kısa bir değerlendirmeyi kaldırmaz. Demek istediklerimi anlaşılır kalabilmek için pek çok öncüle gereksinimim var. Bu nedenle sorunuza yanıt olarak burada diyeceklerim demek istediklerime ancak birer işaret olarak görülmelidir. Düşünme bütün bir hayat etkinliğinin parçasıdır; bu bütün dışında, boş uzayda ve boşlukta düşünce üretilmez. Hayatın vektörel yapısının doğal bir dışavurumudur düşünce. Bu nedenle biz Türkler hayata ilişkin ihtiyaçlarımıza uygun düşünce üretiyoruz şüphesiz. Ancak, bu hayata ilişkin görüşümüzün, yani hayat görüşümüzün yapısı, derinliği, kuşatıcılığı, nazari lisanı vb. pek çok bileşenin ortalamasına bağlıdır. Bu nedenlere bağlı olarak günümüz Türkiye'sindeki düşünce etkinliğini, üretilen eserleri ve yürütülen tartışmaları, kendi anlatılarımızın bütüncül ifadeleri olarak görmekte zorlanıyorum. Kimi ciddi dikkatler yanında ötede beride parçalar, dağınıklıklar ve kıpırtılar mevcut. Kısaca, özne olmadan, nesneleştiremeyiz; nesneleştiremediğimizde de düşünemeyiz. Özne olmak işte bütün mesele… Özne olmanın tek bir koşulu var: Kendi hikâyenizi/anlatınızı yazma becerisini göstermek; bunun için de yola çıkmaya cesaret etmek. Anlatınız yoksa, o anlatı içinde varlık kazanan bir özne olarak siz de yoksunuz demektir.

Her yıl hem Üniversite içinde hem de Üniversite dışında öğrencilerle birliktesiniz. "Türkiye'nin geleceği için düşünen, okuyan, eleştiren ve kendini iyi ifade edebilen" bir neslin yeşerdiğini düşünüyor musunuz?

Bilgi, herkese açık ancak belirli bir gayreti gösterenlerin elde edebileceği bir şeydir. Ancak 'ince bilgi' ayrıca doğal bir eğilim, iyi bir eğitim-öğretim ve kişiden ciddi bir mesai ister. Bu bileşenler bir araya geldiklerinde 'düşünür' dediğimiz insan ortaya çıkar. Bu çerçevede sorunuza genel anlamıyla olumlu bir yanıt verebilirim. Yani Türkiye'de geçmişe göre daha iyi düşünen, okuyan, eleştiren ve kendini ifade edebilen bir nesil yetişiyor. Ancak 'ince bilgi' açısından daha ciddi ve dikkatli bir kurumsallaşmaya ihtiyacımız var. Milletleri her alanda geleceğe yetişmiş seçkinleri taşır; buna 'ehliyet aristokrasisi' adını veriyorum. Bu anlamda önümüzde yapılacak daha çok iş var kanısındayım. Toplum olarak içimizdeki ayrık otlarını,

kardelenleri tespit edip tahammül ile ileri taşımaktan daha çok; ayıklayıp kötürümleştiriyoruz; hatta acı ama yok ediyoruz. Bu durumu bir cümlede şöyle dile getirmiştim: 'Asıl', ancak farklı olana tahammül ederse 'asalet'ini koruyabilir. Bu nedenle her kültürde 'ayrık-otları' özenle korunmalıdır.

Gerek Üniversitemiz içinde gerek Üniversitemiz dışında, hatta liseler özelinde belli başlı düşünce ve felsefe okumalarına öncülük ediyorsunuz. İnternet ve bilişim teknolojilerinin edebiyat ve düşünce alanını daralttığı modern dünyada bu değerli okumalara devam edecek misiniz?

Bir şeye öncülük ettiğimiz yok; görevimizi yapıyoruz; bu nedenle bu tür etkinliklere aracılık ediyoruz; öncülük değil. Kültür süreklilik ister şüphesiz. Yani belirli bir sonuç elde etmek için sürekliliği korumak zorundayız. Ancak bizim bu aracılık görevini yürütebilmemiz de iç ve dış koşullara bağlı. İç koşullar sağlık ile söylenecek sözümüzün bulunmasıdır. Dış koşullar ise muhataplarımızın talepleridir. Hepsinden önemlisi de ümit; ümidi kaybetmemek. Ümidin kaybolduğu yer de insan dilsiz kesilir; ses, söze dönüşmez; kimseye ulaşmaz ve iz bırakmaz. Sözümüz, ümidimizdir.

Son zamanlarda ülkemizde hemen her alanda düşünce açısından bir kavram karmaşası olduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız bu kavram karmaşasının kaynağı sizce nedir?

Düşünce dil ile ifade edilir; aktarılır. Bu nedenle dilin bileşenleri iyi tespit edilmeden ve tanımlanmadan bildirişimde ve iletişimde bulunmak mümkün değildir. Ses(lafız), sözcük(kelime), kavram(mefhum) ve terim(ıstılah) bu bileşenlerin başında gelir. Tüm bunlardan önemlisi muhatapların kasıtları ve niyetleri. Anlam(mana) kişinin kastının, iradesinin ve niyetinin kullandığı sözcüklerde içerilmesidir. Şüphesiz bir de bildirişim ve iletişimin içinde cereyan ettiği bütün; anlam ve değer dünyamız; yani vicdanımız… Bunun için asgari koşul, kabile çadırlarını terk edip millet evinde yaşamayı öğrenmek… Çünkü bu kadar kümesin bulunduğu yerde ancak horozların gürültüsü olur. Bu nedenle denmiştir ki "Millet, aynı dili konuşan değil, aynı hali paylaşan insanlar topluluğudur." Çünkü anlamdaş olamayanları dildaş olmak millet kılmaz. Sanıyorum sorunuzun ikinci kısmının yanıtı da ortaya çıkmış oldu: Kavram karmaşasının nedeni sadece bilgi eksikliği değil; millet olmamızı mümkün kılan ortak anlam-değer dünyamızı kaybetmek; tarihimiz önünde küçük düşmek…

Bir yazınızda; "İster Tabiat'a ister Hayat'a ilişkin olsun, hakikat'in belirli bir mekân ve zamandaki tezahürü olan mukayyet gerçeklik, dondurulup ideal-mutlak hale getirildiğinde hem süreci hem de örüntü'yü ortadan kaldırır. Böyle bir donukluk içerisinde yaşayan bir kültür ve onun üyeleri hakikat'ten de dinamik gerçeklikten de uzak düşerler; giderek Tarih'ten kopar; zamanla salt geçmiş halini alırlar." diyorsunuz. Böylelikle söz konusu kültürün başka kültürler tarafından yok edileceğini de ekliyorsunuz. Açık sormak gerekirse, böyle bir tehlikeyle karşı karşıya mıyız?

Bir konudaki tespit ve uyarı zorunlu olarak o konuyla karşı karşıya olmayı gerektirmez. Bir Türk bilgini olarak bu tür uyarıları yapmak, mensubiyetimiz gereğidir; çünkü dediğimiz gibi mensubiyet, mesuliyeti yaratır. Mesuliyetin gereği de sürekli teyakkuz halinde olmaktır. Sınırda nöbet tutan bir asker, muhtemel bir saldırı için sürekli dikkat kesilir. Bizim yaptığımız da buna benzer. Sürekli dikkat, teyakkuz ve uyarı… Yesevi meşrebindeniz: Tekrar bir süre sonra tekrar edilenin nedenlerini unutmamıza yol açar; nedenleri unutmak tekrar edileni alışkanlığa dönüştürür; alışkanlık da zaman içinde bireysel ve kurumsal riyakârlığa dönüşür. Uyarı, tecdid, yenilenme nedenleri hatırlatmadır. Kişileri bilinçle donatmadır. Bilinçle donanmak için asgari koşul içinde yaşadığımız zamanı kuşanmadır. Dediğimiz şudur: Her bir kültür içinde yaşadığı gerçekliği anlamlandırmak için kavramsal-yargısal şemalar ve modeller geliştirir; gerçekliği bunlar içinde yakalar. Ancak Hayat'a ilişkin gerçeklik sürekli devinim halindedir; bu nedenle sabit değil hareketli/kinematik modeller geliştirmeliyiz. Sürekli yenilenme içinde olmalıyız yani tecdid… Yenilenme, alışkanlık haline gelmiş eylemlerimizi yeniden bilince taşıma, onlara bilinç aşılama işlemidir. Yoksa ya çürürüz ya da yok ediliriz.

Bir aykırılık yapıp çalıştığınız alana ilişkin özel bir soru sormak istiyorum: Alman filozofu Oswald Spengler "Her medeniyetin bir matematiği vardır." diyor. Orta Asya bozkırlarından Anadolu'ya uzanan, İslam medeniyetinin ışığıyla harmanlanan Selçuklu-Osmanlı çizgisinin matematiği için neler söyleyebilirsiniz?
Buna sağ gösterip, sol vurmak diyorlar değil mi? Bunlar hem teknik hem de uzun konular. Sağlıklı bir anlatım için çokça öncüle gerek var. Ancak şöyle genel bir cümle kullanabilirim: Osmanlı-Selçuklu çizgisine ait tüm sorular, İslam temeddününün sorunları ve sorularıdır. Matematik de buna dâhil… İkinci olarak, İslam temeddününde siyasi, idari, ticari ve hatta dini meşruiyet oldukça matematiğe ve matematik bilimlere bağlıdır. Bunun için matematik yöntem olmazsa-ise-olmazdır. İslam temeddününde özel olarak matematiğin çeşitli alanlarındaki ve genel olarak matematiksel bilimlerdeki teknik gelişimlerin yanından en önemli katkı matematiksel nesnelerin ontolojisi, matematiksel yargıların uzayı, matematiksel bilginin epistemolojisi ve matematik ile fizik ilişkisinin meşruiyeti gibi konularda yapılan çalışmalardır ki, bu çalışmalar doğanın matematiksel idraki konusunda daha sonra ortaya çıkacak ilerlemelerin temelini oluştururlar. Ana başlıkları ile işaret ettiğim bu çalışmaların büyük bir yekûnu de Selçuklu-Osmanlı çizgisinde ortaya çıkmıştır. Şimdilik bu kadarıyla yetinelim isterseniz…

Konu açılmışken biraz genel bir soru sormak istiyorum: Türk tarihine iki farklı yaklaşım görüyoruz: Batı kaynaklı yaklaşımda 'askeri şiddeti temsil eden' ile bizdeki 'anlı-şanlı kutsal Türk tarihi' … Bunun bir orta yolu yok mu?

Birincisi orta yol arayışları kolaycılık peşinde koşmaktır ve riyakârlığa neden olurlar. İkincisi, böyle bir durumda orta yol tespiti iki yanlışı doğru kabul edip ifrat ve tefrit uçları gibi görmek ve ortalamasını almak manasına gelir. Hâlbuki bu yanlışlardan bir doğru çıkmaz. Ayrıca bu görüşlerin birincisi sövgü ikincisi övgü ile ilgilidir; bilgi ile ilgili değil. Duygular bilgi ile tashih edilemez; edemezsiniz de… Hele bir de insanlar kimliklerini bu sövgü ve övgüden üretiyorsa. Burada tehlikeli olan bilgi uzayında da aynı ifrat ve tefritin devam etmesi; bir de

buna önceden belirlenmiş bir niyet eşlik ediyorsa, o zaman iş tehlikeli bir hal alıyor demektir. İster övgüye ister sövgüye dayansın cehaletin tek ilacı vardır ki, o da bilgidir. Geçmişimizi, bilgi ile Tarih'e dönüştürmeliyiz O zaman işaret ettiğiniz bu sorunlar, niyet tarafı hariç, büyük oranda çözülmüş olur. Ancak yine aynı noktaya geldik: Hayat Görüşü'ne dayalı bir bütün fikriniz yok ise tüm bu tekillikleri, ne bilebilirsiniz ne anlamlandırabilirsiniz ne de bildiklerinizin, anladıklarınızın bir meşruiyeti olur.

Söyleşimizden şimdiye değin anladığım şu: Tarih süreçte elimizden pek çok 'kavram' kayıp gitti. Bu nedenle hem dünü hem de bugünü kavramakta zorlanıyoruz. Ne yapmalı?

Doğru! Kavramsız, kavrayamayız. Düşünce bir kavram matematiğidir zaten. Kavramlar yoksa düşünemeyiz de. Yukarıda işaret etmiştik, düşünce için tek başına sözcükler yetmez, kavramlara ve terimlere ihtiyaç var. Olgu ve olayların çeşitliliğini kendileriyle yakalayabileceğimiz bir kavram dizgemiz olursa o kadar iyi düşünürüz. Daha önce de çeşitli mahfillerde belirttiğim gibi: Sahih bir tabiat ve hayat tasavvuru için, en asgari şart, dakik bir dildir... Ne yapmalı sorunuza gelince tek bit cevabı var: Çalışmalı… Hem de çok...

KAYNAK:

http://fazlioglu.blogspot.com/2020/01/ihsan-fazlioglu-ile-soylesi-dusunmek-nedenlemektir-pdf-indir.html

İHSAN FAZLIOĞLU ARAŞTIRMALARI

***RÖPORTAJLAR; PDF kitapçığı kaydetmek için linke tıklayınız.

1.Ne Hintli bilgeler gibi sadece 'kendini', ne de İskender gibi yalnızca 'dünya'yı fethetmek. PDF

2.Aydın Bizden Değildir PDF

3.Yanlışlara ağıt yakmaktan doğruları inşa edemiyoruz PDF

4.Teklifiniz ve temsiliniz yok ise siz de yoksunuz! PDF

5.Şehir ve Kitap Üzerine PDF

6.Tarihten çekilen Türkler değil Osmanlılardır PDF

7.Kitaplarda Bulabildiklerimiz Ancak Bildiklerimizdir PDF

8.Geçmişimizle Yüzleşmek PDF

9.Kitap Okumak İnsan Öldürmekten Daha Zordur PDF

10.Derdimiz Yolda Olmaktır, Çadır Kurmak Değil PDF_

11.Geleceğin Tarihi İstanbul'suz Yazılamayacaktır PDF_

12.Geçmişte Dökülen Sütün Hesâbı Olmaz; Ama Tarihte Olur... PDF_

13.Tarih, Türk Tarihi, Dünya Tarihi ve Biz PDF_

14.Mensubiyet Mesuliyeti Yaratır PDF

15. İlim ilim bilmektir; bilim neyi bilmektir PDF

16. Kendimiz, derdimiz; niyetimiz, seferimiz; bilgimiz, azığımızdır... PDF

17.Kitapsever Programı PDF

18.Bâliğiz Ama Âkil Değiliz PDF

19. Düşünmek, nedenlemektir PDF

*KONFERANSLAR SERİSİ

1."ÂMENTU'NÜN BEDELİNİ ÖDEMEK -Ne Yapmalı? Bedel, Bakış ve Süreklilik" PDF

2. "Hakikatli ve Siyasetli İnsan Olmanın İmkânı: Işk, Sıdk ve Liyakât Kavramları Açısından Bir Modelleme Denemesi" PDF_

3."Modern Dünyada Bilgi ve Zihniyet" PDF_

4."İslam Temeddününü Okumak: Hayat görüşü, Dünya Resmi ve Dünya Tasavvuru Açısından Bir Değerlendirme" LİNK

*OKUMALAR SERİSİ

1. Medeniyet Okumaları (15 Ders) PDF
2. İhsan Fazlıoğlu ile Ahlâk-ı Alâ'î Okumaları Ders Notları PDF

*AFORİZMALAR

1.Aforizmalar PDF

"Bilgi kendine kayıtsız kalan kişileri ve toplumları affetmez"
İhsan Fazlıoğlu